

LE MANUSCRIT D'AVISE
*Le codex 59 de la Bibliothèque
du Grand Séminaire d'Aoste (XVe siècle)*

Région Autonome
Vallée d'Aoste
Regione Autonoma
Valle d'Aosta

BIBLIOTHÈQUE DE L'ARCHIVUM AUGUSTANUM

Volumes parus:

- I J.-C. PERRIN, *Inventaire des Archives des Challant*, tome Ier.
- II J. REBOTTON, *Études Maistriennes*.
- III O. ZANOLLI, *Les testaments des seigneurs de Challant*, tome Ier.
- IV J.-C. PERRIN, *Inventaire des Archives des Challant*, tome II.
- V O. ZANOLLI, *Cartulaire de Saint-Ours (XVe siècle)*.
- VI J.-C. PERRIN, *Inventaire des Archives des Challant*, tome III.
- VII F. CHABOD, *Écrits d'Histoire*.
- VIII J.-C. PERRIN, *Inventaire des Archives des Challant*, tome IV
(avec l'index alphabétique).
- IX O. ZANOLLI, *Les testaments des seigneurs de Challant*, tome II.
- X O. ZANOLLI-L. COLLIARD, *Les Obituaires d'Aoste*.
- XI E. GERBORE, *Il territorio di Fénis e della Rivière nel Basso Medioevo*.
- XII F. ORSIÈRES, *Écrits pédagogiques, religieux et politiques* (par les soins de L. Colliard).
- XIII *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome Ier.
- XIV *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome II.
- XV *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome III.
- XVI L. COLLIARD, *Études d'histoire valdôtaine (Écrits choisis)*.
- XVII *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome IV.
- XVIII O. ZANOLLI, *Inventaire des Archives des Vallaise*, tome Ier.
- XIX M. COSTA, *Les incunables et les impressions du XVIe siècle des Archives Historiques d'Aoste*.
- XX *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome V.
- XXI O. ZANOLLI, *Inventaire des Archives des Vallaise*, tome II.
- XXII O. ZANOLLI, *Inventaire des Archives des Vallaise*, tome III.
- XXIII M. COSTA, *Le più antiche carte del priorato aostano di Saint-Bénin (1239-1370). Edizione critica e commento*.
- XXIV *Sources et documents d'histoire valdôtaine*, tome VI.
- XXV A. CLOS-O. ZANOLLI, *Inventaire des Archives des Vallaise - Index*, tome IV.
- XXVI L. GIACHINO, *Lettres inédites de Mgr Albert Bailly (Rome, 1658)*.
- XXVII A. BARBERO, *Valle d'Aosta medievale*.
- XXVIII J.-G. RIVOLIN, *Uomini e terre in una signoria alpina: la castellania di Bard nel Duecento*.

- XXIX M. S. BIONAZ, *Un monastero intramontano: la Visitazione di Santa Maria di Aosta (1631-1720)*.
- XXX A. PESSON, *Comptes de la châteltenie de Cly (1376-1385)*.
- XXXI A. PESSON, *Comptes de la châteltenie de Cly (1385-1390)*.
- XXXII A. PESSON, *Comptes de la châteltenie de Cly (1390-1399)*.
- XXXIII B. ORLANDONI, *Costruttori di castelli*, tomo I (il XIII e il XIV secolo).
- XXXIV B. ORLANDONI, *Costruttori di castelli*, tomo II (il XV secolo).
- XXXV B. ORLANDONI (a cura di), *Costruttori di castelli*, tomo III (addenda e apparati).
- XXXVI P. PAPONE, *Il chiostro di Sant'Orso in Aosta e la sua interpretazione*.
- XXXVII C. ANDRIOT, *Un siècle de présence des chanoines réguliers de Notre-Sauveur dans le Val d'Aoste*.
- XXXVIII F. DEGL'INNOCENTI, *Cortemaggiore, Monreale delle Alpi o Curmaier? L'italianizzazione della toponomastica valdostana (1861-1946)*.
- XXXIX A. PESSON, *Comptes de la châteltenie de Cly (1399-1409)*.
- XL A. PESSON, *Comptes de la châteltenie de Cly (1414-1424)*.
- XLI B. DEL BO, *La valeur d'un château. Le contrôle du territoire en Vallée d'Aoste du XIIIe au XVe siècle*.
- XLII J.-G. RIVOLIN - R. WILLIEN, *La valeur d'un château: le contrôle du territoire en Vallée d'Aoste du XIIIe au XVe siècle - Supplément*.
- XLIII F. Baudin, R. Bertolin, J.-G. Rivolin, R. Willien, *Les Audiences générales d'Amédée VIII de Savoie en Vallée d'Aoste*.
- XLIV J.-G. Rivolin - R. Willien, *Le manuscrit d'Avisé. Le codex 59 du Grand Séminaire d'Aoste (XVe siècle)*.

BIBLIOTHÈQUE DE L'ARCHIVUM AUGUSTANUM

COLLECTION D'ÉTUDES D'HISTOIRE VALDÔTAINE
PUBLIÉES PAR LES ARCHIVES HISTORIQUES RÉGIONALES
SOUS LA DIRECTION DE FAUSTO BALLERINI

XLIV

JOSEPH-GABRIEL RIVOLIN - ROBERTO WILLIEN

LE MANUSCRIT D'AVISE

*Le codex 59 de la Bibliothèque
du Grand Séminaire d'Aoste (XVe siècle)*

AOSTE 2023

TABLE DES MATIÈRES

Préface	13
Introduction	15
Pro faciendū cimentum fortem ut cisterne bene teneant aquam sive eciam vinum.....	27
<Index>	27
Scriptum seu genealogia dominorum de Sabaudia secundum tenorem comitatus.....	31
Augusta.....	42
Hec supplemento cronicarum, folio 73.....	43
Hommage du comte Amé Verd de Savoye fait à Charles imperur etc.	44
Secuntur iura que habebant domini vicecomites in patria Vallisauguste, ratione vicecomitatus qui erant progeniei de Challand antiquissima et nobilissima	45
Creatio comitatus Challandi	46
Renunciatio papatus per dominum dominum Felicem papam Quintum, ducem Sabaudie, anno M° IIII ^c XLIX	48
Sententia lata contra fratrem Iohannem Calvini, diocesi Valentinensi heremitam et pseudo prophetam ac hereticum pertinacem	50
Copia littere misse illustrissimo domino nostro duci Sabaudie Carolo per Ferdinandum regem Hispanie de conquesta regni Granate, anno 1489	56
Sequitur tenor littere diffamatorie misse per turcum Innocentio pape, anno Domini M° quatercentesimo LXXX°	57
Sequitur deliberatio seu ordinatio facta per magnificum dominum Georgium de Mentone militem auratum armorum capitaneum generalem in patria Vallis Auguste tempore guerre Vallexanorum, anno Domini M° CCCC° LXXVII° die VII ^a augusti, in civitate Auguste, presentibus nobilibus et communitatibus tocius patrie, etc.....	58
Laudabile memoriale nonnullarum antiquarum consuetudinum patrie Vallisauguste..	59
[A.] Sicut mulier in omnibus bonis mobilibus et allodiis viro deffuncto succedit et debet habere terciam partem etc. vigore consuetudinis etc. et capere etc.....	60
[B.] Qualiter sit quando reus negat se scire rem de et super qua actor petit redditus vel servicium.....	60

[C.] Consuetudo que regulariter in exercendis litigiis observatur	61
[D.] Qualiter bastardi succedunt	62
[E.] Quando sit saisina contra deffunctos et absentes a patria.....	62
[F.] Etiam contra pupillos de saisinis	62
[G.] Quando mulier decedit ante eius virum intestata qualiter succedit.....	62
[H.] De deposito fiendo	63
[I.] Clausula ponenda in prohemio littere tabellionatus alicuius	63
[J.] Consuetudines recognite in audienciis tentis per dominum Amedeum comitem Viridem, anno M° CCC° XXXVII° Auguste	63
[K.] Casus in quibus proximior tegnior potest perdere successionem de consuetudine	66
Hec sunt sculpta Bononie.....	66
Appellatio	66
Copia declarationis facte per consuetudinariorum quod feudum quod debet servicium et placitum et non est franchitum, hoc est ubi non dicitur sine plus capere, debet auxilium ad misericordiam, de notario quondam Perroneti Polheti notarii.....	68
Pronunciatio facta quod si dominus feudi petat placitum et feudatarius non solvat aut fideiubeat infra XL et unum dies, tunc ipse potest capere recolecturam dicti feudi, de prothocolis cuius supra in libro signato per CC.....	69
Quod est usagium ad misericordiam feudi	70
Sequitur modus procedendi de consuetudine patrie Vallisauguste super petitione proprietatis, compilatus per Iohannem Casei civem Auguste, anno M° CCCC° octavo, de consilio plurium, etc.	70
Tenor mandati imperialis obedientie et fidelitatis prestande illustri domino comiti Sabaudie Viridi per prelatos sue dicioni subditos tanquam vicario imperatoris.....	71
Transactio facta inter dominum Amedeum Sabaudie ducem ex una et quattuor prelatorum, scilicet Tharentasiensis, Maurianensis, Bellicensis et Augustensis ex altera, anno Domini M° III ^C XXXII Thononii	72
Copia transactionis, compositionis et ordinacionis facte inter illustrissimum dominum nostrum dominum Ludovicum ducem Sabaudie ex una et reverendum dominum Anthonium de Prez, episcopum Augustensem, super certis capitulis infrascriptis ad causam rebellionis facte in Valle Augusta per certas parrochias.....	86
Copia concordii sive compositionis facte per illustrissimum dominum nostrum Ludovicum Sabaudie ducem inter reverendum dominum Anthonium de Prez, episcopum Auguste, et nobiles Iohannem Chivalerii et Petrum de Palude, castellarios Cliti, pro captione unius clerici, etc.	90

Editum generale et perpetuum contra enormem litterarum ecclesiasticarum concursum.....	93
Apellatio	95
Copia franchise Vallisigne pro qua debentur domino ducentum libre quando venit ad Vallem Augustam pro iustitia ministranda, data per dominum Amedeum comitem Sabaudie, anno Domini millesimo III ^c XVIII.....	96
Copia franchise hominum Sale et Derby, etc.	97
Copia franchise tocius Vallisigne data per dominum Amedeum Sabaudie primum ducem anno 1391 die XXIV iulii, Moriaci.....	99
Secuntur notarii habentes prothocola aliorum notariorum defunctorum.....	103
Copia compositionis facte inter dominos de Quarto ex una et cives et burgenses Auguste ex altera, manu domini comitis Sabaudie super facto allecum et piscium pedagiandorum prout continetur in prothocollo Aymoneti Parmerii signato per quod folio 294.....	113
Secunda pronuntiatio facta per dominum Aymonem comitem Sabaudie super controversiis domini de Quarto et civium Auguste, anno Domini M ^o CCC ^o XXXVII ^o die XI ^a augusti	113
Valor annualis castellanie Quarti, anno 1483: valuit 120 florenos cum extraordinariis	116
Copia prime franchise Quarti data per Iacobum et Guillelmum dominos de Quarto, anno Domini M ^o CCC ^o XXV ^o	117
Copia alterius franchise Quarti date per Iacobum dominum Quarti militem, anno M ^o CCC ^o XXXIII ^o et die XXVII ^a iulii	121
Copia alterius franchise date eisdem hominibus de Quarto per illustrem dominum nostrum Amedeum comitem Sabaudie, anno M ^o CCC ^o LXXIX ^o , die XII ^a mensis novembris.....	132
Copia confirmationis et nove concessionis franchisiarum Quarti per illustrem dominum Amedeum comitem Sabaudie facte, anno M ^o CCC ^o LXXVIII ^o ..	133
Copia limitacionis stagni de Quarto.....	135
Sequuntur statuta nova domini nostri Sabaudie comitis qui postea dux est effectus, facta in civitate Auguste, anno Domini M ^o quatercentesimo nono..	136
Supplicatio et rescriptum super eadem, ne littere dominicales derogent consuetudini	143
Rescriptum.....	143
Copia confirmationis franchisiarum et consuetudinum patrie Vallis Auguste, facta per illustrem dominum Ludovicum ducem Sabaudie, de anno Domini M ^o CCCC ^o LVI ^o	144

Ordinatio facta per dominum comitem Sabaudie Amedeum super ponderibus civitatis Auguste, anno Domini M° CCC° LXXXI°	146
Copia pedagogii domini episcopi Auguste	147
Exitus tablagii.....	150
Fenestragium	150
Extense domorum.....	150
Pedagium	150
Leyda denariorum	150
Exitus nundinarum	150
Leida salis	151
Copia littere iurisdictionis nobilis Iohannis Sarriodi condomini de Introdi (sic)	151
Sequitur franchisia magna civitatis Auguste data per comitem Thomam	155
Sequitur confirmatio dicte franchise facta per filium comitem Thomam <II> de franchisia predicta concessa per suum patrem comitem Thomam, in qua confirmatione quedam addidit de novo et quedam obscura declaravit ut infra	158
Sequitur franchisia secunda data civibus Auguste per dominum Eduardum comitem Sabaudie de anno Domini M° CCC° XXVI°	162
Sequuntur franchise concesse per dominum comitem Viridem Sabaudie civibus Auguste et habitatoribus Sancti Ursi de anno Domini M° CCC° quinquagesimo primo	166
Secuntur franchise nove civitatis Auguste concesse per comitem dominum Amedeum, anno Domini M° CCC° LXXXX° primo	170
Copia prime franchise concesse habitantibus Villenove Castri Argentei per illustrem dominum Philippum comitem Sabaudie, anno Domini M° CCC° LXXVIII°	175
Copia secunde franchise concesse dictis burgensibus per dominum, anno Domini M° III ^C vigesimo sexto	180
Copia ultime franchise concesse burgensibus Villenove per dominum nostrum Amedeum Sabaudie comitem, anno Domini M° III ^C LXXVI°	183
Transactio facta inter burgenses Ville Nove ex una et communitates circumvicinas parte ex altera super factura pontium facta anno Domini M° III ^C LX° primo	186
Copia statutorum et certorum privilegiorum novissime impetratorum pro tota patria Augustana per Anthonium Voudani, Iohannem Saluardi et Ludovicum Astezani, anno millesimo III ^C LXXXI°	188

Copia certorum statutorum et capitullorum impetratorum in Valle Augusta per totius patrie communitates in odium nobilium ipsius patrie, tempore audienciarum ultimo tentarum, in quibus non concessit nobilitas rescriptum, anno M° III ^C LXVI°, die IX iunii.....	194
Secuntur capitulla concessa toti patrie Vallis Auguste in tribus statibus tentis Chamberiaci per illustrem dominum nostrum Karolum Sabaudie ducem, anno M° III ^C LXXXIII°, die XXIII novembris	199
Sequentur ipsa capitulla.....	200
<Armoiries de la Maison de Challant>	202
Généalogie des Seigneurs de Challand	203
Publii Ovidii Nasonis poete clarissimi opusculum De ludo scacorum	214
Confessio Sariodorum.....	215
Confessio Vullienci Sariodi nomine suo et fratrum suorum	216
Donatio facta per Petrum filium quondam domini Marchonis de Bardo Vulliemo filio quondam domini Vulliemi Sariodi, anno M° II ^C LXIII°	217
Amicabilis compositio facta inter Iacobum de Sarro et Petrum de Intro filium quondam domini Marconis de Sarro pro se et Hugone eius fratre facta per dominos Aymonem vicecomitem Auguste et Aymonem dominum de Nuns, anno M° II ^C LX°	218
Donatio facta per Aymonem filium domini Marconis de Sarro ecclesie Sancte Helene	220
Copia littere iurisdictionis date Iaquemeto, Roletto et Alberto Gontardi fratribus et Vionino Gontardi eorum nepoti per dominum Eduardum comitem Sabaudie, anno M° III ^C XXVI°, die quinta mensis decembris.....	221
Sequentur aliquae descendencie dominorum Bardi prout in antiquibus antiquis instrumentis potest comprehendi.....	223
Franchisia Gigniodi nova data per illustrem dominum Amedeum Sabaudie comitem, anno Domini M° III ^C LXXXI°, die XXII iulii.....	224
Statutum super composicionibus non fiendis de criminibus exigentibus penam sanguinis, factum in plena audiencia per dominum Amedeum Sabaudie ducem, anno M° III ^C XXX°	227
Ordinatio super victualibus antiquitus facta in civitate Auguste.....	227
Copia certe transactionis facte inter spectabiles viros dominos Avisii et venerabilem virum dominum Antonium de Volveria, ut sequitur tenor.....	229
Copia potestatis edificandi castrum Ruppis fortis supra Liverogniam.....	234
Copia franchisie concesse banneretis tocius Vallis Auguste.....	236

Copia certarum litterarum	239
Sequuntur clausule contente in quodam instrumento transacionis facte per (sic) inter communitates Lyverognye, Ruppis fortis et Rivoerie cum communitate addreti Avisii, a montibus inferius et communitate ville Rune de et super usibus nemorum nigrorum supra runam, actentis prolacionibus huc inde factis per ipsas communitates, prout de premissis constat instrumento recepto per Petrum de Mota notarium, sub anno Domini M° IIII ^C XXIX°, inditione <septima>, die secunda mensis februarii ...	241
Sequuntur clausule que sunt et continentur inde et super feudo heremanie videlicet Cerelle et Vencii, prout continetur de ipsius clausulis instrumento recepto per providos viros Petrum Vectioni et Anthonium Theobaldi alias Iacquemodi notarios publicos, sub anno Domini M° IIII ^C octuagesimo nono, inditione septima, die vigesima mensis mai.....	241
Sequuntur clausule contente et describe in quodam instrumento recepto per Petrum de Mota notarium publicum sub anno Domini M° CCC° XXIX°, die secunda mensis februarii, de et super ordinacione facta per Petrum Martini de Avisio notarium ad causam nemorum nigrorum existentium super Runam.....	243
Sequuntur ordinaciones facte per communitatem Lyverognye, scilicet per habitantes ab ore dou Noyerey inferius, prout continetur in instrumento recepto per Dersilium de Vernerium notarium, sub anno Domini <millesimo> quatercentesimo septuagesimo septimo, indicione decima, die duodecima mensis februarii	244
Sequuntur loca in quibus illi de Lyverognya et de Revoeria legitime probaverunt habere ius et usum in nemoribus et stabullis sitis et iacentibus supra Combas et supra Oury, in locis de Leylyn, ut in instrumentis eorum possessorum continetur	245
Copia retractationis cuiusdam sentencie late per certos commissarios a domino comite Sabaudie deputatos	246
Copia compositionis subsidii dominorum Vallis Auguste.....	248
Copia recognitionis ruralis nobilis et potentis viri Iohannis condomini Avisii et eius fratrum, folio III ^C XLIII	249
Recognitio feudorum nobilium Iohannis antenati, condomini Avisii et suorum fratrum – folio IIII ^o	251
Recognitio ruralis feudi dictorum dominorum Avisii – fol. IIII ^C VII.....	263
Recognitio Anthonii filii quondam Iohannis Bartholomei de Mota et nobilis Iohannis senioris condomini Avisii et eius fratrum – Fol. XLVII.....	265
Albergamentum nobilium Iohannis senioris de Avisio et eius fratrum – Fol. IIII ^C XVII.....	268
<Recognitio Guidonis Gontardi, anno Domini 1277>	270
<Recognitio Aymoneti et Gerardi de Arculo fratrum etc., anno Domini 1287>	271

PRÉFACE

L'activité d'édition des sources documentaires que réalisent les Archives historiques régionales offre depuis toujours une précieuse occasion d'approfondir certains aspects liés à l'histoire et à la culture valdôtaines, à partir de documents originaux, pour la plupart inédits. Cette activité d'édition s'accompagne également d'activités de formation et de divulgation que les Archives historiques mettent sur pied chaque année pour sensibiliser le grand public à la lecture et à l'étude des documents anciens. En tant qu'institut de la mémoire – à la même enseigne que les musées et les bibliothèques – les archives contribuent donc à partager la mémoire collective qui est à la base de notre identité.

La publication du *Manuscrit d'Avise* dans la collection « Bibliothèque de l'Archivum Augustanum », un recueil de documents réunis au XVe siècle par Théodule d'Avise, jette une lumière intéressante sur les vicissitudes de cette famille et donne une clé de lecture pour une meilleure compréhension de ses activités et de ses intérêts au fil des siècles, ainsi que des rapports qu'elle a entretenus avec d'autres familles valdôtaines. Il s'agit par ailleurs, selon les mots utilisés en 1985 par Lin Colliard, l'ancien directeur des Archives historiques, de « l'un des premiers recueils connus de documents valdôtains ».

Les membres de la famille D'Avise se sont distingués dans la vie civile, politique, militaire et religieuse du Pays, ont contribué à l'essor d'une grande partie de la Vallée d'Aoste, depuis la Valdigne jusqu'à Gignod, sur laquelle ils exerçaient leur autorité. Ils habitaient à Avise le château aujourd'hui connu sous le nom de Blonay près de l'église et, depuis la fin du XVe siècle, le château récemment restauré qui se dresse à l'entrée d'Avise. La famille possédait également différents autres châteaux et maisons fortes qui donnent la mesure aussi de son prestige. Un de ses membres, Claude d'Avise, a même participé à la fin du XVIe siècle à la rédaction du *Coutumier*, ce précieux recueil de coutumes et usages du Duché d'Aoste qui ont été systématisés et mis par écrit à cette occasion.

C'est dire l'importance d'une famille, dont l'historien Édouard Aubert a affirmé, au XIXe siècle, qu'elle « tient trop de place dans l'histoire du Duché d'Aoste pour qu'il soit permis de ne pas en parler ».

JEAN-PIERRE GUICHARDAZ
Assesseur aux activités et aux biens culturels,
au système éducatif
et aux politiques des relations
intergénérationnelles

INTRODUCTION

Le *Manuscrit d'Avisé*, conservé dans le fonds «Manuscrits» de la Bibliothèque du Grand Séminaire d'Aoste (Ms 59), représente, selon Lin Colliard, un « précieux témoin de l'activité érudite valdôtaine au XVe siècle »¹ qui a appartenu à Mgr J.-A. Duc. Il est connu depuis que ce prélat en fit l'objet d'une intervention lors d'une séance de l'Académie Saint-Anselme du 22 décembre 1900, signalant que le frontispice du manuscrit porte le nom de « Théodule d'Avisé, vi-bailli du Duché d'Aoste »².

La famille D'Avisé serait, selon De Tillier, une « ancienne famille noble du Duché d'Aoste » qui prétendait tirer ses origines « des anciens comtes de Clèves et de Juliers en Allemagne »³ et tenir leur fief directement de l'Empire. Selon l'historien valdôtain du XVIIIe siècle, le chef de file de la famille fut un certain Hugues qui « passa reconnaissance du fief à l'empereur Henri IV en 1091 ». En réalité, le premier personnage qui apparaît dans les documents est un certain Bovon qui, à une date inconnue entre 1149 et 1159, assista à une donation faite par le comte Humbert III de Savoie à l'évêque d'Aoste Arnulphe⁴.

Quant à Théodule d'Avisé, De Tillier ne fournit que quelques brèves informations : il était le « fils aîné de Roulet seigneur de Liverogne, fut vibailly d'Aoste par constitution reçue par noble Antoine Vaudan » en 1479⁵, marié avec Claudine de Verdon. Selon Julien Pignet, Théodule d'Avisé, coseigneur de Liverogne et de Planaval, puis aussi d'Avisé, de Valgrisenche et de Montmayeur, souscrivit une clause d'exclusion de la succession au fief d'Avisé des hommes destinés à la carrière ecclésiastique ; il fut châtelain du mandement de Quart ainsi que grand châtelain de Tarentaise ; il acheta en 1502 le château de Rochefort et reçut par acte d'inféodation de 1507 les mines depuis le pont de Villeneuve jusqu'au Petit-Saint-Bernard⁶.

1 L. COLLIARD, *Le manuscrit d'Avisé (XVe siècle). Codex 59 de la Bibliothèque du Grand Séminaire d'Aoste*, in *Bulletin de l'Académie Saint-Anselme*, I Nouvelle Série (1985), p. 139. On constatera que le caractère apparent de recueil érudit cache en réalité un contenu fonctionnel aux exigences pratiques que les charges de Théodule d'Avisé comportaient.

2 Cf. *Bulletin de l'Académie Saint-Anselme* XVIII, Aoste 1901, p. 61.

3 J.-B. DE TILLIER, *Nobiliaire du Duché d'Aoste*, p. 159.

4 J.-M. ALBINI, *Mémoire historique sur Philibert-Albert Bailly évêque d'Aoste et comte de Cogne*, Turin 1865, doc. V.

5 J.-B. DE TILLIER, *Historique de la Vallée d'Aoste*, Aoste 1966, p. 475.

6 J. PIGNET, *La Famille d'Avisé – Notes généalogiques*, Aoste 1963, p. 32-33.

Les Archives historiques régionales d'Aoste conservent le Fonds d'Avisé que l'Administration régionale a acquis en 1962 et dont l'inventaire a été publié par Fausta Baudin, qui signale que « plusieurs documents de cette famille noble, y compris les plus anciens, se trouvent auprès d'autres archives, entre autres le très riche Fonds Gal-Duc du Grand Séminaire, les Fonds Roncas et Challant des Archives historiques régionales, les Archives d'État de Turin : on ne peut s'en passer si l'on veut étudier de façon exhaustive l'histoire de la famille D'Avisé »⁷.

Du point de vue codicologique, le registre en papier mesure 293 mm x 214 mm et comprend 166 chartes numérotées. Lors de la reliure moderne, réalisée au cours du XXe siècle, une couverture en carton rouge, avec une contre-garde en papier marbré, a remplacé l'ancienne. Sur le premier contre-plat une étiquette collée indique l'ancienne cote : A¹. D, 18. Le registre compte 4 cahiers, dont le premier est formé de 23 bifeuillets, soit 46 folios (f. 1 – 45) ; le deuxième de 25 bifeuillets, soit 50 folios (f. 46 – 95) ; le troisième de 24 bifeuillets soit 48 folios (f. 96 – 143) et le quatrième de 12 bifeuillets soit 24 folios (f. 144 – 167). Les trois derniers cahiers sont identifiables par les mots *secundus*, *tertius* et *quartus* écrits sur l'en-tête de chaque cahier, en lieu et place de la réclame normalement insérée dans la marge inférieure de la dernière page du cahier pour en indiquer la fin. Le registre présente 2 pages de garde modernes et 4 anciennes (A-D) au début ainsi que 2 pages de garde anciennes et 3 modernes (A'-C') à la fin. La page C n'est pas solidaire, tandis que les pages D et A' forment en réalité la première et la dernière page des cahiers respectifs. Les pages de gardes anciennes ne semblent pas cousues mais collées. Le registre est en bon état de conservation malgré des taches de moisissure qui n'entravent toutefois pas la lecture du texte.

Le registre a été rédigé à la fin du XVe siècle, le *terminus post quem* étant l'an 1476, date à laquelle le papier a été fabriqué à Venise, d'après le filigrane en forme de croix latine (n° 5621 du Briquet) présent au folio XLVI ; mais il y a aussi un indice interne qui permet de préciser la date de rédaction du manuscrit, l'an 1497 évoqué au folio XXV par le notaire qui a rédigé l'acte. À la fin du registre, les deux derniers documents ont été ajoutés au début du XVIe siècle et la dernière page portant le nom de Jean d'Avisé est encore successive.

Du point de vue paléographique, plusieurs mains sont intervenues dans la rédaction du registre : il s'agit en général d'écritures documentaires cursives, typiques de l'aire alpine aux XVe et XVIe siècles, qui partagent le même patrimoine de ligatures et la même morphologie des lettres. Ce qui change est le degré de cursivité ou le soin qui a été mis dans la calligraphie des lettres. Selon les différentes mains qui se sont succédé dans la rédaction du manuscrit on passe tantôt d'écritures cursives peu calligraphiques à des écritures moins cursives où l'exigence de clarté l'emporte et plus soignées dans la forme, tantôt à des écritures très cursives sans aucune intention calligraphique. Certaines écritures présentent des caractéristiques propres de la lettre

7 F. BAUDIN, *Inventaire du fonds d'Avisé*, in *Archivum Augustanum*, XI Nouvelle Série (2010), p. 13-14.

bâtarde avec un fort contraste entre les pleins et les déliés, des hastes descendantes pointues et des lettres ornées de boucles : une écriture née en France au XIVe siècle dont la version la plus connue est celle bourguignonne qui se répand dans toute l'Europe, dans le domaine livresque et documentaire. En France la lettre bâtarde est très utilisée également pour les textes en langue vulgaire, jusqu'à la fin du XVIe siècle.

Quant au contenu du registre, dans les pages de garde initiales a été ajouté successivement, outre un sommaire partiel des documents recueillis, un texte sur la fabrication de la chaux « afin que les citernes tiennent bien l'eau et aussi le vin ». De même, dans les pages de garde finales figure le résumé de deux reconnaissances, de 1277 et de 1287, concernant respectivement les nobles Gontard et la mistralie de Valdigne. Ces adjonctions pourraient déjà remonter à l'époque où le manuscrit appartenait au fils aîné de Théodule, Jean (documenté de 1537 à 1567), dont le nom apparaît dans la dernière page. Jean, coseigneur de Liverogne, Planaval, Avise et Rochefort, était un juriste, docteur en droit, sénateur du Sénat de Savoie : il s'établit à Chambéry, où il épousa Marguerite de Marnix⁸.

Le registre recueille une centaine de documents, pour la plupart écrits en latin, au contenu hétérogène, que Théodule d'Avise considérait évidemment d'une grande importance. Une partie de ces documents concernaient sa famille : il représente ce que l'on pourrait assimiler à la portion *thesaurus* des archives nobiliaires, conservant en partie les preuves des droits et privilèges familiaux, avec un grand nombre de documents de caractère juridique concernant les fonctions administratives, qui devaient servir principalement dans les rapports avec les communautés qu'elle était appelée à administrer ; le manuscrit contient aussi des textes qui démontrent un intérêt purement érudit et des curiosités inattendues, comme le poème sur le « Jeu des échecs » (*De ludo scacorum*) attribué à Ovide mais figurant parmi les textes des *Carmina Burana*, ces chants religieux ou profanes composés et joués par les *clerici vagantes* au XIIIe siècle et très répandus pendant les siècles suivants.

Pour ce qui est de la langue utilisée, force est de constater que le texte présente des fautes, parfois de banales fautes grammaticales, ce qui indique une attention adressée plus au contenu qu'à la forme.

C'est justement en raison de l'importance des contenus et de la logique qui a présidé à la collecte des chartes, liée évidemment à une leur utilisation pratique, que nous avons décidé de reproduire le manuscrit dans son intégralité, bien que plusieurs documents aient été déjà publiés, notamment à partir des manuscrits de Jean-Baptiste de Tillier.

Dans les notes nous n'avons indiqué que les actes publiés dans des sources locales, car il peut se faire que des documents, rédigés notamment par les comtes ou ducs de Savoie, aient déjà été insérés dans d'autres ouvrages, mais cela aurait impliqué une recherche systématique des sources publiées que nous n'avons pas entreprise.

8 J. PIGNET, *La Famille d'Avise – Notes généalogiques*, p. 37-38.

Il est significatif que le registre commence par la « Généalogie des seigneurs de Savoie » (*Scriptum seu genealogia dominorum de Sabaudia*), c'est-à-dire les employeurs de Théodule d'Avise en tant que vi-bailli et châtelain, dont les origines légendaires remonteraient à l'empereur Othon de Saxe et à son neveu Berodus. Il s'agit d'un abrégé de la *Chronique de Savoie* de Jean d'Orville, « un Picard au service du duc Amédée VIII » (p. 11), écrite en français : la première et la plus complète des anciennes chroniques de Savoie qui « raconte l'histoire de la Savoie depuis les origines (le début du XIe siècle) jusqu'aux environs de l'an 1400 »⁹. La Généalogie contenue dans le manuscrit d'Avise est par contre écrite en latin, mais débute elle aussi avec Othon de Saxe, *primus imperator alamanus*, qui règne à partir de 954 et termine avec Amédée VIII *sextus decimus et ultimus comes Sabaudie*, qui fut créé duc en 1416. Après s'être retiré à Ripaille, sur le lac Léman, en 1434, il fut élu antipape sous le nom de Félix V par le concile de Bâle en 1440, avant de renoncer à son ministère neuf ans plus tard. Par rapport au texte de Cabaret, qui s'arrête à l'érection de la Savoie en Duché, ce manuscrit arrive jusqu'au décès du duc, en 1451.

D'autres documents aussi ont trait à la maison de Savoie et notamment à Amédée VI (dont on relate l'hommage à l'empereur Charles IV) et Amédée VIII, concerné aussi en tant que antipape Félix V : on reproduit en particulier son acte de renonciation à la tiare pontificale de 1449 (*Renunciatio papatus per dominum dominum Felicem papam Quintum*), lors du concile de Lausanne qui élit Nicolas V au siège pontifical. D'après le document relatif à Félix V, celui-ci s'était désisté après s'être dépensé sans compter au service de l'Église pour chercher à rendre à la Mère de Dieu quelque chose de digne pouvant être à la hauteur du don du salut que l'homme a reçu par son Fils Jésus Christ (*Quid nempe condignum reddi potest ab homine illi inclite nostre Matri cuius in gremio fidelis quisque salutem consequitur ?*). Pour mettre fin au scandale d'une Église déchirée par le schisme, il avait en effet tout mis en œuvre pour lui redonner paix et sérénité (*liberali apertoque animo semper acquievimus omnibus et singulis que ad serenitatem reintegrationemque Ecclesie iudicata fuerint quomodolibet oportuna*).

Suit la sentence contre un nommé Jean Calvin (*Sententia lata contra fratrem Iohannem Calvinum*), homonyme du réformateur du XVIe siècle, accusé d'hérésie pour avoir détourné le sens des Écritures saintes en identifiant Amédée VIII (Félix V) à l'ancien serpent (*antiquus serpens*), le Léviathan, dont parle le livre de Job, qui surgirait du lac Léman faisant jaillir de sa bouche d'horribles flammes. Calvin était un « misérable ermite » (*miserandum heremitam*) et « hérétique obstiné » (*hereticum pertinacem*), condamné en 1430 par le franciscain Ponce Feugeyron (*Songeronis* dans le manuscrit), maître en théologie et inquisiteur en Provence. Ce dernier avait été mandaté en 1409, par une bulle de l'antipape Alexandre V, afin d'exercer son ministère dans

9 JEAN D'ORVILLE dit CABARET, *La Chronique de Savoie*, La Fontaine de Siloë, 1995, version traduite et adaptée par Daniel Chaubet (édition qui s'est révélée particulièrement utile pour identifier les noms des lieux). Sur la Chronique de Jean Cabaret, cf. également D. CHAUBET, *L'historiographie savoyarde, I. Moyen Age et Renaissance*, éditions Slatkine, Genève 1994, p. 65-92.

un territoire très vaste, soit « les provinces d'Arles, Aix et Embrun et tous les lieux situés à l'intérieur de ces provinces, ainsi que dans les diocèse de Lyon, Vienne, Belley, Grenoble, Maurienne, Die, Valence, Vivarais, Tarentaise et Aoste, et le Dauphiné, les comtés de Provence et Forcalquier ainsi que le Comtat Venaissin, ainsi que la principauté d'Orange et le diocèse d'Avignon »¹⁰. Le mandat de Ponce Feugeyron fut par la suite renouvelé par les papes Martin V et Eugène IV : c'est à ce dernier que l'on doit la première bulle contre la sorcellerie en 1437 (*Ineffabilis summi providentia*)¹¹. Martine Ostorero, professeure de l'Université de Lausanne, a par ailleurs formulé l'hypothèse que cet inquisiteur aurait vécu en Vallée d'Aoste, où il aurait rédigé le texte contre les Vaudois : *Erroris Gazariorum seu illorum qui scopam vel baculum equitare probant*. « Cette hypothèse se fondait sur deux indices : un nom de personne – Jean de *Stipulis*, soit Jean d'Étroubles, un village situé sur le versant sud du Grand-Saint-Bernard – et un nom de lieu, *Chambava*, que l'on peut identifier avec Chambave »¹² où en 1428 fut brûlée la première femme accusée de sorcellerie, Jeannette Cauda¹³.

En restant dans le domaine de la religion, deux lettres concernent les rapports avec les musulmans : la lettre envoyée par le roi d'Espagne Ferdinand au duc de Savoie Charles Ier sur la conquête de Grenade en 1489, avec le récit du difficile siège de la ville de Baza (*eandem civitatem Bace maxima cum difficultate ... obsedimus*) qui dura près de sept mois; et la lettre envoyée en 1480 par le sultan turc Mahomet Ier au pape Innocent VIII pour lui intimier de se désister du dessein d'organiser une nouvelle croisade.

Deux textes concernent la maison de Challant : la généalogie en vers écrite par Pierre du Bois (*Généalogie des Seigneurs de Challand*), déjà connue grâce aux éditions de Joseph-Auguste Duc et d'Orphée Zanolli, et les lettres patentes établissant la création du comté de Challant (*Creatio comitatus Challandi*) par le duc Amédée VIII le 15 août 1424 : cependant la copie contenue dans le manuscrit ne porte pas de date. La présence de ces documents ne doit pas étonner, puisque à partir de 1496 environ la charge de « grand bally, gouverneur et lieutenant general du duché d'Aoste et de la province d'Ivrée » fut gérée par le comte Philibert de Challant, qui était donc le supérieur hiérarchique de Théodule d'Avise¹⁴.

Toutes les autres pièces peuvent être regroupées en trois catégories.

10 M. OSTORERO, *Itinéraire d'un inquisiteur gâté : Ponce Feugeyron, les juifs et le sabbat des sorciers*, « Médiévales » 43, automne 2002, p. 109 n. 19.

11 M. OSTORERO, *Des papes face à la sorcellerie démoniaque (1409-1459) : une dilatation du champ de l'hérésie ?* in *Aux marges de l'hérésie. Inventions, formes et usages polémiques de l'accusation d'hérésie au Moyen Âge*, sous la direction de Franck Mercier et Isabelle Rosé, Rennes, 2018, p. 159.

12 M. OSTORERO, *Itinéraire d'un inquisiteur gâté : Ponce Feugeyron, les juifs et le sabbat des sorciers*, « Médiévales » 43, automne 2002, p. 104.

13 S. BERTOLIN et E. E. GERBORE, *La stregoneria nella Valle d'Aosta medievale*, Aoste 2003, p. 19-21.

14 J.-B. DE TILLIER, *Historique de la Vallée d'Aoste*, Aoste 1966, p. 451.

La première, qui constitue la partie prépondérante du recueil, comprend les documents utiles à l'exercice des fonctions publiques attribuées au propriétaire du manuscrit, à savoir : les normes se rapportant aux coutumes de la « patria Vallis Auguste » ; les chartes de franchises et autres documents concernant le duché dans son ensemble et les territoires compris dans le « domaine direct » de la maison de Savoie (la ville d'Aoste, la châteltenie de Châtel-Argent, la mistralie de Valdigne et les seigneuries de Gignod et de Quart) ; les rapports juridiques entre l'autorité civile et les autorités religieuses, notamment quant à la définition de ce qui est du ressort de la justice civile ou ecclésiastique ; les droits de la vicomté d'Aoste, que le vicomte Ébal de Challant avait cédés au comte Amédée V de Savoie en 1295 (*Iura que habebant domini vicecomites*) ; la liste des notaires ayant la disponibilité des actes de leurs confrères défunts (*Notarii habentes prothocolia aliorum notariorum defunctorum*), utile pour rechercher les actes d'inféodation et de reconnaissance prouvant les droits et les devoirs des vassaux du duc de Savoie.

La deuxième catégorie de documents regroupe les reconnaissances et autres chartes concernant les droits féodaux de la famille de Théodule, qui représentent près d'un quart des documents recueillis dans le registre. La seigneurie D'Avise aux XVe et XVIe siècles s'étendait sur la paroisse homonyme, ainsi que sur Arvier et la vallée de Valgrisenche, et sur une partie du territoire de Saint-Nicolas et de Gignod.

La troisième catégorie, enfin, contient des documents concernant d'autres familles nobles, comme les Sarriod, les Gontard, les seigneurs de Sarre et ceux de Saint-Pierre, qui étaient en rapport avec Théodule D'Avise sous un double point de vue : ils étaient les voisins à la fois de la seigneurie d'Avise appartenant à sa famille et de la châteltenie de Châtel-Argent, qu'il devait administrer et à l'intérieur de laquelle ces familles détenaient certains droits féodaux et patrimoniaux. Le registre contient notamment la lettre du duc Amédée VIII sur la juridiction de Jean Sarriod coseigneur d'Introd, dans laquelle sont indiqués et définis les domaines qui lui reviennent, et la reconnaissance (*Confessio Sariodorum*) que les frères Henri et Jean Sarriod font au comte de Savoie de leurs domaines.

Nous tenons ici à remercier pour leurs précieuses suggestions M. Antonio Olivieri, professeur de paléographie à l'Université de Turin, pour ce qui est des écritures du manuscrit, Mme Chiara Rosso, chargée de tutorat en paléographie et diplomatique à l'Université de Turin, en matière de filigranes, M. Gionata Brusa, musicologue, collaborateur scientifique à l'Université de Würzburg (Allemagne) et catalogueur de manuscrits médiévaux, parmi lesquels actuellement ceux de la Bibliothèque du Grand Séminaire d'Aoste, quant à la structure du registre. Nous tenons enfin à remercier de leur disponibilité Mme Roberta Bordon, responsable du Bureau des biens culturels ecclésiastiques du diocèse d'Aoste, ainsi que M. Luca Jaccod, responsable de la Bibliothèque du Grand Séminaire d'Aoste.

INDEX DES DOCUMENTS REGROUPÉS PAR CATÉGORIE EN ORDRE CHRONOLOGIQUE

(En italique les dates ne figurant pas dans les actes)

MAISON DE SAVOIE

Année	Document	Folio
<i>Entre 1347 et 1478</i>	Hommage du comte Amé Verd de Savoye fait à Charles imperur etc.	VIII
<i>Après 1451</i>	Scriptum seu genealogia dominorum de Sabaudia secundum tenorem comitatus	I
1449	Renunciatio papatus per dominum dominum Felicem papam Quintum, ducem Sabaudie	X
1489	Copia littere misse illustrissimo domino nostro duci Sabaudie Carolo per Ferdinandum regem Hispanie de conquista regni Granate	XV

MAISON DE CHALLANT

Année	Document	Folio
SD	<Armoiries de la Maison de Challant>	CX
1424	Creatio comitatus Challandi	IX
1460	Généalogie des Seigneurs de Challand	CX

FONCTIONS ADMINISTRATIVES

Année	Document	Folio
SD	Laudabile memoriale nonnullarum antiquarum consuetudinum patrie Vallisauguste	XVII
	A. Sicut mulier in omnibus bonis mobilibus et allodiis viro defuncto succedit	XVIII
	B. Qualiter sit quando reus negat se scire rem de et super qua actor petit redditus vel servitium	XVIII
	C. Consuetudo que regulariter in exercendis litigiis observatur	XVIII

	D. Qualiter bastardi succedunt	XIX
	E. Quando sit saisina contra deffunctos et absentes a patria	XIX
	F. Etiam contra pupillos de saisinis	XIX
	G. Quando mulier decedit ante eius virum intestata qualiter succedit	XIX
	H. De deposito fiendo	XIX
	I. Clausula ponenda in prohemio littere tabellionatus alicuius	XIX
	J. Casus in quibus proximior tegnior potest perdere successionem de consuetudine	XXI
1337	K. Consuetudines recognite in audienciis tentis per dominum Amedeum comitem Viridem	XX
SD	Appellatio	XXII
SD	Quod est usagium ad misericordiam feudi	XXIII
SD	Copia compositionis facte inter dominos de Quarto ex una et cives et burgenses Auguste ex altera	XLVII
SD	Copia pedagii domini episcopi Auguste	LXIX
SD	Exitus tablagii	LXX
SD	Fenestragium	LXXI
SD	Extense domorum	LXXI
SD	Pedagium	LXXI
SD	Leyda denariorum	LXXI
SD	Exitus nundinarum	LXXI
SD	Leida salis	LXXI
SD	Sequuntur loca in quibus illi de Lyverognya et de Revoeria legitime probaverunt habere ius et usum in nemoribus et stabullis sitis et iacentibus supra Combas et supra Oury, in locis de Leylyn	VI ^{xx} XV
SD	Copia compositionis subsidii dominorum Vallis Auguste	VI ^{xx} XIX
1191 <i>environ</i>	Sequitur franchisia magna civitatis Auguste	LXXVI
1253	Sequitur confirmatio dicte franchise facta per filium comitem Thomam	LXXVII
1260	Amicabilis compositio facta inter Iacobum de Sarro et Petrum de Intro filium quondam domini Marconis de Sarro pro se et Hugone eius fratre facta per dominos Aymonem vicecomitem Auguste et Aymonem dominum de Nuns	CXV

1263	Donatio facta per Petrum filium quondam domini Marchonis de Bardo Vullielmo filio quondam domini Vullielmi Sariodi	CXIII
1273	Copia prime franchie concesse habitantibus Villenove Castri Argentei per illustrem dominum Philippum comitem Sabaudie	LXXXVIII
1277	<Recognitio Guidonis Gontardi>	1
1282	Sequuntur aliquae descendencie dominorum Bardi prout in antiquibus antiquis instrumentis potest comprehendi	CXIX
1282	Ordinatio super victualibus antiquitus facta in civitate Auguste	VI ^{xx} III
1287	<Recognitio Aymoneti et Gerardi de Arculo fratrum etc.>	2
<i>Après</i> 1292	Donatio facta per Aymonem filium domini Marconis de Sarro ecclesie Sancte Helene	CXVII
1295	Secuntur iura que habebant domini vicecomites in patria Vallisauguste	VIII
1317	Copia retractationis cuiusdam sentencie late per certos commissarios a domino comite Sabaudie deputatos	VI ^{xx} XVI
1318	Copia franchisie Vallisdigne	XXXIX
1325	Copia prime franchisie Quarti	XLIX
1326	Copia franchisie hominum Sale et Derby, etc.	XL
1326	Sequitur franchisesia secunda data civibus Auguste per dominum Eduardum comitem Sabaudie	LXXIX
1326	Copia secunde franchisie concesse dictis burgensibus per dominum	XCII
1326	Copia littere iurisdictionis date Iaquemeto, Roletto et Alberto Gontardi fratribus et Vionino Gontardi eorum nepoti per dominum Eduardum comitem Sabaudie	CXVII
1329	Sequuntur clausule contente et descripte in quodam instrumento recepto per Petrum de Mota notarium publicum	VI ^{xx} XIII
1330	Copia declarationis facte per consuetudinarios	XXII
1332	Pronunciatio facta quod si dominus feudi petat placitum et feudatarius non solvat	XXIII
1333	Copia potestatis edificandi castrum Ruppis fortis supra Liverogniam	VI ^{xx} VIII
1334	Copia alterius franchisie Quarti	LII
1337	Secunda pronunciatio facta per dominum Aymonem comitem Sabaudie super controversiis domini de Quarto et civium Auguste	XLVII

1337	Confessio Sariodorum	CXIII
1337	Confessio Vullienci Sariodi nomine suo et fratrum suorum	CXIII
1351	Sequuntur franchise concesse per dominum comitem Viridem Sabaudie civibus Auguste et habitatoribus Sancti Ursi	LXXXI
1361	Copia franchise concesse banneretis tocius Vallis Auguste	VI ^{xx} IX
1365	Tenor mandati imperialis obedientie et fidelitatis prestande illustri domino comiti Sabaudie Viridi per prelatos sue dicioni subdictos tanquam vicario imperatoris	XXV
1376	Copia ultime franchie concesse burgensibus Villenove per dominum nostrum Amedeum Sabaudie	XCVII
1376	Copia certarum litterarum	VI ^{xx} XI
1378	Copia confirmationis et nove concessionis franchisiarum Quarti	LX
1379	Copia alterius franchise date eisdem hominibus de Quarto	LIX
1380	Supplicatio et rescriptum super eadem, ne littere dominicales derogent consuetudini	LXVII
1380	Rescriptum	LXVII
1381	Ordinatio facta per dominum comitem Sabaudie Amedeum super ponderibus civitatis Auguste	LXIX
1391	Copia franchise tocius Vallisdigne	XLI
1391	Secuntur franchise nove civitatis Auguste concesse per comitem dominum Amedeum	LXXXIII
1391	Franchisia Gigniodi nova data per illustrem dominum Amedeum Sabaudie comitem	CXX
1392	Copia limitacionis stagni de Quarto	LXI
1408	Sequitur modus procedendi de consuetudine patrie Vallisauguste super petitione proprietatis, compilatus per Iohannem Casei civem Auguste	XXIII
1409	Sequuntur statuta nova domini nostri Sabaudie comitis qui postea dux est effectus, facta in civitate Auguste	LXIII
1418	Copia littere iurisdictionis nobilis Iohannis Sarriodi condomini de Introdi	LXXI
1429	Sequuntur clausule contente in quodam instrumento transacionis facte inter communitates Lyverognye, Ruppis fortis et Rivoerie cum communitate addreti Avisii	VI ^{xx} XIII
1430	Statutum super composicionibus non fiendis de criminibus exigentibus penam sanguinis, factum in plena audientia per dominum Amedeum Sabaudie ducem	VI ^{xx} I

1431	Copia certe transactionis facte inter spectabiles viros dominos Avisii et venerabilem virum dominum Antonium de Volveria	VI ^{xx} III
1432	Transactio facta inter dominum Amedeum Sabaudie ducem ex una et quattuor prelatorum, scilicet Tharentasiensis, Maurianensis, Bellicensis et Augustensis ex altera	XXV
1452	Copia transactionis, compositionis et ordinacionis facte inter illustrissimum dominum nostrum dominum Ludovicum ducem Sabaudie ex una et reverendum dominum Anthonium de Prez, episcopum Augustensem, super certis capitulis infrascriptis ad causam rebellionis facte in Valle Augusta per certas parrochias	XXXIII
1456	Copia confirmationis franchisiarum et consuetudinum patrie Vallis Auguste	LXVIII
1456	Copia certorum statutorum et capitullorum impetratorum in Valle Augusta	CIII
1457	Copia concordii sive compositionis facte per illustrissimum dominum nostrum Ludovicum Sabaudie ducem inter reverendum dominum Anthonium de Prez, episcopum Auguste, et nobiles Iohannem Chivalerii et Petrum de Palude, castellarios Cliti, pro captione unius clerici, etc.	XXXVI
1460	Recognitio Anthonii filii quondam Iohannis Bartholomei de Mota et nobilis Iohannis senioris condomini Avisii et eius fratrum	VIII ^{xx}
1461	Transactio facta inter burgenses Ville Nove ex una et communitates circumvicinas parte ex altera super factura pontium	XCVIII
1469	Copia recognitionis ruralis nobilis et potentis viri Iohannis condomini Avisii et eius fratrum	VII ^{xxv}
1469	Recognitio feudorum nobilium Iohannis antenati, condomini Avisii et suorum fratrum	VII ^{xx} VIII
1469	Recognitio ruralis feudi dictorum dominorum Avisii	VII ^{xx} XVIII
1470	Albergamentum nobilium Iohannis senioris de Avisio et eius fratrum	VIII ^{xx} III
1477	Sequitur deliberatio seu ordinatio facta per magnificum dominum Georgium de Mentone	XVI
1477	Sequuntur ordinaciones facte per communitatem Lyverognye	VI ^{xx} XIII
1481	Copia statutorum et certorum privilegiorum novissime impetratorum pro tota patria Augustana	C
1483	Valor annualis castellanie Quarti	XLIX

1484	Secuntur capitulla concessa toti patrie Vallis Auguste	CVIII
1484	Sequentur ipsa capitulla	CIX
1488	Editum generale et perpetuum contra enormem litterarum ecclesiasticarum concursum	XXXVII
1489	Sequentur clausule que sunt et continentur inde et super feudo heremanie videlicet Cerelle et Vencii, prout continetur de ipsius clausulis instrumento recepto per providos viros Petrum Vectioni et Anthonium Theobaldi alias Iacquemodi notarios publicos	VI ^{xx} XIII
1497	Apellatio	XXXIX

DIVERS

Année	Document	Folio
SD	Pro faciendo cimentum fortem ut cisterne bene teneant aquam sive eciam vinum	1 ^r
SD	Augusta	VII
SD	Hec supplemento cronicarum, folio 73	VII
SD	Hec sunt sculpta Bononie	XXI
SD	Secuntur notarii habentes prothocolla aliorum notariorum deffunctorum	XLIII
SD	Publii Ovidii Nasonis poete clarissimi opusculum De ludo scacorum	CXIII
1430	Sententia lata contra fratrem Iohannem Calvini, diocesi Valentinensi heremitam et pseudo prophetam ac hereticum pertinacem	XI
1480	Sequitur tenor littere diffamatorie misse per turcum Innocentio pape	XVI

LE TEXTE DU MANUSCRIT D'AVISE

PRO FACIENDO CIMENTUM FORTEM UT CISTERNE BENE TENEANT AQUAM SIVE ECCIAM VINUM

Cape de pullveribus carronorum bene coctorum seu de fetil[i]bus et nota quod pro duabus scutellatis farine dictorum carronorum seu fetillium debet poni una scutellata calcis vive sive [v]allide et debet fortiter et bene agitari, deinde pone de manada ferri in farina seu de farina ferri illorum qui limant claves videlicet octavam partem respectu farine carronorum vel circa et nota quod quando agitabis quod non facias nimis liquidum scilicet generaliter spisum et nota quod non est opus facere murum de dicto cimento sed solum ficto muro cum bona calce et arena ponatur dictum cimentum in parte interiori circa unius digiti spatium in spiso et pariter in fundo dicte cisterne cum parvo pavimento bene stricto.

Item est a noter que quant les cysternes au aultres lyeulx ou len veult reposer leau font fendasses au esternaces par lesquelles leau ne ensorte feys que lesdites cysternes soit bien paree et bien cimentee comme est contenu en la recepte desus escripte. Et pour cloures lesdites esternaces prens poys clere et autant de seyn ou de suyf et cuyras tout ensemble en une paille iusque a tant quil escrimera et puy tu losteras hors du feu et quant y sera refroydie tu y adiousteras de la chaulx petit a petit et mesleras tres bien tout ensemble et quant y sera comme cymen tu en escoperas les lyeux fendus et le chaucheras tres bien¹.

<INDEX>

[1^v] Consuetudines recognite in audienciis illustris domini Sabaudie, folio XX°.

Casus in quibus proximiores tegniores possunt perdere successionem de consuetudine, folio XXI°.

De controversis causarum, folio eodem.

Remedium appellatio, folio XXII°.

1 Une phrase illisible d'une ligne et demie a été ajoutée à la fin du XVIe ou au début du XVIIe siècle.

Declaratio facta per consuetudinarios supra placito quod non est arestatum sine plus capere, folio XXII°.

Declaratio facta quod si feudatarius deficiat ad solvendum placitum domino feudi, folio XXIII°.

Quod est usagium ad misericordiam feudi, XXIII^{to}.

Modus procedendi de consuetudine super proprietario, folio eodem.

Tenor mandati imperialis obedientie et fidelitatis prestande illustrissimis dominis Sabaudie per IIII^{or} prelatos, folio XXV^{to}.

Transactio facta inter illustrissimos dominum Sabaudie et quatuor prelatos, folio eodem.

Capitulla dicte transactionis, folio XXVIII°.

Auctorisationes dicte transactionis et capitullorum, XXXIII°.

Copia transactionis facte inter illustrissimum dominum Ludovicum ducem Sabaudie et reverendum dominum Anthonium de Prez episcopum Auguste, folio XXXIII^{or}.

Copia concordii sive compositionis facte² per illustrissimum dominum Ludovicum ducem Sabaudie inter reverendum dominum Anthonium de Prez, episcopum Auguste et nobiles Iohannem Chivallerii et Petrum de Palude, castellanos Cliti pro captione unius clerici, folio XXXVI°.

Edictum generale et perpetuum³ contra enormem litterarum ecclesiasticarum concursum, folio XXXVII°.

[2^r] Apellacio super dicto edicto, folio XXXIX°.

Copia franchise Vallisdigne pro qua debentur II^c libre, folio eodem.

Alia franchisia Vallisdigne, folio XLI°.

Notarii habentes prothocola aliorum notariorum, XLIII°.

Composicio domini de Quarto et civium Auguste, folio XLVII°.

Pronunciacio domini, folio eodem.

Valor annualis castellanie Quarti, folio XLIX°.

Franchisia Quarti, folio eodem.

2 *Effacé*: inter.

3 *Effacé*: super.

Alia franchisia Quarti, LII°.

Alia franchisia Quarti, LIX°.

Confirmacio dictarum franchisiarum, LX°.

Limitacio stagni de Quarto, LXI°.

Statuta nova domini nostri comitis qui postea dux est effectus, LXIII°.

Supplicatio et rescriptum ne littere dominicales derogent consuetudini, LXVII°.

Confirmatio franchisiarum, LXVIII°.

Ordinacio super ponderibus Auguste, LXIX°.

Pedagium domini episcopi, eodem.

Exitus tablagii, LXX°.

Fenestragium, folio⁴ LXXI°.

Tense domorum, eodem.

Pedagium, eodem.

Leyda denariorum, eodem.

Exitus nundinarum, eodem.

Leyda sallis, eodem.

Littere iurisdicionis nobilis Iohannis Sarriodi condomini de Intro, eodem.

Franchisia magna civitatis Auguste data per comitem Thomam, LXXV°.

Confirmacio dicte franchisie, folio LXXVII°.

Secunda franchisia Auguste, folio LXXIX°.

Alia franchisia civitatis Auguste, folio LXXXI°.

Franchisia Ville Nove, folio LXXXVIII°.

Secunda franchisia Ville Nove, folio XCII°.

Alia franchisia Ville Nove, folio XCVII°.

Transacio facta inter burgenses dicte Ville Nove et communitates circumvicinas, folio XCIX°.

4 *Effacé*: eodem.

[2^v] Statuta et privilegia impetrata per Anthonium Voudani et alio<s> infranominatos ad opus tocius patrie Auguste, folio C.

Statuta generalem⁵ in odium nobillium, folio CIIII^{or}.

Libertates tocius patrie Auguste date per illustrem Karolum ducem Sabaudie, folio CVIII^o.

Ipsa capitulla, folio CIX^o.

Genealogia dominorum Challandi, folio CX^o.

De ludo scacorum, folio CXIII^o.

Confessio Sarriodorum, folio eodem.

Confessio Vullienci Sarriodi, CXIII^o.

Donacio facta per Petrum filium condam domini Marconis de Bardo Vullielmo Sarriodi, CXIII^o.

Amicalis compositio facta inter Iacobum de Sarro et Petrum de Intro filium condam domini Marconis de Sarro, CXV^o.

Donatio facta per Aymonem filium domini Marconis de Sarro ecclesie Sancte Helene, CXVII^o.

Copia littere iuridicionis date Iaquemeto Roleto et Alberto fratribus Gontardi per dominum Eduardum comitem Sabaudie, CXVII^o.

Descendencie dominorum Bardi, CXIX^o.

Franchisia Gignodi, CXX^o.

Statutum super composicionibus non fiendis de criminibus exigentibus penam sanguinis, VI^{xx}II°.

Ordinatio super victualibus antiquitus facta, VI^{xx}III°.

Transactio facta inter dominos Avisii et priorem Sanctorum Bernardi et Nycolay, VI^{xx}III°.

Potestas data dominis Avisii edificandi castrum Ruppis, VI^{xx}VIII°.

Franchisia concessa bampneretis Vallisauguste, VI^{xx}IX°.

Copia certarum litterarum ad opus dominorum Avisii facienda, VI^{xx}XI°.

Clausule contente in transacione facta inter communitates Lyverognye, Ruppis

5 *Lecture incertaine.*

et Ravorie cum communitate adreti Avisii, a montibus inferius, VI^{xx}XIII°.

Clausule contente in instrumento heremanie, VI^{xx}XIII°.

[3^r] Clausule contente super ordinacione facta per Petrum naturalem super nemoribus Rune, VI^{xx}XIII°.

Ordinationes facte per comunarios ab ore dou Noyerey inferius super nemoribus, VI^{xx}XIII°.

Loca in quibus comunarii Lyverognye et Ravorie habent eorum usus in nemoribus, VI^{xx}XV°.

Copia recognicionis generalis dominorum Avisii, VII^{xx}V^o.

Recognitio feudorum nobilium eorundem dominorum Avisii, VII^{xx}VIII°.

Alia recognitio feudi ruralis eorundem dominorum Avisii, VII^{xx}XVIII°.

Recognitio Anthonii de Mota et nobilis Iohannis Semoris de Avisio, VIII^{xx}.

Albergamentum dominorum Avisii, VIII^{xx}III°.

[I^r]

SCRIPTUM⁶ SEU GENEALOGIA DOMINORUM DE SABAUDIA SECONdUM TENOREM COMITATUS

Otho⁷ de Saxonia fuit primus imperator alemanus et incepit anno IX^c LIIII. Hic primus gessit crucem Sancti Mauricii. Huic successit Otho secundus filius suus per electionem et fuit imperator. Hic habuit duos filios, scilicet Othonem et Hugonem. Qui Otho tercius post decessum sui patris fuit imperator electus et fuit Otho tercius imperator qui incepit regnare anno IX^c LXXXVIII. Hic decessit anno M^o VII.

Otho⁸ imperator tercius creavit Hugonem fratrem suum ducem Saxonie. Qui Hugo, dux Saxonie, habuit tres filios, scilicet Fredericum, Ulricum et Berodum. Qui tres filii, mortuo eorum patre, fuere sub tutela Othonis imperatoris eorum patru.

Et, omissis aliis duobus, scilicet Frederico et Ulricho, videamus de Berodo.

6 Dans la marge supérieure de la page figure l'invocation Iesus.

7 Dans la marge gauche : Otho primus imperator.

8 Dans la marge gauche : Octo (sic) imperator tercius.

Berodus⁹ de Saxonia fuit vir magnus, grossus et fortis, nigra facie, intellectu subtili, adeo quod, propter eius sapientiam, fuit magnus consiliarius et principalis apud Othonem imperatorem tercium eius patrum. Et fuit constitutus magnus gubernator anno IX^C nonagesimo octavo. Advenit quod semel imperator equitabat per patriam et oblitus est quasdam reliquias quas secum portare consueverat. Tunc, hora iam tarda, vocato Berodo, eumque misit ad illas querendas. Berodus, querens reliquias in camera imperatoris, reperit quendam curialem dormientem cum imperatrice. [I^v] Hoc cognito, Berodus ambos interfecit et cum redisset omnia notificavit imperatori. Hiis factis, comes de Mons, pater imperatricis, cognito homicidio, gessit bellum durum contra Berodum et eius fratres in Saxonia. Tandem imperator pacificavit hoc modo, scilicet quod Berodus esset exul per decem annos, ceteri vero similiter pacifice vixerunt cum comite de Mons. Berodus, propter pacta innita, impacificatione non poterat portare arma Saxonie. Ideo imperator, flans¹⁰ discessum suum, illi dedit insigna, scilicet scutum de auro cum una aquila de sables, menbree de gulle.

Postmodum, facta dura separatione multum honorifica, ipse cupiens visitare mundum.

Primo venit in patriam Vuaudi. Hic primo, transiens per Saisel¹¹, cepit castrum de Cule¹² ubi erant latrones, quibus occisis, dedit gubernum domino de Seisel pro Boso rege Arelatensi, cuius erat. Hiis factis, eundo ad Sanctum Iacobum, visitavit regem Bozonem Arelatensem. Postea, reddito voto suo in Sancto Iacobo, servivit regem Cecilie in Granada contra Sarzenos. Et redeundo, fuit magnus capitaneus ipsius regis Arelatensis contra Iannuenses. In quo bello, mortuus est rex Bozo. Ipso mortuo, fuit coronatus Rodulphus gubernator Vianensium et dicti Bozi. Quo coronato, insurrexerunt contra eum Iannuenses et domini Pedemoncium, scilicet marquo Secusie¹³, marquo Saluciarum¹⁴ et comes Canapicii¹⁵. Et tunc Virodus fuit creatus gubernator Vianensium per Rodulphum regem et lucratus est Maurianam, quam occupaverant domini Pedemoncium, licet essent subdicti regis Rodulphi. Et habita Mauriana, timens ne inimici iterum eandem caperent, ibidem stetit et misit quesitum dominam Katherinam, uxorem suam, et Humbertum, filium suum, cum omnibus aliis mulieribus subdictorum suorum

9 Dans la marge gauche : Berodus.

10 Lire : flens.

11 Seyssel.

12 Culoz.

13 Suse.

14 Saluces.

15 Canavais.

qui secum aderant. In adventu fuit celebratum maximum festum in Aqua Bella¹⁶ et facta hastiludia generalia. Eo tempore, mortuus est rex Arelatensis de aglancia sine heredibus et pervenit regnum ad imperatorem Othonem tercium. Et cum Berodus ivisset ad civitatem Arelatensem, ibidem mortuus est anno Domini M° XXVII, sepultus Arelate. Et regnavit feliciter XXVIII annis.

[II^r] Humbertus¹⁷ filius Berodi vocatus Blanchis Manibus propter pulchritudinem manuum suarum, mortuo patre suo, ivit Romam ad Henricum imperatorem quintum, primum ducem Bohemie, virum ut fertur sanctum. Qui imperator mandarat ipsum quesitum, quem creavit comitem Mauriane, propter benemerita patris sui, precipue in remissione regni Arelatensis. Que patria vocabatur Mauriana, quia Romani ibidem mortem merentes faciebant mori. Eo vero tempore idem imperator creavit unum ex parentibus suis comitem Albonensem et gubernatorem Viennensium. Et sic de illo regno fecit duos comitatus. Post hec, comes Humbertus Blanchis Manibus gessit bellum longum et durum contra marquionem Secuxie. Et tandem inierunt pacem. Et desponsavit filiam marquionis Secuxie que vocabatur Adelis, ex qua habuit filium Amedeum et abinde, mortuo marquione, ipse Humbertus successit propter uxorem suam. Hic decessit sepultusque in civitate Mauriane anno M° XLVIII.

Secundus¹⁸ comes Mauriane et marquio Secuxie fuit Amedeus, filius Humberti Blanchis Manibus. Hic multum bene iniit in armis comitem Burgundie Girardi contra ducem Lothoringie et habuit eius comitis Burgondie filiam nomine Iohannam uxorem, ex qua habuit filium Humbertum. Hic Amedeus associavit imperatorem euntem Romam ad habendum coronam et diu secum stetit et, propter multitudinem gentium quam semper secum ducebat, fuit vocatus Amedeus Cauda. Tandem decessit Mauriane et ibidem sepultus anno M° LXXVI.

Tercius¹⁹ comes Mauriane fuit Humbertus secundus. Hic nupsit in civitate de Carpentras Laurencie filie comitis Venecini, ex qua habuit filium Amedeum. Hic propter tributa que imponebat dominus [II^v] de Brienczon²⁰ in Tharenthasia omnibus transeuntibus, gessit bellum contra eum et quia platea est fortissima, illam non potuit capere, sed cepit totam Tharentasiam que nullius erat sed fortior vincebat. Quo cognito, ille dominus de Brianczon fecit homagium comiti Humbertho et abinde habuit totam illam provinciam pacificam. Hic tandem

16 Aiguebelle.

17 *Dans la marge gauche* : Humbertus filius Berodi. *Dans la marge droite* : Sicut domini Sabaudie habuerunt Maurianam et Secuciam Gallis ... (*mot illisible*).

18 *Dans la marge gauche* : Amedeus filius Humberti. *Dans la marge droite* : Amedeus Cauda.

19 *Dans la marge gauche* : Humbertus secundus. *Dans la marge droite* : Cepit Tharentasiam.

20 Briançon.

decessit Musterii²¹ et ibidem sepultus anno M^o centesimo nono.

Quartus²² comes Mauriane fuit Amedeus secundus grossus, magnus et fortis. Uxor eius fuit Guigona, filia comitis Albonensis, ex qua tandem habuit Humbertum filium. Hic Amedeus associavit multum honorifice Henricum ducem Bohemie electum imperatorem euntem Romam et maxime ab eo dilectus extitit, adeo quod fuit per eum creatus comes Sabaudie sub pacto quod hic esset eius primus titulus. Que patria pro pridem vocabatur «mala via» et abinde «salva via». Et erat imperator sed parum ei valebat et ex tunc voluit idem comes quod ea que acquirerentur circumcirca essent de comitatu Sabaudie. Postmodum hic Amedeus, habita licencia ab imperatore, gessit bellum contra comitem Gebennensem qui ei inceperat, eo quia ipse Amedeus voluit capere in uxorem filiam suam. In quo bello mortuus est comes Gebennensis in monte de Thamis²³ ubi postea fondavit Amedeus comes Sabaudie unam abaciam pro victoria ibidem habita. Fundavit etiam abbaciam de Clerevaux pro filio Humberto. Hic postmodum iterum accessit ad imperatorem quem omnino gubernabat et eo tempore Sarazeni tenebant campum ante civitatem Dacie que erat militum de Rodes fuitque tunc comes Amedeus missus in adiutorium pro papa et imperatore, ubi cum accessisset et bellarent cum Sarazenis fuit occisus magnus magister Rhodi. Tunc fuit Amedeus comes compulsus precibus militum Rhodi [IIIe] accipere tunicam religionis que erat de gules cum cruce argentea et gerere in gratia tum donec finito bello. Quo finito, prudentia et valore comitis Amedei, fuit supplicatum eidem comiti quatenus in huius memoriam gereret crucem albam, quod et ei precepit imperator, non obmittendo arma vetera. Et tunc etiam fuit creatus primus comes imperialis. Postea iniit regem Francie contra Sarzenos ad levandum campum qui erat ante acies. Hoc facto, devotione motus, ivit in Ierusalem simpliciter et redeundo decessit Cipri, sepultus honorifice per regem Cipri in monte Sancte Crucis anno M^o centesimo quinquagesimo.

Quintus²⁴ comes Mauriane et Sabaudie secundus fuit Humbertus filius Amedei secundi. Hic habuit in uxorem Matildam filiam comitis Flandrie, ex qua multos habuit liberos. Secunda uxor fuit Anna, filia ducis Silvigii²⁵ in Alamania, ex qua habuit unicam filiam sed et mater et filia parum vixerunt. Tunc vero dimisit mundum ipse Humbertus sed tamen precibus populi devictus accepit aliam uxorem Peronellam, filiam comitis Burgondie, viduam que ex primo marito habuerat duos filios. Sed ex ea habuit unicum filium, Thomam. Hic decessit,

21 Moûtiers.

22 *Dans la marge gauche* : Amedeus secundus. *Dans la marge droite* : Primus comes Sabaudie.

23 Tamié.

24 *Dans la marge gauche* : Humbertus filius Amedei.

25 Zähringen.

sepultus in Alta Comba, ubi fundavit religionem, anno M^o ducentesimo primo.

Sextus²⁶ comes Mauriane et Sabaudie tercius fuit Thomas, filius Humberti secundi. Hic conquestus est Pedemoncium, scilicet Pinerolium, Vigon, Cargnium, Montem Callerium²⁷ etc. Hic fuit in uxorem Beatriciam filiam comitis Gebennensis que ducebatur ad regem Francorum quam vi eripuit et ex ea habuit octo filios, scilicet Amedeum, Humbertum, Thomam, Guillelmum, Aymonem, Petrum, Bonifacium et Philippum et duas filias, scilicet Beatrixiam, [III^a] que nupsit Reymondo comiti Provincie, ex qua habuit idem Reymondus quinque filias, quarum prima scilicet Margarita nupsit Ludovico, Francorum regi, secunda scilicet Elionora nupsit Edoardo Anglorum regi, tertia scilicet Sancha nupsit Ricardo fratri regis Anglorum postea, imperatore electo, quarta Beatrixia nupsit Karolo filio Ludovici regis Francorum, quinta scilicet Iohanna nupsit regi Philippo Navare. Secunda vero filia comitis Thome Sabaudie nomine Margarita nupsit comiti de Quibourg²⁸ in Almania, que decessit sine liberis et sepulta in Alta Comba, anno Domini M^o II^c LXXIII. Comes Thomas autem decessit anno M^o II^c XXXIII sepultus in Sancto Michaeli de Clusa supra Avillianam²⁹.

Septimus³⁰ comes Mauriane et Sabaudie quartus fuit Amedeus tercius. Hic habuit duas uxores, primam scilicet Francisca filiam comitis Albonensis que decessit sine liberis, secundam Ciciliam filiam Berodi domini Marsillie³¹ ex qua habuit unicum filium Bonifacium et filiam Contessam. Hic habuit septem fratres supranominatos: primus scilicet Humbertus fuit vir bellicosus et decessit in Provincia in quodam bello contra regem de Berto Sarazenum, anno M^o II^c XXXV. Secundus frater fuit Thomas, hic stetit cum rege Francorum et desponsavit comitissam Flandrie, post autem decessum uxoris, ex qua non habuit liberos. Fuit magnus capitaneus ecclesie pro papa Innocentio de Flisco et nupsit iterum Beatrixie nepti pape comitisse Dalamacie, ex qua habuit tres filios, scilicet Thomam, Amedeum qui postea fuit comes Sabaudie et Ludovicum et unam filiam, scilicet Elionoram que nupsit domino de Biaujeu³². Hic Thomas decessit anno M^o ducentesimo, hoc sepultus in civitate Augustensi. Tercius frater fuit Guillelmus appellatus Parvus episcopus Valentiniensis qui stetit Rome et fuit legatus et gubernator patrimonii ecclesie, vir bellicosus hoc ideo ab invictis veneratus obiit in civitate Assisie ubi

26 *Dans la marge gauche* : Thomas filius Humberti. *Dans la marge droite* : Sicuti comes Maurianensis abstulit suam uxorem regi Francorum.

27 Pinerolo, Vigone, Carignano, Moncalieri.

28 Kyburg.

29 Avigliana.

30 *Dans la marge gauche* : Amedeus quartus.

31 Marseille.

32 Beaujeu.

est corpus Sancti Francisci. Postea per Petrum fratrem suum, translatus et sepultus in Alta Comba, anno Domini M° II° XXXIX. Quartus frater fuit Aymo male sanus et tandem leprosus. Hic innuptus stetit in castro de Chillion, decessit [IIII°] sepultus in hospitali Villenove en Chablais quod fundarat anno M° ducentesimo quadragésimo sexto. Quintus frater, qui postea fuit comes, ut infra, fuit Petrus vir strenuus, sapiens et bellicosus vocatus propter eius animositatem et strenuitatem parvus Karolus Magnus. Hic antequam esset comes intratus est armis Valexanis et totam provinciam Chablaxii et occidit gubernatorem Augustanorum et Chablaxii. Et dum hic Petrus intraretur illam provinciam, comes Amedeus frater suus intratus est Augustam³³. Hic Petrus antequam esset comes habuit in uxorem Elionoram filiam domini Foucignyaci, ex qua Elionora habuit unam solam filiam nominatam Contessam que nupsit comiti Dalboniensi. Et de isto Petro plenius dicitur infra, tempore et loco quia fuit novus comes Mauriane etc. Sextus frater fuit Bonifacius vir sapientissimus et pulcherrimus vocatus propter pulchritudinem pulcher Absalon, archiepiscopus de Conturbures³⁴ et sanctus gratiam habens apud Deum contra febres et gravellam. Hic decessit in Anglia en Conturbures et translatus per Petrum fratrem suum iacet in Alta Comba anno M° II° LX. Septimus frater fuit Philippus, hic stabat Rome sed postea fuit sicut magnus gubernator et comendatarius archiepiscopatus Lugdunensis et episcopatus Valentinensis et reddidit ecclesie subdictos in Romania comitem Darbim³⁵ et dominum de Camerin³⁶. Hic successit in comitatu Sabaudie et per uxorem fuit etiam comes Burgundie. Octavus frater erat Amedeus primogenitus comes Sabaudie predictus qui acquisivit Vallem Augustam. Hic decessit relicto Bonifacio filio suo anno M° ducentesimo XLIII sepultus in Alta Comba.

Octavus³⁷ comes Mauriane Sabaudie quintus fuit Bonifacius vir magnus et fortis vocatus parvus Rolandus. Hic adhuc infans³⁸ innuptus mortuus est in civitate Thaurini quia fuit captus dum teneret campum ante civitatem contra Thaurinenses anno M° II° LVI translatus et sepultus in civitate Mauriane. Contessa soror non successit et nupsit primo comiti de Chalon secundo nupsit Adamanuelli fratri regis Hispanie etc.

[IIII°] Nonus³⁹ comes Mauriane fuit Petrus avunculus Bonifacii et frater Amedei comitis septimi. Hic ex uxore Elionora, filia domini Foucigny, non habuit

33 Dans la marge droite : Augusta.

34 Cantorbéry.

35 Urbino.

36 Camerino.

37 Dans la marge gauche : Bonifacius.

38 Lecture incertaine.

39 Dans la marge gauche : Petrus.

liberos. Hic habuit avunculum⁴⁰ Sancti Mauricii et abinde omnes comites (*sic*). Hic cepit Thaurinum et vindicavit mortem comitis Bonifacii nepotis sui. Hic cepit postquam fuit comes patriam Vuaudi et cepit ducem de Cophiguerii⁴¹, comitem Nidoué⁴², comitem Gruerie⁴³, comitem Dalberich⁴⁴, barones de Granczon⁴⁵ de Monte Falcone⁴⁶, de Cossonay⁴⁷ et de Montagny in bello et reddiderunt fidelitatem. Postea cepit Rotondemontem⁴⁸, Morat, Yverdon etc. Gessit bellum contra Gebennas et cepit castrum de Ruex⁴⁹ et de Clees⁵⁰. Postmodum inierunt pacem. Hic accessit ad imperatorem cum veste aurea et media parte serea. Et fuit primus comes Pedemoncium, dux Chablaxii et Auguste, baro Vuaudi. Hic fecit edificare Morjes⁵¹, Esmeris, Chillion, turrin de Viveys. Item en Viennis edificavit Voyron⁵², Coste Saint Andrieu⁵³, Saint George Desperancez⁵⁴, Saint Saphorien Doson⁵⁵. Tandem decessit anno M^o ducentesimo LXXIII, sepultus in Alta Comba.

Decimus⁵⁶ comes Mauriane fuit Philippus, frater Petri. Uxor sua fuit comitissa Burgondie ex qua liberos non habuit unde non supererant de progenie nisi tres filii Thome fratris sui, ex linea materna erant de Flisco scilicet Thomas, Amedeus et Ludovicus. Unde Amedeo secondo genito nepoti suo predilecto reliquit comitatum Sabaudie Augustam et marquionatum Secuxie. Thome primo genito reliquit Pedemoncium, Ludovico baronium Vuaudi etc. Hic Philippus reliquit omnia mobilia pauperibus et decessit anno Domini M^o ducentesimo octuagesimo quarto, sepultus in Alta Comba. [V^r]

Undecimus⁵⁷ comes fuit Amedeus quintus magnus nepos Philippi. Hic nupsit

40 *Lire* : annulum.

41 Zähringen (?).

42 Nidau.

43 Gruyères.

44 Aarberg.

45 Grandson.

46 Montfaucon.

47 Cossonay.

48 Romont.

49 Rue.

50 Les Clées.

51 Morges.

52 Voiron.

53 La Côte-Saint-André.

54 Saint-Georges-d'Espéranche.

55 Saint-Symphorien-d'Ozon.

56 *Dans la marge gauche* : Philippus.

57 *Dans la marge gauche* : Amedeus XI.

Sibille domine Bresie et Baugiaci⁵⁸, ex qua tandem habuit duos filios, scilicet Edoardum et Aymonem et tres filias: prima scilicet Elionora nupsit comiti Auserri⁵⁹, secunda Margarita nupsit Iohanni marquioni Montisferrati, tertia Agnes nupsit Guillelmo comiti Gebennensi. Hic fundavit conventum de Clugni⁶⁰. Hic fuit primus princeps Sacri Romani Imperii creatus in civitate Astensi, hic gessit bellum sepiissime contra Dalphinum et comitem Gebennensem et cepit plures villas, maxime, villam Gay⁶¹ et in hiis bellis decessit Thomas frater suus comes Pedemoncium sepultus in Costa Sancti Andree anno M^o ducentesimo LXXXIII. Relicto Philippo filio suo qui postea fuit princeps de la Moreaz ut plene patet in cronicis de ipsis factis, mortua Sibilla uxore comitis Amedei et sepulta in Alta Comba, comes Amedeus nupsit item Marie filie ducis de Brabant, ex qua habuit quatuor filias, prima scilicet Maria nupsit domino Foucignaci, secunda Katherina nupsit duci Daulteroche⁶², tertia Iana nupsit imperatori Constantinopolitano, quarta Biatrinxia nupsit duci Claroncie⁶³ in Anglia. Hic Amedeus fuit primus dominus pacificus civitatis Gebennensis et Ipporigie et continue toto suo tempore gessit bellum contra Dalphinensem et decessit in Avignione, sepultus in Alta Comba anno M^o III^c XXIII die quindecima octobris.

Duodecimus⁶⁴ comes fuit Edoardus filius Amedei Magni. Hic nupsit, iam vivente patre, Blanche filie duci Burgondie, ex qua habuit unam filiam tantum, scilicet Margaretam que nupsit duci Britannie. Hic Edoardus fuit vir magnus et liberalissimus, bellicosus et toto tempore vite sue quousque fuit uxoratus servivit regi Francie et fuit multum dilectus ab eo. Postea semper gessit bellum contra Dalphinum⁶⁵ comitem Gebennensem et Foucigniaci, tandem decessit Parisius ob melencoliam abs accesserat pro habendo auxilium a rege sepultus in Alta Comba anno Domini millesimo tricesimo LXXIX.

[V^v] Tridecimus⁶⁶ comes fuit Aymo filius Amedei magni, frater Edoardi. Hic nupsit Yolant filie Theodori secundo geniti imperatoris Constantinopolitani et Grece qui fuit Montisferrati marquo, ex qua habuit filium scilicet Amedeum et filiam Blancham et Iohannem qui mortuus est infans sepultus Chamberiaci in

58 Bresse et Bugey.

59 Auxerre.

60 Cluny.

61 Gex.

62 Autriche.

63 Clarence.

64 *Dans la marge gauche*: Eddoardus.

65 *Dans la marge droite*: Qui Dalphinus erat comes Gebennensis et Faucigniaci.

66 *Dans la marge gauche*: Aymo. *D'une autre main*: Impertator Constantinopoli et Gregie (*sic*) fuit marchio Monstisferrati.

Sancto Francisco anno Domini M° III^C XXXV. Que nupsit Galeatio vicecomiti Mediolani ex qua natus est Iohannis Galeatius comes Virtutum⁶⁷ primus dux Mediolani. Hec Yolant comitissa fuit multum devota et helemosinatrix et decessit sepulta in Alta Comba anno Domini M° < III^C > XLII et die XXIII decembris. Hic Aymo comes gessit bellum contra Dalphinum et dominum Foucigniati et tandem, omnibus per regem Francie pacificatis, decessit relicto Amedeo filio suo pupillo infante et sepultus in Alta Comba, anno M° III^C XLIII.

Quatuordecimus⁶⁸ comes fuit Amedeus filius comitis Aymonis qui fuit sub tutelam dum fuit etatis. Conquestus est pro medietate Querium⁶⁹ et aliam medietatem habuit avunculus suus, princeps Iacobus de la Moreaz. Que villa Querii erat regis Roberti Cecillie et Iohanne eius neptis. Hic fuit primus destructor Vallexanorum qui rebellaverant vi contra episcopum et eos captos reddidit episcopo pacificos. Hic Chamberiaci cum XI militibus tenuit tribus diebus iostas contra omnes venientes. Prima die inducti fuere de serico virido, secunda de panno equidem viridi, tertia die de soliis viridibus et abinde fuit appellatus Comes Viridis. Hic gessit bellum contra Dalphinum et Gebennenses. Tandem Dalphinus propter vindictam dimisit totum regi Francie Iohanni. Rex vero Francie, cupiens esse amicus comitis Amedei, permutavit cum eodem omnia que erant ultra aquam dou Guier cum hiis qui erant citra. Et tunc fuit dominus Foucigniati et Gebennensis pacificus. Et tunc inierunt pacem propriam, nullis reservatis nisi pro rege, papa et Dalphino filio suo et pro comite, papa et imperatore. Et tunc comes Amedeus cepit in uxorem Bonam filiam, ex qua habuit Amedeum unicum filium, ducis Borbonici, sororem regine Francie, fecit suspendi magnum David et Robertum de Pino cum eorum gentibus que destruebant [VI] Pedemoncium exortatione archiepiscopi Mediolani. Hic emit barroniam Vuaudi a comite de Ramur quam tenebat per Catherinam uxorem suam, filiam Ludovici de Sabaudia, qui decesserat sine masculis. Hic cepit Pedemoncium et gessit bellum contra cognatum suum principem de la Moreaz et tandem ei redduntur omnia et princeps fecit fidelitatem. Hic gessit bellum contra Freydericum marquionem Saluciarum per inobedienciam. Tandem victus marquo, genibus flexis in camisia et capistro in collo, reddidit fidelitatem comiti.⁷⁰ Hic comes Amedeus Viridis creavit XV milites portantes colarios ubi erat inscriptum: Fert ter et nodos tres. Hic cupiens interficere Petrum regem Castillie, qui rex occiderat uxorem suam sororem comitis Bone Sabaudie,

67 Vertus.

68 *Dans la marge gauche* : Comes Viridis multa egit. *D'une autre main* : Querii erat regis Roberti Cecillie.

69 Chieri.

70 *Dans la marge gauche* : Marchio Saluciarum cum corda sive capistro alligato in eius collo reddidit fidelitatem comiti Amedeo qui [...] Pedemoncium.

intellexit ipsum regem mortuum. Et tunc cum armata sua ivit ad succurrendum imperatorem Constantinopolitanum, consanguineum suum, quem amorali rex Turquie et imperator Burgarie detinebant et in Burgaria cepit primo Galliopon⁷¹, Messembriam⁷², Rosillo⁷³, Scafida⁷⁴, Suzopoli⁷⁵, Mantipoli⁷⁶, Limeur et Collastre⁷⁷ et Limeno. Et tandem tam timore quam amore fecit fieri christianum imperatorem Grecie quem eripuerat de manu Turquorum et abinde fuisset subdictus Sancte Romane ecclesie, sed papa noluit servare id quod ipsius fuerat arrestatum per comitem Sabaudie et recessit imperator Constantipoli, iratus nec fuit christianus.

Postmodum gessit bellum pro marquione Montisferrati contra ducem Mediolanensem, maritum sororis sue qui vocabatur Galeatius et contra comitem Virtutum, filium ipsius ducis.

Item gessit iterum bellum contra eosdem Mediolanenses pro papa, imperatore et regina Iohanna de Naples.

Et primo cepit Coni, Sentia⁷⁸, Sanctum Germanum⁷⁹, Tronchan⁸⁰, Burgum Dales⁸¹, Buroni⁸², Condueul⁸³, Veron⁸⁴, Conflente⁸⁵, Sanctum Angellum⁸⁶, Galie⁸⁷, Viel Mercat⁸⁸ ubi erant intossicata vitualia, Brune⁸⁹, Mappel⁹⁰, Carnem⁹¹, etc.

Item inuit Pisanos contra eosdem Mediolanenses et tunc stetit infirmus sex

71 Gallipoli (aujourd'hui Gelibolu).

72 Aujourd'hui Nesebăr.

73 Axillo (aujourd'hui Pomorie).

74 Skafida.

75 Sozopol.

76 Mosynopolis.

77 Calocastre (Kalokastro).

78 Santhià.

79 San Germano Vercellese.

80 Tronzano Vercellese.

81 Borgo d'Ale.

82 Buronzo.

83 Candelo.

84 Verrone.

85 Confienza.

86 Sant'Angelo Lomellina.

87 Galliate.

88 Vimercate.

89 Brunate.

90 Mapello.

91 Carnate.

mensibus Modenne⁹² et postea recessit. Hic inuit regem Francorum contra Anglos. Hic pro episcopo Vercellensi qui erat de Aflisco cepit Bugellam⁹³, Andor⁹⁴ et alias villas circumvicinas. Hic fecit fieri pacem inter Ianuenses et Venetos quam non potuerant facere papa nec imperator nec rex Francie et fuit facta Thaurini. Hinc post decessum regine Iohanne de [VI^r] Naples se reddidit civitas de Concastellamont comitis Sancti Martini etc. Hic proposuerat capere Ierusalem et apportare Sanctum Sepulcrum Chamberiaci in Monte Gelato et ibidem fundare ablaciam. Et ad hoc faciendum prepararat triginta duas naves ex sirpo et Veneti dabant ei XL et Ianuenses totidem. Sed tunc precibus Clementis pape septimi qui prius vocatur Robertus dominus et comes Gebennensis et Ludovici ducis Danjoz⁹⁵ fratris regis Francie. Qui scilicet papa Clemens volebat ire Romam et coronare Ludovicum ducem Danjoz de regno Cecilie. Sed Rome erat quidem alius papa qui adversebatur. Fuit compulsus Amedeus comes Viridis Sabaudie ire cum ipsis ubi tandem in Appellia⁹⁶ mortuus est, transportatus inde et sepultus in Alta Comba anno M^o III^c LXXXIII die secunda marcii.

Quindecimus comes fuit Amedeus sextus⁹⁷ filius Amedei comitis Viridis. Hic, iam vivente patre, gessit bellum contra dominum de Bagie⁹⁸ quem devicit et nupsit, tractatu patris sui, Bone filie ducis de Berri⁹⁹ ex qua habuit filium et filiam Bonam <et> Amedeum. Hic inuit regem Francie cognatum suum contra Anglos et cum accessit ad regem erat ipse et omnes sui induti de nigro. Sed res propter nativitatem filii sui Amedei fecit illum induere de rubeo et inde vocatus est comes Rubeus. Hic pro Edoardo filio principis Philippi de la Moreaz de Sabaudia, episcopo Sedunensi, gessit bellum contra Valexanos et omnino destruxit et inflamavit Sedunum. Et tandem eos pacificos reddidit episcopo. Hic etiam gessit bellum contra Frederichum marquionem Saluciarum, sed non potuit perficere, quia rex Francie mandavit ipsum quesitum contra Anglos. Et, ipso ibidem existente, fuit tractatum matrimonium inter Amedeum filium comitis Rubei et Mariam filiam ducis Burgundie.

Item¹⁰⁰ gessit bellum contra marquionem Montisferrati et cepit Masinum¹⁰¹ et alias villas.

92 Modène.

93 Bielle.

94 Andorno (aujourd'hui Andorno Micca).

95 Anjou.

96 *Lire*: Apulia.

97 *Il s'agit en fait d'Amédée VII.*

98 Bâgé.

99 Berry.

100 *Dans la marge gauche*: Masynum olim erat de marquionatu Montisferrati.

101 Masino.

Item etiam fecit magnam pugnacionem de subdictis et villanis rebellibus dominorum Vallis Pergie¹⁰² et Sancti Martini¹⁰³ et in memoriam destruxit menia Corgnati¹⁰⁴. Hinc etiam dum esset bellum in Provincia, pro regno Cecilie se voluntarie reddidit tota Provincia Nixie et domini Gamalibi¹⁰⁵ de Bueul¹⁰⁶ et comes Ventimilie etc. ut eos protegeret ab omnibus et tunc etiam se reddidit Cugni¹⁰⁷ etc. Hic¹⁰⁸ tam per quoddam vulnus quod ceperat venando, quam per medicos, [VII^r] decessit Ripallie, sepultus in Alta Comba anno M^o III^C nonagesimo VII, die prima novembris. Relictis Amedeo etatis VIII annorum comite Sabaudie filio suo et Bona que postea nupsit Ludovico de Sabaudia principi de la Morea et Iohannina que nata est post decessum comitis Rubei VIII mensibus que nupsit comiti Cossanne¹⁰⁹ filio marquionis Montisferrati. Ex tunc orte fuerunt magne controversie tam pro gubernio dicionis Sabaudie quam etiam contra, Othe de Granczon et alius inculpatur de morte comitis Rubei, etc.

Sextus decimus et ultimus comes Sabaudie fuit Amedeus septimus filius comitis Rubei. Hic diu mansit sub tutela et nupsit Marie filie ducis Philippi Burgondie, ex qua habuit filium Ludovicum. Hic fuit creatus dux Sabaudie per serenissimum principem Sigismundum Burgarie, regem et imperatorem. Fuit etiam creatus vicarius Sacri Romani Imperii perpetuus. Hic tandem, mortua domina Maria coniuge sua, intravit religionem militum Ripaillie quam fundarat et ipso ibi stante fuit electus per consilium Basiliensem in papam ubi scilicet Basilie fuit coronatus papa anno M^o quatercentesimo XL et fuit nominatus Felix. Peritus¹¹⁰.

AUGUSTA

Augusta Pretoria civitas et ultimus Italie terminus a Cesare Augusto Augusta Pretoria nuncupata quod ibidem pretorium prius posuerat, anno 30 ante Christiani adventum perhibetur instaurata. Et sunt qui dicunt eam, Octaviani Augusti iussu, eo in loco quo Terentius Varro tunc imperator contra Sallasos castra habuerat fuisse conditam, etiam ibidem primum pretorem Roma posuisse. Hec non ignobilis habetur civitas et iuxta geminas alpium fores sita Graias atque

102 Valperga.

103 San Martino Canavese.

104 Cuorgné.

105 *Lire*: Grimaldi.

106 Beuil.

107 Coni.

108 *Dans la marge gauche*: Comitatus Nicie Buel cum Cunia [...] et comes Vintimilie se redderunt Amedeo Viridi sex comiti [...]

109 *Lire*: Aquosane (aujourd'hui Acqui Terme).

110 *Le duc décéda à Ripaille le 7 janvier 1451.*

Penninas quibus Hercules et Penos transisse. Plinius¹¹¹ asserit Graios opinari et apud eam incisus fuit marmore. Titullus ille pergrandis populos enumerans quos Cesar Augustus in hiisdem Alpibus subegit. Graias atque Penninas tunc appellant, [VII^v] alteram Iovis montis partem ubi monasterium nobilissimum esse sancto Bernardo dicatum, alteram collumpnam Iovis qua itur ad vallem Tharentasie Sabaudiensem. Nam cum Terentius Varro ea in valle 36 millia cecidisset¹¹² et reliquos captos sub hasta vendidisset, Cesar Augustus tribus millibus Romanorum eo missis urbem hanc habitandam tradidit. Eius convalles profundissime sunt et dudum aurifodinas habuere, quas Sallassi possidebant, propter que assidua prelia gentes ille conferebant, donec a Romanis penitus delete sunt. Hic autem civitas Sabaudie duci dudum paruit.

HEC SUPPLEMENTO CRONICARUM, FOLIO¹¹³ 73

Paulus Terentius Varro imperator et consul Romanus cum Scipione Africano regnavit circa annum mundi 5034 ante Christi nativitatem 165.

Augusta Pretoria civitas continet in longitudine perticas videlicet 210 et in traverso 160 et quelibet pertica cum qua fuit mensurata continet 10 pedes longitudinis.

Ducatus Vallis Auguste amicabilem subicitur Amedeo tertio, Sabaudie comiti 4to et Mauriane 7° filio Thome comitis 3ⁱⁱ Sabaudie circa annum Domini 1242. Mortuo gubernatore ipsius patrie, regnante imperatore Frederico secundo 13 Germanorum imperatore maligno et Celestino 4 Mediolanensi papa.

Anno 1246 vocavit¹¹⁴ sedes Imperii per id annos usque ad Rodolphum Corimbie comarchium anno 1273 et sunt iam 36¹¹⁵.

In signya seu arma ducatus Auguste sunt hec, videlicet unus leo argenti rampens in scuto sableo seu azureo.

Monasterium Sancti Ursi ordinis regularium Sancti Augustini non longe ab Augusta Pretoria construi fecerunt illum marchiones Montisferrati habens ex proventibus singulo anno ducatos 2000.

Hec supplemento cronicarum folio 177 scilicet cum supportacione, hec vera non sunt, sed potius monasterium Sancti Egidii Verrecii fundarunt.

[VIII^r]

111 *Lire*: Plinius.

112 *Dans la marge droite*: Erratum.

113 *Le numéro de folio se rapporte à un manuscrit inconnu.*

114 *Lire*: vacavit.

115 *La phrase et sunt iam 36 a été ajoutée par une autre main.*

HOMMAGE DU COMTE AMÉ VERD DE SAVOYE FAIT À CHARLES IMPERUR ETC.

Quant l'empereur Charles, qui estoit roy de Bohemie, venoit d'Avignon de visiter le pape Gregoire XIe de toute ame de le convoya par son pays et quant il fut a Chamberi il lui volut rendre l'omage et fit premierement le conte Verd a prester six chivaliers qui portoyent checun une banyere.

La premiere estoit de la croix Saint Morice.

La seconde estoit de ses armes anciennes de ses predecessours cest assavoir le chan dor une aigle de sabbles membree de gules.

La tierce estoit des armes du marquis de Suze en Ytalie en le quelles est lescric parti d'argent et de gules a un chastel dun en aultre.

La quarte du duchie de Chablais qui sait¹¹⁶ d'argent a un lion rampant de sables.

La quinte du duchie douste qui sont sables a un lion rampant d'argent.

La sexiesme estoit de gules a la croix d'argent les quelles il portoit tout jour.

Après se six chivaliers venoit le conte a chival et tous ce barons aprez lui deux et deux et in chemin portoit la croix blanche et vient devant l'empereur qui estoit en abit imperial et lui fit l'omage si l'investit l'empereur de tous ses tiltres et dignites et incontinent le [VIIIe] gens de l'empereur desirerent les bannieres et le metoit par terre et par pieces ensi quil estoit leur costume excepte la croix blanche la quelle le conte vert requirit a l'empereur en disant quelle ne fut james rue par terre et encor ne seroit et pareillemant celle de saint Morice. Après ceci se le disner fut beau din le scet quar il i avoit tant de mes que le service duraz jusque apres vespres et toute le viandes dorees et servit le comte et ses escuers tont jours a cheval sur grans destrurs etc. Et pour plue aultre excellence il avoyt une fontayne de la quelle continuellement sourdoit vin blanc et rouge et grant plante.

Acomplie la solennite l'empereur volut alez a Saint Morice en Chablais quar il i estoit ensemble Sigismond roy de Bourgogne de ancestres du dit empereur et avecque lui deux de ses enfans le quel estoit saynt home et nul ne savoit en quel lieu il estoit seveli fors que l'empereur qui portoit unes croniques ou il estoit contenu la vie du dit saynt Sigismont et commant il mourut et enseveli en une chapelle de sous terre et incontinent il fut trove et ses deux enfans ou pres de lui si en prist l'empereur Charles le chief et le porta avecque lui in Bohemie en la cite de Prague et apres visita le cors Saint Morice et en porta la hache et non rien du cors quar le conte ne volut soffrir quil fut demembre.

116 *Lire*: c'est.

SECUNTUR IURA QUE HABEBANT DOMINI VICECOMITES IN PATRIA VALLISAUGUSTE, RATIONE VICECOMITATUS QUI ERANT PROGENIEI DE CHALLAND ANTIQUISSIMA ET NOBILISSIMA

Sciendum¹¹⁷ est quod ipsi domini vicecomites permutaverunt vice comitatum cum yllustri domino Amedeo comite Sabaudie pro medietate castri Montisioveti cum pertinenciis. Que medietas erat ipsius domini comitis et altera medietas ipsorum. Et facta sunt ista permutacio per dominum Eballum Magnum vicecomitem, Gotofredum et Aymonem eius filios cum predicto illustri domino comite, anno Domini M^o ducentesimo nonagesimo quinto, die sabbati post festum Beati Mauricii, instrumento recepto manu Vulliermi [IX^r] de Vons, sacri palatii notarii. Qui Gottifredus fuit senator Romanorum et Aymo fuit episcopus Vercellensis.

Et primo habebant in civitate Auguste domum porte Beatricis cum orto quam adhuc habent.

Item domum fortem de Turre Nova cum orto et adiacentibus.

Item extra civitatem Auguste castrum Fenicii, castrum Cliti, castrum Castillionis, castrum Sancti Martini Grane et castrum Ville Challandi et, ex permutatione vicecomitatus, castrum Montisioveti cum eorum pertinenciis.

Item habebant banna, insulas, nemora nigra, aquas, pascua, bochacios, vierios et heremanos in terra vice comitum.

Item chartureriam Auguste et vinum computatum, sognyam comitis in terra vicecomitatus, regalia, placita, excheytas caminorum, fortunas, omnes meynas existentes in terra vicecomitatus cum insulis et rippagiis.

Item usagia que illi de Andor faciebant eisdem vicecomitibus.

Item quintam partem omnium perveniencium a summitate Montis Iovis usque ad Helies et assecuratam¹¹⁸ Vallis Auguste, exceptis illis de Voudagny de quibus dubitabant.

Item debebant colligere illud quod heremani debent domino comiti et ipsos debebant conservare, scilicet a Quarto usque ad pontem de Livigrony¹¹⁹ in podio et plano.

Item usurarios et adulteros qui erant in terra et posse ipsorum.

117 *Cet acte est conservé aux Archives d'Etat de Turin sous le titre Echange fait entre ledit comte et Ebal, vicomte d'Aoste, et Godefroy et Aymonet, ses enfants, par lequel ils cédèrent audit comte la vicomté d'Aoste et tous les droits qui en dépendent pour le lieu et château de Montjovet (Cité et Duché d'Aoste, paquet II, n° 5).*

118 *Effacé*: tem.

119 *Lire*: Livirogny.

Item poterant edificare turres et castra in eorum territorio.

Item fortunas et argenterias.

Item placita generalia de Donatio et Monteioveto et Castellionis et Nusii et Auguste et castri Argentei et de Voudagny de septem annis semel, de illis de Verrecz non sunt certi et placita usurariorum et vinum comitis ubicumque habeant.

Item apud burgum Montisiovis XIII solidos, duos denarios, obolum morisiensium.

Item heremanos et placita usurariorum in posse Montisioveti.

Item vicedompnus debet administrare saporem in coquina et ligna ante comitem et debet habere in die libram suam et mistrales debent [IX^v] administrare mantilia, ciphos et cutellos et debet habere pro libra sua in die XV denarios et, si quid sibi fuerit commissum et perditum, debet restitui quando comes recedit.

Item habebant iurisdictionem, altam et bassam, infra banna civitatis Auguste et etiam in tota Valle Augusta ratione vice comitatus.

Item omnia bampna LX solidorum et infra et omnia bampna falsarum mensurarum quarumcumque rerum mensurentur et ponderentur in civitate Auguste.

Item iura recipiendi cautiones, satisfactiones et alias securitates.

Item quintam partem omnium bannorum et excheytarum summam LX solidorum excedentium.

Item ius capiendi et detinendi et custodiendi captivos.

Item ius custodiendi campos campionum et percipiendi omnia que percipere consueverunt hac de causa ratione vicecomitatus.

Item banna adulterorum, stuprorum et non continentium.

Item omnia dupla causarum non finitarum et ventillandarum.

Item cancelariam vicecomitatus.

Item mistraliam comitatus Auguste, etc.

CREATIO COMITATUS CHALLANDI

Amedeus dux Sabaudie etc. universis harum seriem inspecturis rei geste notitiam cum salute. Procedens a Patre luminum immensa dispensatio gratiarum,

efferno¹²⁰ humanorum actuum commertio, cuius propagata ambitio in deteriores corruerat voluntates, terrenas non spreuit sua ineffabili clementia preficere potestates, nedum siquidem ut¹²¹ eis dummodo preessent, sed verius, ut inflexibilis iusticie radiis illustrare appensis in statera iudicii meritis singulorum condignos dignis prosequerentur favoribus, et in facinorosos vibrare non¹²² verentur, debite gradium¹²³ ultionis sane sedula meditatione volventes fidelitatis constantiam, qua, erga nos et inclite recordie illustres progenitores nostros, spectabilis consiliarius et fidelis noster Franciscus, [X^r] dominus Challandi et sui, a baronia, domo dominioque Challandi progressi, diuturnis temporibus in arduis obruentibus negotiis magnanimiter claruerint¹²⁴. Affectantes propterea ipsum ipsiusque domum et dominium maioribus extollere honoribus, ut quanto se nostre munificentie presidio noverint sincerius pertractatos, tanto indefessa promptudine¹²⁵ <et> cura erga nos et nostros iugiter studeant assistere promptiores. Idcirco, ex nostra scientia certa deque nostre plenitudine potestatis principum, prelatorum, baronum, procerum et aliorum consiliariorum nostrorum, primitus participato consilio, adhibitis etiam aliis solempnitatibus oportunis ad laudem Dei, cuius opem invocamus humiliter, predictam baroniam de Challand cum suis terris et dominiis universis in comitatum dignitatemque comitalem, presentium indulto litterarum, erigimus, extollimus prefacimusque et perpetuo ordinamus et eundem Franciscum, presentem humiliter deposcentem ac pro se et eius successoribus legitimis stipulantem, in comitem ipsius comitatus facimus, constituimus et creamus ac huiusmodi comitali dignitati et preheminentiis eiusdem communimus pariter et decoramus ipsumque pro se et eius predictis successoribus legitimis, qui per prius in ipsa baronia succedere poterant et debebant. Dumtaxat de ipso comitatu dignitateque, terris et dominiis eiusdem, per traditionem evaginati ensis investimus et retinemus, sub tamen eiusdem conditionibus homagioque et fidelitate ligiis ac aliis obligationibus universis, ad quas et que pro ipsis baronia et dominiis nobis et nostris per presens tenebatur. Quibus et viceversa aliis ipsius comitis nobilitatibus, prerogativis et preheminentiis sibi per prius quomodolibet spectantibus per aliqua premissorum, nunc vel imposterum, non intendimus fore aliquo modo derogatum, etiam quibuscumque aliis iuribus nostris legitimis et consuetudinariis cum alterius ratione in premissis semper salvis, in cuius robur et testimonium has nostras litteras maioris sigilli nostri ad equum fecimus appensione muniri. Datas etc.

120 *Lire*: effreno.

121 *Lire*: in.

122 *La particule non est répétée.*

123 *Lire*: gladium.

124 *Lire*: claruerunt.

125 *Lire*: promptitudine.

RENUNCIATIO PAPATUS PER DOMINUM DOMINUM FELICEM PAPAM QUINTUM, DUCEM SABAUDIE, ANNO M^o III^C XLIX

Felix episcopus¹²⁶, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam. Quas ob causas evocati et emoti curam apostolici regiminis suscepimus, toti sepenumero manifestavimus orbi, quamquam enim imparitatem nostrarum virium [X^v] ad suscipiendam huiusmodi oneris gravitatem sentiremus, nichillominus ubi universalis ecclesie Basilee, in Spiritu Sancto legitime congregata, pias exhortationes simul ac sanctas iussiones accepimus, quibus ad succurrendum auctoritati Ecclesie supresse nimium instanter commovebamur. Concaluit introrsus cor nostrum pietate, que ad omnia valet, et caritate, que omnia substat, animum formidolosum congeminantibus¹²⁷; atque confidentibus¹²⁸ in illo qui omnia potest et de cuius agebatur negotio tranquillam solitudinem reliquimus, laboriosum et immensum aggredientes opus. Namque nichil immortalis Deo placentius offerre posse existimavimus quam conatus nostros in obsequium Ecclesie, grandibus et insuetis obpugnationibus conturbate. Quid nempe condignum reddi potest ab homine illi inclite nostre Matri, cuius in gremio fidelis quisque salutem consequitur, per quam unigenitus Dei Filius et Dominus noster Iesus Christus de sinu Patris ad terras descendere et sanguinem proprium effundere dignatus est? Cumque ipsam viderimus tantum perplexam anxietatibus, ut nullus mortalium ab exhibitione possibilis auxilii deberet excusari, profecto cogente necessitate, devotione suadente, spe denique in fidem¹²⁹ optimam deducendarum rerum freti, personam, opera facultatesque nostras ex integro dederimus ei. Aderat namque tempus quo ab omnibus vehemens restingui debebat incendium. Et tanto velociori forciorique presidio opus erat, quanto generalium conciliorum auctoritas forcius agitata, non modo fluctuerat sed quasi conculcata prostrataque iaceret. Non enim ceciderat a memoria nostra sacri Constenciensis¹³⁰ concilii nulla unquam oblivione delenda diffinitio, quod videlicet sancta synodus, in Spiritu Sancto legitime congregata, generale concilium faciens, Ecclesiam catholicam militantem representans, potestatem immediate habet a Christo, cui quilibet, cuiuscumque status vel dignitatis etiamsi papalis existat, obedire tenetur in hiis qui¹³¹ pertinent ad fidem, extirpationem scismatis et generalem reformationem Ecclesie in capite

126 Une version de cet acte est publiée dans : *Histoire généalogique de la royale Maison de Savoie*, par Samuel Guichenon, t. IV, p. 328-329.

127 Lire : congeminantes.

128 Lire : confidentes.

129 Lire : finem.

130 Biffé : cons-

131 Lire : que.

et in membris. Satis eciam recenter editum decretum sacri Basiliensis concilii audiebamus, hanc veritatem resumendo confirmans, circumspiciebamus non minus eandem ab Ecclesia catholica susceptam et praticatam esse. Proinde, satagentes grandissimis et abhorrendis pericullis possethenus obviare et ostendere cunctis fidelibus rectitudinem, Deo inspirante, voluntatis, quod non caducorum fictiliumque bonorum, sed communis salutis causa sedem apostolicam teneremus, non preesse [XIe] sed prodesse cupientes, in sancta synodo Basiliensi personaliter comparere volumus subireque communes pro salute publica labores. Cumque nobis in temporis processu luculenter exploratum foret discensionis et difference materie in Ecclesia sancta Dei magis ac magis obdurari, dubitantes ne a quovis hominum de scandallo notari possemus, oblationes multas et pergrandes regibus et principibus orbis destinare curavimus, ex quibusquidem animadvertere potuerunt nos propria non querere sed que Iesu Christi publicamque pacem. Nec veriti a formis modisque priscis a patribus, dum scismata vigerent, pro unitatis et pacis obtentu traditis et praticatis diu, etenim liberali apertoque animo semper acquievimus omnibus et singulis que ad serenitatem reintegrationemque Ecclesie iudicata fuerint quomodolibet oportuna; atque longo ferventiori studio invigilavimus, per nostrarum cessionis et renunciationis medium, dissectos distantesque animos fidelium communire, quam in sede Petri, manente scisura, diutius inmorari. Non ignoravimus scismatis incommoda mortifera, scimus econtra christianam religionem, a pacis autore fundatam, sine pacis vinculo dampnose confusioni subiacere. Cumque pax omnium rerum tranquillitas sit, et in ea nichil gratius audiri soleat, nichil delectabilius concupisci, nichil postremo melius inveniri, debito¹³² filialis astringebamur pietatis ipsi nostre Matri Ecclesie luctuose venustatem, iocunditatem, integritatem, unionem et pacem extrema possibilitate procurare. Quantumque pro huiusmodi excelsi et desideratissimi vim¹³³ consequutione perseveranter et indefesse¹³⁴ laboravimus apud ipsos reges et principes ceterosque fideles ex nostris acuratissimis diligenter, multiplicium quoque litterarum tenoribus, totus precognovit orbis. Nunc igitur, ut semper constanti¹³⁵ sub ineffabili <et> incomprehensibili providentia de,¹³⁶ omnia dirigentis et disponentis in melius, post acerrimos continuosque labores, quos solius veritatis manifestande auctoritatisque sacrorum consiliorum generalium conservande gratia volumus amplecti, post maxime carissimorum in Christo filiorum Francorum, Anglie et Sicilie regum, necnon delphini Viennensis primogeniti Francorum regis illustrissimi, supplices frequentesque instancias,

132 *Le mot debito répété est effacé.*

133 *Lire: boni.*

134 *Lire: indefesse.*

135 *Lire: constituti.*

136 *Lire: Dei.*

quorum saluberrimis suasionibus intentas semper accomodavimus aures nostras, omnes conatus per orbem [XI^r] dispersos in arcem unice consideracionis reducimus. Desiderantes toto corde in hoc dierum nostrorum residuo beatam pacem in Ecclesia Dei disseminari, que veluti a nostris egressa manibus in corda hominum fidelium dilabatur, sinceritatem nostre intentionis per evum testaturam, exemplo Domini nostri Iesu Christi, qui sic dilexit Ecclesiam ut pro ea non modo formam servi acciperet, sed traderet semetipsum, sancta in hac synodo Lausannensi in Spiritu Sancto legitime congregata, universalem ecclesiam representante, pure, libere, simpliciter et sincere, realiter et cum effectum in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, papatui eiusque honori, oneri, dignitati, titulo et possessioni cedimus et renuntiamus per presentes. Sperantes quod in futurum prefati ceterique reges et principes, prelati et alii catholici, quibus nostram renunciationem acceptissimam fore iudicamus, auctoritati sacrorum generalium conciliorum assistent eamque tuhebuntur et defendent. Quodque universalis Ecclesie,¹³⁷ pro cuius dignitate, supereminetia et auctoritate totis viribus pugnavimus, nos apud clemenciam primi et eterni Pastoris, nostre huius pacifice humilitatis contemplatu, suis devotis iugibusque orationibus commendabit.

Datum Lausanne VII idus aprilis, anno a nativitate Domini Millesimo quatercentesimo XLIX.

SENTENTIA LATA CONTRA FRATREM IOHANNEM CALVINI, DIOCESI VALENTINENSI HEREDITAM ET PSEUDO PROPHETAM AC HERETICUM PERTINACEM

Quia constat nobis Guiliermo, miseratione divina episcopo, et fratri Pontio Sougeronis¹³⁸, fratrum minorum sacre theologie magistro inquisitori heretice pravitate in Arelatensi, Acuensi, Sedunensi et Vyenensi provinciis, necnon in Lugdunensi, Bellicensi et Augustensi civitatibus et diocesibus ac in ducatu Sabaudie et [XII^r] in Delphinatu comitatibus provincie Furqualquiensis et Venicini ac in principatu Achayensi, necnon in civitate et diocesi Avinionensi ceterisque aliis locis auctoritate apostolica specialiter deputato et speciali commissario destinato cum iudicibus in causa fidei, Iohannem Calvinum, miserandum hereditam, tam per tuam liberam et spontaneam confessionem pluries et frequenter coram nobis in iudicio repetitam ac etiam per tuam scripturam, tam tua manu propria quam etiam aliena, de tuo speciali mandato conscripta, necnon per testium fide dignorum depositionem etiam coram nobis seu altero nostrum iudicialiter

¹³⁷ *Lire*: Ecclesia.

¹³⁸ Il s'agit du franciscain Ponce Feugeyron. Sur cet inquisiteur, cf. pour exemple : Martine Ostorero, *Itinéraire d'un inquisiteur gâté : Ponce Feugeyron, le juif et le sabbat des sorciers*, in « Médiévales » 43, automne 2002, p. 103-118.

factam esse et fuisse pseudo prophetam seu prenosticum mendosum et falacem. Asserendo de divina revelatione et eciam nonnullarum scripturarum de sacro canone Biblie ac etiam de glosis Aymonis doctoris egregii per te acceptarum¹³⁹ et aliis repertis in libro catholico ad suorum errorum confirmationem, roborationem et testificationem fuisse et esse, licet false, mendose et contra veritatem sacre Scripture et doctorum sanctorum, necnon dissonam fidei sacro sancte, videlicet quod in media nocte nativitatis Domini proxime instante debet dissolvi et relaxari draco et antiquus serpens Leviatani de profundo rerum cum tota sua diabolica potestate et exire seu oriri de lacu Gebennensi. Quem mare vitreum et Eufrates fluvium nominaste¹⁴⁰. Quem draconem flammis terribiles evomentem et lacum suis flammis ardentem ac fluvium Rhodani in sanguine conversentem denotabit antipapatus rex infernalis seu dom<in>us abissi qui Amedeus vocatur et ipse est Sabaudie dux. Quem false, inique et perperam asseruisti generatum fuisse et conceptum de semine condam cardinalis Vivariensis, transduto ministerio et arte diabolica in uterum illustrissime et castissime domine matris eiusdem domini nostri ducis Sabaudie.

Non veritus de tam christianissimo, devotissimo, prudentissimo et clementissimo principe ac de utroque parente vero et legitimo matrimonio procreato ac iustissimo titulo presidente et ducatum possidente tuum os pollutum et linguam detestabilem ac calamum et manum sceleratissimam in celum tante magestatis perperam ponere; non fuisse¹⁴¹ veritus in multiplex et maximum crimen [XII^v] sue tante lese maiestatis temerarie incedendo, unde, si laicus esses, animadversione capitali de iure.

Cum sis de Vallentinesio originarius, de territorio domini nostri ducis et eciam in locis sue ditioni subiectis, premissa commisisti, dogmatizasti, scripsisti et publicasti et nichillominus, mala malis accumulans, adiecisti qualiter per eiusdem Antechristi misterium, in dicta media nocte nativitatis Domini, civitas Gebennarum, quam falso nomine Babiloniam nominasti, incendet, obruet et penitus destruet, comburet seu abissabit cum omnibus et singulis incollis et habitatoribus suis tunc in eadem existentibus. Persuadendo, velut ypocrita falsus, nonnullis chisticollis et devotis, quynomo eciam per tuam scripturam, quantum in te fuit, reverendo in Christo patre et domino domino fratre, miseratione divina Gebennensi episcopo, intimando et consulendo, scripsisti quod quantum cupiebat mortis tam terribilis habitantibus in dicta civitate Gebennensi, quam Babiloniam nominabas comminatum, en audendo periculum ab eadem bona hora se personaliter absentarent et fugerent, ne repentinus interitus super

139 *Lire*: acceptis.

140 *Lire*: nominasti.

141 *Lire*: fuisti.

eosdem irrueret. Et quod, quasi datum adeo auxiliatorem et incollis fugientibus defensorem et protectorem asseruisti et te esse Helyam prophetam dixisti et fratrem Baptistam, Enoch patriarcham in paradiso terrestri personaliter translato et realiter viventes et existentes. Mendose et tanquam falsus ypocrita te illum fore asseruisti, scripsisti et palam ac in clanculo dogmatizasti. Et quod tu et dictus Baptista cum Antechristo dicto eratis pugnaturi et conflicturi, dando consilium ut ad locum Alte Ville, tanquam ad locum refugii, adeo preservando specialiter a potestate diaboli Antechristi, confugerent, iuxta revelationem quam pretendebas a Domino nostro Iesu Christo tibi factam. Et quod nobilis domina Katherina de Alta Villa esset Martha, recolligens Christum impauperibus suis et fidelibus christianis.

Que omnia premissa tua deliramenta prenostica et pseudo prophetica non est¹⁴² veritus scriptitare et in epistulas seu litteras, quonymo verius est, libellos prophanos et diffamatorios redigere accincisti¹⁴³ et generaliter universis christifidelibus, auctoritate divina tibi usurpata et conficta tanquam vera, transmisisti seu transmittere ac destinare decrevisti, et specialiter, quantum fuit in te, illustrissimo domino regi Francorum ac reverendis in Christo patribus [XIII^r] et dominis dominis Gebennensi et Gracinopolitanensi episcopis abbatibusque Sancti Georgii de Veneciis et Sancte Iustine de Padua aliisque in processu tuo lacius contentis.

Quequidem tue pretense revelationes et pseudo prophetie tibi, si et quatenus intelligere voluisses, sed noluisti intelligere ut bene ageres, tuum intellectum captivare et obsequium Christi et noticiam catholice veritatis cum tamen debuisses noluistique, expresse erant contra doctrinam Sancte et catholice Ecclesie et Doctorum ab eadem aprobatorum, loquendum de ipso Antechristo, quoad eius generationem, modum et ortum suum, quantum eciam ad locum et patriam sue originis et regionis in qua debet oriri et quo tempore a sua nativitate et ubi primo debet regnare et per quos modos populum sibi subiugare et attrahere et tandem ubi mori et mala morte finire vitam. Que nullathenus, nec aliquo colore seu verissimili coniectura, nisi de voluntate et assensu suo ac ratione et discretione penitus alienatis, convenire possunt pro te asserto Antechristo neque regioni Sabaudie neque lacui civitatis Gebennensi, quam Babiloniam singulariter licet false asseruisti.

Et quequidem prefate tue dampnate assertiones ut plurimum sunt expresse erronee, heretice et contra sacram Scripturam sanctosque Doctores ab Ecclesia aprobatos scandalose, seditiose et piarum aurium multipliciter offensive atque

142 *Lire*: es.

143 *Lire*: accinxisti.

ad vera pericula et casus terrificos inductive, ut liquide cuilibet sapienti potest aparere. Idemque nonnullas conclusiones quas credebas in laude Beate Marie Virginis et volebas publicari, licet falsas, erroneas, quynymo aliquas illarum hereticas, presumptuose scriptitasti tua manu propria, plus credens et extimans sapere quam oportet sapere ad sobrietatem, quas tamen, in iudicio constitutus quatenus si pro quia erant vel essent erronee, revocasti.

Item, mala malis accumulans, cum per X mensium spacium habitum et regulam sacre et aprobate religionis fratrum predicatorum in conventu Sancti Maximini, Acunensis diocesis, causa devotionis, ut pretendebas, suscepisti et generaliter ex quisitum coloribus, licet infra annum professus, habitum exuisti et reliquisti et statum heremite, ymo potius nonagii assumpsisti.

Et exinde ad diversa et varia loca orbis te transtulisti et tandem ad civitatem Gebennensem venisti et ibidem, velut vipera, materna viscera corrodens in religionem [XIII^v] sacram, per te pridem acceptam, seu saltem conventum dicte civitatis Gebennensis conspirasti inique et maliciose, tuo ore polluto prophanando et eciam ineptiis tuis scribendo, dictum conventum, quod vulgariter pallacium nominatur, atrium maledictum, de quo in Apocalipsi¹⁴⁴ dicitur «atrium quod est exterius ne merearis» (*sic*), nominasti et false intitulasti. In quo eciam asseruisti, licet false, in quadam representatione annunciacionis Beate Marie, que quidem, iuxta modum communem representationis Filii, dicitur a Patris solio missi et in uterum Virginis, Spiritu Sancto obumbrante, incarnati, sub pictura Patrem representante et cum radiis in forma cuiusdam pueri cum cruce et diademate, Filium suum incarnandum mittentem et Spiritum Sanctum in collumbe specie procedentem, ymaginem Virginis gloriosissime, quasi ad verbum augelli dictam incarnationem annunciantis, turbatam et admirantem manibus extensis intumasti¹⁴⁵ et dicere presumpsisti contra dictum conventum et fratres quod fecerant depingi ymaginem draconis crucem ad collum portantem, ut collumbam precedentem, ad denotandum insequentem, quem draconem Antechristum esse dicebat.

Et scriptitabas eciam ea quorum contrarium, oculata fide et facti notorietate, aparebant et aparent quantum in te fuit contra dictam religionem et conventum, universis christifidelibus auctoritate divina per tuas epistulas intimare presumpsisti et in tuo libello diffamatorie annotasti et multa alia crimina in processu tue cause laciis contenta commisisti, scripsisti et asseruisti in scandallum non solum pusillorum sed gravium et notabilium personarum. Quequidem sunt merito gravi et acri punitione digna nec sunt quavis tergiversatione silenda et transeunda.

144 Cf. Ap. 11,2: «Atrium autem, quod est foris templum, eice foras et ne metiaris illud».

145 *Lire*: intumasti.

Idcirco nos, prefati iudices coniunctim vel divisim, non semel sed pluries usque ad numerum senarium, imperitia notabilium personarum tam religiosorum quam etiam dominorum doctorum, in utroque iure professorum aliorumque peritorum et discretorum variis modis et pluribus mediis et rationibus accomodis et sententiis, tam Sacre Scripture quam etiam doctorum theologorum et ab ecclesia approbatorum de Antechristo et circumstanciis eiusdem, [XIII^r] quoad locum originis, etatem eius et modum vite et sue conversationis et sibi adherentiam et varias cauthelas ad seducendum populum de fine et eius morte scribentium, conati sumus te hereticum errantem et devium in fide catholica in tuisque assertionibus scandalosum et multipliciter piarum aurium offensivum possethenus reducere et revocare, quod, heu dolor, tam tristitia mentis referimus et quia dogma perversum et falsum, tam sacre Scripture quam fidei sacrosancte, contrarium tenuisti, scripsisti et asseruisti. Et Sacram Scripturam, aliter quam Spiritus Sanctus afflagitet, a quo aprobata est, etiam ponere intentasti, quia verum presertim catholicam, a quocumque dicatur, a Spiritu Sancto est. Et iuxta sacrorum canonum determinationem «De heresi» in antiquis in capitulo «Ad abolendam», cavetur ut quicumque in hereticam pravitatem manifeste deprehensus fuerit, nisi continuo post debitam et caritativam suorum heresis et errorum manifestationem sponte resiliat et ad unitatem Sancte Matris Ecclesie redeat et adiurare sponte recusaverit arbitrio potestate seculari animadversione debita puniendus reliquitur.

Cum igitur Ecclesia, velut pia mater, nulli claudat gremium redeunti tuque tanquam periculosus pertinax et obstinatus hereticus per quascumque persuasiones et rationes tibi ostensas redire noluisti, sed potius in tua perfidia remanere, nec errores tuos cognoscere sed potius tuo proprio sensui initando et deducioni diabolice quiescendo, attribuendo false et inique divine revelationi tibi, ut asseris, replicatis vicibus facite.

Cum tamen Deus mentiri non possit, neque dicere falsum, quynymo omne verum vero concordat et nullum vero aliquo vero possit dissonare, participato multum celebri consilio, tam dominorum prelatorum, quam etiam egregiorum utriusque iuris doctorum et aliorum nobilium, prudentium et discretorum virorum, necnon iteratis in presenti civitate consiliis plurium etiam et eximiorum doctorum utriusque iuris, in tuo repetito examine et monitionibus caritativis [XIII^r] presentium aliorumque notabilium religiosorum consilio visitationeque, presentia librorum, participato consilio pariter et assensu, tibi hiis die, loco et hora perhemptorie et precise ad audiendam diffinitivam sententiam, in causa tua renunciato prius et concluso, assignatam.

Sedentes pro tribunali, more maiorum, sacrosanctis Dei evangeliis positis coram nobis, ut vultus Dei iudicium nostrum prodeat et oculi nostri videant equitatem non declinantem etc.; munientes nos signaculo venerabili Sancte

Crucis, dicendo «In nomine Patris» etc., per hanc nostram diffinitivam sententiam quam ferimus in hiis scriptis te prefatum Iohannem Calvini, miserandum heremitam, dicimus, pronunciamus, declaramus et diffinimus per tuam liberam, spontaneam et sepius repetitam confessionem ac etiam per tuarum scripturarum, manu propria et etiam aliena tuo mandato scriptarum, recognitionem, necnon etiam per testium fide dignorum atestationem incidisse in hereticam pravitatem et in errores varios Sacre Scripture et Sanctorum ab ecclesia aprobatorum assertionesque falsas, scandalosas et piarum animarum offensivas, seditiosas, tumultuosas asseruisti, et usque ad presens, proh dolor, velut pertinax hereticus credidisse, tenuisse et in earum credentia perseverasse et nichillominus quantum in te est et fuit seducere voluisse et ad tuam falsam et perversam opinionem et pseudo prophetiam ac revelationem quam pretendis, licet false, fuisse divinam usque ad festum nativitatis Domini proxime instante.

Nos et totum consilium prefatum reducere conatus est, expectando future rei per te prenosticate eventum, ut nos si posses, velut alios simplices fecisti, velut ovis morbida, atrahere et inficere posses, potius quam tu ad Sacre Scripture veritatem et fidei sacrosancte religionem, necnon sacrosancte Matris Ecclesie unitatem reduci et uniri ac reconciliari velles in tua fide et experimentum future tue prefate false assertionis, querens quod in fide catholica nullatenus queritur neque queri debet. Eo quia non habet creditum cui humana ratio prebet experimentum qua in te nos prefati iudices, harum serie, pronunciamus, decernimus in hiis scriptis et declaramus te per hoc innodatum fore vinculo maiorum excommunicationis [XV^r] seu anathematis, nichillominus hereticum pertinacem et pseudo prophetam, temptatorem scandalosum et supreme maiestatis principalis maleficum lesorem, callumpniatorem et piarum aurium multipliciter offensorem; pariter decrevimus et pronunciamus ac per hoc te die crastina que erit dominica in nostri inquisitoris prenominati sermone generali, in loco presenti in alto si visum fuerit magis idoneo et convenienti, primo ducente fiendo, in qua stalla seu loco eminenti stare debeas, cum veste depicta te dehonestante et partim aliqua ex tuis prefatis et patiatis criminibus populo assistenti continente et representante cum capello in capite sequentem titulum in effectum continente, videlicet: «Hic est pseudo propheta et pertinax hereticus, seditiosus, maledictus divinator», ut ceteris tibi secularibus et aliis transeas in exemplum et consequenter te degradandum, exuendum et privandum fore per nos prefatum Bellicensem episcopum, die crastina presente, omni privilegio, gradu et honore, habitu et tonsura clericali in forma a iure tradita secundum canonicas sanctiones; ac etiam postquam fueris degradatus cum ecclesia ad cuius creminum¹⁴⁶ te reducere recusasti, non videlicet habeant ultra quid faciat contra te tuis exihigenciis (*sic*) de meritis impresenciarum dimittimus

146 *Lire*: crimum.

et relinquimus brachio et ex alterum atque iudicio curie secularis puniendus.

Protestantes tamen sollempniter ac carius in domino exortantes et subnixae rogantes dictam curiam, dominum iudicem et alios eiusdem curie officarios quatenus citra mortis animadversionem et membrorum mutilationem ac sanguinis effusionem, circa te suum velit exercere officium et iudicium benigniter moderari bona, si que habeas mobilia et immobilia; harum serie, equis partibus domino temporali et sacre inquisitionis officio publicantes et consistentes ac publica et consistata declarantes in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen.

Die XVII octobris, anno Domini M^o IIII^C XXX°.

COPIA LITTERE MISSE ILLUSTRISSIMO DOMINO NOSTRO DUCI SABAUDIE CAROLO PER FERDINANDUM REGEM HISPANIE DE CONQUESTA REGNI GRANATE, ANNO 1489

Ferdinandus, Dei gratia rex Castellie, Aragonum, Legionis, Sicilie etc. illustrissimo duci Sabaudie consanguineo nostro carissimo salutem et prosperos ad vota successus. Credimus haud vos fugere quamdiu elaboraverimus, ut regnum hoc Granate sub nostro dominio reducamus et hos Mauros, Christi nominis inimicis¹⁴⁷ ab eo expellamus; utque id efficere possemus, cogitamus civitatem Bace debellandam esse. Quod ad effectum [XV^a] deducere volentes maximo nobis impedimento erat opidum quoddam Maurorum nomine Cuiat, quod in itinere sese offerebat, decrevimus illud primum simul cum aliis quatuor oppidis ei circumvicinis debellare, quod, auxiliante Deo, fecimus. Isto tamen temporis intervallo militum peditumque maior pars et aptior ad bellandum totius regni Granate in eandem Bace civitatem se recepit bombardas aliaque quamplurima instrumenta bellica necnon et triticum ac cetera que ad irritamenta guerre necessaria erant, in ea opposuit quod debellatione dictorum opidorum obstante, eis impedire minime potuimus. Tandem, debellatis dictis oppidis ipsam eandem civitatem Bace maxima cum difficultate tam ob eius magnitudinem tam loci ariditatem obsedimus in binas exercitum nostrum dividendo partes, sic enim montium valliumque situs ubi civitas ipsa posita est exigebat. Obsessaque civitate per septem fere menses quorum tres hiemalis fuerunt multorumque militum peditumque ab utraque parte morte secuta, Mauri non tantum fame coacti quantum videntes manus nostras nullo pacto evadere posse et se per victum in civitatem nobis dare decreverunt. Missis itaque nunciis ad nos considerantesque maximum beneficium non solum nobis sed pene toti religioni christiane necnon finem sancte ac catholice huius nostre conqueste se sequuturum precipue quia offerebant nobis dare civitates Purxene et Tabernarum ac omnia opida et loca

147 *Lire*: inimicos.

eis adiacentia atque montes Filabriarum et Bacariorum in quibus fortalicia multa sita Maurorum sunt, decrevimus illam accipere. Quam hodie die beate Barbare quarto mensis decembris Christo Iesu auxiliatore habuimus ad nostramque et orthodoxe fidei obedienciam redegimus simul cum supradictis civitatibus, oppidis et¹⁴⁸ montibus unde captivos christianos numero sexcentorum extrahi ac liberari iussimus. Que omnia cum in Christi Iesu Salvatoris nostri laudem et gloriam ac orthodoxe fidei beneficium et augmentum cedere videantur ac digna sint ad omnium christianorum principum fidelium aures ressonare vos ut de nostris secundis rebus et tanta Maurorum victoria per nos habita participem faceremus, certiolem de hiis particulariter reddere voluimus. Datum in nostra civitate Bace die quarto decembris anno a nativitate Domini millesimo IIII^C octuagesimo nono. [XVI^I]

SEQUITUR TENOR LITTERE DIFFAMATORIE MISSE PER TURCUM INNOCENTIO PAPE, ANNO DOMINI M^o QUATERCENTESIMO LXXX°

Arquisanus Hermo Darchilor, Magnus Canis, Cananeorum, Persidearum, Caldeorum utroque Herban, Labitarum, Seralorum, Armeniorum, Turcorum septentrionis, meridie, orientis et occidentis per Affricam per virtutem deorum nostrorum immortalium Saturni, Iovis, Machometi eorumque discipulorum dominus generalis, crucifixum colenti prout miretur salutem. Miratur non modicum nostri ca<c>uminis imperii celsitudo ex hiis que ad nostre altitudinis aulam nuperrime intrarunt, videlicet quod post tergum, obiecta prudencia et statera iusticie destructa, non putans quod grave sit inferre iniurias in nostram mirabilem magestatem quam dii tuehantur sed, peius est, contra stimulum recalcitrare faciendo signum eius nomine crucifixi per Ytaliam publice divulgari promittimus sumentibus illud quod diis nostris immortalibus aliquid misericordie dare potest sicut et veniam peccatori contra egregios viros, proceres et promptissimos fideles nostros Morbunzanum, Helberim, Phesim, Sanbor et Ysseruelli, fratres eius, et nostre iuridicionis subiectos, agregando gentes quamplurimas cruciferas et crucis insignitas de partibus Ytalie, olim Magne Grecie nuncupate, ad instanciam quorundem perratarum de Veneciis qui conantur quotthidie nostras invadere terras, provincias et insulas quod pati nolumus nec debemus deorum nostrorum iniurias substinere. Propter quod tibi suademus pariter et monemus, si deorum nostrorum iram et nostram evitare cupis, quod incepisti desistas et gentes tuas corrigas et te ipsum ne invadant nostrorum subiectorum terras nostrasque provincias et insulas. Alioquin scias te nos visitare in proximo mense futuro Tisgis

148 *La particule et est répétée.*

per illustrem Nabugonodonosor (*sic*) coronabitur. Nunc pax¹⁴⁹ erit ubique et gladius contra gladium iterum levabitur ac mirifica et alia mirabilia que proxime expedienda prolixitate proferre taciemus eidemque filio nostro assignamus MD elephantes camellorum II^M dromedariorum VI^M ad prelium dantes et omnibus nunciis fulcitarum ad vincendum [XVI^V] auri et argenti et lapidum preciosorum eiusdem copiositate multiplici decoramus et deos nostros in suis manibus honorandis quos Rome advenientibus diis ipsis facient honorari. Et tunc senties in te eorum potencias infinitas nec evadere poteres aliququaliter manus nostras ab ortu solis usque ad occasum ostendentur mirabilia telarum nostrarum et pure latissime a septentrione usque ad meridiem sub scabello pedum nostrorum tenemus. Item CXX^{ti} reges II^M duces XX^M soldani X^M valvassorum militesque infiniti nobis sunt tributarii, subiecti quorum potentie virtute deorum nostrorum contra et tuos complices faciemus extendere sine mora. Datum Valdabari ante deorum nostrorum ymages, anno a constitutione mundi VI^M D LXXXXV mensis ysemi.

Collationatum est per nos, transumptum cum originali copia que extracta fuit a littera diffidatoria cum appensione sigilli aurei, in quo sigillo sculpta erat ymago ipsius Magni Canis in una partium, in alia vero parte erat quedam littere nominibus latinis sive christianis etc. per me publicum apostolicum auctorem Iohannem Dalluyt.

SEQUITUR DELIBERATIO SEU ORDINATIO FACTA PER MAGNIFICUM DOMINUM GEORGIUM DE MENTONE MILITEM AURATUM ARMORUM CAPITANEUM GENERALEM IN PATRIA VALLIS AUGUSTE TEMPORE GUERRE VALLEXANORUM, ANNO DOMINI M° CCCC° LXXVII° DIE VII^a AUGUSTI, IN CIVITATE AUGUSTE, PRESENTIBUS NOBILIBUS ET COMMUNITATIBUS TOCIUS PATRIE, ETC.

Primo quod eligantur per dictam pugnam Vallexanorum sexdecenarii viri probi et experti et de magis abilibus ad bellum, quorum unusquisque habebit gubernare unam dexteriam et iurabit unusquisque probe fideliterque servare in bello si opus erit sine aliqua fraude et machinatione etc. [XVII^a]

Item quod, electis ipsis sexdecenariis, unusquisque ipsorum ire teneatur ad locum sibi deputatum pro faciendo suam dexteriam et ibi recipere suas monstras unacum uno comissario deputando parte illustris domini domini nostri seu domini capitanei.

Item quod, factis dictis monstis, teneatur decenarius partiri et dividere numerum suorum peditum per centenarios, et cuilibet centenario deputare

149 *Effacé*: s.

unum conductorem seu unum superiorem. Qui superior teneatur recipere sacramentum a suis centum de probe et fideliter serviendo, prout ipse dictus¹⁵⁰ capitaneus recipiat ab ipsis decenariis et ulterius ipsi conductores teneantur prestare sacramentum in manibus sui decenarii, prout supra, de probe et fideliter serviendo sine fraude et machinatione.

Item ut omnia recte procedatur et ut omnes cognoscantur quod unusquisque decenarius teneatur habere et portare seu portari facere ut penonum seu banderiam colorum deputandi ut omnes sibi subiecti cognoscantur et similiter conductorum centenarii teneantur habere unam parvam banneretam sub qua sui reducantur et sic colorum sui decenarii ad hoc ut unusquisque sciat in tempore se retrahere sub suo capite et ubi opus erit ne sit aliqua confusio.

Item quod a tempore monstrarum unusquisque teneatur portare crucem sancti Mauricii ut tempore belli et necessitatis nostri cognoscantur ab inimicis.

Item quod dicti pedites sint armati et muniti armis meliori modo quo fieri poterit, videlicet quod unusquisque ipsorum habeat plastrum, secretam in capite et lanceam et illi qui non poterint habere lanceam, habeant balistam vel colovrinam et ponantur in meliori ordine quo fieri poterit et quites¹⁵¹ autem sint in meliori ordine quo etiam fieri poterit, secundum consuetudinem et naturam patrie et gentium armatarum.

[XVII^v] Item quod fiat preceptum parte ducali et domini capitanei quod omnes teneantur obedire suo superiori, videlicet decenarii domino capitaneo, centenarii suo centenario et communitates seu pedites suo conductori. Et hoc sub pena mortis et similiter quando erunt in campo seu bello quod nullus audeat ire nec recedere nec aliud facere sine licencia sui superioris etc. Et hoc sub pena predicta, ita est donerelix (*sic*).

LAUDABILE MEMORIALE NONNULLARUM ANTIQUARUM CONSUEUDINUM PATRIE
VALLISAUGUSTE

Universis et singulis presentem laudabilem recordationem et memoriam perpetuam visuris tam presentibus quam futuris ad veram notitiam deducatur quoniam plenitudo celestium graciaram in illis debet eminentibus habundare qui nobilitate generis magneque nativitatis et consuetudinum antique recordacionis patrie Vallisauguste super alios singulariter pollire dignoscuntur, ut morum honestate, consuetudinum claritate, advocatorum sagacitate et vite puritate sint

150 Le mot dictus est ajouté dans l'interligne supérieur.

151 Lire: equites.

ceteris in exemplum. Ipsarum vero graciaram dona largiflua a copiosa redemptionis clementia, nobilibus et antiquis consuetudinariis largius diffunduntur. Qui antiquas et novas consuetudines ac bonos usus mores et stilos absque ulla fictione vel alia fraudis simulatione, sed prout est et iacet in veritate, habent recordare secundum gratiam et bonam memoriam a poli creatore eis datam. Hinc est quod, attendentes et animadvertantes sincere dilectionis affectum, nos nobiles et antiqui, Dei altitonantis gratia, consuetudinarii, que erga vos promptos iuvenes nostra sequi documenta cupientes, habemus memoriam, recordanciam de nonnullis obscuris consuetudinibus patrie Vallisauguste in modo qui sequitur, concedimus et recordamus fore agendum, cognoscendum et determinandum.

[XVIII']

[A.] *SICUT MULIER IN OMNIBUS BONIS MOBILIBUS ET ALLODIIS VIRO DEFFUNCTO SUCCEDIT ET DEBET HABERE TERCIAM PARTEM ETC. VIGORE CONSUEUDINIS ETC. ET CAPERE ETC.*

Viro deffuncto, uxor supervivens lucratur terciam partem omnium bonorum mobilium et allodiorum viri deffuncti et hec consuetudo causa notorie et inconcusse semper impatria extitit observata et iugiter observatur. Quod etiam pene nullus ignorat impatria imo et notoria est convicinis ita quod nulla vox conditionis auditur pactum contrarium apponere, quinyimo quam cito filii vel agnati ipsam terciam partem requisiti non reddunt, dominus loci interpellatur, absque cuiuslibet litigii discrimine, ipsam terciam partem per se vel suos officarios reddere consuevit. Approbata hec est consuetudo et iuvatur ratione canonica, quia cum vir et uxor efficiantur per connubium una caro quicquid potest copulam cognitionis specialis alter acquirit alteri communicat, etc.

[B.] *QUALITER SIT QUANDO REUS NEGAT SE SCIRE REM DE ET SUPER QUA ACTOR PETIT REDDITUS VEL SERVICIUM*

Actor petit reo quod sibi solvat decem solidos annuales, in quibus sibi tenetur de et super talibus rebus et narrare effectum petitionis, prout discretio postulantis melius noverit. Et si casus sit talis, dicere et proponere quod talis dedit ad feudum tali tales res sub tali usagio et censu, deinde quod dicti rei promisserunt de annuali servitio tantum et cessaverunt, in solutione dicti usagii, a tali tempore et postremo concludere bene petitionem. Hiisque omnibus sic petitis, dictis et factis, pars rea dicet et negabit se scire res nec ubi sunt res. Certissimum est quod secundum consuetudinem iudex debet assignari actori diem ostensionis seu monstre ad octo et ad alios octo dies proximos et immediate sequentes diem rationis. Tunc vero in die prima assignata octo primorum dierum, pars actrix debet postulare rem et si se abscondat clamare in eius domo ipsum tercia vice et per instrumentum, deinde

ire ad locum ubi sunt dicte res et accipere de terra, de herba, de ramis et de aliis existentibus in dictis rebus et portare omnia ista secum coram iudice ipsa die et facere fidem de predictis et de monstra ipsarum rerum captarum in possessionibus predictis de quibus [XVIII^v] agitur. Postquam reus non comparebit, quia nichil obest pro hoc in aliis vero sequentibus octo diebus rationis comparere et petere ut supra et producere et replicare totum processum et omnia producere. Et sic finis etc. usque ad cognitionem.

[C.] *CONSUETUDO QUE REGULARITER IN EXERCENDIS LITIGIIS OBSERVATUR*

Primo nanque (*sic*) actor baillivum vel eius officarios audiens citari, quod adiornari nuncupatur, optinet reum ad certam diem. Qua die, que prima dies appellatur, sive reus compareat sive non, actor debet comparere et suam petitionem facere. Reus vero si compareat, petere potest iudicias deliberacionis, que sibi debent concedi; si non compareat actor, ipsum faciet adiornari et utroque casu iste secundus terminus vocatur secunda dies. Qua die secunda, actor faciet, ut in prima. Reus vero si venerit, petere potest diem consilii que sibi dari debet; si vero non venerit, iterato ad petitionem actoris citabitur et utroque casu iste terminus, ad quem sibi reo petenti datur dies consilii ut citatur, non comparens et vocatur tertia dies et dies rationis. Qua die rationis aut comparet utraque pars aut altera tantum aut neutra: si utraque ut in casu nostra facta petitione pro parte actorum, aut reus confitetur aut effudere non vult aut negat et omissis menbris que ad causam nostram non faciunt; si reus neget petitionem actorum, necesse habet actor incontinenti fundare suam intentionem et per testes illico producendum et ibidem palam et publice super intentione deponentes aut per instrumenta legitima vel etiam portiones in hac forma; si adversarius dicere voluerit se ita non fecisse vel dixisse etc. Dico quod sic et paratum me offero ius cum eo capere; si eum reus ad tale ius non capiat, habetur pro confesso. Reus viceversa, fundata intentione actorum succumbet, nisi litteras deffensiones statim proponat et probet, ita quod neutri parti ulterior detur dilatio ad aliquid dicendum, proponendum vel probandum in casu, sed si ipsa die rationis omne ius suum proponat et probet. Et hec carentur iuxta dictam consuetudinem et fuit observatum in audienciis dicti nostri ducis nuper tenetis, per quas ordinatum extitit habere tres dilationes parti postulanti ad probandum; et nisi pars advideat allegare semper non obstante, servatur [XIX^r] ut supra antiqua consuetudo. Dies autem cognitionis est postmodum assignanda coram baillivo et cognitionibus, lecto processu cause qui de omnibus agitatis, dictis et factis, huic inde per clericum curie debet scripi et sigillo curie sigillari vel saltem per notarium cause adhibetur.

Exinde confici instrumentum per cognitionem condempnatur vel absolvitur reus secundum quod ipsa die rationis reperit propositum et probatum. Et hac

brevitate processus insurgit quod expense de consuetudine non debentur camere iuxta dicta statuta omitatur consuetudo antiqua.

[D.] *QUALITER BASTARDI SUCCEDUNT*

Si quis naturalis vel bastardus suos dies clausurit extremos et ab intestato, ob mortem cuius aliquis dominus sub cuius iurisdictione erit, petat vel capiat bona sua, refero per prius, habito consilio maturo cum predictis, quod ille talis naturalis habeat filios legitimos quod ipsi succedere debeant in bonis feudalibus secundum naturam ipsorum preterquam in bonis allodiis et mobilibus et erunt puri heredes in omnibus, licet non fecerit testamentum. Et est sciendum quod dudum orta extitit questio de quodam naturali de Valexia et dominus intrabat bona, sed tunc extitit decum prout supra. Et ibi omnes fuere concordantes preterquam Iaqueminus de Avisio et dominus Aymo de Challant qui tunc tenebant de contrario etc.

[E.] *QUANDO SIT SAISINA CONTRA DEFFUNCTOS ET ABSENTES A PATRIA*

Si autem fiat saisina contra aliquos deffunctos, non omittas primo ponere talem et si sit deffunctus, eius heredes etiam in adiornatis et in aliis subsequendis. Et si forte aliquis se opponat vel compareat et inde habeant resonare. Tunc quando facies adiornamentum ad audiendam cognitionem, pones omnes predictos ut supra dictum est, necnon reliquos qui se opposuerunt si sua putaverint interesse, vel si illi tales contra quos agitur sint extra patriam facias actus omnes, idest instrumenta de quadraginta etc.

[XIX^v]

[F.] *ETIAM CONTRA PUPILLOS DE SAISINIS*

Si autem saisina fiat contra pupillos, ille talis faciens erit revestitus sed ipse reversi propter tutelam et in etate debita purgare possunt et habere rem, si hoc quod solvant expensas inde sequutas ratione dicte saisine.

[G.] *QUANDO MULIER DECEDIT ANTE EIUS VIRUM INTESTATA QUALITER SUCCEDIT*

Si etiam mulier ante maritum decedat intestata et sine donatione aliqua, maritus autem succedit in bonis mobilibus et allodiis et non in feudis nisi ipsa dederit si essent talis nature quod possent dari. Et ille talis maritus est proximior semper heres in dicta sua uxore et longincus tignior in rebus feudalibus uno semper remanente usufructuario etc.

[H.] DE DEPOSITO FIENDO

Quod pars presentans narret factum plene, postremo presentet parti et non iudici et ipsam requirat quod recipiebat quantitatem cum sollemnitate et protestationibus opportunis et dominum iudicem quod ipsam numeret. Et si recuset pars recipiens requirere dominum iudicem quod numeret et eam quantitatem sigillet et reponat pro securitate et tradat uni ydoneo. Et iudex penes se non debet retinere, hoc facto dimictere cui supra. Qui non potest nec debet se de ipsis quoquomodo iuvare. Et si fecerit, dicitur quod furtum committit per consuetudinem etc.

[I.] CLAUSULA PONENDA IN PROHEMIO LITTERE TABELLIONATUS ALICUIUS

Noverint universi quod, cum sagax humane vite discretio, considerata labilitate memorie hominum, esset, ne acta inter contrahentes oblivionis deffectu subiaceant, tabellionatus adinvenit officium per quod contrahentium vota et acta scribuntur et <scripture> ministerio postmodum longum servantur in evum. Cumque talis N. etc. nobis N. comiti palatino humiliter supplicavit quatinus eidem tabellionatus officium concedere dignaremur etc.

[XX^r]

[J.] CONSUETUDINES RECOGNITE IN AUDIENCIIS TENTIS PER DOMINUM AMEDEUM COMITEM VIRIDEM, ANNO M° CCC° XXXVII° AUGUSTE

Anno a nativitate Domini M° tricentesimo XXXVII, indicione quinta, die iovis XX mensis marcii, in civitate Auguste, videlicet in aula superiori domus episcopalis, ante ecclesiam cathedralem, fuit prima dies qua illustris vir dominus Amedeus comes Sabaudie tenuit ibidem sedem suam pro iure reddendo et faciendo secundum consuetudinem patrie Vallisauguste. Et ibidem comparuerunt, assistente domino, nobiles pares terre qui inferius continentur, videlicet dominus Guillelmus de Quarto archidiaconus Auguste, dominus Petrus de Challand canonicus Lugdunensis, Bonifacius de Challant curatus Verrecii, Eballus de Challant condominus de Fenix milex, Iaquemetus de Challant, Iaqueminus de Quarto, Arducio de Vallexia, Franciscus de Sancto Martino, Aymonetus de Challant, Rodulphus de Verretio, Gottifredus condominus Cliti et plures alii, pares et impares Vallis Auguste, tam nobiles quam burgenses et eciam innobiles patrie. Presentibus reverendo in Christo patre domino Nycolao Dei gratia episcopo Augustensi, illustri domino Amedeo comite Gebennensi, viris nobilibus domino Hugone domino de Gayo, dominis Rodulpho de Blonay domino Sancti

Pauli, Anthonio de Claromonte domino Bastite in Albanesio, Petro Marescalci, Petro de Compesio, Humbertho de Sabaudia, bastardo, Guillelmo de Castellione, militibus, dominis Guichardo Tavelli, Petro Bone, Reymondo de Solerio, Denasio de Thora, iuratis consiliariis dicti domini comitis.

Predictus dominus comes dici fecit publice per dominum Guillelmum de Castellione, militem et consiliarium dicti domini comitis, quod omnes et singuli nobiles, pares et non pares, et alii quicumque sint debentes homagia, placita, recepta vel alia quecumque usagia in adventu vel ante adventum ipsius domini comitis vel feuda tenentes ab ipso domino comite, predicta homagia faciant, placita, recepta [XX^v] et usagia alia solvant eidem domino comiti et feudum recognoscant infra octo dies post dictum predictum continue subsequentis. Et <hoc> sub pena et banno quibus contumaces arceri¹⁵² poterunt et debebunt tam de iure quam de consuetudine Vallis Auguste, etc.

Et primo¹⁵³ cognitum fuit concorditer per dictos pares quod quam cito castra et domus fortes ipsorum et aliorum parium dicte Vallisauguste reddita sunt eidem domino comiti, predicti pares omnes et singuli comparere debent coram domino comite et eidem quotidie assistere quamdiu idem dominus comes tenet in Valle predicta sedem suam secundum consuetudinem patrie pro iure reddendo et ipsa redditio castrorum habeatur et censetur pro citatione peremptoria parium predictorum secundum eandem consuetudinem etc.

Item¹⁵⁴ eodem modo cognitum fuit ibidem concorditer per pares predictos quod omnes nobiles predicti, quotquot sunt de genere parium dicte terre, sunt et esse debent homines ligii domini comitis, nec possunt alicui alteri domino homagium facere, nisi salvo et excepto prius et potius homagio et fidelitate domini comitis supradicti.

Item¹⁵⁵ cognitum fuit ibidem per pares predictos consuetudinem esse in Valle predicta quod si aliquis vassallus infra tempus prefixum et denuntiatus per dominum suum non fecerit homagium domino suo debitum et non recognoverit feudum quod tenet a domino suo, pena huius est <amissio> feudi domino suo aperti et commissi.

Item¹⁵⁶ cognitum fuit concorditer per pares predictos ibidem et eodem modo quod, duabus partibus litigantibus coram dicto domino comite sedem tenente,

152 *Lire*: arctari.

153 *Dans la marge gauche*: Redditio castrorum censetur pro citatione.

154 *Dans la marge gauche*: Homagia parium terre.

155 *Dans la marge gauche*: Quod non fecerint homagium infra tempus commissum. Fidelitates debite.

156 *Dans la marge gauche*: Dominus debet providere de consilio petenti.

pars quelibet si voluerit potest petere a domino comite consilium sibi dari et si illa pars petens iuraverit se non posse aliquem pro consilio invenire, tunc dictus dominus comes debet eidem petenti de consilio providere illum vel illos, quem vel quos idem petens consilium voluerit nominare, nisi ipsi petenti possit se iustis excusationibus excusari; et debet et tenetur dictus petens, dato vel datis sibi pro consilio satisfacere de labore et patrocínio suo eius sumptibus.

[XXI^r] Item¹⁵⁷ anno quo supra et die sabatti [sic] XXII mensis marcii eodem modo quo supra fuit recognitum quod, per consuetudinem Vallisauguste approbatam, nulla mulier succedere debet in feudis quibuscumque et quamquam aliquae mulieres sint de nobilibus paribus terre, tamen privilegio parium non debent gaudere, etc.

Item¹⁵⁸ dicta die, loco et eodem modo recognitum fuit quod omnes pene in chartris apposite per totam dictam vallem debent domino comiti applicari, si per aliquem fuerit contraventum et lesus super hoc conqueratur etc.

Item¹⁵⁹ eodem modo recognitum fuit quod in adventu domini comitis in dicta valle omnes capti ratione convene sive hostagiata proinde data debent eidem domino comiti per quemcumque detemptorem libere expediri et dominus comes potest de ipsis suam facere voluntatem, etc.

Item¹⁶⁰ die XXV dicti mensis, presentibus quibus supra, dicti pares et consuetudinarii Vallisauguste dixerunt et recognoverunt concorditer quod per consuetudinem dicte Vallis illi qui prius suam petitionem porrexerit illi pre ceteris et prius est responsio facienda super sua petitione predicta.

Item¹⁶¹ eodem modo recognitum fuit ut supra quod quamquam litigetur inter pares vel impares Vallisauguste super aliquibus factum domini comitis vel aliud ius ipsius domini comitis tangentibus quomodocumque si ante litis contestationem de iure dominus legitime protestetur, exinde per aliqua que procedant ex lite ipsa ius domini comitis non dirimitur vel leditur sed salvum remanet eidem domino comiti per consuetudinem predictam Vallisauguste, etc.

Item¹⁶² quod in omnibus causis dominus potest continuare dietas et assignationes cum consensu partium et absque ipsarum preiudicio, exceptis

157 *Dans la marge gauche* : Mulieres non possunt suscedere in feudis nec possunt gaudere privilegio paritatis.

158 *Dans la marge gauche* : Pene apposite in chertris.

159 *Dans la marge gauche* : De detentis in adventu domini.

160 *Dans la marge gauche* : Qui in audienciis prius suam petitionem porrigerit.

161 *Dans la marge gauche* : De protestatione per dominum.

162 *Dans la marge gauche* : De continuatione dietarum.

diebus assignatis ad rationem reddendam, quas continuare non potest nisi partium tunc interveniente consensu; verumtamen prorogare¹⁶³ et commutare pro consilio habendo si velit cum paribus, consuetudinariis et iuristis potest, etc.

[XXI^v] Et ego Iohannes Reymondi publicus imperiali auctoritate notarius prelibatique domini comitis notarius hoc instrumentum rogatus recepi, scripsi fideliter et signavi.

[K.] CASUS IN QUIBUS PROXIMIOR TEGNIOR POTEST PERDERE SUCCESSIONEM DE CONSUETUDINE

Super premissis fuerunt evocati pro consilio habendo, videlicet veneratus vir dominus Iohannes de Sancto Petro canonicus Augustensis, nobiles viri Franciscus condominus Introdi, Alexander de Turre, Franciscus Camagnye, Nicolletus Maluquini, Urbanus de Letavalle, Aymonetus de Turre de Distipullis¹⁶⁴, Ludovicus mistralis virique discreti Iohannes de Palleno, Iohannes Coci, Iohannodus Cordello, Andreas de Villareto, Aymonetus Salluardi et Glaudius Voudani. Qui omnes dixerunt quod sic ex auditu in istis casibus: primo, contrahendo matrimonium, producunt contrahentes successionem; secundo, si fiat homicidium vel prodicio contra teginorem; tercio, si cride fiant de tutela et teginor non compareat, scilicet sit revestitus dominus et pupilli decedant sine liberis, teginor perdat successionem, etc.

HEC SUNT SCULPTA BONONIE

In controversiis causarum capitales discordie oriuntur, fit amissio expensarum, corpus quothidie fatigatur, labor animi exercetur, bona et utilia opera postponuntur et qui sepe credunt optinere succumbunt et, si forte obtineant, compensatis laboribus et expensis, nil acquirunt. Unde a principio mortiferande sunt discordie ne crescant et non producant fructum nequitię gravioris, etc.

[XXII^r]

APPELLATIO

Cum oppressis et indebite gravatis remedium appellationis ab utroque iure et laudabili consuetudine patrie Vallis Auguste sit indultum et cum die XIII mensis huius ianuarii, instante procuratore phiscali Sabaudie generali, vigore

163 *Lire*: prorogare.

164 *Lire*: Aymonetus de Turre de Stipulis.

quarumdem litterarum ducalium ab illo principe domino nostro Sabaudie duce, ut dicitur, manatarum fuerint voce cride citati omnes notarii civitatis et burgi porte Sancti Ursi ac etiam alii notarii patrie predictae comparituri Vercellis coram magnifico ducali consilio ad diem XXVI huius mensis ianuarii cum inhibitione de ulterius non recipiendo aliqua iustitia sine licentia prelibati domini nostri ducis. Et hoc sub certis penis formidalibus, ut in dictis dominicalibus litteris dicitur contineri, quibusquidem cride et inhibitioni factis ultra et preter formam consuetudinis patrie Vallisauguste et virium franchisiarum civitatis et burgi parte ipsorum notariorum ac totius civitatis et burgi ac omnium et singulorum aliorum, cum eisdem adferre volentium fuerit oppositum, nichillominus quia dicte cride et inhibitiones fuerunt facte ultra formam dictarum consuetudinum et franchisiarum, ipsi notarii senserunt se fore multipliciter gravatos et timentes forcius gravari. Cum quia sine aliquali querimonia, cum quia de dicta consuetudine nullus pro prima instancia debet nec potest evocari extra patriam Vallisauguste nec extra iudicem suum ordinarium cuiusque vigore franchisiarum dicte civitatis et burgi nullus civis vel burgensis potest nec debet evocari nec citari pro aliquo casu gravi nec enormi extra banna Auguste nec etiam alii de aliis manderiis ipsius patrie Vallisauguste. Et si citati vel evocati minime tenentur comparere et pene proinde imposte vel imponere desunt nulle, cum quia dicte franchise, libertates et consuetudines fuerunt per prelibatum dominum nostrum Sabaudie ducem confirmate cuiusque nullus iure incognito [XXII^v] iure suo et usu privari debet. Cum quia de consuetudine patrie Vallisauguste predicta nullus debet¹⁶⁵ puniri indefensus nec antequam fuerit condemnatus. Cum quia patria Vallisauguste regitur laudabili consuetudine et non iure scripto, cum quia notarii patrie predictae numquam fuerunt in usu sicuti nec decet extrahendi prothocolla a domibus ipsorum nec alicubi portandi. Hiis de causis ab ipsis cridis et inhibitionibus tamquam nullis pro et ab omnibus ex eis dependentibus, emergentibus et connexis, ipsi notarii seu egregius Petrus de Roverey notarius velut consendicus dicte civitatis et burgi ac omnium aliorum et singulorum notariorum citatorum cum eis adherere volencium coram vobis prefato vice baillivo appellat, supplicat et provocat ad prelibatum illustrem dominum nostrum Sabaudie ducem seu ad eius magnificum ducale consilium cum eodem residentem¹⁶⁶. Petens apostolos seu litteras dimissorias semel, bis et pluries sibi dari et concedi etc. Vide aliam ampliorem infra folio 67.

165 *Effacé*: punitis.

166 *Lire*: residens.

COPIA DECLARATIONIS FACTE PER CONSUETUDINARIOS QUOD FEUDUM QUOD DEBET SERVICIUM ET PLACITUM ET NON EST FRANCHITUM, HOC EST UBI NON DICITUR SINE PLUS CAPERE, DEBET AUXILIUM AD MISERICORDIAM, DE NOTARIO QUONDAM PERRONETI POLHETI NOTARII

Anno Domini M^o III^c XXX, indictione tresdecima, die XXIX mensis septembris in festo Beati Michaelis, in Villanova Castri Argenti, in domo condam Amedei de Vullieto. Presentibus testibus Iohanneto de Portavello, nobili Vulliermeto filio condam Perrini de Combis et pluribus aliis. Cum quedam questio verteretur inter religiosum virum dominum Rodulphum, curatum Sancti Leodegarii de Aymavilla, nomine suo et ecclesie sue predictae ex una parte, et Iacquemetum et Vulliermum fratres filios condam Perroneti Revillion de Aymavilla parte ex altera, super eo quod idem dominus Rodolphus petebat ab eo, nomine suo et ecclesie sue predictae nomine [XXIII^r]. Cuiusdem feudi quod predicti Iacobus et Vullermetus tenent et tenere consueverunt et quondam pater eorum a dicta ecclesia Sancti Leodegarii auxilium ad misericordiam dicendo et allegando quod omne feudum quod facit servicium et placitum non est franchitum pro certo usagio et sine plus capere debet domino feudi auxilium ad misericordiam. Predicti vero Iacquemetus et Vullermetus fratres ex adverso proponentes quod dictum auxilium non debent nec tenentur solvere ratione dicti feudi, cum ipsi consueti fuerint et predecessores ipsorum dictum feudum pro certo usagio tenere et possidere sine aliqua molestia. Tandem dicte partes, videlicet dominus Rodolphus, nomine suo et ecclesie sue predictae, et predicti Iacobus et Vulliermetus fratres, nomine suo et heredum suorum, pro bono pacis se compromiserunt ut dicebant dicti arbitri in nobiles viros, videlicet in Rodulphum Sariodi electum pro dicto domino Rodolpho et in Vioninum Gontardi electum per predictos Iacobum et Vulliermetum fratres tanquam in arbitros et amicabiles compositores et arbitratores secundum quod aparet ut dicunt per unum publicum instrumentum factum per manum Anthonii de Morgia notarii. Et cum dicti arbitri seu arbitratores iuraverint ad sancta Dei evangelia super questionibus partium predictarum, auctoritate sibi concessa ut dicunt a dictis partibus volentes observare sacramentum, pronunciaverunt in presencia mis notarii et testium predictorum de consilio peritorum ut dicebant, videlicet de consilio nobilis viri Hugoneti condomini de Avisio et religiosi viri domini Vifredi eius filii curati Sante Marie Castri Argenti et Petri Vurlini Gontardi et Iacobi de Iovenczano domicellorum quod predicti Iacobus et Vullermetus filii dicti condam Perronini debent nomine predicti feudi auxilium ad misericordiam secundum valorem feudi dicto domino Rodolpho nomine sue ecclesie predictae, secundum usum et consuetudinem Vallisauguste, ex quo dictum feudum, quod a dicta ecclesia tenent, seu tenere dicuntur debet servicium et placitum et non est franchitum sine plus capere ullo casu. Et hec ut supra dicti arbitri seu arbitratores pronunciant, arbitrantur et dicunt de iure consueto ut in Valleaugusta, videlicet de consuetudine Vallisauguste que consuetudo ab antiquis ius dicitur esse Vallis

et inde iussa sunt fieri plura instrumenta unius tenoris ad dictamen et consilium dictorum arbitrorum reficienda semel et pluries postquam in iudicio vel extra ostensa fuerint, facti substantia non mutata.

[XXIII^r]

PRONUNCIATIO FACTA QUOD SI DOMINUS FEUDI PETAT PLACITUM ET FEUDATARIUS NON SOLVAT AUT FIDEIUBEAT INFRA XL ET UNUM DIES, TUNC IPSE POTEST CAPERE RECOLLECTURAM DICTI FEUDI, DE PROTHOCOLLIS CUIUS SUPRA IN LIBRO SIGNATO PER CC

Anno Domini M^o III^c trigesimo secundo, indicione quindecima, die XX mensis ianuarii, sub ala mercati. Presentibus testibus Gottofredo Gontardi, Iaquemeto Gontardi. Cum ad diem hodiernam Gottofredus filius condam Eymerici de Alliano nomine suo adiornaverit, die hodierna Iohannem et Ultimum filios condam Aymoni Rifferii de Cognia apud Villam Novam Castri Argenti, coram curia sua ad reddendum unam cognisenciam ut infra sequitur, videlicet quod dicti Reymondus, Iohannes et Ultimus se conquerebantur de dicto Gottofredo super eo quod ipse Gottofredus ceperat recollecturam super feudo ipsius Gottofredi pro placito dicti Aymoni patris eorum postquam fuerunt requisiti per ipsum Gottofredum antequam elapsi essent XL et unus dies, altero asserente videlicet dicto Gottofredo quod illud quod venit in feudo suo accipere potest post mortem vasalli elapsis quadraginta uno diebus ex quo requisiti fuerunt per dictum Gottofredum ad ipsum placitum solvendum. Cum ipsi nichil fideiusserint de ipso placito solvendo nec etiam solverint. Qua die Henricus Sariodi predictus procurator per dictum Gottofredum, habito consilio cum Anthonio Vorberti, Hugoneto Vorberii et mistrali de Oyta positus ad curiam predicto Gottofredo cognovit de iure quod ipse Gottofredus, elapsis XL diebus et plus post mortem vasalli, potest accipere minus quam venit super feudo suo pro predicto suo, ex quo requisiti fuerint ad ipsos solvendo. Cum non fideiuserint de ipso solvendo nec solverint in duo instrumenta.

Ibidem in eorum dictis testibus domini Iohannes et Ultimus pecierunt melioramentum habere in ista cognisencia primo per Iacobum de Amavilla, Martunum aut Vullelmetum eius fratres per Vullelmum, Anthonium ac Vullelmum fratres, per Iohannem aut Bonifacium de Sarro, per Vioninum de Gignio, per Perronetum et Henricum de Oczano [XXIII^r] aut per Aymonetum Sarouz aut per virum ipsos aut per omnes aut duos aut per tres aut per illos quos habere poterint aut per omnes insimul aut separatim. Qui Henricus tanquam curia dicti Gottofredi ipsos Iohannem et Ultimum adiornaverint die dominica proxima in Villa Nova ad dictum melioramentum trahendum etc.

QUOD EST USAGIUM AD MISERICORDIAM FEUDI

Quando dicitur aliud usagium secundum feudum seu aliud usagium ad misericordiam feudi, tunc dimictitur medietas recollecture tenementario feudi, ratione laboris facti, et alia quarta pars dimictitur pro usagio et tributo feudi. Et si plus ascendunt usagia et tributa quam quarta pars recollecture, tunc nichil capit dominus feudi, quia facit tantum quantum valet et aliam quintem (*sic*) partem si plus valeat capit dominus feudi, salvo quia debet mercari ad voluntatem domini feudi. Et dicitur quod Iohannes de Turre de Villa en Graczan seu Amedeus de Plantata habent super hoc summam latam.

SEQUITUR MODUS PROCEDENDI DE CONSUETUDINE PATRIE VALLISAUGUSTE SUPER PETICIONE PROPRIETATIS, COMPILATUS PER IOHANNEM CASEI CIVEM AUGUSTE, ANNO M° CCCC° OCTAVO, DE CONSIILIO PLURIUM, ETC.

Et primo sciendum est quod si Iohannes fecerit adiornari Petrum et petierit dicto Petro aliquam peciam seu domum etc. quod idem Petrus quando vult potest in prima, secunda vel tertia dietis negare scire rem petitam; quod si facere voluerit, debet sic dicere et respondere: «Ego nescio rem quam Iohannes michi petit». Qua revisione facta, ipse Iohannes actor debet a iudice petere sibi assignari diem monstre dicte rei per eum petite. Et iudex debet assignare dicto actori diem monstre ad octo et hinc ad quindecim dies diem rationis. Qua die monstre idem actor debet [XXIII^v] accedere ad personam domini rei et dicere, narrare et proponere totam petitionem et processum a principio usque tunc. Postea dicat: «Ego notifico tibi quod ego vado ad dictam peciam per me petitam pro faciendo tibi ipsius monstram, prout fuit michi assignatum. Et ideo requiro te quatinus si tua putaveris interesse illuc venias ipsam visum et ego tibi monstrabo et paratus sum monstrare inde instrumentis». Si autem personam non inveniatur, ipsum reum accedat, illa die assignata, ad hostium domus ipsius Petri et clamet alta voce: «Petre». Quo clamato dicat, proponat et faciat in omnibus prout supra in instrumentis hiis actis, vadat actor ad dictam peciam et existens in illa iterum faciat narrationem et designationem omnium supra narratorum et omnium aliorum per eum notificarum et requisitorum usque tunc eidem reo si fuerit presens postea capiat de terra herba et digat¹⁶⁷ sic: «Ego dico tibi quod ista pecia in qua sum et in qua cepi hanc terram et herbam est pecia quam tibi pecii et ipsam tibi mostro et ostendo terram et herbam etc. in instrumentis». Et hiis sic actis, ipsa die accedat idem actor ad iudicium et compareat contra reum presentem vel absentem, narrando omnia acta usque tunc. Postea dicat: «Quare non obstantibus omnibus per me actis die predicta, ego iterum eidem

167 *Lire*: dicat.

reo coram vobis et vobis monstro dictam peciam per has terram et herbam ac ramos quos vobis produco, exhibeo et presento et peto de mea petitione revestiri, relinquens et tradens eidem reo de herba, etc.». Si vero idem reus non compareat, ipso proclamato, faciat actum suum ut supra et relinquat iudici partem terre et herbe et partem retineat in instrumentis. Si vero idem reus non fuerit presens in dicta pecia et ad illam monstram ire voluerit¹⁶⁸, proclamatur ter, et sequenter nichillominus faciat, dicat etc. ut supra. Quo facto venendo de dicta pecia iterata vice, accedat ad reum si inveniri possit, dicendo, proponendo eidem omnia acta usque tunc. Postea dicat: «Et quia tu noluisti venire visum dictam peciam per me petitam de qua feci tibi monstram aut per me non stetit quod te non videri, hic tibi monstro et ipsam monstram facio», per has herbam, terram et ramos illos eidem ostendendo et¹⁶⁹ dicendo quod sunt de dicta pecia in instrumentis.

[XXV]

TENOR MANDATI IMPERIALIS OBEDIENTIE ET FIDELITATIS PRESTANDE ILLUSTRIS DOMINO COMITI SABAUDIE VIRIDI PER PRELATOS SUE DICIONI SUBDICTOS TANQUAM VICARIO IMPERATORIS

Karolus quartus, divina favente clementia Romanorum imperator, et semper augustus ac Bohemie rex, venerabilibus archiepiscopo Tharentasiensi, episcopis Maurianensi, Bellicensi, Lausannensi, Gebennensi, Augustensi, Sedunensi, Ipporigiensi, Thauriniensi, principibus et devotis nostris dilectis gratiam suam et omne bonum. Quia nos, deliberatione matura et ex nostra certa scientia, illustrem Amedeum comitem Sabaudie consanguineum nostrum ac nostrum et imperii sacri principem in comitatu Sabaudie et partibus circumvicinis et notantur¹⁷⁰ in civitatibus Tharentasiensi, Maurianensi, Bellicensi, Lausannensi, Gebennensi, Augustensi, Sedunensi, Ipporigiensi et Thauriniensi in temporalitatibus ecclesiarum vestrarum nostrummet imperii sacri generalem vicarium constituimus et sibi concessimus quod vos vestrique successores et singuli vestrum iuramentum fidelitatis, subiectionem et homagium et alia que et sicut nobis et imperio sacro prestare tenemini, dicto nostro consanguineo sicut nostro in hac parte vicario et imperii nomine teneamini prestare, sicut et hec et alia in aliis nostris litteris super hiis traditis plenius sunt expressa, devotioni vestre, sub obtentu nostre gracie, districte precipiendo mandamus seriose, volentes omnino quatenus dicto nostro consanguineo nostro in hoc vicario fidelitates, homagium, obedienciam, subiectionem et¹⁷¹ alia omnia et singula ad que nobis tenebamini,

168 *Lire*: noluerit.

169 *La particule et est répétée.*

170 *Lire*: notanter.

171 *Effacé*: he.

ante concessionem de ipsis dicto nostro consanguineo factam, prestetis et faciatis iuxta formam, tenorem et continenciam dictarum nostrarum litterarum super hoc eidem concessarum. Alioquin, tenore presentium, damus in mandatis dicto nostro consanguineo quatenus vos, vestros successores et vestrum quemlibet, penis condignis et aliis remediis quibus videbit expedire ad predicta coherceat et compellat, copiam autem presentium, si eam habere volueritis, volumus et ordinamus vobis et vestrum singulis tradi [XXV^v] et originale penes dictum nostrum consanguineum et suos successores remanere. Datum in Berno anno Domini M^o III^C sexagesimo quinto, indicione tertia, octavo kalendas iulii, regnorum nostrorum anno XIX imperii vero XI per dominum imperatorem. Rudolphus, etc.

Extracta est presens copia a proprio originali existente in archivis ducalibus crote Chamberiaci signo manuali ipsius domini imperatoris signato et sigillo aureo ipsius sigillato in cuius sigilli prima facie est magestas ipsius imperatoris et hec verba in rotundo «Roma capud mundi regit orbis frena rotundi». Ex alia parte est Roma et hec verba in rotundo scripta: «Roma aurea Karolus quartus».

Anno 1497 die¹⁷² iunii vidi et copiam egi.

TRANSACTIO FACTA INTER DOMINUM AMEDEUM SABAUDIE DUCEM EX UNA ET QUATTUOR PRELATORUM, SCILICET THARENTASIENSIS, MAURIANENSIS, BELLICENSIS ET AUGUSTENSIS EX ALTERA, ANNO DOMINI M^o III^C XXXII THONONII

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei geste memoriam cunctis precedentibus et futuris notum fiat universis ac instrumenti publici presentis indagine quod, iamdudum vertentibus mutuis petitionibus et querelis in reverendissimum reverendosque in Christo patres et dominos miseratione divina Iohannem de Bertrandis, archiepiscopum Tharentasie, Aymonem Gerbasii, episcopum Maurianensem, Guillelmum Diderii, episcopum Bellicensem, et Ogerium, episcopum Augustensem, nominibus suis suarumque ecclesiarum et successorum suorum in easdem, ex una parte, et illustrissimum principem dominum nostrum dominum Amedeum Sabaudie ducem, Chablaxii et Auguste principem et marchionem in Ytalia, comitem Pedemoncium et Gebennensem [XXVI^r] Valentinensemque et Diensem dominumque civitatis et districtus Nicie, nomine suo, suorum heredum et successorum ex altera parte, super eo videlicet quod dicti domini prelati conquerebantur erga prefatum dominum nostrum ducem quod castellani et ceteri officarii ipsius domini nostri ducis curias ecclesiasticas ipsorum dominorum prelatorum seu officialium suorum impedire

172 *Lacune dans le texte.*

satagebant laicos recurrentes ad ipsas curias ecclesiasticas pro causis et casibus ad forum ecclesiasticum pertinentibus, easdem curias adire perturbando et ipsos laicos inde molestando.

Item super eo quod dicti castellani et officarii predicti domini nostri ducis bona mobilia deffunctorum usurariorum, nulla cause cognitione ecclesiasticorum iudicum precedente de facto velut confiscata seu pertinentia dicto domino nostro Sabaudie duci, vigore consuetudinis per ipsos officarios et castellanos pretense, nomine ipsius domini nostri ducis et pro eo per iuramentum recolligere et levare presumpserant, in magnum ecclesiastice iurisdictionis preiudicium, ad quam dicti domini prelati cognitionis et restitutionis usurarum cognitionem de iure pretendunt pertinere, necnon dampna passorum ex ipsis usuris quibus earundem usurarum extortarum foret restitutio facienda, petentes et requirentes prefati domini prelati, suis et predictis nominibus, per prelibatum dominum nostrum ducem sibi et suis super premissis provideri debite, predictos castellanos et officarios a premissis attemptatis remediis opportunis compescendo.

Quibus petitionibus, querelis et requisitionibus dictorum dominorum prelatorum, per prefatum dominum nostrum ducem benigne receptis mansueteque auditis et mature consideratis pro parte ipsius domini nostri ducis, eisdem dominis prelati super ipsis responsum est quod idem dominus noster dux non credebat, nec credit curias ecclesiasticas dictorum dominorum prelatorum in casibus et causis ad forum ecclesiasticum de iure pertinentibus fuisse per predictos castellanos [XXVI^r] aut officarios turbatas vel impeditas, nec umquam voluit nec precepit idem dominus noster dux quod ipse curie ecclesiastice in suis casibus et causis impedirentur, sed potius conservarentur.

Verumptamen potuit contingere quod dicti castellani et officarii, dicti domini nostri ducis iurisdictionem et iura, prout ad eos spectat, conservare volentes, subdictos eiusdem domini nostri ducis a prosecutionibus causarum suarum mere civilium et pro

Et insuper eadem parte dicti domini nostri ducis, suorum tam spiritualium quam temporalium indempnitate subditorum adversus prefatos dominos prelatos et eorum officiales, proponebatur hec querele, videlicet quod ipsi domini prelati eorumque officiales, subdictos eiusdem domini nostri ducis ad ecclesiasticas curias pro causis et casibus ad forum ecclesiasticum pertinentibus recurrentes, multis modis in exercitio ecclesiastice iurisdictionis gravare et opprimere

consueverant, et precipue in promulgatione nimis facili et repentina sententiarum interdicti et excommunicationis tam personalis quam localis, huiusmodi censuris animas simplicium personarum iniuste frequenter laqueanda¹⁷³ et ipsas sententias contra personas incertas et innominatas indebite proferendo, necnon in ipsarum censurarum processibus plures litteras superfluas emanando, ut puta, litteras regravatorias principalis persone excommunicate, deinde litteras monitorias et excommunicatorias participancium cum ipsis excommunicatis et postmodum litteras trium monitionum successivarum contra castellanos [XXVII^r] et alios officarios seculares. Ex quarum discursu, cause distractionibus et delationibus protellantur scripturisque et sigillis ipsarum litterarum litigantes in dictis curiis ecclesiasticis, extorsionibus immoderatione opprimitivas (*sic*) et nihilominus concedunt interdictum dicti domini prelati seu iudices ecclesiastici importune petentibus et discernunt monitiones generales in casibus manifestis seu probabilibus contra ius in magnum dispendium animarum.

Adversus autem secundam petitionem seu querelam dictorum dominorum prelatorum, videlicet de bonis usurariorum defunctorum supra scriptorum, ex parte dicti domini nostri ducis responsum est quod nullus errat seu facit iniuriam utendo iure suo. Et quia tam prefatus dominus noster quam incliti eius progenitores est et fuerunt in consuetudine vetustissima usuque et possessione seu quasi illibata, continuata et prescripta spatio tanti temporis quod nulla hominum memoria in contrarium extitit, levandi, percipiendi et habendi bona mobilia usurariorum defunctorum, in detestationem et penam criminis usurarum, licitum fuit et est eidem domino nostro duci et suis predictis predecessoribus bona mobilia defunctorum usurariorum levare et percipere in penam predictam per quam multi revocati fuerunt et revocantur ab exercitio usurarie pravitate, sine preiudicio Sancte Matris Ecclesie que nihilominus suas penas canonicas in dictos usurarios potest exercere.

Ex quibus causis et rationibus asserebatur pro parte dicti domini nostri ducis, ipsum dominum nostrum ducem ad petita per ipsos dominos prelatos non teneri, quinimo per eosdem dominos prelatos excessus eorum et suorum officialium circa premissa debere limitationibus opportunis limitari et extrinigi. Et pro quibus exceptionibus, peticio dominorum prelatorum et querelis domini nostri ducis in medium propositis pro parte dictorum dominorum extitit replicatum, videlicet - quod non credunt se nec eorum officiales errasse in audiendo et admittendo in [XXVII^r] foris suis ecclesiasticis causas laicorum sibi spiritualiter subditorum seu dictorum submissorum, auto alias submissorum etiam seculares et profanas, nec in hoc temporalem iurisdictionem lesisse, cum ex eo quod ipsi domini prelati sunt iudices ordinarii in suis diocesibus, tum ex eo quod ipsi sunt et fuerunt,

173 *Lire*: laqueando.

ut dicunt, in consuetudine antiquissima et quasi legitima prescripta audiendi et admittendi in curiis suis ecclesiasticis omnes causas criminales et civiles etiam seculares et profanas ad eorum auditoria delatas etiam inter laicos, tum ex eo quod ipsi domini prelati dicebant et dicunt huiusmodi consuetudinem per ius scriptum approbari.

Quare petebant et requirebant ut prius castellanos et alios officarios dicti domini nostri ducis a predictis impedimentis curiarum ecclesiasticarum et levatione dictorum bonorum mobilium usurariorum deffunctorum per dictum nobilem dominum nostrum ducem compesci. Parte vero ipsius domini nostri Sabaudie ducis replicantis dictam consuetudinem per dictos dominos prelatos allegatam tanquam iuri et rationi repugnantem sepiusque interruptam non valuisse nec valere in preiudicium iurisdictionis temporalis. Super quibus fuit preloquuta et tractata quedam compositio sive transactio sub certis capitulis, clausulis, articulis, modisque et formis in ea contentis, super qua fuit requisita per providum virum Nicodum Festi, consiliarium et secretarium dicti domini nostri ducis, facta et recitata de data corrente, millesimo quatercentesimo trigesimo, indicione octava et die sexta mensis iunii, que non fuit sigillata, licet actum expresse fuisse quod sigillari deberet sigillis dictarum partium, sed super nonnullorum dicte propositionis, expositionis seu transactionis articulorum seu capitulorum intellectu, antequam sigillaretur, mota fuerunt et orta varia dubia ex quibus, nisi ad eorum meliorem declarationem procederetur, possent imposterum inter officarios dictarum partium contentiones, discordie et debata oriri, contra tamen mentem, intentionem et voluntatem ipsarum partium dictorum suorum officiariorum concordiam et populi quietem.

Inde fuit et est tandem expresse secutum [XXVIII^r] quod anno Dominice nativitatis millesimo quatercentesimo (*sic*), indicione decima et die decima sexta mensis ianuarii, pontificatus sanctissimi in Christo patris domini nostri domini Eugenii, divina providentia pape quarti, anno primo, in mis notarii publici et testium infrascriptorum presentia, personaliter propter hoc constitute dicte partes, videlicet prefati domini archiepiscopus Tharentasiensis, episcopi quoque Maurianensis, Bellicensis, necnon venerabilis vir dominus Gerardus Blavuerii de Flerico, licentiatu in decretis, canonicus Augustensis, ambassiator et procurator, ut sufficienter edocuit, et nomine procuratorio dicti domini episcopi Augustensis pro quo etiam se fortem facit et de ratum habendo promittit, ex una, et memoratus illustrissimus dominus noster dux Sabaudie ex altera, quequidem partes statum pacificum et prosperum ecclesiastici et seculares, ut dicebant, singulariter affectantes et ut auferentes de medio omnes odii omnesque discordie fomes et occasio volentesque et desiderantes omnem dubietatem et ambiguitatem dictorum capitulorum seu articulorum auferre illaque declarare ad concordiam dictarum parcium suorumque officiariorum utilitatem et populi quietatem, materia tamen

huiusmodi diligenter advisa, visitata et disputata et discussa eciam cum libris, tam per prefatos dominos prelatos et eorum officarios, quam consiliarios prefati domini nostri ducis, interveniente admicabili tractatu multorum reverendorum patrum dominorum prelatorum, magistrorum in sacra pagina et eciam egregiorum ac licentiatorum utriusque iuris, scienter et sponte, ut dicebant, suis et predictis nominibus, de et super petitionibus et singulis querelis et dubiis supradictis ad transactionem, declarationem et compositionem perpetuas de et super premissis, de novo dicta transactione per dictum Nicodum Festi, recepta ut supra, revocata, annullata et irrita ac pro infecta habita, et quam volunt per presentem annullari et annullant, pro infectaque haberi et teneri solemni stipulatione hinc inde interveniente, devenerunt sub modis et capitulis infrascriptis.

[XXVIII^v] In primis transigendo declaraverunt dicte partes casus meros in quibus iudices ecclesiastici possunt et ad eos spectat et spectare debet cognoscere et ius dicere in eorum curiis inter mere laicos.

Et primo¹⁷⁴ in causis matrimonialibus quando est questio de federe et viribus matrimonii.

Item¹⁷⁵ in causis legitimacionis et illicitorum natalium, quando in eis incidit dubium de viribus matrimonii parentum.

Item in causis iuris patronatus ecclesiarum seu beneficiorum ecclesiasticorum piorum locorum.

Item in crimine heresis, sortilegii sapientis heresim et symonie.

Item in crimine adulterii, quando agetur ad separationem thori.

Item in causis usurarie pravitatis, quando est questio super iure an contractus de quo constat sit involutus malitia usurarum et etiam impunitione ipsius criminis usurarum penis iuris canonici, quarum infligendarum non est capax iurisdictio secularis.

Item in causis decimarum iure decimo (*sic*) vel canonico institutarum, quando est questio de iure decimandi secundum tamen depositionem¹⁷⁶ iuris communis.

Item in causis primitiarum, obligationum et simertialium (*sic*).

Item in causis periurii, ad cognoscendum an iuramentum sit licitum vel illicitum.

Item in causis sacrilegii, quando questio vertitur an sit sacrilegium vel non.

174 *Dans la marge gauche*: Super matrimonialibus.

175 *Dans la marge gauche*: In causis legitimacionis.

176 *Lire*: dispositionem.

Item in causis feudalibus de feudis ab ecclesia moventibus, quando est questio de feudis ecclesie super proprietate sine petitorio inter duos feudatarios dictorum dominorum prelatorum transigentium alterius eorundem, quorum uterque confitetur et recognoscit feudum esse ecclesie, et etiam in aliis casibus ubi domini prelati predicti essent iudices rei conventi in temporalitate.

Item in omnibus causis mistis, ubi iurisdictio esset specialiter per iudicem secularem preventa, cognitio omnimoda et in solidum ad iudicem secularem spectet nisi in criminalibus causis in quibus processus unius curiarum predictarum non impediat processum alterius.

[XXIX^r] Item generaliter in omnibus causis et casibus de quibus curia secularis non potest reddere ius.

Item declaraverunt dicte partes casus mixtos inter curiam ecclesiasticam et secularem.

Et primo in causis usurarie pravitatis, quando agitur ad repetitionem usurarum, nec est questio inter partes an sit usura quod petitur vel non.

Item in causis decimarum, quando non est questio de iure decimandi.

Item in causis dotalibus in casibus tamen in quibus de iure spectat ecclesie cognoscere de eis, quando dos petitur vel repetitur.

Item in causis ultimarum voluntatum, secundum quod ius commune disponit et in illis casibus.

Item in omnibus causis et casibus civilibus in quibus reperiretur conventus se submisisse ecclesiastice iurisditioni, exceptis casibus in quibus de iure communi scripto non admittatur seu prohibetur submissio, et admittatur penitentia ante litem contestatam, in casibus in quibus de iure communi est admittenda.

Item in omnibus causis civilibus, in quibus ecclesiastici iudicis iurisdictio per reum prorogaretur, videlicet per spontaneam confessionem seu per formalem litis contestationem, exceptis casibus in quibus de iure communi scripto non admittitur seu prohibetur prorogatio.

Item in omnibus casibus in quibus procederetur super observatione pacti iurati contra iurantem et non eius successorem.

Item in causis reconventionis, ubi reconventio fieret ante litem contestatam vel statim et incontinenti post.

Item in criminibus mixtis, ut periurii et sacrilegii, quando non ageretur an iuramentum sit licitum vel ne, vel an sacrilegium vel ne, sortilegii quando non sapit heresim, pacis fracte et blasphemie Dei et sanctorum.

Item in crimine adulterii, scilicet quoad ecclesiam, quando non ageretur ad separationem thori, quod per censuram ecclesiasticam moveri et compelli possint tales adulterii ut desistant.

[XXIX^r] Item in causis viduarum, pupillorum et miserabilium personarum hominumque et rusticorum ecclesiarum, quando procederetur super violentia, iniuria vel oppressione, et ut tales deffendantur et protegantur ab oppressionibus illicitis secundum tamen dispositionem iuris communis cui stare debeat.

Item in omnibus causis et casibus in quibus haberetur recursus ad iudicem ecclesiasticum propter negligentiam vel defectum iudicis secularis, videlicet quando talis negligentia vel defectus iudicis secularis non suppleretur per superiores iudices seculares, vel quando ad ipsos non potest haberi aditus vel recursus ad quos gradatim recurri debeat.

Item fuit declaratum inter dictas partes et conventum quod nullus etiam laicus possit seu debeat impediri per curiam secularem in impetrando a iudice ecclesiastico et exequendo contra laicum citationem, etiam causa speciali in ea non expressa, in casibus tamen ad ecclesiasticum forum tam de iure communi quam vigore transactionis presentis pertinentibus.

Item quod non impediatur curia ecclesiastica per curiam secularem in citando et compellendo laicos in ipsa curia ecclesiastica testimonium veritatis prohibere cum fiet vel exigeretur fieri in ipsa curia ecclesiastica de aliquo facto, negotio vel crimine ad ipsam curiam pertinente, de quibus ibidem ageretur informatio vel inquisitio veritatis.

Item quod si a laico convento coram iudice ecclesiastico per quemcumque petatur manifestatio seu recognitio feudi vel rei emphiteotice, aut alterius rei cuius directum dominium ad petentem spectat seu spectare asseritur, et talis conventus petat se ad iudicem secularem remitti (*sic*), talis iudex ecclesiasticus talem remittere non teneatur et idem servetur si petatur recognosci census alias quam ratione directi domini, exceptis causis recognitionum seu manifestationum de feudis nobilibus, pro quibus non debetur tributum seu servitium annuum, in quibus fiet remissio quando per reum petetur.

[XXX^r] Item¹⁷⁷ in quacumque re, atione seu causa reali, personali seu mixta, non tamen celsa, mota vel que moveretur in posterum coram ecclesiastico iudice contra laicum per quemcumque beneficiatum aut alium in sacro ordine constitutum vel aliam quamcumque personam ecclesiasticam seu clericum solum qui tamen sit ad divina serviendum deputatus, publiceque et manifeste serviat; iudex ecclesiasticus huiusmodi remissionem facere ad iudicem temporalem,

177 *Dans la marge gauche*: Nota pro remissione causarum a decem florenorum insuper.

etiāsi petatur, nullatenus teneatur et idem servetur et omnibus realibus super mobilibus rebus summam decem florenorum parvi ponderis non excedentibus, et in actionibus personalibus dictam summam decem florenorum parvi ponderis non excedentibus. In omnibus vero actionibus personalibus predictam summam seu valorem decem florenorum parvi ponderis excedentibus, si remissio petatur fieri a iudice ecclesiastico, ipse iudex ecclesiasticus causam ipsam et remitti petentem, ad iudicem secularem remittere debeat et teneatur cum expensarum condemnatione. Et insuper in ceteris actionibus realibus, personalibus, mixtis et interdictis, si et quando per laicum remissio a iudice ecclesiastico ad iudicem secularem fieri petatur, iudex ecclesiasticus talem statim causam et petentem ad iudicem secularem similiter cum expensarum condemnatione remittere debeat et teneatur, alioquin litem suam faciet et quidquid exinde per eum fiet, sit irritum et inane ipso iure.

Item fuit inter dictas partes declaratum et conventum generaliter quod non impediatur introductio ecclesiastica per iudices seu officarios seculares in omnibus aliis causis et casibus si qui sint de iure commune¹⁷⁸ scripto ad forum ecclesiasticum pertinentes et pari modo non impediatur curia secularis per dictos dominos prelatos, iudices seu officarios ecclesiasticos in aliis casibus ad forum seculare spectantibus.

Item super emanationibus et exequutionibus litterarum censure ecclesiastice, fuit inter dictas partes transigendo declaratum et conventum ut sequitur.

Et primo¹⁷⁹ quod in curia ecclesiastica, pro prima contumacia nullus excommunicetur vel interdicatur, sed contumax reputetur [XXX^v] et condemnetur in expensis partis actricis, et iterum citetur peremptorie et precise et si tunc secundo fuerit contumax, excommunicetur. Et si huiusmodi sententiam excommunicationis substituerit per XX^{ti} dies, lapsis ipsis XX^{ti} diebus, per aliam litteram aggravetur idem excommunicatus et in eadem littera castellanus seu officarius secularis cui subicitur, moneatur ad compellendum ipsum excommunicatum redire ecclesiastice unitati sub pena excommunicationis late sententie, termino XX^{ti} dierum eidem castellano seu officario seculari in dicta monitione prefixo. Infra quem terminum viginti dierum dicte monitionis non paruerit, tunc, lapso dicto termino, decernantur et fiant per iudicem ecclesiasticum littere aggravatorie contra ipsum castellanum seu officarium cum cominatione de apponendo in loco sui officii ecclesiasticum interdictum, si forsam predictam sententiam excommunicationis per decem dies substituerit ex tunc immediate sequentes, nisi idem castellanus vel officarius legitimam excusationem habeat,

178 *Lire*: communi.

179 *Dans la marge droite*: Quod pro prima contumacia nullus excommunicetur vel interdicatur.

propter quam dicte monitioni parere non possit, puta, quia predictus subdictus sive excommunicatus non residet in eius castellania seu potestate, ut personam ipsius excommunicati apprehendere possit, nec habet idem excommunicatus bona in eadem castellania, quamquidem excusationem facere debeat idem castellanus seu officarius quando monebitur, vel saltem ante litteras aggravatorias contra ipsum emanatas curato seu vicario parrochialis ecclesie loci dicti castellani seu officarii, qui dictas litteras monitorias contra dictum castellanum seu officarium exequetur, et tunc dictus curatus seu vicarius huiusmodi excusationem castellani moniti in dorso predictarum litterarum aggravatarum loco executionis rescribere teneatur. Que si vera fuisse et esse iudici ecclesiastico aparuerit contra dictum castellanum, dictus iudex ecclesiasticus ex causa premissa ulterius non procedat. Si vero huiusmodi excusationem castellani non esse veram, dicto iudici ecclesiastico constiterit per summariam informationem parte non vocata factam aut alias quovis modo, tunc contra ipsum castellanum idem iudex ad appositionem ecclesiastici interdicti inclusive, lapsis tamen prius viginti diebus a fine trium litterarum predictarum aggravatarum contra dictum castellanum seu officarium, emanatarum, computandis.

[XXXI^r] Item quod non decernatur nec fiat in curia ecclesiastica monitio precisa pro promissione iurata per publicum instrumentum vel alias, sed fiat ipsa monitio cum assignatione et pars monita non comparuerit, tunc concedatur et fiat contra dictum contumacem monitio precisa ad solvendum infra certum terminum, qui si non pareat dicte monitioni, precise excommunicetur de inde aggravetur et in eadem littera moneatur castellanus et exinde procedatur modo quo supra.

Item quod deinceps non concedantur nec fiant ad cuiuscumque instantiam vel requestam, monitiones generales nisi de et super rebus clam subtractis vel retentis, dampnum datis, vel offensis oculis que probari non possunt.

Item quod per iudices ecclesiasticos non decernantur nec proferantur sententie excommunicationis vel interdicti contra personas incertas et innominatas, et si forsam de facto concederentur, nulle sint nulliusque efficacia predicte sententie; nec etiam contra pupillos, sed teneantur curati seu vicarii ad quos ipse littere excommunicatorie vel interdictorie contra dictos pupillos delate fuerint exequende, referre seu scribere a dorso earundem litterarum, iudici ecclesiastico a quo fuerint emanate, quod tales sunt pupilli, ut actores prosequantur iura sua contra tutores ipsorum pupillorum si habeant, et si non habeant tutores, procurent eisdem de tutoribus provideri.

Item quod castellani et alii officarii prefati domini nostri ducis moniti ut supra per iudices ecclesiasticos prompte et diligenter pareant et obediant predictis monitionibus ecclesiasticis et omnia et singula capitula predicta quantum

eorum officia concernunt inviolabiliter observent et observare teneantur; et si forsam ex contemptu vel inobservantia ipsarum monitionum ecclesiasticarum, sententiam excommunicationis incurrerint, et eam per octo dies substinuerint, penam sexaginta solidorum fortium incurrant ipso facto et quattuor solidorum fortium qualibet die qua huiusmodi sententiam excommunicationis sustinere presumpserint, fisco prefati domini nostri ducis nulla gratia seu remissione inde sibi fienda applicandum.

Circa vero articulum supradictum de bonis usurariorum christianorum defunctorum extitit inter dictas partes declaratum [XXXI^v] et conventum ac concordatum ut sequitur videlicet quod de cetero in posterum bona mobilia alicuius decedentis bona habentis de <et> in civitatibus seu diocesibus dictorum dominorum prelatorum transigentium, pretextu, occasione seu colore usurarie pravitatis per castellanos vel alios officarios dicti domini nostri ducis, aut aliquem eorum, non capiantur seu ad manum eiusdem domini nostri ducis ponantur, nec inventarizentur aut quovis modo heredes vel successores huiusmodi defuncti in illis bonis mobilibus turbentur vel molestentur, nisi idem defunctus fuerit tempore sue vite seu esset usurarius publicus seu manifestus, aut alias de crimine usurarum apud bonos et graves foret publice diffamatus, et tunc videlicet constituto de manifesta vel publica diffamatione apud bonos et graves contra ipsum defunctum de et super ipso crimine usurarum occurrente, licitum sit fieri inventarium de mobilibus bonis ipsius defuncti in integrum, ne quid ex ipsis bonis defuncti occultari vel subtrahi valeat, ipso modo videlicet quod si officialis domini episcopi, ordinarii loci, sit tunc per ipsum officialem aut alium ab eo deputatum, nec non et per castellanum loci seu procuratorem prefati domini nostri ducis communiter fiat ipsum inventarium, presentibus tamen tribus probis et honestis viris eiusdem loci una cum publico notario qui inde conficiet publicum instrumentum.

Si vero officialis dicti domini ordinarii vel alius per eum subrogatus in predicto loco non fuerint, tunc huiusmodi inventarium fiat per curatum seu vicarium parochialis ecclesie eiusdem loci et predictum castellanum seu officarium aut procuratorem prefati domini nostri ducis per modum supradictum; et completo inventario dicta bona mobilia inventarizata remaneant et reponantur in domo ipsius defuncti sub fideli custodia et periculo heredum et successorum ipsius defuncti, donec fuerit cognitum per iudicem ecclesiasticum ordinarium loci, vocato et presente castellano seu procuratore prefati domini nostri in examinatione cause an ipse defunctus fuerit usurarius vel ne, ubi non confitentur heredes seu successores ipsius defuncti, sed potius negarent ipsum defunctum fuisse usurarium, videlicet quando est questio super iure an contractus de quibus constat, sint involuti malitia usurarum, alias autem quando est questio super facto, donec fuerit cognitum per iudicem secularem domini nostri ducis, loci

ubi diceptatur et si cognitum fuerit quod ipse defunctus fuerit usurarius, vel hoc confitebuntur et non [XXXII^r] negabunt dicti heredes vel successores, tunc fiat proclamatio publica in loco domicilii dicti defuncti et aliis locis opportunis per dictos officialem et castellanum et quicumque pretendens usuras receptas vel extortas ab eo per dictum defunctum usurarium illas repetere intendens, veniat et compareat peremptorie et precise coram officiali seu iudice ecclesiastico ordinario loci, necnon castellano seu officario loci prefati domini nostri ducis qui ad hoc deputatus fuerit infra mensem vel alium certum terminum per dictum iudicem ecclesiasticum de consensu dictorum castellani seu procuratoris dicti domini nostri ducis sibi prefigendum ius suum quod pretendit in hac parte prosecuturus, ultra quem quidem terminum sic prefixum non comparens, nullatenus audiat et ad satisfaciendum eis a quibus defunctum usuras extorsisse probatum fuerit, primo cedant et distrahantur bona mobilia ipsius defuncti usurarii, de quibus per dictum castellanum seu procuratorem dicti domini nostri magis expedire videbitur et de illis fiat restitutio et satisfactio usurarum extortarum repetentibus a quibus usuras defunctum certum fuerit extorxisse. Et de incertis, facta inquisitione per iudicem ecclesiasticum vocato et presente consentienteque et simul veritatem inquirente dicto castellano seu procuratore domini nostri ducis prefati¹⁸⁰ quantum ostenderint per libros rationum defuncti predicti vel aliter per instrumenta contractuum aut per testes idoneos seu alias legitime prout inde veritas melius haberi poterit, fiat distributio per dictum officialem seu iudicem ecclesiasticum, vocato et presente castellano seu procuratore dicti domini nostri ad hoc deputato, de dictis bonis defuncti de quibus, ut prefertur, videbitur eidem castellano et procuratori melius expedire usui in patria dicti domini nostri, prout secundum Deum et eorum discretionem melius fieri poterit et debet. Factis vero et completis restitutione et distributione premissis de tota (*sic*) eo quod supererit ex ipsis bonis dicti defuncti vel si in termino assignato nullus comparuerit usurarum repetitor ex tunc officialis seu iudex vel quicumque officarius ecclesiasticus de ipsis bonis defuncti nullatenus se debeat nec valeat immiscere, nec dominum impediat in quocumque. De bonis autem immobilibus defunctorum in sacro ordine videlicet subdiaconatu et supra consistorum vel aliarum personarum quarumcumque religiosarum, ecclesiasticarum seu clericorum solutorum qui sint ad serviendum in divinis deputati et serviunt publice et manifeste. Qui vel que dicerentur in vita eorum usuras exercuisse, prefatus dominus noster dux aut eius castellani seu officarii, occasione seu pretextu usurarie pravitate, [XXXII^r] seu predictae consuetudinis vel alias, usuraria ratione se nullo modo intromittant, nec ipsa bona ad manus eiusdem domini nostri ducis reponant, sed ipsum casum cognitioni et ordinationi iudicum ecclesiasticorum penitus relinquant,

180 *Effacé*: inquirente dicto castellano seu procuratore.

nisi quatenus ab ipsis iudicibus ecclesiasticis vel commissariis per eos ad hoc deputatis contingeret eorum auxilium invocari et nisi ubi heredes defuncti laici essent et fieret repetitio usurarum solutarum per eum qui diceret se huiusmodi usuras persolvisse defuncto, quo casu possit iudex secularis, si coram eo repetitio huiusmodi fiat, de hac causa cognoscere secundum determinationem presentis transactionis, etc.

Item fuit actum ulterius, transactum, concordatum et declaratum quod dictus dominus noster dux promittit et iurat pro se et suis heredibus et successoribus universis et occasione alicuius statuti, conventionis, compositionis aut dispositionis alterius cuiuscumque facti aut facte per eum vel eius predecessores, seu fiendi aut fiende per eum vel eius successores vel alios quoscumque, ratione sive causa non faciet neque facient aliquid per se vel eorum officarios seu gentes directe vel indirecte, tacite vel expresse, quod sit in posterum contra presentem transactionem vel per quod ei derogetur vel in aliquo fiat preiudicium; et si forsam, quod absit, contrarium fieret, illud et illa vult, intendit et discernit dominus noster ex nunc prout ex tunc et econverso pro infectis haberi; et eodem modo faciunt et promittunt predicti domini prelati contrahentes.

Item declarando idem dominus noster dux protestatur expresse quod non intendit de cetero aliquos alios prelatos admittere, adherere volentes, nec in predictis transactione et declaratione comprehendere, quinyimo de contrario protestatur.

Que omnia et singula supra et infra scripta presenti publico instrumento comprehensa, declarata et conventa inter dictas partes heredum, partes suis et predictis nominibus et eorum quilibet prout eam tangit, iuramentis suis tactis evangeliis sanctis in manu mis notarii infrascripti more publice persone stipulantis et recipientis, vice nomine omnium et singulorum quorum interest et interesse poterit quomodolibet in futurum, necnon sub expressa obligatione omnium et singulorum bonorum ipsarum partium presentium et futurorum quorumcumque, expresse promiserunt mutuis stipulationibus intervenientibus, rata, grata et perpetuo firma habere, tenere et inviolabiliter observare, nec ex aliqua causa quidquam contra facere, dicere, statuere, precipere, mandare, nec in contrarium directe vel indirecte, publice vel occulte, quomodolibet venire seu quomocumque attemperare.

Renunciantes dicte partes et earum quilibet prout supra sub vi iuramentorum [XXXIIIe] suorum prestitorum omni exceptioni, doli, mali, vis, metus et in factum actioni, conditioni ob causam sine causa vel ex iniusta causa, exceptioni omnium et singulorum premissorum non sic rite factorum et gestorum iuri quo deceptis suis contractibus subvenitur ac omnibus et singulis iuribus et factis, exceptionibus, auxiliis, beneficiis et cautheliis, privilegiis et indulgenciis, quibus

contra premissa vel eorum aliqua facere vel venire possent aut in aliquo se tuheri iurique dicenti generalem renunciationem improbanti, speciali renunciatione non premissa.

De quibus omnibus et singulis dicte partes voluerunt, mandaverunt et rogaverunt fieri tot publica instrumenta quot ipse partes habere voluerint et eadem in forma publica per me notarium infrascriptum sibi expediri sigillis ipsorum dominorum contrahentium, in fidem et robur premissorum sigillanda.

Acta, data et approbata fuerunt premissa in castro Thononii, Gebennensis diocesis, anno millesimo quatercentesimo XXXII, indicione decima et die XVI mensis ianuarii. Presentibus illustri ipsius domini nostri ducis primogenito Ludovico de Sabaudia, comite Gebennensi, necnon reverendo in Christo patre domino Francisco, abbate Filiaci ac etiam spectabilibus nobilibus et egregiis viris dominis Iohanne Belliforti, cancellario Sabaudie, Iohanne de Montelupello domino Choutagnie, Amedeo de Challant domino Varetii, Henrico de Collomberio domino de Bouflens, Iohanne de Compesio domino Grufiaci militibus, Urbano Ceriserii, Francisco de Thomatis, Anthonio Carrionis, Rodulpho de Fesigniaci iudice Gebennensi, Iacobo Orioli iudice Breissie, Iohanne Adineti iudice Chablaxii legum doctorum, Roberto de Monte Vagnardo, Petro de Grollea scutifferis, Petro Quarterii ducali procuratore fiscali et pluribus aliis testibus ad premissa astantibus.

Et ego Guillelmus Bolomerii de Poncino, diocesis Lugdunensis, publicus imperialis notarius ac suprascripti domini nostri ducis Sabaudie secretarius, premissis transactionis et aliis in ea contentis, dum sic gesta fuerint prout in illa descripta sunt cum testibus ibidem apposis, presens fui de ipsisque huiusmodi instrumentum rogatus recepi, quod aliis occupatus per Amedeum Bozonis de Thononio notarium scripsi feci indeque propria manu subscripsi, signavi et supra dicto domino episcopo Augustensi expediri (*sic*) in veritatis testimonium in eodem instrumento descriptorum.

[XXXIII^v] Amedeus dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste princeps, marchio in Ytalia, comes Pedemoncium et Gebennensis Valentinensisque et Dyensis, dilectis consiliis nobiscum et Chamberyaci residentibus presidentique et magistris computorum nostrorum eciam thesaurario Sabaudie, nec non universis et singulis baillivis, iudicibus, procuratoribus, castellanis, commissariis ceterisque officiariis, fidelibus et subdictis nostris modernis et posteris ubilibet constitutis, ad quos presentes pervenerint, seu ipsis vices gerentium, salutem. Viso instrumento superius descripto transactionis per nos cum reverendissimo in Christo patribus archiepiscopo Tharentasiensi cum patre episcopis Maurianensi, Bellicensi et Augustensi, consiliariis nostris carissimis, procerum et peritorum cum circumspecta deliberatione facta, nolentes sicut nec licet que a mente et labiis

nostris prodeunt irrita facere, sed potius, prout nostri presidii decus deposcit, illibata servare, vobis et vestrum singulis sub nostre benevolentie obtentu, ballivis vero iudicibus et aliis inferioribus sub pena viginti quinque librarum fortium per eorum quemlibet quoties contra fecerit committenda et nostro fiscali erario irremissibiliter applicanda, districte precipimus, commictimus et mandamus quatenus amodo in antea, memoratam transactionem in omnibus suis clausulis, quoties et quodocumque se casus ingesserint, cum prenominationis dominis prelati ipsorumque officialibus et subdictis mutue praticetur teneatisque observetis et incusse¹⁸¹ observari faciatis, quibuscumque exceptionibus reiectis, nihil in adversum atemptando in quantum penis predictis vos affligi formidatis. Sic etiam in premissis vos habentes quod transactio ipsa inter nos et nostros ipsosque dominos prelatos et suos semper inviridi observantia rata manens, in comitali utriusque partium patrocinio prorsus censi valeat illesa.

Datum Thononii die XVI ianuarii, anno Domini millesimo IIII^C XXXIII. Per dominum, ut supra. Bolomer.

Iohannes de Bertrandis, miseratione divina archiepiscopus Tharentasiensis et comes Aymo Gerbasii Maurianensis, Guiliermus Diderii Bellicensis et Ogerius Augustensis eadem miseratione episcopi, dilectis nobis in Christo vicariis, officialibus, procuratoribus aliisque officiariis nostris ac nostrarum curiarum iuratis, presentibus et futuris, necnon capitulis, prioribus, conventibus, ecclesiarum parrochialium rectoribus ac vicariis perpetuis et ceteris beneficiatis, capellanis, tabellionibus et clericis per civitates et dioceses nostras ubilibet constitutis, etc. salutem in domino semper eternam.

Cum die date presentium [XXXIIII^r] ad laudem Dei utriusque status ecclesiastici et secularis pacificationem ac populi quietem, inter illustrissimum principem dominum nostrum, dominum Amedeum Sabaudie ducem ex una, et nos partibus ex altera, certa inhita, facta et formata fuerit transactio in instrumento supra descripto contenta, quam quidem transactionem pro nobis et successoribus nostris cum iuramento illibatam servare promisimus; idcirco vobis et vestrum singulis sub nostre indignationis et viginti quinque librarum fortium pena per vestrum quemlibet quoties contra fecerit, committenda, et nobis prout ad quemlibet nostrum spectabit, irremissibiliter applicanda, districte precipimus, commictimus et mandamus quatenus amodo in antea memoratam transactionem in omnibus suis clausulis et capitulis quociens et quodocumque se casus ingesserint, praciatur, teneatis, observetis et inconcusse quantum ad quemlibet vestrum spectat et suo incombis officio, observari ab aliis faciatis, quibuscumque exceptionibus reiectis, nichil in adversum actentando in quantum vos penis

181 *Lire*: inconcusse.

prefatis affligi formidatis. Sic eciam in premissis vos habentes quod transactio ipsa inter prefatum illustrissimum dominum nostrum ducem et suos ac nos et successores nostros semper inviridi observancia rata manens et incommutabili utriusque partium patrocínio prorsus censi valeat illesa.

Datum Thononii, die XVI mensis ianuarii, anno Domini M^o IIII^c XXXII per prefatos dominos archiepiscopum Tharentasiensem episcopos Maurianensem et Bellicensem ibidem personaliter astantes, necnon dominum episcopum Augustensem licet absentem, per interpositionem dicti venerabilis domini Girardi Blauerii eius procuratoris pro eo agentis eiusdem sigillum ad hoc deferentis, etc. Guillelmus de Subtus Via et A. Aymonodi.

COPIA TRANSACTIONIS, COMPOSICIONIS ET ORDINACIONIS FACTE INTER ILLUSTRISSIMUM DOMINUM NOSTRUM DOMINUM LUDOVICUM DUCEM SABAUDIE EX UNA ET REVERENDUM DOMINUM ANTHONIUM DE PREZ, EPISCOPUM AUGUSTENSEM, SUPER CERTIS CAPITULIS INFRASCRITIS AD CAUSAM REBELLIONIS FACTE IN VALLE AUGUSTA PER CERTAS PARROCHIAS

Nos Ludovicus¹⁸², dux Sabaudie, Chablaxii et [XXXIIIIⁿ] Auguste, Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus, marchio in Ytalia, princeps Pedemoncium Gebennensis et Baugiaci comes, baro Vaudi et Faucygniaci Nycieque et Vercellarum dominus et Anthonius de Prez episcopus Augustensis, universis et singulis, modernis et posteris, serie presencium fieri volumus manifestum quod, ortis pridem differentiis et controversiis inter nos ducem ac homines et subditos nostros diocesis predictae episcopatus Augustensis, hinc asserentibus ipsis hominibus quod per predictum episcopum officialemque et vicarios et ceteros officarios litteris ecclesiasticis, interdictis, excomunicacionibus et aliis sentenciis pro rebus mere prophanis causisque pecuniariis et aliis civilibus, etiam minime censetur spectare multifariam, diutius compelluntur, inquietantur et innodantur ac ecclesiastica interdicta in eorum ecclesiis apponuntur litterasque albas, imperfectas substantia et scriptura, quamvis impressione sigilli episcopali vel officialatus subsignatas, intendunt quasque admodum numerosas et absque alicuius instantia mictendo per diocesim et ibidem perficiendo, maxime veluti ad aucupandum subditos domini nostri ducis antedicti, ut citentur hii de quibus non fuerat cogitatum. Et sic curia ecclesiastica ditior efficiatur quod ab experto iamdudum novimus esse dictis subdictis nostris consequenter et nobis nostrique iurisdictioni summe dampnosum et onerosum. Et alias diversimode per curiam predictam vexantur etiam contra nostrorum Sabaudie statutorum formam iurisque equitatem ac in animarum suarum non mediocre preiudicium, supplicantes humillime ut a vexationibus premissis eosdem thueri et deffendere

182 Cf. J.-A. DUC, *Histoire de l'Eglise d'Aoste*, IV, p. 474 et J.-B. DE TILLIER, *Historique*, p. 385.

dignaremur. Nobis vero episcopo in iurium ecclesie nostre deffensionem replicante, nobis et officiariis nostris predictis litteris¹⁸³ ecclesiasticis et iurisdicione ecclesie solita in omnes subdictos diocesis nostre uti summasque interdictorum et excommunicationum appositioneque cessus et aliarum censurarum. Et hoc tam ex privilegiis ipsi ecclesie nostre concessis quam longeva consuetudine in dicta diocesi nostra inconcusse observata et approba<ta> et ulterius quibuscumque ad nos et curias nostras predictas recursum¹⁸⁴ habentibus de iusticia, litteris nostris ecclesiasticis predictis mediantibus providere, in quo tamen hucusque per officarios ducales atque subdictos, nos episcopus et officarii nostri et maxime quia nonnulli quandocumque insurgunt larvati seu alias in habitu dissimulato ne cognoscantur, verberantes et plurifariam perturbantes ecclesiasticos et eorum nuncios ne iuridicent et brachium ecclesiasticum valeant exercere aliisque variis modis exquisitis illicite perturbantes fuerimus quam plurimum perturbati et impediti in iurium ecclesieque nostre predictae ac iurium iurisdictionis eiusdem non modicum preiudicium et detrimentum, supplicantes ut per prefatum illustrissimum dominum nostrum ducem premissis molestationibus nobis et officiariis nostris illatis, finis apponatur taliter quod iurisdicione et iuribus dicte ecclesie nostre uti libere valeamus.

De cetero, quibus omnibus per nos ducem et episcopum super huiusmodi negotio dictis et prepositis, auditis et replicatis, affectantes uterque nostrum tam ob Dei omnipotentis glorioseque beate [XXXV^r] Virginis eius Matris reverenciam quam etiam ex nostri debito ac pro iusticie cultu iuriumque ecclesie ac subdictorum utriusque nostrum preservatione. De et super premissis omnibus ad pacificationem, concordiam finalemque conclusionem et apunctuamentum devenire quibus mediantibus iura ecclesiastica nostrique ac cuiuslibet nostrorum subdictorum illesa servantur, scandallis obvietur subdicti oppressionibus releventur amorque sincerus et perfecta concordia inter subdictos predictos adiungantur.

Igitur ex nostra sciencia ac pro nobis et nostris heredibus et in dicta ecclesia successorum quibuscumque, matura etiam super infrascriptis deliberacione prehabita et quia nobis sic fieri placuit, participato pridem consilio cum peritis et prudentibus ad pacem ordinatorum concordiam, arrestum, conclusionem, apunctuamentum et decisionem devenimus mediantibus capitulis, ordinationibus, statutis et conventionibus per nos vicisim uno consensu et consilio ut infra particulariter discripbuntur annotatis.

Et primo ordinamus, concordamus, convenimus, statuimus et decrevimus

183 *Le terme litteris est répété.*

184 *Effacé: fac-.*

quod nos dux prefatus scribere debeamus et harum serie precipimus et mandamus baillivo et officiariis nostris necnon banneretis et aliis nobilibus habentibus iuridicionem in Valle Augusta quod nullo modo turbent seu impediant vel inquietent aut permittant prefatum reverendum dominum episcopum vel eius officarios sive nuncios impediri, turbari vel inquietari in exercitio sue iuridicionis ecclesiastice sed possethenus resistant et provideant ne talia commictant et faciant.

Item ad tranquillius commodum mandamus et precipimus nos prefatus dux, harum questionum tenore predictarum, baillivo et officiariis nostris presentibus, et si pretenderent pro parte dicti episcopi vel alicuius suorum fieri ipsis baillivo et officiariis nostris seu alicui ipsorum aut alicui de subdictis nostris aliquid non fiendum, quod ipsi baillivus et officarii videlicet quilibet ipsorum hec pretenta notificet prius predicto episcopo et requirat oportune provideri et in casu quo incontenti non esset previsum id statim nobis notificent ut per nos valeat consultius provideri et advisari quid fiendum.

Item ad penitus extirpandum quemdam larvorum abusum in Valle Augusta a nonnullis temporibus citra ut dicitur scandalosum damus harum serie in mandatis baillivo et castellano ac officiariis nostris dicte Vallisauguste quod incontinenti faciant per singula loca dicte Vallis nobis submissa ad preconizando [sic] consueta publice preconizari. Et de cetero nulla persona cuiuscumque status vel condicionis existat sit ausa ire vel esse larvata sine aliter in habitu dissimulationis cognoscatur et quicumque confecerit incidat ipso facto et ipso iure penam exilii perpetui a pena nostra et amissionis omnium bonorum suorum. Et baillivus quilibetque castellanus sentiens aliquem contra facere vel post dictum preconium contra fecisse teneatur illum contra facientem sive illum qui supra contra fecerit incontinenti [XXXV] capere sive capi facere et illum carcerare seu carcerari facere ac in exilium proponi mittere et bona sua omnia tanquam nobis commissa capere sub pena ipso facto et ipso iure baillivo et cuilibet castellano qui ut supra non servaverit imminente admissione perpetue illius eius officii et ita quoque baillivus faciat per banneretos et nobiles habentes iuridicionem fieri in eorum locis ubi consueverit publice proclamari.

Item similiter nos¹⁸⁵ episcopus predictus et officarii nostri per nos vel alium nullo modo impediamus, turbemus aut impediri et turbari patiamur exercitum iuridicionis temporalis baillivi seu alterius officarii Vallisauguste aut alicuius nuncii vel commissarii prefati illustrissimi domini nostri ducis sed ne id fiat possethenus providere et resistere debeamus cum reffertur.

Item quod nos ipse episcopus per aliquam causam pecuniariam seu apecuniaria dependere non possimus nec officialis noster ponere aliquod interdictum

185 *Dans la marge gauche*: Nota.

ecclesiasticum in aliquo loco, quia prefatus illustrissimus dominus noster super hoc habet privilegium apostolicum, quod est sue dominationi servandum sed requirere debeamus ballivum Vallisauguste seu locumtenentem quod provideatur contra debitorem et eius bona et, si requisitus et monitus, non providerit infra XX^{ti} dies, tunc et eo casu nos episcopus predictus et officiales nostri servatis servandis possumus contra debitorem procedere ad lapidarium inclusive vel si maluerimus possumus procedere ad cessum a divinis officiis qualibet die qua debitor ille reperiretur in ecclesia vel in eius cimiterio dum in ea divinum officium celebraretur. Requisitus pro parte celebrantis quod recedat noluerit inde recedere incontinenti qui cessus durare valeat per unam diem naturalem.

Item ad evitandum infinita inconvenientia, ut iam visum est accessisse, nos prefatus episcopus vel alius noster officarius de cetero non mittamus nec mitti patiamus ad aliquem locum litteras albas que non habeant expresse et specificè scriptam citationem et quicquid per illas litteras disposuerimus fiendum. Quia dicte littere albe sunt maximi abusus ad gravandum populos et subditos antedicti domini nostri ducis et ex quibus solent et possunt multe committi falцитates, inconvenientia et enormitates.

Item consimiliter ad evitandum inconvenientia de quibus supra prevideatur. Quod pro casibus ad curiam ecclesiasticam pertinentibus multe littere emanentur a nobis prefato episcopo vel aliquo nostro officario: littere citationis monitorie sive aliter provisionarie contra aliquam comunitatem, collegium vel personam subditam prelibato domino nostro, nisi prius ex curia residente solite nostri episcopi memorati et successorum nostrorum processerint, scripture per extensum et subscripte ibidem sigillate.

Item ad tranquilius commodum videtur quod si nos episcopus prefatus aut aliquis ex officiariis nostris pretenderent nobis quid fieri non fiendum per aliquem officarium sive subdictum illustrissimi domini nostri quod nos episcopus prefatus et nostri officarii, videlicet quilibet eorum, hoc pretendens, prius notificare debeamus baillivo Vallisauguste et requirere opportune provideri. [XXXVI] Et si baillivus incontinenti non providerit vel ipse baillivus pretenderet esse ille qui fecisset non fiendum, eo casu pro parte nostri episcopi debeat hoc antequam ad alia procedatur prelibato illustrissimo domino nostro notificari nisi in manifeste notoriis quibus interim periculum esset in mora. Quo casu nos episcopus sive noster officialis uti valeamus remediis a iure concessis suprascripta autem capitula quemadmodum in quolibet ipsorum describitur. Nos prelibati dux et episcopus unanimiter quantum quodlibet nostrum concernit convenimus, concordamus, apunctuamus et perpetuo inter nos et nostros duratura decrevimus.

Quibus capitulis, statutis, decretis, ordinationibus et conventionibus ceterisque superius descriptis et per nos prefatum ducem et episcopum mutuis

voluntatibus, initis mediantibus volumus, pronunciamus et ordinamus illa et quodlibet ipsorum de puncto ad punctum inter nos officariosque et subdictos nostros tocius diocesis predictae teneri, attendi et inviolabiliter observari debere perpetuis temporibus absque aliqua infractione, exceptione et contradicione sub penis et censuris in quolibet ipsorum descriptis. Ea omnia et singula suprascripta nobis invicem mutuis stipulationibus promittentes pro nobis et successoribus nostris attendere, observare et adimplere, attendique observari et adimpleri facere uterque nostrum pro parte sui et suorum et in¹⁸⁶ nullo contrafacere vel venire aliqua ratione seu causa de iure vel de facto etiam si de iure posset. Ad quorum etiam firmitatem sigilla nostra duximus apponenda presentibus et per subscriptum nostri ducis secretarium nobis episcopo consentiente subscribi iussimus. Nosque prefatus episcopus eadem per capitulum nostre ecclesie ad rei sic geste memoriam confirmari facere promittimus cum effectu et de quibus volumus et iubemus per subnominatum secretarium has litteras nostras cuilibet nostrum ac aliis omnibus subdictis nostris qui eas habere voluerint debite signatas et sigillatas expediri.

Datas in Sancto Genesio die XXVII mensis aprilis anno Domini millesimo quatercentesimo quinquagesimo secundo. Per dominum, presentibus Loys, dominis Iacobo de Turre cancelario, M. Lefranc apostolico prothonotario, preposito Lausannensi, magistro requestarum, Iohanne de Saxo domino Dalemans, Francisco de Thomatis, presidente Gebennensi, Guillelmo de Viriaco magistro hospicii et pluribus aliis, etc. A Nonay. Explicit

[XXXVI^r]

COPIA CONCORDII SIVE COMPOSITIONIS FACTE PER ILLUSTRISSIMUM DOMINUM NOSTRUM LUDOVICUM SABAUDIE DUCEM INTER REVERENDUM DOMINUM ANTHONIUM DE PREZ, EPISCOPUM AUGUSTE, ET NOBILES IOHANNEM CHIVALERII ET PETRUM DE PALUDE, CASTELLARIOS CLITI, PRO CAPTIONE UNIUS CLERICI, ETC.

Nos officialis Auguste notum serie presentium facimus universis quod, anno Domini millesimo quatercentesimo LX, indicione octava, die vero tertia mensis decembris, in iudicio pro tribunali sedens pro parte reverendi in Christo patris et domini Anthonii de Prez, miseracione divina episcopi Augustensis, et ad eius opus ac omnium et singulorum quorum interest et interesse poterit quomodolibet in futurum nobis exhibita fuit et presentata quedam littera pergamenea ab illustrissimo principe et domino nostro Ludovico Sabaudie duce, emanata eiusque sigillo impendenti in cera rubea sigillata, non viciata, non abolita nec in

186 *Effacé*: illo.

aliqua sui parte suspecta, sed sana et integra ac omni prorsus suspicione carens, ut prima facie aparebat.

Cum debita instancia requisiti quatenus dictam litteram et sigillum, unacum testibus et notariis infrascriptis legere, videre et diligenter inspicere seriatim, sumi transcribere facere ac in formam authenticam levare et redigi facere dignaremur ac dicto transcripto sive sumpto autentico nostram interponere auctoritatem pariter et decretum quatenus hic in iudicio et extra et ubique locorum fidem faciat plenissimam et obtineat roboris firmitatem.

Quapropter nos officialis, memoratus dictam litteram cum sigillo suo, unacum notariis et testibus infrascriptis vidimus, inspeximus et coram nobis legi fecimus seriatim per providum virum Glaudium Voudani, civem Auguste, notarium publicum clericumque curie nostre iuratum infrascriptum, precipientes eidem quatenus ipsam litteram in formam authenticam redigeret, cuiusquidem littere tenor talis est:

«Ludovicus dux Sabaudie Chablaxii et Auguste Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus, marchio in Ytalia, princeps Pedemoncium, Gebennensis et Baugiaci comes, baro Vuaudi et Foucigniacy Nicieque Vercellarum ac Friburgi etc. Dominus, universis serie presentium facimus manifestum quod, cum nuper suborta questione inter reverendum in Christo patrem episcopum Augustensem seu eius episcopi officarios ex una et Iohannem Chivallerii et Petrum de Palude vice castellanos aliosque officarios nostros Cliti, parte [XXXVII^r] ex altera, super eo videlicet quod, sicut pro parte ipsius episcopi asserebatur, prefati officarii nostri quendam Anthonium Dierno assertum clericum cum Unica tamen virgine coniugatum, certis exigentibus demeritis captivatum et in ipso castro nostro Cliti retrusum, ipsi curie ecclesiastice remittere licet debite requisiti renuerunt, sed, quod deterius, ipsum Anthonium ab immunitate parrochialis ecclesie Sancti Dionisii, Augustensis diocesis, ad quam ex eo carcere confugerat, violenter et de facto abstraxerunt per caminum domus ipsumque paulo post ultimo furcharum dederunt supplicio, penas a iure et sacris canonibus incurrando. Prefatis autem officariis nostris et in adversum opponentibus et dicentibus ipsum Anthonium eo clericatus privilegio gaudere non debuisse cum maxime ipse mere laicus et omnino illiteratus, nec in habitu et tonsura compertus foret. Dicentibus propterea et asserentibus officariis nostris prefatum Anthonium ab ecclesie immunitate de qua supra fit mentio nullatenus fuisse eductum, cum presertim ipse non in ecclesia nec in cimiterio sed in quadam vicina domo ipsius curie, ad quam rupto carcere diverterat, compertus fuit.

Nos huic contencioni via summaria finem imponere, perpetuam ecclesie libertatem et iura tuheri et conservare cupientes, prefatos officarios nostros coram nobis evocari fecimus. Ipse vero episcopus certum eius procuratorem et nuncium,

videlicet egregium virum dominum Petrum Iuvenis, canonum professorem ad nos per hanc causam transmisit. Auditis itaque et per nos plenissime intellectis utriusque parcium petitionibus et querelis, habitis quoque super hac nostra sufficientibus et veris informationibus, matura etiam virorum ecclesiasticorum et aliorum peritorum <deliberatione>, de nostro et ipsius episcopi communi consensu, electorum participata consultatione, tandem in et super huiusmodi causa et de pendentibus ex ea ipsius et episcopi seu prefati eius procuratoris accedente consensu, apunctuatum, ordinatum, declaratum et pronunciatum exstitit in modum qui sequitur.

Et primo quod ipsi Iohannes Chivalerii et Petrus de Palude, interveniente clero et processione, predictum Anthonium Dyerno suspensum, ipsis presentibus, a furchis aponi faciant, ipsorum officiariorum propriis sumptibus, et deinde ad ecclesiam predictam conduci et honorifice sepelliri cum officio et missarum celebratione, prout in loco ipsius sepulture in talibus fieri solitum est.

Item quod ipsi officarii temporales predicti de gestis per eos contra libertatem ecclesie impremissis, quia pendente dilatione seu cognicione an ipse delatus gaudere deberet privilegio clericali vel etiam immunitate ecclesie, non debebat per iudicem secularem ad punitionem corporalem procedi, teneantur et debeant pro satisfacione et obediencia ab ipso reverendo patre episcopo Augustensi seu eius vicario veniam postulare. Et etiam beneficium absolucionis saltem ad cautelam requirere [XXXVII^v] simpliciter et secundum stilum in ipsa curia usitatum. Que eis per ipsum episcopum seu eius vicarium denegari non debeat.

Tertio quod pro expensis per ipsum dominum episcopum premissorum occasione supportatis et substentis, teneantur ipsi Iohannes et Petrus humiliter petere remissionem a predicto domino episcopo. Qui dominus episcopus nostri respectu et contemplacione debeat libere eisdem remittere quicquid iuris petere posset occasione talium expensarum.

Quarto quod eisdem officiariis per ipsum episcopum seu eius vicarium inhibito fiat ne de cetero ad talia prosiliant nec a modo personas ecclesiasticas indebite premissorum occasione directe vel indirecte vexare presumant et sub pena excommunicationis ac quinquaginta florenorum pro vice qualibet. Mandantes propterea et attente precipientes prefatis castellanis ac certis officiariis nostris ad quos spectabit et cuilibet eorundem sub pena nostri indignacionis et centum marcharum argenti per ipsorum quemlibet qui forte non paruerit committenda et nobis applicanda, quatenus huiusmodi apunctuamentum ordinationemque et litteras nostras teneant, adimpleant et observent et in nullo contraveniant quomodolibet vel opponant etiam in quantum dicta pena se affligi formidant.

Datum Gebennis, die penultima aprilis anno Domini M^o quatercentesimo LVIII. Lois. Per dominum presentibus dominis A. ex marchionibus Romagnani

cancellario Humberto de Chissiac, apostolico prothonotario, Francisco de Thomatis, Iohanne de Costis, presidente Gebennis, Stephano Scallie et Petro de Sancto Michaelle. Reddatur littera portitori. P. Bolomier gratis.

EDITUM GENERALE ET PERPETUUM CONTRA ENORMEM LITTERARUM ECCLESIASTICARUM CONCURSUM

Karolus dux Sabaudie etc. dilectis consiliis nobiscum Thaurini et Chamberiaci residentibus, necnon universis et singulis gubernatoribus, ballivis, vicariis, procuratoribus, capitaneis, castellanis, iudicibus, clavariis ac ceteris officiariis mediatis et immediatis ad quos presentes nostre pervenerint seu ipsorum locatenentibus ac prepositis marescalorum nostrorum, necnon illustri nobili Francisco condomino Avisii ac Guillelmo Tribodi notario, commissariis nostris quo ad hec specialiter deputatis salutem. Aures, proh dolor!, nostras creberrimi pauperum subditorum nostrorum clamores ac tocius reipublice cura nostrum opprime offendunt animum. Nos itaque mirari non sufficimus cum vestram in scrutinio nostre mentis [XXXVIII^a] resolvimus iniuriam. Quo profecto negligencie vos arguere possumus qui id maximum est dum ad hec nostra provocati fuistis, servicia iure iurando sacratissimas Sabaudie statutorum sanctiones pro posse vires observare observarique facere ac auctoritatem et nostra semper iura tuheri. Nunc vero hec vos parvi facientes coram archiepiscopis, episcopis, abbatibus patrie nostre cis et ultra montane, vicariis et officiariis ipsorum quorum beneficiorum et officiorum emolumenta nullius frugi sunt nobis subdictos nostros conveniendos et conventos litigare causidicos et procuratores in causis laicorum contra laicos pro re mere prophana et foro ecclesiastico non pertinente in nostre iurisdictionis et auctoritatis detrimentum non mediocre et ultra prohibiciones in statutis nostris predictis, capitulo iurisdictionem etc. exaratis in dies comparere et procurari permittatis, insuper quamplures qui se allegant clericos, omicidia, verbera, latrocinia, assarcinagia, virginum deflorationem, incendia in testiis productiones et alia quamplurima nephanda crimina commisisse et dietim committi que impunita remanserunt et remanent in dictarum iurisdictionis et auctoritatis nostrarum ac reipublice detrimentum. Quo sit ut ipsis et tandem oppressis subdictis nostris qui quasi continuo sententia excommunicationis innodari existant, ut decet, providere festinemus. Et cum itaque intellexerimus, ipsorum subditorum procuratorum et litterarum ipsarum curiarum portitorum suasu, allegantium se clericos delicta predicta committentes detrimento nobis et subdictis nostris predictis successive et continuo succedere, ex nostra certa sciencia motuque proprio eciam matura procerum et consiliariorum nostrorum super hiis deliberatione prehabita vobis et vestrum cuilibet insolidum distincte committimus et mandamus, sub pena nostre disgracie et vestrorum privacionis officiorum ac centum marcharum argenti, pro qualibet dictis consiliis inferiore, quatenus omnibus et singulis fidelibus

et subdictis nostris mediatis et immediatis utriusque sexus, cuiusvis gradus, status et preheminentie existentis, etiam procuratoribus coram tribunalibus vestris patrocinantibus, ceterumque litterarum ipsarum archiepiscoporum, episcoporum, abbatum, vicariorum et officialium ac alterius cuiusvis ecclesiastice iudicis portitoribus nostri parte inhibeat et defendatis, quibus et nos inhibemus et per presentes defendimus, sub pena indignacionis nostre perpetue et ducentum librarum forcium ultra penam ipsorum statutorum et capituli pro quolibet et vice qualibet contrario casu commictenda, ne quispiam ipsorum, coram prefatis prelatiis, vicariis, officialibus aut iudicibus ecclesiasticis, deinceps unus alium trahere convenire trahique aut conveniri permittere ipsis procuratoribus, de (*sic*) cuiusvis laici clericive aut alterius persone in alterum laicum aut alium pro re mere prophana et foro ecclesiastico non pertinente patrocinari aut comparere presumant (*sic*), in quantum pena predicta vice qualibet ipsorum quilibet se plecti formidat. Et ut [XXXVIII^v] premissa suum sortiantur effectum prout ut fieri peroptamus omnes et singulos subdictos nostros procura et litteram portitorem premissa contrafaciendos. Quos per registra actorum minutas ut supra convenisse et contrafecisse vel alias per duos testes dumtaxat constabit si et ubi extra tamen loca sacra apprehendi possint, personaliter capiat et captos ad castra nostra ubi vobis videbitur conducatis inibi per officarios ipsorum tute detinendos et non relaxandos. Donec penas predictas in officiariorum nostrorum penes quos talia fieri continget manibus plenarie persolverint absque aliquali remissione. De quibus penis in cammera computorum nostrorum bonum computum et legitimam rationem reddere habebunt cum reliquorum restitutione plenaria. Et nichillominus ad bonorum suorum quorumcumque captionem, levacionem, vendicionem, subastacionem, incantacionem et ad manus meas reductionem procedi volumus, donec de dictis penis solucionem ut premictitur facta. Ita quod executio personalis realiter non impedit nec econtra notariisque executiones prefatorum prelatorum et iudicum ecclesiasticorum instantibus procuratoribus si qui sunt et premissis convenienter creatis et creandis officium tabellionatus prorsus intendimus subdictisque nostris mediatis et immediatis ne ad ipsos tanquam ad notarios publicos recurrere instrumentaque recipi facere audeant, sub pena consimili predictae pro quolibet et vice qualibet prohibemus. Et ut se allegantes clericos ab omicidiis, latrociniis, assasonagiis et aliis predictis se abstineant delictis ipsaque minime committantur. Presentibus prohibemus dictis subdictis nostris utriusque sexus sub pena de qua supra applicanda nobis irremissibiliter, ne habeant ipsos se clericos allegantibus delicta predicta patiantibus et patiari satagentibus auxilium, consilium favoris victualia retractus aliave ipsa necessaria prebere, tradere, vendere vel dare. Insuper ipsos se allegantes clericos talia delicta patiantes offendi in personis ipsorum prohibentes, sub pena unius denarii grossi pro quolibet et vice qualibet ad quam penam et non ad aliam ipsos offensores compelle volumus. Nos enim ad premissa peragenda vobis plenam presentibus

impartimur potestatem et ab omnibus aliis officiariis fidelibus et subdictis nostris mediatis et immediatis vobis vestrisque iussimus et mandatis in et circa premissa fiendis pareri volumus et intendi, cum et sine penis velut proprie persone et vos fortes fieri ad eadem etiam manu forti et armata si opus sit. Et ne quis ad premissa ignorantie causam habere pretendat has in quibuscumque civitatibus, villis, locis et oppidis nobis mediate et immediate subdictis voce preconia puniri precipimus. Quoniam premissa omnia edicto perpetuo, duraturo concedimus et concessimus roburque firmitatem habere et obtinere decrevimus quod dictis nostra certa sciencia motu proprio et prefata plenitudine quibuscumque editis, franchisesiis, [XXXIXe] libertatibus, litteris, mandatis ac aliis in contrarium concessis et forte inadvertenter concedendis et faciendis replusis¹⁸⁷ et non obstantibus quibus omnibus quoad hec ex dictis nostra certa sciencia motu proprio et potestatis plenitudine derogamus et derogatum est volumus per presentes.

Datas Thaurini die duodecima decembris anno Domini M^o IIII^C octuagesimo octavo. Per dominum, presentibus dominis Antelmo barone Miolani marescallo Sabaudie, Anthonio de Gingino domino Dyvone, G. de Mercossey magistro hospicii, Petro de Agaciis, Petro Cara, Anthonio de Monteolo, Defendente de Pectinatis avvocato fiscali, Ruffino de Muris generali et Sabaudie thesaurario, Sebastiano Ferrerii domino Gallianici. Reddatur littera portitori per Bezon.

APELLATIO

Quamquam ab ordinationibus, sentenciis, mandatis gravaminibusque et aliis actis et gestis per iudicem suspectum et affectionatum tanquam ipso iure nullis iuxta utriusque iuris doctrinam appellare seu provocare non sit necesse, quia tamen ea que per tales perperam sunt acta per sedis superioris circumspectionem, solent appellacionis beneficio relevari, potissime per factam sedem metropolitanam omnium male gestorum in hac curia reformatricem, cuius propriam est frena diversorum excedencium moderare et eorum male gesta in melius reformare liceatque gravatis et oppressis aggravari et opprimi verisimiliter forcius timentibus superiorum auxilium et defensionem implorare et ad appellationis seu recursus beneficium convolare.

Eapropter ego Iohannes Philipponis procurator et procuratorio nomine nobilium et egreriorum Francisci de Camagnia viceballivi Vallisauguste et Guillelmi de Bosco civis Augustensis cum ea que sine consideracione iusticie et contra omnem equitatem ac iurium dispositionem, facta et attemptata rata habere noluit. Idcirco ego idem procurator sentiens dictos nobiles Franciscum

187 *Lire*: repulsis.

et Guillelmum et quemlibet eorum per quandam talem qualem multipliciter affectuose et precipitanter ordinationem seu sententiam eos incidisse in sententiam excommunicationis latam, die ultima augusti 1497, per reverendum dominum episcopum Augustensem contra omnem equitatem fuisse et esse multipliciter lesos, gravatos et oppressos ac timens eos et quemlibet eorum plus infuturum [XXXIX^v] posse gravari, ledi et opprimi, dico ipsam talem qualem ordinationem, sententiam, pronunciationem, denunciationem et publicationem fuisse et esse nullas, illicitas et iniquas ac de facto non sumptas. Tum quia prefati nobiles inde sensi inauditique fuerunt. Tum quia certis absentibus vel altero ipsorum absente a patria et diocesi Augustensi fuerunt citati. Tum quia nullo de ipsis se conquerente cum quia copiam aliquorum contra ipsos productorum obtinere non potuerunt. Tum quia ipsa tales quales ordinatio et pronuntiatio extravaganter et contra formam assignationis cadentis utrum debebant habere copiam vel non ex adverso productorum lata extitit. Tum quia nulla saltem legitima causa procedente. Igitur hiis de causis et aliis tempore et loco deducandis ab ipsa tali quali ordinatione, pronuncatione, publicatione et aliis gravamentibus tanquam nullis et iniquis factis et fiendis ac inseri cominatis ex eisdem dependentibus, emergentibus et connexis.

Ego idem procurator ut supra ad factam sedem metropolitanam Tharentasiensem in hiis scriptis coram vobis reverendo domino episcopo Augustensi nomine quo supra apello et provoco non sequenti et ad ipsam factam sedem metropolitanam Tharentasiensem hanc meam appellationem devolvendam, petens et requirens instantanter et instantissime semel, bis, ter et pluries apostolos seu litteras dimissorias. Protestans etc. salvo iure addendi etc. ac aliam appellationem de novo si opus sit interponendi etc. in litteras testimoniales.

COPIA FRANCHISIE VALLISDIGNE PRO QUA DEBENTUR DOMINO DUCENTUM LIBRE QUANDO VENIT AD VALLEM AUGUSTAM PRO IUSTITIA MINISTRANDA, DATA PER DOMINUM AMEDEUM COMITEM SABAUDIE, ANNO DOMINI MILLESIMO IIII^c XVIII

Nos¹⁸⁸ Amedeus comes Sabaudie et in Italia marchio, notum facimus universis presentibus litteras inspecturis quod nos super questione vertente inter nos ex una parte et Iaquemetum Bruneti Vulliermetum Oler de Curia Maiori, Benedictum Palleysuel, Ioannetum filium Armandi quondam Tullie, Ioanninum Talliebot, Vulliermetum Maczu Vulliermetum [XL^r] Bernardi Moriacci, Martinum Virodi Rossetum de Morgia Nicolaum de Combis Joannetum Puscly Ansermetum Savoy Vulliermetum de Villariczon, Vulliermetum Tarapyo, Michelletum Chabodi,

188 *Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta, p. 50-51.*

Roletum de Cresto et Roletum Bona de Sala nominibus suis¹⁸⁹ et nomine et vice omnium et singulorum convicinarum ipsorum hominum nostrorum Vallis Digne consortium, nobis solvere complementam seu talliam ex altera parte super eo quod nos dicebamus quod ipsi homines nobis complementam seu talliam solvere tenebantur ad misericordiam quotienscumque veniremus in Vallem Augustam transeundo itinerando vel alio modo, hoc ipsis hominibus negantibus et dicentibus ipsam complementam seu talleam iuxta ipsorum congruam voluntatem nobis fore ex gratia persolvendam quando in Vallem Auguste veniremus pro iusticia exercenda, et non itinerando, et sic fuisse temporibus retro actis usitatum; ad infrascriptam concordiam, compositionem et declarationem perpetuo duraturam tam pro nobis et successoribus ipsorum, devenimus cum eisdem videlicet quod quotiescumque contigerit nos vel heredem nostrum comitem Sabaudie venire in Vallem Augustam causa trahendi ibidem moram aliquam pro iustitia ministranda more solito, non itinerando seu simpliciter transeundo, quod ipsi homines nostri dicte Vallis Digne, ratione competente predicte seu tallie solvere nobis teneantur ad opus nostri semel in anno ducentas libras vianensium communiter cursibilibus per Vallem Augustam et ad opus comitis ubicumque fuerit in humanis viginti libras eiusdem monete quas nobis ex nunc prout ex tunc et ab inde in antea quotiescumque nos vel heredem nostrum venire ut supra contingerit in Vallem Augustam solvere promisserunt infra unum mensem postquam fuerimus in civitate Auguste, et nos pro tanto de dicta complenta seu tallia ipsos et eorum heredes solvimus et quictamus et ipsam absolutam eisdem ut supra recipientibus ratam et firmam habere promittimus¹⁹⁰. Et ultra ab eisdem nihil exigere ratione dicte tallie vel complente sub harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Auguste cum appositione sigilli nostri die vigesima septembris anno Domini millesimo tercentesimo decimo octavo.

[XL^v]

COPIA FRANCHISIE HOMINUM SALE ET DERBIE, ETC.

Eduardus comes Sabaudie et marchio in Ytalia universis presentibus litteras inspecturis memoriam rei geste ex parte universitatis hominum nostrorum habitatorum et incolarum de Sala in Valle Digna et hominum nostrorum in parrochia Derbie nobis extitit expositum conquerendo quod cum ipsi hactenus usi fuerint forum habere et tenere singulis diebus dominicis in loco predicto de Sala, dominus Petrus Marescalez (*sic*) dudum baillivus noster Vallis auguste ipsos homines et incolas dicto foro indebite spoliavit, ex quo ipsi homines et incolle

189 *Le mot suis est répété.*

190 *Effacé*: per nos nostrosque heredes ratam et firmam habere promittimus.

asserunt ipsos et nos multipliciter esse gravatos, requirentes a nobis restitutionem fori predicti et ultra concessionem nundinarum novarum in loco predicto semel in anno tenendarum.

Item nobis exposuerunt quod per frequentes et interdum frivolas citaciones mistralium et familiarium nostrorum extra parrochiam eorundem ad dampna multa trahuntur laboribus et expensis, ex quo dampnum et detrimentum ipsorum sine nostro commodo aliquo iuste possunt, ut asserunt, arbitrari, petentes a nobis super hoc remedium opportunum.

Super quibus omnibus supra dictis, deliberacione diligenti prehabita cum consilio nostro et utilitate nostra considerata et premisa (*sic*), sic dimus¹⁹¹ ordinandum, volentes ipsam ordinacionem nostram perpetuo inviolabiliter obsevari:

Primo videlicet volumus et eisdem hominibus et incolis et eorum posteritati concedimus quod ipsum forum predictum ibidem habeant et teneant in loco videlicet de Sala qualibet die martis ad usus et consuetudines quibus forum apud Villam Novam Castriargenti vel apud Moriacium consuetum est teneri.

Item dampnum et impedimentum per dictum Petrum Marescali olim baillivum nostrum Vallisau guste appositum quod nemo veniret ad forum quod predicti homines et incolle de Sala ibidem tenebant singulis diebus dominicis tenore presencium revocamus, nec volumus quod ex tunc ibidem dampnum et impedimentum per aliquas de gentibus nostris eisdem hominibus et incolis super apponatur. Et si secus factum fuerit per aliquos officiales nostros processu temporum illud ex nunc decernimus et esse volumus irritum et inane. Item ad emendationem et multiplicationem loci predicti damus et concedimus eisdem hominibus et incolis et posteritati eorum nundinas tenendas et celebrandas ibidem anno quolibet tertia die novembris, salvo semper nobis et successoribus nostris impredictis foro et nundinis omnibus emolumentis et fructibus que impredicto foro predecessores nostri hactenus percipere consueverunt et que in aliis foris et nundinis Vallisau guste percipiuntur et levantur.

Item volumus et concedimus quod ipsi homines et incolle et posteritas ipsorum non vexentur, citentur vel in causam trahantur per mistrales nostros aliquos vel familiares eorum nec [XLI^r] per quoscumque iusticiarios aliquos pro causa aliqua extra parrochiam litiganda, nisi per baillivum nostrum Vallisau guste et castellanum Castriargenti qui nunc sunt vel pro tempore fuerint, ad quorum baillivi et castellani vel eorum alterius evocationem ad quemcumque locum et diem voluerint assignare compareant et ius faciant ipsi homines et incolle sicut

191 *Lire*: duximus.

consueverunt hactenus facere et eciam comparere; mandantes et precipientes tenore presentium baillivo nostro Vallisauguste et castellano Castriargenti ac universis et singulis aliis nostris mistralibus et familiaribus dicte Vallis qui nunc sunt vel pro tempore fuerint, quatenus omnia et singula predicta inviolabiliter observent et in nullo contrafaciant vel opponant. Et predicta forum et nundinas manuteneant et deffendant ad usus et consuetudines predicta. Et si quo tempore mistrales nostri contra predicta ordinacionem nostram supradictos homines et incollas aut eorum alteros extra dictas parrochias citaverint vel vocaverint volumus predictos homines et incollas citacioni vel evocationi huiusmodi minime comparere nec obedire.

Pro predictis concessionibus et privilegiis sic concessis habuisse et recepisse confitentes ab ipsis hominibus et incollis per manum dilecti familiaris nostri Humberti de Castello centum solidos grossorum turonensium argenti in pecunia numerata, in quorum omnium robur et testimonium has nostras patentes litteras predictis hominibus et incollis concessimus sigilli nostri appensione munitas.

Datum et actum Auguste die XXI mensis novembris anno Domini M^o III^c XXVI.

COPIA FRANCHISIE TOCIUS VALLISDIGNE DATA PER DOMINUM AMEDEUM SABAUDIE PRIMUM DUCEM ANNO 1391 DIE XXIV IULII, MORIACI

In nomine Domini amen¹⁹². Nos Amedeus comes Sabaudie, dux Chablaxii et Auguste, et in Ytalia marchio, notum fieri volumus tenore presentium universis quod nos considerantes graves iacturas que nos et universi nostri subdicti patiuntur ex eo videlicet quod officia nostri Sabaudie comitatus sunt pro tantis summarum quantitativibus obligata, nam quicumque ballivi, iudices, castellani et alii officarii, rectores inspicientes quod super dictis officiis suas pecunias nobis aut nostris predecessoribus mutuo tradiderunt, die et nocte curant incessanter quod lucra pro dictis eorum pecuniis eis perveniant [XLI^v] undecumque debeant pervenire, nec vidimus quod huiusmodi commoda immo potius rapinas illicitas alibi capere valluerant quam super nos et supradictos nostros, et propter ea ut submissus nobis populus sine huiusmodi extortionibus et rapinis a modo in antea vivere valeat quiete et ne cogamur a subdictis nostris predictis subsidia, focagia, subventiones, mutua aut prestationes alias tam frequenter requirere aut requiri facere nostri parte, post spatiosam deliberationem inde habitam cum patrie nostre prelati militibus legum professoribus in conclusione et arresto remansimus quod

192 Une version de ce texte est publiée dans : J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta*, p. 119-123.

per totam terram nostram a subdictis nostris carissimis qui nobis deficere non noverint unicam pro nunc subventionem requirere debeamus, quia mediante ab huiusmodi gravibus oneribus et debitis nos eximere valeamus, tandem a nostris dilectis communitatibus et hominibus Vallis Digne facta per nostros consiliarios requisitione super hiis vice nostra ipsi omnes deliberatione prehabita, in relevamen et¹⁹³ exemptionem officiorum et onerum nostrorum predictorum unum florenum auri ducatum pro singulis focus dicte Vallis Digne vel quindecim denariorum grossorum pro quolibet ducato solvendis annis singulis in festo nativitatis Domini septem annis proximis durantibus nobis de speciali gratia concesserunt, in qua communitate volumus et intendimus coniugatos clericos locorum et communitatum predictarum contribuere debere nomine prorsus excepto quam concessionem sive donum de speciali gratia nobis factum fuisse recognoscimus et etiam reputamus, quod volumus nec intendimus dictis communitatibus in aliquibus eorum bonis consuetudinibus, libertatibus, franchisiis, privilegiis et statutis novis seu veteribus preiudicium aliquod generari, et mediantibus gratia et concessione presentibus, nos comes prefatus pro nobis et nostris heredibus et successoribus universis, communitatibus et hominibus nostris predictis et qui ibidem habitabunt in posterum pro se et eorum posteritatibus perpetuo eis super hoc instantibus damus, largimur et concedimus ex nostra certa scientia per presentes capitula, libertates, franchisias et privilegia qui inferius seriose scribuntur.

Et primo eisdem communitatibus et hominibus concedimus et largimur quod nos seu ballivi nostri Vallis Auguste presentes et futuri non possimus vel debeamus aut possint vel debeant constituere, habere vel tenere in tota Valledigna seu in aliquo loco ipsius vallis locum tenentem aliquem nisi illum dumtaxat qui erit locumtenens in civitate Auguste.

Item quod in tota Valledigna seu aliquo loco ipsius vallis nullum possimus vel debeamus [XLII^r] clericum curie constituere, ponere vel habere qui fuerit oriundus de aliquo loco ipsius Vallis Digne ubi alium clericum idoneum possimus aliunde habere; et ubi per communitates nostras predictas essemus nos vel suecessores nostri de contrario requisiti, et quia modernus dicte vallis clericus curie nostre habet ad certum tempus dictum officium ipsum exercere possit et valeat nostra concessione durante non obstante nostra presenti ordinatione.

Item¹⁹⁴ quod non possimus vel debeamus aliquos mistrales vel manderios constituere ponere vel habere in tota Valledigna predicta vel aliquo loco ipsius nisi dumtaxat per tres annos nisi de contrario essemus per easdem communitates

193 *Effacé*: expensione.

194 *Dans la marge gauche*: De mistralibus.

requisiti nostra tamen largitione presenti valitura ad nostri et successorum nostrorum beneplacitum et non ultra.

Item¹⁹⁵ quod quicumque mistrales et manderii nostri totius Vallisdigne presentes et futuri bampnati (*sic*) eis pertinentia infra sex menses proximos postquam commissa fuerint recuperasse debeant alioquin post lapsum dicti termini, super ipsorum bannorum recuperatione minime debeant exaudiri nec huiusmodi bampna, debentes et solvere teneantur, et hoc volumus et concedimus dum tamen in nostri preiudicium redundet.

Item¹⁹⁶ quod durantibus septem annis proximis quibus durabit solutio quantitatis nobis per ipsas communitates concesse ipse nullum aliud donum focagium mutuum complementam vel subventionem aliam quam suprascriptam nobis vel successoribus nostris impendere, prestare vel facere teneantur nisi dumtaxat ea ad que sunt astrictae cum nos venire contingit de Sabaudia in Vallem Augustam pro iusticia ibidem fienda, accipienda et reddenda. Et insuper heedem communitates septemnio durante predicto quicte sint et immunes ab omnibus et singulis calvacatibus (*sic*) et exercitiis nostris et successorum nostrorum nisi tamen nos aut successores nostros ad partes Vallesii contra communitates rebelles ipsarum partium causa guerre cum armis contingeret personaliter equitare quo casu heedem communitates Vallisdigne quandocumque per nos aut baillivum nostrum Vallis Auguste mandate fuerint nos et successores nostros sequi cum armis indifferenter teneantur.

Item¹⁹⁷ quod si aliquis vel aliqui communitatum predictarum Vallisdigne delictum aliquod cadens in causa civili [XLII^v] forsan commiserit non capientur, arrestentur vel detineantur personaliter per aliquem officiariorum nostrorum ubi prestare et dare potuerit de stando iuri et iudicato solvi cum suis clausulis universis in curia nostra idoneam cautionem, et si quidam capti carcerati vel arrestati fuerint per eosdem vel aliquem ipsorum officiariorum de presenti et sine oppositione qualibet expedientur a detentione et arresto predictis per eos prestita, primitus ydonea cautione.

Et¹⁹⁸ si huiusmodi delictum sive crimen tale fuerit quod a commictente non debeat predicta cautio recipi, ballivus et procurator nostri Vallis Auguste et clericus curie nostre, factis inde debitis processibus et inquestis contra tales delinquentes, infra duos menses proximos a die captionis, delicti numerandi teneantur et debeant servatis patrie consuetudinibus ius fecisse.

195 *Dans la marge gauche*: De bampnis ipsorum recuperandis.

196 *Dans la marge gauche*: Sufferta donorum et calvacatarum (*lire* : cavalcaturum).

197 *Dans la marge droite*: De cautione prestanda in delictis.

198 *Dans la marge gauche*: De processibus debitorum.

Et¹⁹⁹ si talis detentus carceratus vel arrestatus a procesibus et inquisitis factis in eum forsitan fuerit absolutus idem cogi vel compelli non debeat aliquam mialiam sive pastum portonagium aut exactiones alias dare vel solvere ad quas levandum dicti officarii feliciter inclinantur.

Item²⁰⁰ quod aliqui officarii nostri presentes vel futuri aliquas mensuras bladorum et vini et aliorum quorumcumque pondera et libramina que signata fuerint insigniis armorum nostrorum capere et levare non possint vel debeant ab aliquibus de communitatibus predictis Vallisdigne nisi in eis evidens falsitas appareat, et si dicte mesure, pondera et libramina iustificate, equate et ad rationis debitum moderate per electos probos viros infra octo dies proximos, postquam levate fuerint quibus pertinebunt per dictos nostros officarios sine exactione qualibet occasione restitutionis mensurarum ponderum predictorum reddi debeant et realiter expediri.

Item²⁰¹ eisdem communitatibus et hominibus nostris et eorum posteris concedimus et largimur quod ipsi possint et eis liceat in singulis eorum parrochiis constituere ordinare et facere procuratores et syndicos pro negotiis ipsarum communitatum utilitate cum potestate et auctoritate necessaria prout eis [XLIII^a] videbitur expedire vocato tamen ballivo nostro predicto vel mistralibus locorum ubi predicta contenta in hoc capitulo ordinarentur fieri.

Item²⁰² quia Iohannes de Curte de Curia Maiori per predecessores nostros iamdudum facta fuit venditio de quarterio totius parrochie Curie Maioris videlicet de Interaquis qui quarterius consueverat in dicta parrochia supportare et substinere quartam partem onerum et impositionum que imponebantur ibidem, nos ipse comes volumus et ordinamus quod de singulis bonis et impositionibus in dicta parrochia pro facto nostro fiendis imposterum pars quarta in ipso quarterio deducatur et intelligatur detracta.

Item²⁰³ eisdem concedimus ut supra quod ipsi vel aliquis ipsorum non teneatur ire ad mercatum Moriarii die propter hoc ordinata pro suis de variatis ibidem exponendis venalibus nec penis proinde impositus aliququaliter obedire nisi de ipsorum communitatis et hominum processerit voluntate litteris forsitan in contrarium non obstantibus quoquomodo.

Item²⁰⁴ quod quicumque notarii sub pena privationis officiorum suorum

199 *Dans la marge gauche*: De expensis detentorum non solvendis.

200 *Dans la marge gauche*: De mensuris non signatis.

201 *Dans la marge gauche*: De procuratoribus et sindicis constituendis.

202 *Dans la marge droite*: Detractio Interaquarum.

203 *Dans la marge droite*: Non coguntur ire ad forum.

204 *Dans la marge droite*: De instrumentis recipiendis.

teneantur et debeant instrumenta recipere de presentatione reddituum et servitiorum nobilium dicte vallis et aliunde quandocumque requirentur per aliquem vel aliquos hominum predictorum.

Item²⁰⁵ nos comes prefatus pro nobis et nostris eisdem communitatibus ac personis singularibus et earum posteritatibus perpetuo ex nostra certa scientia laudamus approbamus ratificamus ac serie presentium confirmamus omnes et singulas eorum libertates franchisias privilegia et alias eis dudum indultas et concessas per recolende memorie illustres dominos nostros comites Sabaudie predecessores nostros iuxta ipsarum libertatum continentiam et effectum, prout tamen et quemadmodum eis hactenus uti et gaudere consueverunt. Promittentes tenore presentium eisdem communitatibus recipientibus ad opus sui et suorum per solemnem stipulationem et iuramentum nostrum corporaliter prestitum, omnia et singula capitula et franchisias supra et infra scripta eisdem perpetuo successoribus tenere, complere et observare inviolabiliter et cum effectum et numquam <contra> facere vel venire per nos vel alium. Mandantes tenore presentium ballivo et procuratori nostris Vallis Auguste et quibuscumque quatenus premissa omnia teneant et observent etc.

Datum Moriarii die vigesima octava iulii anno millesimo tercentesimo nonagesimo primo per dominum relatione dominorum Montisioveti Iohanne de Corgenii Petro Rovoyrie et Iohanne de Conflens, Michaelae de Croso etc. [XLIII^v]

SECUNTUR NOTARII HABENTES PROTHOCOLLA ALIORUM NOTARIORUM DEFFUNCTORUM

Et primo Petrus de Campis notarius prothocollo subscripta, videlicet:

- Petri de Bissantio
- Aymoneti Belliardi
- Petri Tan senioris
- Micheleti canonici de Sala
- Peroneti de Ponte
- Francisci Richardi
- Petri Humberteti de Morjacio
- Aymoneti Marlio
- dompni Petri de Via

205 *Dans la marge droite*: Confirmatio franchisiarum.

- Bartholomei de Mota
- Beliard de Ponte
- Petri Boneti de Villario Sale
- Diderii Sale
- Anthonii Mossiet
- Iohannis Bartholomei
- Anthonii de Cresto Sale
- Bonifacii Nervi
- Iohannis Pepellini in parte

Iohannes Girodi habet ista, videlicet:

- Bonifacii de Villa
- Anthonii de Bello Videre
- Reymondi Jeremie
- Rudeti Chalvini in parte
- Iaquemeti Condamini de Bellentro
- Petrus Ramus
- Iacobi de Ploczasco
- Petri Alexini
- Pantaleonis Girodi
- Petri Rigaudi de Tullia
- et libros chertrarum

Anthionius Berardi habet ista, videlicet:

- Iohannis de Vallexia
- Guillelmi de Palleno
- Iohannis Leonis
- Anthonii magistri Anthonii
- Perreti de Monte Grando
- Boneti Arnodi

- Bonifacii Jayocti
- Petri Romanis
- Iohannis Maczuti
- Nicolleti Oberti
- Perreti Munerii de Donacio

Nicolletus Maluquini habet ista, videlicet:

- Martini de Campo Lorenczali
- Eymerici eius filii
- Petri de Canali de Sala
- Anthonii et Iohannis de Liconis
- Petri de Campestris
- Iaquemini Fuserii
- Georgii eius fratris
- Richardi de Pleo
- Iohannis Boveti de Augusta
- Gontereti Maluquini
- Iohannis eius filii
- Anthonii et Collumbi Rafanelli

Iohannes Blanchardi habet ista, videlicet:

- Petri Blanchardi eius fratris
- Nycolay Blanchardi
- Guillelmi Vauterini
- Iaquemini de Lila
- Perrodi de Arculo

Gratus Petri Blanchardi habet ista, videlicet:

- domini Guillelmi de Radiis
- Perroneti Maiorum

[XLIII']

Aymonetus Saluardi habet ista, videlicet:

- Humberti de Lucanis
- Petri Gorra imparte (*sic*)
- Iacobi Guignonis
- Petri de Intro
- Nicolleti de Intro
- Petri de Casaletto
- Hugoneti de Arlio
- Iohannis Sapientis de Sala
- Iacobi Aymonis de Cognia
- Iacobi de Sancto Protaxio
- Bartholomei de Palleno
- Iaquemini Violeti de Fenicio
- Ansermi de Palleno
- Petri Gontereti Picollerii
- Iohannis eius filii
- Petri de Reola
- Vullelmeti de Stipullis
- Thomassoti Verodi
- Iohannis Malleti
- Iohannis de Croso
- Iohannis Frumy
- Iohannis de Roverey
- Guillelmi de Teysio
- Leonardi Cocy
- Iohannis Bertolleti
- Petri Loto

- Aymonini de Dovia
- Petri Diderii
- Nicolleti de Cruce
- Iohannodi Cordelloz

et multa alia

Iohannes Prechi habet ista, videlicet:

- Petri Clavenczani

Nicolletus Maluquini habet ista, videlicet:

- Gontereti Maluquini
- Petri de Canali de Sala
- Iohannis de Liconis
- Iaquemini Fuserii
- Georgii eius fratris
- Iohannis Boveti de Augusta
- Anthonii Raphanelli
- Iohannis Maluquin
- Anthonii de Liconis
- Petri de Campestris
- Richardi de Pleo
- Martini de Campolorenczali
- Eymerici eius filii
- Collumbi Raphanelli

Georgius Thaude habet ista, videlicet:

- Iohannis Armandi
- Girardi Ysebrandi
- Iacobi eius filii

Nicolaus Regis habet ista, videlicet:

- Petri de Ventio

- Iohanneti de Intro

Iohannes Canonici habet ista, videlicet:

- Iohannis Philipponi
- Anthonii de Vachery
- Guillelmi Bernardi
- Iohannis eius filii
- Nicolleti de Vachery in parte
- Iohanneti de Dovya

Petrus naturalis de Avisio habet ista, videlicet:

- Iaquemini de Avisio
- Hugonini de Porta

Anththonius Voudani habet ista, videlicet:

- Glaudii Voudani eius patris
- Iohannis et Glaudii eius filioum
- Petri Gontereti
- Iohannis Gontereti
- Iohannis Casei eius fratris
- Eymerici Tullier
- Demetrii de Augusta

[XLIIII^v]

- Iohannis Pescheti
- Trucheti de Pullio
- Petri Curti de Cua
- Ade (?) de Brissognye
- Bonifacii de Valle Pellina
- Iaquemi de Croso de Dolina
- Iacobi Boveti
- Aymonis Boveti

- Petri Boveti
- Iohannodi Bession
- Iohannis Gonteri de Veraya
- Augustini de Pontesio
- Iohannis de Larey
- Vullelmi de Brissogna
- Aymonis Parmyer de Balma
- Iohannis de Perrerio
- Humberti de Chanvillar de Resa (*sic*)
- Murisodi de Bagnyes
- Guillelmi Guillionis
- Martini de Campolorenczali
- Eymerici eius filii
- Anthonii de Aymavilla
- Iohannis de Villa
- Peroneti Pecheti de Pigneriis
- Petri Rolandi de Amavilla
- Nicolleti Gurbilliodi de Salanchia
- Iacobi de Valle Quarteri
- Henrici de Ast
- Bonifacii Mutonis
- Oddoni Vorberti de Lucana
- Roleti de Avisio
- Petri Catropos
- Anthonii Voudani patris Glaudii
- Iohannis Verchi
- Petri Henrici in parte

Laurencius Cabre de Morjacio habet ista, videlicet:

- Iaquemi de Lila de Cognia

Iohannes Ybleti Rosarii habet ista, videlicet:

- Bonifacii Rosarii
- Petri de Morgia
- Vionini Doyta
- Henrici Doyta
- Vionini de Villa Nova

Ludovicus Rosarii habet ista, videlicet:

- Francisci Rosarii eius patris
- Iohannis Anthonii notarii
- Petri naturalis de Avisio

Petrus Blanchardi habet ista, videlicet:

- Petri de Vallibus
- Petri naturalis de Mota
- Petri de Boneta
- Boneti de Boneta

Guillelmus Arnodi habet ista, videlicet:

- Ybleti Arnodi
- Iohannis Lamberti in parte
- Boneti Arnodi
- Martini de Villeta

Iohannes Hugoneti de Campis habet ista, videlicet:

- Iohannis Lamberti in parte
- Vuillermodi Bertholleti

Michael Bession:

- Aymonis de Jovenczan
- Vionini de Amavilla

Iohannes Rosselini ista:

- Laurencii Rolini (*sic*) eius patris
- Martineti Pepellini
- Iohannis Pepellini in parte

Ludovicus Mistralis:

- Ludovici de Quegio

Alexander de Turre ista:

- Glaudii de Turre eius patris
- Alexandri de Turre eius avi
- Anthonii de Turre eius avunculi
- Panthaleonis de Turre eius proavi
- Aymonodi de Turre fratris proavi
- Iohannis Pestelliot
- Perroneti Vullermodeti de Chamberiaco
- Iohannis Leonardi de Curiamaiori

Nicolaus Sarvagii ista:

- Iohannis de Del
- Felicis de Laya

Alexandri de Fognie

Petrus Mistralis ista:

- Aymonis Mistralis eius fratris
- Panthaleonis Mistralis eius patris
- Bonifacii Calczini
- Petri Astezani

[XLV"]

Egregius Iohannes Eymerici habet ista:

- Iohannis Perroni

Idem Iohannes de Verlosio habet ista:

- Deifilii de Vernerio

Petrus Vetionis habet ista:

Bartholomei Fabri de Lyveronia

Bartholomeus Theodoli²⁰⁶ alias Iaquemodi habet ista:

- Anthonii Iaquemodi sui patris
- Laurencii Martineti de Tullia in parte
- dompni Anthonii de Canali

Ludovicus Guichardi habet ista:

- Francisci de Crista de Dovia
- Iohannis de Crista de Dovia

Adrianus Boveti de Valle Pellina habet ista:

Antonius Berrardi (*sic*) de Cognya et fratribus commissa

Humbertus Rivacie habet illa Anthonii de Curia parrochie Sancti Stephani
Auguste et sibi commissa

[XLVI^r]

Secundus²⁰⁷

[XLVI^v]

[Page blanche]

[XLVII^r]

206 *Lecture incertaine.*

207 *Ici commence le deuxième cahier du manuscrit.*

*Copia*²⁰⁸ *COMPOSITIONIS FACTE INTER DOMINOS DE QUARTO EX UNA ET CIVES ET BURGENSES AUGUSTE EX ALTERA, MANU DOMINI COMITIS SABAUDIE SUPER FACTO ALLECUM ET PISCUM PEDAGIANDORUM PROUT CONTINETUR IN PROTHOCOLLO AYMONETI PARMERII SIGNATO PER QUOD FOLIO 294*

Imprimis²⁰⁹ et omnes cives burgenses Auguste imperpetuum de quibuscumque piscibus quos ement a pertica Iovis citra versus Vallem Augustam, pedagium consuetum et debitum reddant et persolvant dominis de Quarto; de piscibus vero quos ement a dicta pertica versus Chablaxium, nullum pedagium solvatur ipsis dominis de Quarto, per ipsos cives. De allecibus vero que ement dicti cives et burgenses, a terminis franchisesie ville Sancti Mauricii Agaunensis extra dictos terminos versus Augustam dominis de Quarto pedagium solitum solvere teneantur. De allecibus vero que ement infra terminos franchisesie ville Sanci Mauricii et alibi a dicta villa ulterius, versus lacum Gebennensem et Vaudum et ulterius ubicumque nullum pedagium solvere teneantur. Et quod dicta immunitas pedagii piscium et allecum locum habeat si dicti pisces et alleca apportentur ad expendendum in Valle Augusta predicta et si extrahentur extra vallem predictam pedagium predictum debitum et consuetum dominis de Quarto persolvatur pro piscibus et allecis (*sic*) que portantur extra vallem predictam. Et ad sciendum de loco ubi alleca et pisces predicti erunt empti et utrum apportentur ad expendendum in valle predicta vel non illius civis aut burgensis cuius erant dicti pisces et alleca iuramento credatur, etc.

[XLVII^r]

SECUNDA PRONUNCIATIO FACTA PER DOMINUM AYMONEM COMITEM SABAUDIE SUPER CONTROVERSIIS DOMINI DE QUARTO ET CIVIUM AUGUSTE, ANNO DOMINI M^o CCC^o XXXVII° DIE XI^a AUGUSTI

Nos²¹⁰ Aymo comes Sabaudie, notum facimus universis quod, cum questiones, controversie et querele verterentur et essent inter nobiles Henricum de Quarto et alios duos²¹¹ de Quarto ac alios coheredes ipsorum ex una parte et universos cives et burgenses nostre civitatis Auguste ex altera, super eo quod dicti cives Auguste dicebant et asserebant quod dicti domini de Quarto perturbabant et impediabant ipsos super piscatione aque Durie, rivorum et chaudanarum existencium in

208 Dans la marge supérieure de la page figure l'invocation Iesus.

209 Une version de ce texte est publiée dans : M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 44.

210 Une version de ce texte est publiée dans : M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 70-72.

211 Lire : dominos.

poderio de Quarto.

Item super usu nemorum de Monte Rotundo videlicet a torrente de Fellina usque ad torrentem de Pollen.

Item super eo quod dicti domini de Quarto insulas et prata, sitas et sita iuxta rippam Durie de Maladeria, que insulle et prata fuerunt ut dicitur nobilium de Pallacio quondam, quas et que dicti domini de Quarto et predecessores ipsorum minus iuste et indebita sibi appropriasse dicuntur.

Item et super eo quod dicti burgenses et cives nostri predicti dicebant et asserebant se iniuste super exactione fenatagii ab ipsis dominis multipliciter gravari ultra modum solitum et consuetum.

Item super eo quod dicti domini de Quarto res incultas civium et burgensium predictorum adiacentes rebus ipsorum cultis, feudalibus et allodialibus, in feudum suum faciebant sibi per ipsos cives et burgenses recognosci; et super quibusdam aliis in compromisso quodam facto per partes predictas in nos comitem supradictum contentis, super quibus pro parte seu partim per nos pronunciatum [XLVIIIe] et declaratum extitit et super aliis specialiter superius nominatis nobis reservavimus potestatem pronunciandi et declarandi, prout de premissis constat per publicum instrumentum, manu Iohannis Reynaudi notarii publici clericique nostri confectum, sub anno Domini millesimo tercentesimo trigesimo septimo, indictione quinta, die septima aprilis. Hinc est quod nos comes predictus, visis, receptis et examinatis ac plenius recensitis meritis ipsius questionis et informationibus parcium predictarum, de voluntate parcium predictarum, dicimus, pronunciamus, declaramus, ordinamus et arbitramur in hunc modo.

In primis super facto piscationis aque Durie, rivorum et chaudanarum superius expressarum, quod in eo casu in quo omnes nobiles pares Vallisauguste permittant uti libere et sine perturbatione aliqua, piscationibus aquarum infra poderium et iurisdictionem suam, quod in eo casu dicti cives et burgenses uti possint piscatione infra poderio de Quarto, in locis predictis; alias dictos dominos de Quarto absolvimus a petitione civium et burgensium predictorum super facto piscationis predictae.

Item super usu nemorum antedictorum, pronunciamus et arbitramur quod dicti cives uti possint et sibi liceat nemoribus predictis in loco de Monte Rotundo videlicet a torrente de Fellinaz usque ad torrentem de Polleyn, salvis nemoribus nigris quibus uti non possint ullo modo sine licencia dictorum dominorum de Quarto.

Item super insulis et pratis antedictis, pronunciamus et arbitramur quod Vullelmus de Palacio et eius heredes, habeant usum in spinis scindendis in ipsis insulis, prout in instrumentis ipsius Vullelmi continetur, salvo quod non

possit scindere de ipsis spinis iuxta cursum Durie quem dicti domini de Quarto custodiunt pro deffensione dicte aque.

Item super exatione fenatagii, pronunciamus et arbitramur quod dicti [XLVIII^v] domini de Quarto habeant de cetero novem denarios de moneta, de qua usagia solvuntur in Valle Augusta quolibet anno in festo nativitatis Domini, nomine fenatagii super qualibet seytorata prati seu super duabus²¹² sestariatis terre, in locis in quibus consueverunt dictum fenatagium recipere, et nichil amplius in dictis rebus nomine fenatagii possint exigere vel habere.

Item super incultis dictorum civium rebus ipsorum adiacentibus, pronunciamus et arbitramur quod res inculte rebus cultis adiacentibus vel circondate rebus cultis, si per triginta annos clause fuerint vel signa clausure ibidem per dictum tempus fuerint, dicti domini de Quarto nichil in eis novalii pascuorum exigere possint, de cetero salvis recognitionibus usque nunc per personas legitime etatis de dictis rebus in feudum eis factis vel de violencia constaret, in illis vero rebus incultis licet aliis rebus cultis sint contigue si clause per dictum tempus non fuerint, vel signa clausure ibidem non apparuerint, et pascua esse dicantur et probentur, faciant dicti domini de Quarto prout de aliis suis facere consueverunt et aperire. Et pro tanto volumus, pronunciamus ac arbitramur quod bona pax, concordia, finis et tranquillitas sit nunc et imperpetuum inter partes predictas.

Que omnia et singula supra scripta per nos pronunciata, declarata et ordinata ut supra volumus, iubemus et precipimus per partes predictas et earum quamlibet, sub incursione penarum in dicto compromisso contentarum, attendi, compleri ac prorsus inviolabiliter observari.

Mandantes et precipientes tenore presencium baillivo nostro Vallisauguste, castellanis nostris Castriargentei et Bardi ac omnibus et singulis aliis officiariis nostris in Valleaugusta constitutis, qui nunc sunt et pro tempore fuerint et locatenentibus eorundem quathenus omnia supradicta per nos ut predicitur ordinata, pronunciata, arbitrata et declarata inter partes predictas attendant et observent et in nullo contrafaciant vel opponant, attendi complerique et inviolabiliter observari faciant per [XLIX^r] partes et quamlibet ipsarum et ad observanciam omnium et singulorum premissorum, partes ipsas et earum quamlibet coerceant et compellant per penarum impositionem et exactionem ipsarum et omnimodo condicionibus et formis quo vel quibus poterunt forciori. Alter ipsorum ad predicta facienda alterum non expectet, necnon si per partes ipsas vel ipsarum aliquam, quod absit, contra ordinationem predictarum fuerit aliquod factum vel attentatum penam in compromisso exigant ab eisdem vel eodem qui contra premissa vel premissorum aliqua facere voluerit aut aliter attemptare,

212 *Effacé*: starum.

nullam spem gratie a nobis super hoc expectantes. Datum et actum Chamberiaci in castro subtus capellam, die undecima mensis augusti anno Domini millesimo tercentesimo trigesimo septimo, presentibus dominis episcopo Maurianensi, abbate Alte Combe, priore Lemenci, domino Anthonio de Claromonte, domino Bastite in Albanesio, dominis Guillelmo de Castellione, Aymone de Verdone militibus, et pluribus aliis videntibus et audientibus supradicta. In quorum omnium robur et testimonium premissorum sigillum nostrum litteris presentibus iussimus apponendum, etc.

VALOR ANNUALIS CASTELLANIE QUARTI, ANNO 1483: VALUIT 120 FLORENOS CUM EXTRAORDINARIIS

Frumenti	23 mod. 3° – 9 gr. 3°
Siliginis	178 mod. II sest. – 6 gr.
Avene	5 mod.
Ordei	4 mod.
Nucum	I mod.
Casei	VII ^C – 16 gr.
Ceracei	92 – 8 gr.
Butiri	30 lib.
Capones	500 [<i>sic</i>]
Perdrices	25
Castrones	27
Vini	46 mod. – 2 gr. 3°
[XLIX ^v] Feni	200 fassa – 2 gr.
Cere	6 lib. – 2 gr.
Piper	4 lib.
Alleca	80
Argenti circa	500 flor.
Firme	100 flor.

Victualia pro se illo anno 1483 ad rationem predictam valuerunt videlicet – 932 flor.

COPIA PRIME FRANCHISIE QUARTI DATA PER IACOBUM ET GUILLELMUM DOMINOS DE QUARTO, ANNO DOMINI M° CCC° XXV°

Anno²¹³ Domini millesimo tercentesimo vigesimo quinto, inditione octava, die tertia february presentibus testibus inferius adnotatis. Notum sit omnibus presentibus et futuris quod nos Iacobus et Guillelmus archidiaconus Auguste domini de Quarto, actendentes et considerantes verbum prophete²¹⁴ dicentis: «Melius est modicum iusto super divitias, peccatorum multas», et verbum evangeliste²¹⁵ dicentis: «Non dimittitur peccatum nisi restituatur ablatum» et propter hoc volentes succurrere animabus predecessorum nostrorum si quas fecerunt usurpationes et exactiones iniustas et nobis precanere in futurum, nomine suo et omnium nostrorum successorum et heredum utriusque sexus ad requisitionem iustam et supplicationem hominum nostrorum, damus concedimus et conferimus donatione perpetua irrevocabili imperpetuum et inter vivos omnibus hominibus et habitatoribus totius loci de [L'] Porroczano utriusque sexus presentibus et futuris sicut melius possumus sine fraude franchisesias libertates et privilegia infrascripta.

Et primo quod predecessores consueverunt aliquando facere et levare talleas et complayntas et exactiones iniustas, nos predicti fratres domini de Quarto concorditer et in solidum nominibus quibus supra homines nostros et habitatores omnes totius loci de Porroczan supradicti franchimus et liberamus, et liberos et francos atque immunes facimus a talleis generalibus faciendis, levandis et capiendis a modo per nos vel alium in ipsis vel eorum bonis scilicet de talleis generalibus et consuetis per dictam terram nostram temporibus retroactis per predecessores nostros aut per nos extitit consuetum, et propter hoc non est intentionis nostre quod feuda nostra, ullam aliam franchisesiam seu libertatem habeant nec habere debeant, sed semper sint et permaneant nobis et nostris modo et forma quibus ante steterunt, salvis et exceptis talliis generalibus, prout superius extitit ordinatum et declaratum. Ita tamen quod feuda nostra nobis et nostris perpetue permaneant libera et ad arbitrium liberale secundum generalem consuetudinem feudorum patrie Vallis Auguste et promictimus, nominibus quibus supra, in manu Henrici de Ast publici notarii recipientis et stipulantis nomine et vice ipsorum hominum et singulorum presentium et futurorum utriusque sexus nomine generalis tallie vel complainte seu alterius voluntarie exactionis iniuste nihil amplius petere vel exigere exceptis quinque casibus scilicet viagio seu voto generali ultra marino et

213 Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta*, p. 52-56.

214 Cf. Ps. 36,16.

215 Il s'agit finalement d'une expression de saint Augustin (Ep. 153 6,20) reprise par la suite par saint Thomas d'Aquin (Summa, quaestio 62, art. 1).

salvis maritandis et salva militia que fieret²¹⁶ de personis dicti hospitii de Quarto et salva incarcerationatione seu captivitate facta in personis dicti hospicii de Quarto, et salvo incendio seu combustione castrorum nostrorum de qua fiat auxilium ad evidentiam quatuor proborum virorum electorum ab ipsis dominis de Quarto et hominibus de terra nostra. [L^y] Ita quod ipsi domini de Quarto vel eorum heredes quando casus evenerit eligant duos probos viros et homines duos et isti quatuor ordinent quod fieret in castris diocesis Auguste ad eorum liberum arbitrium que nunc habent vel habebunt in futurum.

Item ordinamus et concedimus quod de predictis quinque casibus si evenerint infra quatuor annos proxime venturos incipiendos in nativitate Domini proxime preterita, quod inde sint quieti et immunes et nullum inde auxilium teneantur facere infra dictos quatuor annos pro ipsis quinque casibus.

Item volumus concedimus et ordinamus nominibus quibus supra quod a modo in perpetuum, mulieres filie hominum nostrorum et habitantium utriusque sexus capiant accipiant et succedant in feudum in quibuscumque rebus existant omnibus sicut filii masculi et legitimi succedunt et capiunt seu succedere et capere debent secundum bonam consuetudinem terre videlicet in feudis que tenentur a nobis et hominum nostrorum francorum existentium in franchisiam nostram vel aliorum interea et poderio nostro existentium nobilium et innobilium, salvis tamen et exceptis domino comite Sabaudie, ecclesiis, hospitalibus et clericis scilicet filie que non essent maritate per patrem, matrem vel fratres et intelligimus quod ille filie succedant in feudis que existerent infra terram nostram franchitam. Si autem fuerint maritate de bonis paternis vel maternis vel fratrum suorum non intendimus quod aliquid capiant in feudis proximorum suorum nisi forte hospitium seu domus illius morientis remaneret sine legitimo et mascullo herede in quo casu volumus quod filie succedant in feudis mortuorum.

Preterea nos franchimus et libertati tradimus omnes illas personas utriusque sexus viventes ad eorum vitam que modo sunt patres familias et principales domini seu domine hospitiorum suorum et omnes personas que conferunt et ponunt in expensis et solucione pecunie [LI^r] infrascripte nobis date vel dande pro dicta franchisia et has personas franchimus et patres familias dominos et dominas hospitiorum et eorum bona in eorum vita et cuiuslibet ipsorum ab omni casu et rapina usurarum commissarum vel committendarum imfuturum per eas personas occulte vel manifeste et ab omni successione seu escheyta bastardorum, bochaciorum et bochaciarum que posset evenire vel nobis succedere in personis que modo conferunt et ponunt in expensis supradictis, ita quod in omnibus ipsis usurariis bastardis bochaciis vel illegitime natis in vita vel in morte ipsorum

216 *Suivent plusieurs mots illisibles effacés.*

ratione usurarum vel turpium lucrorum factorum in fraudem usurarum vel ratione quod illegiptimi sunt, nihil exhigere vel habere possimus et ex inde eos reddimus privilegiatos et immunes quod privilegium et franchisesiam non habeant eorum heredes si fuerint culpabiles in premissis.

Item volumus et ordinamus quod dicti usurarii, bochacii, bochacie, bastardi et bastarde et illegitime nati si decederent sine heredibus quod ipsi possint ordinare testari donare in vita vel in morte cuicumque voluerint in toto vel imparte ad eorum bonam voluntatem et promittimus eorum bonam voluntatem et ordinacionem servare et nihil ibi accipere nisi quantum vellent nobis sua proprietate donare.

Hec omnia supradicta et singula facimus ordinamus et statuimus solum Deum habentes pre oculis ad hoc et propter hoc quod ipsi homines habitantes omnes totius terre nostre utriusque sexus remittant et parcant atque condonant et relaxent sicut melius possunt nomine suo et horum predecessorum suorum omnem peccatum omnem iniuriam omnem rancorem, omnem malivolentiam animabus omnibus utriusque sexus omnium dominorum mortuorum domus et hospicii de Quarto, necnon et nobis et heredibus nostris super omnibus dampnis datis iniuriis violentiis et dampnis, penis exactionibus extortionibus iniuste et sine causa factis et levatis per ipsos predecessores nostros et per nos vel eorum vel nostros nuncios [LI°] et per hoc etiam quod hiidem homines de Poroczano pro premissis convenerunt et ordinaverunt nobis solvere et dare novies viginti libras monete Auguste. De quibus confitemur et in veritate recognoscimus nos habuisse et recepisse plenam et integram solutionem et satisfactionem ad nostram plenam voluntatem et quia verba sunt accipienda in effectu nos predicti fratres domini de Quarto nomine nostro et nominibus quibus supra iuramus ex nostra propria voluntate super sancta Dei evangelia tactis scripturis omnes predictas franchisesias libertates et privilegia ac immunitates in perpetuum sine fraude et omni machinatione manifesta vel occulta inviolabiliter et in perpetuum tenere, observare fideliter et non contra venire in toto vel in parte per nos vel per aliam personam de iure vel de facto in iudicio vel extra, sed ipsas franchisesias et libertates promictimus et iuramus contra omnes personas nostris propriis sumptibus tenere et defensare.

Item ego Iacobetus primogenitus filius prefati domini de Quarto, de mandato ipsius patris mei ratifico, laudo et approbo et iuro et promitto sicut pater meus iuravit omnia et singula supradicta attendere et servare et non contravenire sicut melius intelligi potest.

Preterea ego Iacobus predictus dominus de Quarto promicto et iuro omnia et singula supradicta sicut superius sunt declarata meis propriis expensis facere laudari, grantari et ratificari atque iurare super sancta Dei evangelia per Henricum et Eymericum filios meos absentes quam cito fuerint quindecim

annorum et erunt in diocesi Auguste, et hoc ad requisitionem ipsorum hominum vel alicuius seu aliquorum ipsorum.

Insuper ordinamus consentimus volumus et statuimus nomine nostro et omnium heredum et successorum nostrorum quod post mortem meam et post mortem cuiuslibet domini de Quarto heredes nostri qui succedent nobis in bonis et hereditate nostra in toto vel in parte predictam franchisesiam immunitatem et privilegia super sancta Dei evangelia sine aliqua redemptione vel exactione ad requisitionem ipsorum hominum et habitatorum seu alicuius vel aliquorum ipsorum iurare et attendere nomine suo et heredum suorum teneantur, et hoc in perpetuum quotiescumque dominus vel domini per mortem vel alio modo mutabuntur in hospicio nostro, et si forte aliquo tempore [LII^r] aliquis successor noster vel heres esset super premissis negligens vel rebellis, quod absit, nos ordinamus volumus et consentimus quod homines terre nostre qui fidelitates facere tenentur, ipsas fidelitates et homagia tali domino rebeli non faciant nec facere teneantur, nec alii habitatores terre nostre atque ipsi homines nostri sibi obediant in aliquo seu respondeant tanquam domino temporali quousque omnia predicta et singula supra declarata bene et fideliter iuraverit super sancta Dei evangelia et promiserit nomine suo et heredum suorum in perpetuo observare et tenere et si aliquo tempore albergum domus seu hospicium de Quarto in plures dominos seu heredes divideretur in futurum ipsi domini seu heredes teneantur et sint astricti ipsum iuramentum et sacramentum facere ad requisitionem ipsorum hominum scilicet quoad homines suos et habitatores terre sue et hereditatis sibi divise, alioquin ipsi homines et habitatores fidelitatem facere vel aliter obedire minime teneantur ut supra, sed obediant et fidem faciant illi domino qui predictum iuramentum benigne voluerit prestare et quam cito prestabit predictum iuramentum terram suam non per hoc perdat sed postea recuperet eam pacifice et quiete, et illi homines qui erunt rebelles et fidelitatem noluerint prestare non per hoc incurrant aliquam penam nec causam ingratitudinis vel felonie nec per hoc puniri possint vel condemnari in personis, bonis vel feudis sed eorum ius remaneat integrum et salvum et aliquod tempus eis non incurrat vel noceat.

Preterea non intelligimus neque volumus quod predicta privilegia et franchisesie extendant se ad hospicia seu personas quibus nullum privilegium per presens instrumentum concedimus nec concedi intendimus.

Insuper nos prefati fratres domini de Quarto certiorati de iure et de facto libera et spontanea voluntate nomine nostro et quibus supra renuntiamus exceptioni in hac parte predictarum franchisesiarum libertatum et privilegiorum non concessorum iuramenti non prestiti, promissionis non facte [LII^v] pecunie non habite et non recepte et iuri dicenti donationem immensam excedentem quingentos aureos sine insinuatione non valere, omni exceptioni, lesioni, deceptioni ultra dimidiam

iusti pretii. Renuntiantes etiam ne possimus dicere ipsum contractum non valere sine licentia et auctoritate comitis Sabaudie et generaliter omni iuri quo contra premissa venire possent. Et de hiis omnibus iussa sunt plura publica instrumenta dictamine sapientum.

Actum in grangia Reyvoire predictorum dominorum de Quarto, presentibus domino Nicolao de Versatoribus²¹⁷ canonico Augustensi, Girodo de Porroczan canonico Sancti Ursi Auguste, Hugoneto condomino Avisii, Guillelmo de Castro Villarii et Humberteto de Porta nobili. Et ego Henricus de Ast recepi.

COPIA ALTERIUS FRANCHISIE QUARTI DATE PER IACOBUM DOMINUM QUARTI MILITEM, ANNO M° CCC° XXXIII° ET DIE XXVII^a IULII

Anno²¹⁸ Domini M° III^c XXXIII^c, indictione secunda et die vicesima septima mensis iulii apud VallemPELLINAM, presentibus testibus vocatis et rogatis Iohanne Delator domino Girodo curato Vallispelline, Iohanne de Gignyoz nobili et pluribus aliis, cunctis quorum interest et interesse poterit in futurum apareat evidenter quod, cum temporibus retroactis in terra et dominio potentis viri domini Iacobi de Quarto militis per eum et eius antecessores consuetum sit accipere, levare et marcare banna et offensas per gentes suas commissas ad libitum voluntatis et arbitrium ipsius domini de Quarto et suorum antecessorum et de et super offensiis per ipsas gentes inquirere sua auctoritate plena, absque clama alicuius, quod incongruum ipsi domino et gentibus suis apparebat ut dicebant, volens ipse dominus de Quarto ad requisitionem expressam et supplicationem gentium [LIII^c] locorum infrascriptorum ex nunc imperpetuum ipsas offensas et banna taxare, declarare et ordinare.

Hinc est quod idem dominus pietate motus in salutem et remedium peccatorum suorum et suorum successorum, sine dolo et fraude, ex nunc imperpetuum pro se suisque heredibus successoribus presentibus et futuris ac etiam vice nomine et ad opus domini Guillelmi de Quarto archidiaconi Auguste eius fratris successorumque suorum perpetuorum ipsa banna et singulas offensas committenda seu que committentur in futurum perpetue per gentes locorum infrascriptorum tassavit, aterminavit, recompensavit, remisit et merciavit, sicut melius et fortius potuit, omni exceptione, fraude et doloque (*sic*) remotis, prout et sicut inferius continetur, videlicet in manu mei notarii infrascripti stipulantis sollemniter et recipientis, vice nomine et ad opus omnium personarum presentium et futurarum utriusque sexus locorum infrascriptorum, videlicet de parrochia

217 Lire: Bersatoribus.

218 Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta*, p. 68-78.

Vallispelline, salvis nobilibus de parrochia Dovie, salvis hominibus utriusque sexus reverendi in Christo patris domini episcopi Augustensis apud Savyo.

Item de parrochia de Ruysan, salvis habitantibus presentibus et futuris loci de Ryns et salvis nobilibus dicte parochie de Ruysan. Item de loco de Poroczan et de Sancto Christofo, salvo Iaquemeto Trippa et heredibus suis.

Item de parrochia Quarti, salvo (*sic*) nobilibus et salvo Cerdone de Quarto et Iohanne de Ronchet et ipsorum heredibus et salvis etiam omnibus personis habitantibus imperpetuum locum de Villa supra Nus et salvis habitatoribus locorum de Argnis, de Puvil et de Pallio qui in predictis libertatibus nullatenus computentur imperpetuum nec etiam concludantur.

Item sunt de libertate omnes persone presentes et future de parrochia de Brissognia et de Sancto Georgio, a torrente de Fellina usque ad dominium domini Eballi, salvis nobilibus et salvis personis habitantibus a (*sic*) Polleyn et salvis etiam burgensibus Ville Franche super quibus exceptatis nullatenus taxatio, remissio et quittance presenti se extendant.

Imprimis remittit ut supra imperpetuum bannum commissum de viis torsis de quo clama facta [LIII^r] fuerit prius decem solidos ad misericordiam domini et de nocte sexaginta solidos sic clama facta fuerit ad misericordiam domini.

Item quod quilibet faciat cartas in manu clerici domini ad hoc ordinati de feudo dicti domini sub banno decem solidorum ad misericordiam domini.

Item qui celaverit usagium domini viginti solidos de banno incurrat ad misericordiam domini et restituere debeat usagium.

Item qui ceperit bovem vel asinum alienum cum erit pro labore in quindecim solidos condemnatur, si clama facta fuerit.

Item²¹⁹ qui appellabit vel dicet alicui latronem, proditorem seu de aliquo alio maleficio et dixerit eidem illud manutenere per tres testes ydoneos sine bello et si manutenere sic non poterit, debet X libras domino et se dementire ad faciendum appuntuamentum bonum, et si de quo dixerit manutenere non possit ut supra solvat pro bamno LX solidos et se dicat ut supra pro faciendum bonum appunctamentum.

Item qui dementitus ut supra fuerit aliquem coram personam domini nisi fuerit pro iusta causa in XX solidos condempnetur et si coram famulo in VI solidos et VI denarios ad misericordiam domini.

Item qui deficiet in adiornatione prima domini tres solidos ad misericordiam, et

219 Dans la marge gauche: Qui appellabit latronem vel aliam iniuriam dixerit.

si in secunda vel aliis pro qualibet die VI solidos et VI denarios ad misericordiam domini, salva legali necessitate.

Item qui commiserit devestituram de qua clama fiet XV solidos ad misericordiam domini et illam devestituram revocare.

Item qui negabit in iudicio debitum vel petitionem iustam in duplo condempnetur ad misericordiam domini.

Item qui vi pastoraverit rem alienam si clama facta fuerit in LX solidos.

Item qui vendiderit extra forum domini infra eius terram numata, portabiles et vendibiles, bamnum XX solidorum incurrat pro qualibet vice nisi fuerit de vicino ad vicinum pro suo obtinere vel pro suo expendere preter vinum, pasturam, ligna et consimilia que portari commode vel duci non possunt.

Item qui non veniet incontinenti ad vocem nuncii vel campane seu cornu constituti et ordinati ad hoc nisi fuerit pro necessitate evidenti LX solidos ad misericordiam domini.

Item qui intraverit de die alpem²²⁰ alienam sine scitu invito LX solidos si clama fiat inde. Si vero de nocte intraverit [LIIII^r] et ibi aliquis intraverit et aliquid furatus fuerit latrocinio mulctetur.

Item qui ipsam alpem levaverit in toto vel in parte minus iuste ad arbitrium domini sit secundum tempora retroacta.

Item qui accipiet fustam signatam vel ameolatam alienam si clama facta fuerit XX solidos et de nocte latro.

Item qui fregerit rivos herbales sive clama facta fuerit sive non de die XX solidos et de nocte LX solidos ad misericordiam domini.

Item qui accipiet minus iuste carnes boum de die sub clama XX solidos et de nocte latro.

Item super quemcumque exconciour (*sic*) LX solidos et lectum commissum ad misericordiam domini.

Item qui mulcet bestias alienas vagantes extra alpem de Ayeci et clama fiet XX solidos ad misericordiam domini.

Item qui emet terram in toto alicuius recedentis de terra domini predicta sine licentia domini predicti LX solidos banni incurrat et forum nullum.

Item qui tenebit porcos et dimiserit ire deferratos sine pastore X solidos si clama fiat et si ferratos sine pastore V solidos.

220 Mot illisible effacé.

Item in aperire exitus et vias publicas bannum consuetum salvo quod dominus debet per XV dies ante in ecclesiis vel in locis publicis denuntiare per familiarem suum bis.

Item qui destruet vias publicas vel per aquam vel muros in forma quod videretur quod possit restringi per probos homines vel per²²¹ familiarem domini et clama super hoc fiat de contrario VI solidos VI denarios ad misericordiam domini.

Item qui non secutus fuerit banderiam domini in terra sua incontinenti post denuntiationem vel sonum campane LX solidos et ad eundem²²² extra terram bannum consuetum.

Item qui non veniet ad pontem, vias et rivos herbales cum denuntiatum fuerit solvat pro banno VI solidos VI denarios.

Item qui non veniet ad roydam domini debitam et ordinatam cum denuntiatum fuerit tres solidos et VI denarios solvat pro banno.

Item novalia que commode poterint claudi de fusta vel lapidibus in nullo banno sint preter infrascripta, ipsa vero novalia que claudi non possint de fusta vel lapidibus possit bannum apponi de III solidis cum dimidio ad misericordiam domini si clama fiat preter de vaccis in quibus bannum non se extendit super facto novalliorum quia [LIIII^r] quilibet debet se claudere de vacis saltem ad terram, possint etiam vendere sibi vicissim fustas, ligna et billiones sine aliquo banno.

Item qui depasturabit de pascuis alienis bestias alienas et clama inde fiat solvat pro banno sexaginta solidos ad misericordiam domini.

Item qui aliquid dabit mistrali vel manderio pro questa generali nisi esset ad requisitionem domini in sexaginta solidos condemnnetur ad misericordiam domini.

Item dictus dominus retinet in se bannum deys arnecz (*sic*) per eius terram super illos qui videbuntur infra decem annos posse evenire et ad hoc videndum et examinandum dominus pro sua parte et communitas pro alia eligant certos probos homines qui videant potentes ad emendum arnecz tali modo etiam qui non ement infra dictum tempus suum arnecz quod a dicto tempore in antea dictus dominus de consilio duorum proborum virorum loci possit illos compellere ad ipsos arnecz emendos.

Item dictum est quod alpes que non habent suas appesiours (*sic*) in Charmeson vel alibi, illos possit defendere et observare per quindecim dies omni anno

²²¹ *Effacé* : fanal-.

²²² *Lire* : eundum.

antequam mensurent bestias suas, et qui illos apesioms interim pasturaverit in sexaginta solidos pro qualibet vice condemnetur si clama fiat ad misericordiam domini.

Item dictum est quod bannum non possit apponi in possessione alicuius nisi fuerit de requisitione communitatis sue ville et si fuerit per communitatem ville tunc apponatur de tribus solidis preter in novaliis que claudi possunt ut supra dicitur, in pascuis autem alpium bannum consuetum si clama fiat.

Item dictum est quod dictus dominus et eius locumtenens possit et sibi licitum sit imponere bampnum sexaginta solidorum semel cuicumque offendenti vel offenso, et decem solidos pro qualibet die in qua staret ad fide iubendum illud quod facturus fuerit ad quod bannum teneatur qui contrafecerit et totiens quociens.

Item potest dictus dominus vel eius officarius bamnum sexaginta solidorum apponere cuicumque quod eum faciant fortem contra rebelles vel offendentes, ad quod bannum teneatur qui contra fecerit et toties.

Item qui non venerit ad nundenas Ville Franche bis in anno melior hospicii et ibi manere a prima die [LV^r] nundinarum usque ad diem tertiam hora none solvat pro bamno viginti solidos ad misericordiam domini.

Item quicumque habens minuatas ad vendendum portabiles et vendibiles in dictis nundinis illas aducat vel apportet sub bamno sexaginta solidorum ad misericordiam domini.

Item qui pascua vel feuda domini allodia vel feuda aliena appropriabit vel adiunget in forma quod dictus dominus possit ea mittere in sexaginta solidos ad misericordiam domini condampnetur, et qui de ipsis de novalliis vel feudis domini chertram fecerit seu suum feudum fecerit alienum in sexaginta solidis condampnetur potest dictus dominus vel eius officarii adiornare quemcumque voluerit coram persona cum per communitatem omnes adiornarentur sub banno sexaginta solidorum ad quod bannum teneatur qui contumax fuerit, salva legali necessitate.

Item qui intraverit de die hortos, vineas vel viridaria alicuius et super hoc clama fiat in XX solidis condampnetur et si de nocte bamno consueto mulctetur.

Item quicumque scindet arbores fructiferas alicuius in pede vel traxerit de die et clama fiat in sexaginta solidos condemnetur et si de nocte pena consueta mulctatur.

Item si quis scindat arbores alicuius in toto vel in parte non fructiferas vel traxerit et inde clama fiat in decem solidis pro quacumque arbore condampnetur.

Item qui traxerit terminos vel plantabit minus iuste super contemcionem

coram partibus et clama inde fiat in sexaginta solidos condampnetur, et qui eos traxerit vel plantaverit minus iuste in absentia partis adverse in bamno et pena consueta condemnetur.

Item qui non veniet incontinenti pro terra vel persona domini succurrere in Valle Augusta prius campana audita vel denuntiatione facta corpus eius esse ad misericordiam domini, salva semper legali necessitate.

Item qui pondus vel mensuram post quam dominus vel eius officarius eas signaverint in aliquo contrafecerit vel qui de ipsis contra factis scienter usus fuerit in sexaginta solidis condemnetur.

Item qui se periurabit de hereditagio alicuius in banno consueto mulctetur et qui se periurabit sine alicuius hereditagio pro aliquo alio facto in sexaginta solidis condampnetur ad misericordiam domini.

Item qui accipiet ancipites [LV^v] et falcones seu aves consimiles in nidis vel aeris earum nisi illos domino presentaverit incontinenti in sexaginta solidis pro banno condempnetur.

Item qui piscatus fuerit in stagno de Eyacy seu in chaudana dicti stagni a domo Perreti de summo Ville supra nisi de licentia domini in sexaginta solidis banni condampnetur.

Item quicumque citaverit coram domino episcopo vel eius officiali de casu civili quousque deficeret ad ius coram domino in viginti solidis condemnetur, etiam in expensis partis citate ad arbitrium domini.

Item qui retinebit cornu vel quadrantem de boc estayng capti in chacia de Oyacia, prout consuetum est bannum consuetum incurrat.

Item quilibet teneatur ire ad chassiam lupi vel ursi cum denuntiatur fuerit sub banno decem solidorum.

Item quod ipsa chassia fiat et ordinetur per consilium proborum virorum cum domino.

Item quod quilibet teneatur ire ad montaneas et circonstantias sui loci ad venandum pro domino quando faciet festum in eius hospicio pro domina aducenda seu pro militia vel festo magno faciendo sub banno decem solidorum prius etiam facta denunciatione diligenti salva legali necessitate.

Item quicumque ad hoc aptus ire teneatur per terram dicti domini quando dictus dominus vel eius nuncius mittere eum voluerit pro gentibus adiornandis vel pro persona domini.

Item qui vendet arbores virides fructiferas extra terram predicti domini si clama fiat in viginti solidos condampnetur, in feudis vero domini non scindantur

arbores fructifere causa vendendi alicui nisi arbor talis esset que nihil valeat ad portandum ad evidentiam proborum virorum et nuncii ipsius domini videlicet in feudo onerato de usagio sub banno viginti solidorum.

Item quicumque piscabit in stagno de Rynx vel in stagno subtus Sanctum Christofforum in sexaginta solidis condampnetur.

Item qui in chaudana subtus Quart piscabit sine licentia domini in quinque solidos.

Item qui scienter accipiet cuniculos de Rynx vel fasanos rubeos [LVI^r] in insulla Quarti in XX solidis condampnetur. Possunt etiam vendere dicte gentes quicumque voluerint tam extra terram dicti domini quam infra sine aliquo banno vinum, fenum et palleas, ligna, arbores non fructiferas, arbores desiccatas quecumque sint et consimilia.

Item quod ostium aperiet alicuius pro bestiis in dampno captis extrahendis in sexaginta solidis condampnetur et bestias retornet in eodem loco.

Item qui bestias captas in dampno ducenti removerit in sexaginta solidis condampnetur et bestias reddat.

Item qui clausuras alicuius possessionis extranee de die fregerit cum bestiis vel sine bestiis in quinque solidis condemnentur dum modo sine malicia factum fuerit et si pro malicia in sexaginta solidis; si de nocte sine malicia in decem solidos condampnetur si sub clama fiat.

Item in rivis habendis, faciendis et reparandis de quibus erunt consortes cum fuerit in ecclesiis denunciatum vel extra in sex solidis cum dimidio condampnetur sive sit nobilis sive non.

Item qui aquam bornellorum de Quarto de Brissognia voluerit (*sic*) solvat de die decem solidos et de nocte viginti.

Item dictum est quod a stanchia de Vallepellina insuper quilibet sequatur suos billionos et prosequatur per suum signum et a stanchia infra deducat per aquam vel diluvium seu rupturam stanchie domino removeant.

Item qui accipiet aquam rivi fratris Boudini sine licentia domini incurrat de die sexaginta solidis et de nocte latro.

Item qui aquam rivi condam Prepositi de die ceperit iniuste solvat pro bamno decem libras et de nocte latro.

Item qui accipiet aquam rivi de Villa supra Nuns seu aquam rivi de Brissognia vel de rivo subtus Sanctum Christofforum solvat de die decem solidos et de nocte sexaginta si de terra domini fuerit offendens et si de terra domini nostri fuerit offendens (*sic*) de die solvat sexaginta solidos et de nocte latro.

[LVI^r] Item quilibet teneatur postquam denuntiatus fuerit suis locis debitis facere signare per officarios domini suas mensuras et pondera signo dicti domini quo utitur in Villafrancha et de ipsis mensuris et ponderibus sic signatis uti et qui contrarium fecerit scienter solvat decem solidos pro banno et si etiam de ipsis non signatis usus fuerit causa vendendi vel reddendi in sexaginta solidos condempnetur.

Item qui insultum de die dederit in domo alicuius iniuriose in sexaginta solidos condempnetur si clama fiat, si de nocte decem libras.

Item qui aliquem percusserit iniuriose de pugno, pede, baculo vel lapide seu genibus sine fractura ossium et sine sanguine in decem solidos condempnetur, pro quolibet ictu seu collo et si fractura ossis ibi fuerit in decem libras, si quis aliquem interfecerit pena consueta mulctetur.

Item si quis aliquem defidaverit et fidem ad requisitionem domini dare recusaverit bannum sexaginta solidorum pro prima requisitione incurrat et pro secunda requisitione vel alias in decem libris condempnetur.

Item si quis bestiam alienam iniuriose et scienter percusserit usque ad detrimentum membri in decem solidis condempnetur et si usque ad mortem vel perditionem partus eius in quadraginta solidis condempnetur, et si talis bestia fuerit bos, asinus, equus vel femelle in centum solidos condempnetur. In broliis vero subtus Quart et subtus Sanctum Christofforum ponatur bannum quatuor denariorum pro bestia minuta et pro porco duodecim denariorum, in bove, vacca et asinis duodecim denariorum et in equis et equabus quinque solidorum, capre vero restant in bannis consuetis, prout in quocumque loco terminata sunt et de futuro per communitatem cuiuscumque loci terminabuntur.

Item qui non veniet in novali de stagno de Quarto cum necesse fuerit et cum apertum fuerit ad ipsius stannum succurrendum bannum viginti solidorum incurrat, in barreriis supra dictum stagnum succurrendo pro novali ut 7 consuetum est bannum decem solidorum incurrat quod bannum [LVII^r] de stagno de Quarto cum barreriis ibidem consistendis se extendat super gentes a Roysan infra et abinde supra sicut consuetum est et non ultra.

Item quod illi de parrochia Sancti Christoffori, de Poroczan debent molere blada sua in molendino de stanno sicut consueverunt sub bamno consueto.

Item gentes omnium predictorum locorum promiserunt dicto domino pro se et eorum heredibus tenere bona fide forum et honorem fori Ville Franche.

Item quod dictus dominus possit ordinare per consilium proborum virorum a communitatibus electorum sub certo punimento quod illud quod super ordinatum fuerit per ipsos probos homines electos a communitatibus in perpetuum teneatur.

Item dictum est quod gentes dictorum locorum non faciant iuramenta nec aliqua <liga> inter se contra dominum nec eius honorem sub pena corporis et eris.

Item retinet in se dictus dominus pro se et suis heredibus cum gentibus predictorum locorum adiutorium militie et combustionem castrorum que nunc habet in Valle Augusta, viagii ultramarini, incarcerationem et filiarum maritandarum cum suis usagiis.

Item qui retraxerit aliquem a dicto domino bandisatum a tribus diebus in antea in sexaginta solidis condempnetur dum tamen pro maleficio non fuerit bamdisatus et si pro maleficio bannum consuetum incurrat.

Item qui scinderit plantam in bochetto de Vy in sexaginta solidis condempnetur, in planta vero nemoris de Glacier viginti solidos; in planta nemoris bocheti de Dony super gentibus terre de Quarto viginti solidorum et super gentibus extraneis implanta sexaginta solidorum.

Item in bosco de Pruczey de Biona, en la Ferrery, in Fontanis, Andreys, in nemore supra Bagnyeracz in quolibet ipsorum decem solidorum in planta.

Item in bosco de Montdurant et in la Pendua de Meller sexaginta solidos in planta, omnia autem nemora in partibus illis existentia que sunt bannicz sint in bamno tribus solidorum sex denariorum in planta.

Item a nemore de Verdinela usque ad torrentem de Arpiczon sint in banno [LVII^v] trium solidorum sex denariorum quousque communitas de Dovia et de Vallepellina banna requirant auferri domino et facta requisicione per ipsos communitates dictum nemus a Verdinalla usque ad torrentem de Arpiczon sint communia absque bamno pro uti eorum.

Item voluerunt quod duo probi homines communiter ab ipsis communitatibus electi familiares domini per novem annos proximos possint dare sine aliquo bamno pro domificando, ita quod ille cui dabitur debeat iure et fidem facere illud non implicare nisi in domificando.

Item quicumque scindens in nemore existente supra domicilia ubicumque sint in locis predictis, que nemora defendere possint domicilia de Lavenchiis vel Ruynis solvat pro planta sexaginta solidos; videlicet de nemoribus de quibus communitas aliqua requirit dominum quod faceret observare pro defensa predicta.

Item qui scindet in nemore de Pamperdu super Quart sine licentia solvat pro banno decem solidos.

Item in nemore de Lombrion de Brissogna et de Pollen pro planta sex solidos et sex denarios.

Item quicumque scindet in insulis de Pallu et de Pollen et de Quarto solvat pro planta vernarum duodecim denarios et pro planta biolarum quinque solidos et pro fasso spinarum et vorczarum tres solidos.

Item in planta de Deyssy de Effra tres solidos et sex denarios, eo salvo quod illi de Effra possunt inter se accipere pro eorum frui per consilium duorum proborum <virorum> inter ipsos electorum secundum tempora retroacta.

Item implantis nemorum super Arlio super viam tres solidos sex denarios.

Item in bosco domini supra Roesan et Ey Bioleycz bamnum consuetum.

Item in nemore existente a torrente de Fontin usque ad vallem de Valcorneri usque ad viam tres solidos sex denarios.

Item aliud nemus ibi supra in banno suo consueto perduret si in banno extitit.

Item in bosco de Plet et a Chenal de Chamvert usque ad petram de Plet et a torrente usque in acie de Fontin decem solidos pro planta.

[LVIII^r] Qui vero dominus de Quarto, nomine suo et quo supra in manus mis notarii infrascripti stipulantis vice nomine et ad opus omnium quorum interest et interesse poterit in futurum de locis et parrochiis predictis et de omnibus aliis bannis et offensis in presenti instrumento non declaratis facit pacem, finem, quictionem iurisque remissionem et pactum de ulterius non petendo, salvis maleficiis, latrociniiis, forcia vel iniuria facta domino vel eius familie.

Promictens etiam idem, nomine quo supra et corporaliter ad sancta Dei evangelia iuravit ex nunc et imperpetuum taxationem dictorum bannorum et offensarum nullatenus revocare et ea non ulterius levare et non contrafacere vel venire eaque banna et offensas ultra taxationem predictam non petet, nec pignora per se nec per familiarem eius, quod si contrarium factum seu gestum fuerit per eum vel per eius heredes seu eorum officarios eis de plus non obedire teneantur. Tamen pactum est inter eos quod dictus dominus imperpetuum prius dampnum passo fiat emendare, plenarie ad eius arbitrium et proborum virorum sine fraude quam bannum suum accipere vel levare; quo bamno levato vel non levato idem dominus imperpetuum teneatur fieri facere emendam passo super offendente et eius bona, volens etiam idem dominus nomine suo et quo supra et ex nunc et imperpetuum concedens.

Item de bannis predictis nec aliquo eorum inquiratur nec etiam inquiri possit per aliquam personam ullo modo nisi ad clamam partis cui factum fuerit dampnum commissum videlicet de bamnis partem tangentibus, banna autem de quibus ipse dominus vel eius causam habens potest sine clama alicuius inquirere sua propria auctoritate sicut sunt primo latrocinia, forcia facta domino vel familie, ex convenire et super hiis qui commiserint accipere aquam rivi domini Prepositi

et rivi fratris Boudini de rivo de Brissogna, de nemoribus de By et de Glacier.

[LVIII^r] Item de aliis nemoribus possit inquirere per foresterios ibi constitutos per eorum iuramenta non alias.

Item pactum fuit appositum et loquutum quod si dictus dominus vel eius successores seu officarii eorum aliquo modo imponeret gentibus aliqua alia banna ultra predicta et que hic non sunt comprehensa vel etiam si dicta banna ultra taxatione predicta peterent et exigerent in eo casu possint eorum auctoritate plena ipsis bannis refutare, et in ipsis non obedire, pro qua refutatione et inobedientia erga dominum in banno nec pena aliquo modo teneantur et super hoc minime valeant pignorari nisi per modum supradictum. Quas vero taxationes, libertates et marciamenta ipse dominus nomine suo et quo supra in manus mis notarii stipulantis vice nomine et ad opus omnium personarum presentium et futurorum²²³ locorum prelibatorum salvis que sunt superius exceptati, dedit, tradidit et concessit sicut melius et liberius potuit donatione mera pura et irrevocabili que dicitur inter vivos ac etiam nomine pure et libere franchise et libertatis.

Promictens dictus dominus nomine suo et quo supra mihi notario ut supra stipulanti et recipienti ex nunc et imperpetuun dictam libertatem, taxationem, remissionem et franchisiam contra omnes personas presentes et futuras habitantes in locis predictis preter exceptatis ut supra garentire, deffendere et manutenere per suum iuramentum super sancta Dei evangelia factum, confitens se habuisse ab ipsis gentibus quinque millia librarum monete cursalis Auguste, renunciens omni exceptioni pecunie non habite et iuri dicenti confessionem factam extra iudicium fore non efficacem et validam penitus non esse.

Item anno et inditione quibus supra, die XI^a augusti apud Augustam in domo quondam Henrici de Vallexia presentibus Aymoneto de Arculo, [LIX^r] Perrodo de Vunir²²⁴, domicello domini archidiaconi, et pluribus aliis, constituti vir venerabilis Guiliermus de Quarto archidiaconus Auguste frater dicti domini de Quarto, nec non Iacobus, Eymericus et Henricus filii dicti domini de Quarto, de mandato expresso dicti eorum patris presentes et consentientes pro se et eorum heredibus presentibus et futuris predicta omnia et singula in presenti instrumento contenta laudaverunt, grantaverunt, ratificaverunt approbaverunt, emologaverunt et confirmaverunt sicut melius potuerunt sine fraude et promisserunt manutenere, videlicet dictus dominus archidiaconus quantum eum tangere potest supra hospicio de Quarto.

²²³ *Lire* : futurarum.

²²⁴ *Lecture incertaine.*

Promictentes iuramento ad sancta Dei evangelia corporaliter promissione manuali premissa omnia imperpetuum habere rata et in nullo contrafacere vel venire per se nec per alium subtus obligatione omnium bonorum suorum, renuntiantes omni exceptioni etc. consuetudini et paritati terre etc. Et inde iussa sunt mihi notario subscripto plus publica instrumenta dicta et melioranda consilio sapientum.

Et ego Iohannes Petri Gontereti de Augusta clericus hanc cartam de prothocollis Aymoneti Perrini notarii publici scribi et levare feci manu Iohannis de Cornillione Tharentasiensis diocesis concessione mihi facta per dominum de Quarto inde hic me subscripsi et fideliter signavi in testimonium premissorum.

COPIA ALTERIUS FRANCHISIE DATE EISDEM HOMINIBUS DE QUARTO PER ILLUSTREM DOMINUM NOSTRUM AMEDEUM COMITEM SABAUDIE, ANNO M^o CCC^o LXXIX°, DIE XII^a MENSIS NOVEMBRIS

Nos²²⁵ Amedeus comes Sabaudie notum facimus universis quod nos, ad humilem supplicationem [LIX^v] nobis factam pro parte dilectorum hominum nostrorum mandamentorum et castellaniarum Quarti et Oyacie eisdem hominibus in beneficium et privilegium concedimus et largimur ut ipsi homines et successores ipsorum possint et valeant capere et suis dumtaxat propriis usibus implicare quecumque ligna discurrentia per aquam Durie et Bautezii dum modo non sint utilia pro domicilium construendo, quoniam ea omnia nostris usibus reservamus.

Item possint dicti homines, bestias ipsorum grossas et lanutas, capris et capreolis exceptis, immittere in insuliss (*sic*) nostris Quarti et Brissognye et ibidem ipsas pascere dum modo non sint heedem insulle nostre per unum annum ante incise aliquantulum vel timotate.

Item eisdem hominibus nostris benivole concedimus sicut supra quod ipsi possint de nemoribus nostris mortuis, spinis insularum nostrarum capere pro suo dumtaxat affuagio et clausuris.

Item concedimus et largimur eisdem quod abinde in terra et castellania Quarti non plures mistrales et manderii habeant qui serviant quam qui infra describuntur et per modum inferius declaratum.

Primo in Quarto et in Villa Francha unus mistralis habeatur, item in Sancto Christofforo unus alius manderius presideat.

225 Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta*, p. 109-110.

Item in Vallepellina et Dovia unus alius manderius habeatur.

Item a ponte de Ponpilliast supra mistralis super manderiis habeatur.

Item unus alius mistralis a Roesano exclusive infra habeatur.

Item et in Roesano unus alius mistralis habeatur presentibus²²⁶ ad nostri bene placitum et non ulterius valituri.

Item contemplatione dictorum hominum nostrorum Georgium Alleman occasione cuiusdam homicidii per eum ut dicitur commissi detemptum, solvimus et quittamus de eodem homicidio et dependentibus ex eodem, concordato tamen primitus cum parentibus interfecti. Mandantes harum serie castellanis nostris Quarti et Brissonie et ceteris officiariis nostris presentibus et futuris vel eorum locatenentibus quatenus gratiam et largitionem [LX^r] nostras presentes et omnia et singula supradicta attendant firmiter et observent in nulloque contrafaciant quomodolibet vel opponant sed eosdem nostros homines dictis concessionibus nostris uti et gaudere pacifice faciant et promittant, omni oppositione cessante quodque processus et inquisitiones in dictum Georgium factas occasione dicti homicidii lavent et cancellent et faciant penitus aboleri. Datum Auguste die XII novembris anno Domini M^o III^c LXXIX per dominum presentibus de (*sic*) cancelario Iohanne Ravaix, etc.

COPIA CONFIRMACIONIS ET NOVE CONCESSIONIS FRANCHISIARUM QUARTI PER ILLUSTREM DOMINUM AMEDEUM COMITEM SABAUDIE FACTE, ANNO M^o CCC^o LXXVIII°

Nos²²⁷ Amedeus comes Sabaudie, dux Chablaxii et Auguste in Ytalia marchio et princeps, dilectis universis et singulis futuris et presentibus rei geste notitiam cum salute speciali quadam. Inter tot et tanta negotiorum genera que nobis materiam cogitationis infundit, illud incurrit nostre meditationi principium ut populos homines et subdictos nobis suppositos et submissos (*sic*), et quos divina largitas sui benigna numinis affluencia nobis gubernandos commisit, per divine provisionis obsequium sic et taliter gubernentur quod per oppressiones illicitas non graventur sed sub nostra protectione benigniter teneantur. Itaque nobis prefato comiti porrecta supplicatione pro parte dictorum hominum et subdictorum nostrorum territorii, mandamenti et pertinentiarum nostrarum de Quarto tenor cuius de verbo ad verbum sequitur in hec verba:

[LX^v] «Vobis illustri et magnifico principi et domino, domino Amedeo comiti

²²⁶ *Lecture incertaine.*

²²⁷ *Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta, p. 106-108.*

Sabaudie domino suo singulariter metuendo significat et exponitur humillime pro parte humilium vestrorum hominum territorii et mandamenti vestri de Quarto et de Agacia a ponte de Pompillias insuper ad vestram dominationem per mortem strenui militis domini Henrici domini de Quarto condam ipsorum dominium devolutum, quod licet statim post mortem eiusdem domini gentibus vestris officiariis terram predictam ad manum vestram voce preconia fuerit in ecclesiis mandamenti predicti publice proclamatum quod omnes infra dictum mandamentum degentes et habitantes quicumque eisdem libertatibus, immunitatibus uterentur quibus temporibus retro actis tam in vita dicti domini quam predecessorum ipsius fuerunt usitati et utebantur quod que de voluntate vestre dominationis prefati existebat quod incolle et habitatores loci predicti in suis pristinis libertatibus consuetudinibus et bonis usibus servarentur, unde licet prout dicebant de morte sui domini tristarentur, consolabantur tamen pro eo quod iurisdictioni immediate tam piissimi principis subiacebant qui eos ab aliorum offensionibus deffendere et eos in suis iuribus benigne confoveret, propterea princeps inclite et domine metuende pro parte dictorum hominum excellentie vestre supplicatur humillime quatenus dare castellano vestro dicti mandamenti dignetur in mandatis ut ipsos in consuetudinibus et bonis usibus suis solitis libertatibusque et franchisiis eorum licitis eisdem per prefatum dominum seu predecessorem ipsius datis et concessis studeat conservare et ipsos benigne confovere ac etiam ut subdictos benevole curialiter pertractare, [LXIe] iuribus, usagiis, dominis, servitiis et tributis vobis competentibus et debitis in omnibus semper hiis salvis».

Proinde est quod nos cognoscentes et facti experientia scientes verum fidei et federis cumfidentia quibus dicti nostri homines et subdicti supplicantes erga nos probabiliter claruerunt, volentes et merito cupientes eos in futurum eorumque posteritates et heredes prosequi favoribus gratiosis, ea propter supplicationi eorum benigniter inclinati ex nostra mera scientia et voluntate spontanea pro nobis et nostris successoribus imperpetuum, eisdem nostris hominibus habitatoribus et subdictis cuiuscumque status et conditionis existant natis et nascituris et eorum cuilibet ipsorum heredum utriusque sexus et successorum universorum, habita super hiis deliberatione matura dictas eorum bonas consuetudines, bonos mores et usus eorum consuetudines debitas, libertates, franchisias eorum consuetudines licitas eisdem per prefatum dominum quondam de Quarto seu predecessores ipsius, datas et concessas et de quibus licite usi fuerunt et in debita et licita possessione extiterunt aliisque omnibus hominibus albergatariis et personis utriusque sexus, cuiuscumque sexus et conditionis existant, nunc commorantibus et infuturum moraturis in mandamento Agacie a Ponte de Pompillias insuper in parrochia de Dovya, in locis de Dallion et de Iavyo et in parrochia de Vallepellina, quibus dicte libertates nondum fuere concesse ita quod ex eis prout alii ulterius modo predicto uti et gaudere possint et de novo tenore presentium concedimus tam in

feudum nostris quam alienis existentibus intra mandamentum et iurisdictionem nostram antedictis, iuribus tamen nostris usagiis, dominiis, servitiis et tributis aliis, consuetudinibus nobis competentibus et debitis super hiis semper salvis. [LXI^v] Promittentes nos dictus comes pro nobis et nostris prefatis hominibus et subdictis nostris recipientibus pro se et posteritati ipsorum presentem confirmationem et de novo concessionem omnia et singula in presentibus nostris litteris contenta, grata habere perpetuo et tenere et non contra per nos vel per alium facere vel venire. Mandantes tenore presentium castellanis nostris de Quarto et de Brissognia eorumque locatenentibus et ceteris nostris officiariis omnibus et singulis dictorum locorum presentibus et futuris quatenus prefatos homines et subdictos nostros eorumque posteritates et heredes, quoscumque habitatores in dictis locis nostris parrochiarum territorii et mandamenti supra declaratorum ab inde in antea et imperpetuum tractent favorabiliter et gratiose et ab indebitis molestiis et oppressionibus ulterius tuheantur et defendant dictasque eorum bonas consuetudines et debitas franchisias nostramque presentem confirmationem et omnia impresentibus nostris litteris contenta attendant perpetuo et observent in quantum nobis desiderant complacere et nostram perpetuo voluerint indignationem evitare. Datum Querii die vigesima secunda decembris, anno a nativitate Domini millesimo tercentesimo septuagesimo octavo, cum appositione sigilli nostri maioris in testimonium premissorum. Per dominum, presentibus dominis A. de Viteriis et Francisco de Mentone etc.

COPIA LIMITACIONIS STAGNI DE QUARTO

Nos Hugo Garnerii alias Roda de Chamberiaco, castellanus Quarti pro illustri et magnifico principe et domino domino nostro domino Amedeo Sabaudie [LXII^r] comite, notum facimus universis presentibus litteras inspecturis quod cum nos nomine prefati domini nostri comitis et ut commissarius eiusdem deputatus dederimus ad rectum feudum perpetuum Iaquemino de Canali de Dovia, burgensi Porte Sancti Ursi Auguste certas res et possessiones et speciale territorium et situm cuiusdam stagni situatum in parrochia Sancti Christoffori subtus Maladeriam et stractam (*sic*) publicam et iuxta res seu brolia Maladerie et brolia vocata de Sancto Christofforo, prout et sicut circuitus et spacium dicti stagni ibidem circuit et solitum fuit esse et ibidem domini de Quarto condam illud ad causam dicti stagni percipiebant, defendebant et habebant et hoc sub certo servicio et tributo eidem domino nostro comiti, seu castellano Quarti qui pro tempore fuerit, persolvendis annualiter per predictum Iaqueminum ut de predictis lacius patet publico instrumento inde confecto. Ipse vero Iaqueminus a nobis instanter postulavit, ut predictum territorium stagni licet presencialiter aqua totaliter vacuatum, sibi limitare et terminare a rebus dicte Maladerie dignemur, ut territorium predictum commodius pro futuris temporibus cultura

interveniente uti et gaudere valeret. Igitur, actenti requisitionem dicti Iaquemini consonam rationi commodoque et utilitate evidenti iam dicti domini nostri comitis impredictis, prepensantes accessum pro dictis ad locum predictum territorii stagni et ibidem vocato ad hec per nos et presente et consenciente et volente discreto viro Martino de Campolorenczali, Augustane diocesis clerico rectoreque hospitalis Maladerie seu Leproserie site subtus Sanctum Christofforum mandamenti Quarti diocesis predictae, assistentibusque nobis et per nos ad hec vocatis quampluribus et fidedignis probis parrochie (*sic*) Sancti Cristoffori omnimodo noticiam confinium territorii antedicti et rerum predictarum Maladerie scientibus et habentibus, [LXII^r] ad memoriam perpetuam declaracionem et limitacionem feudi domini nostri comitis prefati in territorio predicto et rerum predictarum de Maladeria per manus dictorum proborum ut supra, ad hec nobis et dicto Martino predicti hospitalis nomine assistencium et ipso Martino sicut predictis consenciente. Quibus supra locis et confinibus pridem diligenter ut convenit admisit et inspectis positi fuerunt pro metis seu terminis et in signum metarum et terminorum tres lapides et cum quolibet lapide unus minor lapis a parte cuiuslibet in signum garencie metarum predictarum ut moris est. Primo videlicet in summo dicti stagni a parte et iuxta stratam publicam et subtus arbores salicum rerum dicti hospitalis existencium dividendo per transversum tendendoque directe ad alios duos terminos versus brolia vocata de Sancto Christofforo predicta et respicientes ad partem Durie, dividendo per transversum ut supra et prout dicti tres termini seu mete lapidis positi ibidem clarius demonstrant. In quorum omnium robur et testimonium premissorum sigillum curie Quarti eiusdem domini nostri comitis duximus apponendum. Datum et actum in locis predesignatis die XIII februarii anno Domini M^o III^c LXXXII. Iohannes Gontereti.

[LXIII^r]

SEQUUNTUR STATUTA NOVA DOMINI NOSTRI SABAUDIE COMITIS QUI POSTEA DUX EST EFFECTUS, FACTA IN CIVITATE AUGUSTE, ANNO DOMINI M^o QUATERCENTESIMO NONO

In nomine Domini amen²²⁸. Anno Domini millesimo quatercentesimo nono, indicione secunda, die vigesima mensis augusti. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis appareat manifestum quod illustris et excelsus princeps dominus noster, dominus Amedeus Sabaudie comes, dux Chablaxii et Auguste, marchio in Ytalia et comes Gebennarum, considerans et attendens plures querimonias sibi factas in sua patria Vallisauguste per suos homines et subdictos mediate et immediate, de gravaminibus et dampnis per eos suportatis hucusque,

²²⁸ Une version de ce texte est publiée dans : M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 50-56.

vigore nonnullarum consuetudinum in dicta patria existencium contra iuris dispositionem et omnem bonam equitatem hactenus observatarum, supplicantes ipsas tales consuetudines per dictum dominum nostrum comitem revocari, corrigi et emendari et ad equitatem bonam iustamque rationem reduci et in quidquid super eis fuerit ordinatum mandari imperpetuum et irrevocabiliter observari cum effectu. Qui dominus noster comes, requisicioni dictorum suorum hominum et subdictorum tam mediate quam immediate benigniter inclinatus, volens futuris periculis, dampnis et gravaminibus dictorum suorum subdictorum obviare, dampnabiles et corruptibiles consuetudines penitus extirpare suisque hominibus et subdictis super predictis omnibus et singulis ad bonum et laudabilem finem tendentibus salubriter providere, de consilio spectabilium et egregiorum virorum Iohannis de Balma Valusini, Ludovici de Grimaldis, Humberti bastardi de Sabaudia militum, dominorum Guichardi Marchiandi, legum doctoris et militis, cancellarii Sabaudie, Aymonis, domini Asperimontis et plurium aliorum suorum consiliariorum, necnon de consilio et expresse consensu parium, nobilium imparium et costumeriorum Vallisauguste infrascriptorum, volentium et expresse consencientium, videlicet de consilio et expresse consensu Francisci de Challand, dominorum Bonifacii de Challand, domini Fenicii, Amedei de Challand, domini Aymaville, Iohannis de Vallesia militum, Iohannis de Challand, Roleti de Vallesia, Iacobi domini de Nuns, Gottofredi de Challand, Iohannis de Graczano, Bonifacii de Montebello, parium terre Vallisauguste, Anthonii de Avisio senioris, Anthonii [LXIII^v] de Avisio iunioris, dominorum de Avisio, Ybleti condomini de Intro, Iohannis Casei, Iohannis de Thora, Nicolleti de Bocza, Ardisoni de Symondo, Petri de Suriis, Petri de Aleino²²⁹, Anthonii Voudani, Anthonii Rulliardi, Andree Iordano, Urbani Nervi, Iohannis de Arlye et Richardi de Pleo, costumeriorum patrie Vallisauguste ut supra presencium et expresse consencientium, prefatus dominus noster comes pro se et suis heredibus et successoribus universis presentibus et futuris, statuit, decrevit, declaravit et ordinavit pro casibus futuris et pendentibus, ea omnia et singula que in singulis capitulis infrascriptis continentur, que omnia imperpetuum observari, teneri, compleri et fieri precepit <et> ordinavit, tam in suis locis et villis quam in singulis aliis locis baillivatus et diocesis Augustensis, per omnes suos fideles et vassallos in dictis baillivatu et diocesi iuridicionem habentes, quantum ad quemlibet pertinebit et cum casus evenerit in futurum. Revocans et annullans, de consilio et consensu quibus supra, omnes et singulas consuetudines hucusque observatas contra tenorem capitulorum infrascriptorum, quomodocumque et quantocumque et per quemcumque fuerint observate.

229 *Lire*: Alexino

Et primo²³⁰ quod actor si non obtineat in causa sed desistat vel reus simpliciter absolvatur de petitione vel ab instancia iudicii, teneatur idem actor dicto reo ad expensas temere vexationis sibi facte et econtra reus si fuerit condemnatus imprincipali condemnatur et in expensis ipsius actoris taxandis et declarandis arbitrio ius reddentis, quamquam prius per consuetudinem predictae patriae caveretur quod victus victori in expensis nullo modo teneatur.

Item²³¹ quod quilibet possit agere et se deffendere per procuratorem in causa civili habereque dilacionem competentem ad producendos testes, instrumenta et alia sibi necessaria in causa secundum qualitatem cause, arbitrio ius reddentis seu cognoscere debentis concedendam. Non obstante quod per consuetudinem hactenus usitatam, nemo per procuratorem agere poterat seu se deffendere nisi domini spiritualis et temporalis tantummodo.

[LXIII^r] Item²³² ad requisicionem partis, dominus temporalis teneatur citare testes perhibitum testimonium veritatis in causa civili ipsosque compellere ad iurandum, tam in proba tentie quam etiam ad faciendum mostram possessionis petite per actorem eidem per reum dicentem, se nescire per ipsum se tenere vel negantem ac etiam in omnibus aliis circumstantiis, exceptionibus, propositionibus et dependenciis quibuscumque que tangunt causam principalem, licet de consuetudine testes venire non tenerentur perhibitori testimonium veritatis, nisi de eorum spontanea voluntate.

Item²³³ quod diete iudiciales teneantur de die abinde usque ad solis occasum, videlicet horis ordinandis per iuridicionem exercentes, licet etiam de nocte temporibus preteritis tenerentur.

Item²³⁴ quod si pars principalis actrix, vel etiam rea, vel ille qui loquitur, pro eisdem in iudicio petat a domino in cuius iuridicione erit seu eius officarius sibi provideri de avvocato simpliciter, obmittendo solempnitates que sunt consuete dicere in petendo advocatum in iudicio per Vallem Augustam in curia temporali, debeat exaudiri et eidem de avvocato provideri, quemadmodum si ipsas solempnitates expressisset.

Item²³⁵ quia multociens contingit in iudiciis litigando consules et advocatos habere qui facta parcium proponunt, in quibus, vigore consuetudinis temporibus preteritis, erat necessarium dicere illis pro quibus tales consules et advocati

230 *Dans la marge gauche*: De litis expensis.

231 *Dans la marge gauche*: Quilibet potest agere per procuratorem.

232 *Dans la marge droite*: Testes cogantur venire.

233 *Dans la marge droite*: Ius de die reddendum.

234 *Dans la marge droite*: Pars principalis actrix.

235 *Dans la marge droite*: Ne litigantes proferant verba eorum conulum.

loquebantur hec verba: « Tu tenes per dictum id quod dicam ad melioramentum consilii », prefatus dominus noster Sabaudie comes statuit et ordinavit quod per obmissionem dictorum verborum processus non vicietur, et propterea opponens contra processum non audiat.

Item²³⁶ cum vigore consuetudinis in patria Vallisauguste hactenus usitate, tutores dativi et eciam testamentarii, de bonis pupillaribus inventaria facere non tenebantur, nisi testamentarii in testamentiis de hoc essent onerati, et expirata seu finita tutela computum non reddebant, quod quibus quamplurimi qui steterant [LXIII^v] in tutela magna dampna cum magna diminutione eorum patrimonii reportarunt, propter que, prefatus dominus noster Sabaudie comes, de consilio et consensu quorum supra, statuit, declaravit et ordinavit quod²³⁷ ab inde in antea, omnes <tutores>, tam legitimus quam dativus, quam eciam testamentarius, inventarium de bonis mobilibus et immobilibus et instrumentis pupilli seu pupillorum, quorum erit tutor, existentibus tempore mortis patris talis pupilli seu pupillorum, per instrumentum publicum facere teneatur et debeat. Et expirata seu finita tutela, legitimam reddere rationem et condignam satisfactionem de contentis in inventario antedicto, coram officiariis et iusticiariis domini seu dominorum ad quos pertinebit et suis quorum dominio talis tutor erit constitutus vocatis tam duobus ex propinquioribus parentibus talis pupilli seu aliis duobus ydoneis ob defectu parentum predictorum super preisiis vero et fructibus rerum pupillorum, consuetudini hactenus super hiis usitate, per presens statutum nullatenus per dictum dominum nostrum comitem extitit derogatum seu aliter innovatum. Nec eciam intendit idem dominus comes, quo ad dictas preysias et fructus dictam consuetudinem per aliqua in presenti instrumento contenta, approbare seu aliquo modo confirmare.

Item²³⁸ quia per consuetudinem hactenus usitatam, agnati et cognati tenebantur facere probam tentie transacto primo gradu, prefatus dominus noster comes, de consilio et consensu quorum supra, declaravit, statuit et ordinavit quod nemo teneatur facere probam tentie a quarto gradu exclusive citra, sed quilibet admittatur et admitti debeat per dominum temporalem ad successionem consanguinei sine proba, dummodo dicta parentela et consanguinitas sit notoria et manifesta in loco successionis quam petet; hoc salvo quod si inter parentes et consanguineos sit altercatio de proximitate gradus, quod talis probatio proximitatis gradus admictatur.

236 *Dans la marge droite*: De tutoribus in inventariis.

237 *Dans la marge gauche*: Tutores teneantur facere inventarium.

238 *Dans la marge gauche*: Probatio tentie.

Item²³⁹ quod omnes et singuli notarii teneantur recipere instrumenta de contractibus et negociacionibus lictis ad requisitionem cuiuscumque, et si quo casu fuerint requisiti ire ad recipiendum instrumenta seu instrumentum, teneantur et debeant infra castellaniam [LXV^r] cui suberunt, ire refutant officio tabellionatus per unum annum proximum post dictam refutationem, privetur et privari debeat per dominum temporalem cui suberit seu eius officarios, nisi talis notarius sic refutans, iustam causam legitime necessitatis haberet.

Item²⁴⁰ quod pignora que pro solutione alicui fienda in posterum levabuntur per dominum temporalem in cuius dominio tenebuntur seu eius officarios, si sint mobilia leventur et levare debeant de tercio pluri quantitate debiti pro qua levabuntur; si sint animalia leventur de duplo, propter pastum ipsorum animalium. Que pignora sic levata semel, infra mensem post levationem de ipsis factam cridentur publice et creditor ad cuius instanciam dictum pignus levatum fuerit, lapso uno mense post levationem et cridam predictas de dicto pignori, possit et valeat facere ad suam plenariam et omnimodam voluntatem. Que pignora seu bona mobilia et immobilia sic levanda, ante ipsorum levationem taxentur et taxari debeant per duos probos viros ad evangelia Dei sancta super hoc iuratos. In quorum²⁴¹ pignorum levatione, primo mobilia et post immobilia leventur et levare debeant ad electionem creditoris ad cuius instanciam talia pignora levabuntur. Et si sit immobile semel infra mensem post levationem inde factam, cridetur publice et lapsis quatuor mensibus creditor, ad cuius instanciam dictum immobile levatum fuerit, de eodem pignore immobili possit facere ad suam omnimodam voluntatem, factis prius crida et levatione predictis, in civitate Auguste, in Cruce civitatis in burgo Pontis et Ripe et in aliis villis et locis baillivatus et diocesis Augustensis, in locis cridis et more fieri solitis. Que levatio et crida debeant parti contra quam fient, debite notificari per officarios domini, in cuius dominio et territorio tales levationes et cridas fieri contingerit. Non obstantibus quibuscumque consuetudinibus in contrarium facientibus et hactenus in dicta patria Vallisauguste super hiis observatis

Item²⁴² [LXV^v] quod quandocumque aliquem in et de baillivatu et diocesi Augustensi mori contingerit, superstitibus sibi filio seu filiis et eciam nepotibus, id est filiis filii, dicti nepotes ad successionem dicti eorum avi unacum filio seu filiis admittantur, non obstante consuetudine hactenus in contrarium observata, quod filii ad successionem dicti eorum patris repulsis omnino nepotibus admittebantur. Quam consuetudinem hactenus super hoc usitatam prefatus dominus noster

239 *Dans la marge gauche*: Instrumenta debeant recipi.

240 *Dans la marge gauche*: De pignoribus.

241 *Dans la marge gauche*: De pignoribus (*sic*).

242 *Dans la marge gauche*: Successio nepotum.

comes de consilio et consensu quorum supra, revocat et annullat et pro nulla, cassata et irrita vult ab inde in hantea ipsam haberi et teneri dictis nepotibus ad successionem dictorum eorum avi in stirpes unacum filiis imposterum succedere debentibus.

Item²⁴³ quod quia actor sequi debet forum rei, prefatus dominus comes statuit, ordinavit et inhibuit de consilio et consensu quorum supra, ne aliquis subdictus dicti domini nostri mediate vel immediate, se de patria, ratione feudi superioritatis et resorti sibi subiecta conveniat, seu in iudicium trahat directe vel indirecte, seu quovis alio quesito colore, aliquem laycum extra curiam domini cuius iurisdictioni subest pro aliqua re seu causa temporali, ad forum et curiam ecclesiasticam non pertinente sub pena nobili centum solidorum monete Augustensis et innobili sexaginta solidorum, totiens per quemlibet contra facientem committenda et dicto domino nostro comiti aplicanda quociens deffecerint impremissis et quod citatus extra curiam domini cuius iurisdictioni suberit, hoc revelare teneatur domino suo, seu eius castellano, de cuius iurisdicione existet, sub dicta pena totiens ut supra committenda et dicto domino suo aplicanda, quociens illud revelare neglexerit. Exceptis tamen a predictis omnibus et singulis personis que, vigore submissionum per eos factarum, per suos creditores erga quos reperirentur obligate, ad alias curias traherentur. Que persone sic submissee possint et valeant secundum submissionem per eas factam, in quacumque curia per suos creditores libere et impune conveniri. Salvo etiam quod domini feudales eorum feudatarios convenire et compellere possint, prout hactenus inter ipsos super dictis feudis fuit usitatum²⁴⁴.

[LXVI^r] Item²⁴⁵ quod impuber, furiosus, mutus, surdus, mentecaptus et quicumque alius sensum naturalem in se non habens, testari prohibentur neque possint, prefatus dominus noster comes, de consilio et consensu quorum supra, statuit, decrevit et ordinavit quod nulla persona mediate vel immediate sibi subdicta, sit ausa vel presumat quovismodo ab aliquo predictorum donationem vel alium contractum sibi fieri procurare, sub pena decem librarum monete Augustensis, tociens per quemlibet contrafacientem committenda et domino, cuius suberit, aplicanda quociens defecerit in premissis. Et notarius talem donationem seu alium contractum fiendum per aliquem predictorum recipiens similem penam committat pro qualibet donatione seu contractu quem reperiretur de predictis recepisse. Nichillominus tales contractus contra tenorem presentis statuti facti, nullius prorsus sint valoris, roboris effectusque vel momenti.

243 *Dans la marge gauche*: Non trahantur ad curias alienas.

244 *Dans la marge gauche*: Quod domini feudales possint compellere eorum feudatarios prout alias fuit usitatum.

245 *Dans la marge droite*: Cum incensatis (*sic*) nullo modo contrahatur.

Item²⁴⁶ quod secundum consuetudinem hactenus usitatam, mulieres recipere consueverunt terciam partem bonorum mobilium suorum maritorum post ipsorum maritorum mortem et aliquando receperint de bonis alienis in depositum vel commendam penes maritos existentibus, prefatus dominus noster comes, de consilio et consensu quorum supra, statuit, declaravit et ordinavit quod ab inde in antea, dicta consuetudo locum non habeat nisi dumtaxat in bonis propriis mariti et que sunt propria talis mariti tempore sue mortis.

Item²⁴⁷ quod cride, notificationes, publicationes, saysine et omnia precepta que temporibus retrofluxis fieri sunt solite diebus dominicis et festivis in missis, post offertorium et ante prefaciam, ex quibus aliquando divina officia turbabantur, de cetero fiant finita missa et non ante et sic facte valeant provide ac si facte essent prout hactenus fieri erant solite. Non intendens prefatus dominus noster comes in aliquo preiudicare aliquibus aliis consuetudinibus et iuribus suis, necnon et iuribus banneretorum et parium patrie Vallisauguste, quorumcumque non intendens eciam preiudicare franchisiis, libertatibus, paritatibus patrie predictae, nisi in hiis et super hiis de quibus supra fit mencio. [LXVI] Qui pares, bannereti et costumerii superius nominati, eciam de predictis eorum iuribus, franchisiis, libertatibus, paritatibus, privilegiis que et quas habent et eis pertinent, quovismodo preterquam in superius declaratis per prefatum dominum nostrum comitem; de ipsorum consensu extiterunt solemniter in presencia dicti domini nostri comitis, protestati quod nullum preiudicium possit eis imposterum generari preterquam super hiis que supra sunt declarata, iuxta ipsorum continentiam et formam.

De quibus omnibus, prefatus dominus noster comes precepit per me notarium infrascriptum plura fieri publica instrumenta unius et eiusdem tenoris tot quot fuerint postulata. Similiter supra scripti voluerunt de predictis fieri per me notarium infrascriptum tot instrumenta quot per homines communitatum villarum et locorum baillivatus et diocesis Augustensis nobiles bampneretos et alios dicte diocesis fuerint postulata. Actum Auguste in logia posteriori domus episcopalis Augustensis. Presentibus egregiis et spectabilibus viris dominis Iohanne de Balma, domino Vallussini, Ludovico de Grimaldis, militibus, domino Guichardo Marchiandi, legum doctore et milite, cancellario Sabaudie, dominis Hugonardo Chabodi, Guigone de Calcibus, Iohanne Legereti, legum doctoribus, Iacobo Sostionis, iurisperito, Petro Malleti, licenciato in legibus et Petro Verambonis notario, testibus ad predicta vocatis et specialiter rogatis.

Et ego, Iohannes Balay de Sancto Iulliano, Maurianensis diocesis, auctoritate imperiali et domini nostri Sabaudie comitis notarius publicus ipsiusque domini

246 *Dans la marge droite*: De bonis depositis.

247 *Dans la marge droite*: Post missarum solempnia fiant cride.

nostri secretarius, hoc instrumentum per me receptam et abbreviatum, vigore commissionis michi facte, scribi et levare feci per Iohannem Guaydoz, notarium publicum, signoque meo solito signavi et in eo me subscripsi.

[LXVII^r]

*SUPPLICATIO ET RESCRIPTUM SUPER EADEM, NE LITTERE DOMINICALES DEROGENT
CONSUETUDINI*

Supplicatur similiter parte fidelium virorum civium et habitatorum vestre civitatis et patrie Vallisauguste quod, cum ad vestri regiminis et administracionis exordio²⁴⁸, vos consuetudines patrie, more predecessorum vestrorum, promiserit inviolabiliter observare; quod ex felici clemencia vestra hucusque continue adimpleri iubistis vestrisque et etiam illa domine nostre domine comitisse, consortis vestre, et aliorum officiariorum vestrorum clausullis, in expedicionibus et litteris que ad partium postulacionem frequenter impetrantur servatis, consuetudinibus patrie <que> propter inadvertanciam forte sepe scribere pretermittant, ita quod interdum patriote leduntur, exinde nec iura consequi aut thueri possint, nisi cum determinacione iuris communis et plerumque prout scribitur ad litteram, mandata vestra, partibus non vocatis, et alias contra iuris et consuetudinis formam execuntur, quatenus vobis placeat uno semel pro ceteris iubere quod, licet in litteris que a vestris curiis emanant, illa clausulla servatis consuetudinibus patrie fuerit tacita vel obmissa, quod nichillominus perpetuo intelligatur expressa, ad hoc quam officarii vestri dicte Vallis, ad postulacionem partis cuiusquam, sub velamine obmissionis dicte clausulle consuetudinis non debeat quinyimo, ipsis deficientibus, iuris communis dispositionem in ipsis mandatis exequendam, teneantur totaliter observare.

RESCRIPTUM

Amedeus comes Sabaudie dilectis baillivo et procuratori Vallisauguste et ceteris [LXVII^r] officiariis nostris in eadem Valle constitutis presentibus et futuris vel eorum loca tenentibus salutem in Domino. Considerato tenore supplicationis prescripte vobis et vestrum singulis expresse precipiendo mandamus sic volentes omnino quatenus consuetudines patrie Vallisauguste in omnibus et singulis causis, questionibus et actibus partes concernentibus perpetuo inviolabiliter observantes ipsas consuetudines attendi faciatis et iubeatis, nichil ingravium faciendo. Etiam nostre intentionis extitit et ita attendendum et observandum discernimus (sic) fore

248 *Lire*: exordium.

et dato et in litteris que a nobis vel nostris seu consorte nostra carissima comitissa seu aliquibus officiariis nostris imposterum partibus instantibus emanari contingent illa clausulla servata consuetudinum patrie alicuius causis eventum fuerit tacita vel obmissa quin semper et ubique intelligatur expressa, nam consuetudinibus existentibus eas perfecte servari iubemus et ipsis deficientibus ad iuris communis dispositionem recursum.

Datum Aquiani die IX februarii anno Domini M^o III^c LXXX per dominum. Recepit Iohannes Davays²⁴⁹.

Amedeus comes Sabaudie dilecto baillivo nostro Vallisauguste presenti et futuro vel eius locumtenenti salutem. Visis litteris nostris presentibus annexis miramur si dictas litteras nostras ad cuiusvis instanciam infringere quomodolibet presumerit, tibi igitur districte precipiendo mandamus sub pena XXV librarum forcium parte committenda et nobis applicanda si non feceris. Que mandamus quatenus ipsas litteras et omnia singula in eisdem contenta attendas et observes attendique et observari faciat integre cum effectu iuxta ipsarum formam et tenorem, quoniam ipsas litteras semper et ubique, non obstantibus aliquibus subrepticiis mandatis, inviolabiliter observari iubemus.

Datum Aquiani die XXX marcii anno Domini M^o III^c LXXX per dominum. Relacione dominorum domini cancellarii, Iohannes Ravays.

[LXVIII^r]

Copia confirmationis franchisiarum et consuetudinum patrie Vallis Auguste, facta per illustrem dominum Ludovicum ducem Sabaudie, de anno Domini M^o CCCC^o LVI°

Ludovicus²⁵⁰ dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste, Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus, marchio in Ytalia, princeps Pedemontium, Gebennensis et Baugiaci comes, baro Vuaudi et Foucygniaci Nicieque Vercellarum et Friburgi, etc. dominus. Cum pridem dilecti fideles nostri bannereti totius patrie et ballivatus nostri Vallis Auguste eorumque homines per thesaurarios receptoresque et alios officarios nostros compellerentur ad solutionem trium subsidiorum nobis

249 Lire: Ravays.

250 Une version de ce texte se trouve dans: L. ZUCCHETTI - E. ZACCHELLO, *Ricerche sulla raccolta di franchigie valdostane del De Tillier*, Tesi di Laurea a.a. 1983/84, Università degli Studi di Torino, XIII. Ce travail contient la transcription d'un manuscrit de Jean-Baptiste de Tillier de 1725, conservé à la Bibliothèque capitulaire de la Cathédrale d'Aoste: voir L. COLLIARD, *Un manuscrit fondamental et peu connu de J.-B. de Tillier: le Recueil des libertés du Duché d'Aoste dans Sources et documents d'histoire valdôtaine*, «Bibliothèque de l'Archivum Augustanum XIII», Aoste 1982 p. 77-128.

hactenus per tres status ditionis gratiose concessorum, primi videlicet pro dote illustrissime filie nostre carissime domine Delphine Vienensis, secundi vero concessi ad serenissimum dominum meum Francorum regem, de anno Domini M^o III^C LII facti et tertii in subventionem expensarum quas propter guerram nobis per Delphinensem et Mediolanensem pridem motam sustinuimus. Ad que tamen dicebant dicti bannereti se eorumque predictos non teneri tum ex forma franchisiarum, consuetudinum, privilegiorum et libertatum dicte patrie Vallis Auguste. Tum quia ipsos tres status ut premittitur factam non fuerunt evocati et per consequens subsidia ipsa non concesserunt, et ea propter supplicarunt nobis ut predictas eorum franchisias, consuetudines, privilegia et libertates observare et confirmare et alias circa hec eisdem opportune providere dignemur. Hinc est quod nos ipsorum fidelium nostrorum supplicantium favore benivolo bonisque respectibus inclinati et maxime considerantes sincere fidelitatis constantiam dilectionis et integritatem ac etiam multa et laudabilia obsequia quibus tam ipsi quam etiam maiores sui erga nos ac illustres progenitores nostros claruere semper aliisque laudabilibus considerationibus ex nostra certa scientia pro nobis et nostris heredibus et successoribus universis, ipsas franchisias, consuetudines, privilegia, immunitates et libertates eidem patrie nostre Vallisauguste per ipsos illustres progenitores et antecessores nostros actenus et postremo per felicitis recordationis clementissimum dominum nostrum genitorem iuratas et confirmatas eisdem fidelibus [LXVIII^v] nostris sueque posteritati harum serie confirmamus, promittentes bona fide nostra in verbo principis illas eisdem imperpetuum tenere, observare tenerique et observari facere, sub omni etiam alia solemnitate iurisque et facti renuntiatione necessaria pariter et cauthela pro quaquidem huiusmodi franchisiarum, consuetudinum et libertatum confirmatione ipsi fideles proprio motu donaverunt summam duorum millium et quadringentorum florenorum parvi ponderis solvendorum in manibus dilecti fidelis consilarii thesaurarii que nostri generalis Ogerii de Lazaro qui de illis nobis legitime computare tenebitur, ceterum bonis moti respectibus volumus et eisdem fidelibus nostris concedimus ipsos banneretos ipsius patrie nostre Vallisauguste eorumque homines predictos ad solutionem trium subsidiorum supra designatorum non compelli nec conveniri autem²⁵¹ alias inquietari per quemquam, mandantes propterea et attente precipientes baillivo et procuratori Vallisauguste, castellanisque Castri Argenti, Quarti, Cliti, Bardi, et Montisioveti ac ceteris officiariis ad quos spectabit modernis et posteris ipsorumque locatinentibus et cuilibet eorundem et sub pena centum librarum fortium per eorum quemlibet qui non paruerit committenda et fisco nostro irremisionabiliter applicanda, quatenus ipsas franchisesias, consuetudines, privilegia, libertates et immunitates, per nos ut supra confirmatas

251 *Lire*: aut.

hasque litteras nostras eisdem fidelibus nostris suisque predictis hominibus teneant et observent ac per quoscumque teneri et observari faciant illesas in nulloque contraveniant quomodolibet vel opponant et insuper ipsos banneretos eorumque predictos homines ad solutionem predictorum trium subsidiorum vel alias occasione ac etiam pretexto quarumcumque iniunctionum, arrestorum et penarum declaratarum et non declaratarum, eisdem banneretis et eorum hominibus vel etiam officiariis nostris actenus per hanc causam impositarum nullo modo compellant, convenient aut alias inquietent, compellive conveniri aut alias inquietari patiantur per quemquam quinyomo omnia per ipsos officarios ab eisdem banneretis eorumque hominibus predictis occasione premissorum iam forte exacta eisdem indillate reddant [LXIX^r] et restituant omniaque impedimenta in ipsorum personis sive bonis hactenus propterea aposita tollant et amoveant ipsasque penas quascumque de suis registris aboleant, que et quas nos etiam tollimus et abolemus per presentes, dantes propterea in mandatis presidenti et magistris camere computorum nostrorum quod ipsos officarios utique non compellant ad nobis aliquid computandum de et super predictis tribus subsidiis respectu predictorum banneretorum suorumque hominum predictorum et si forte iam computarint illud de suis computis detrahant et deducant non obstantibus etiam quibuscumque regulis et consuetudinibus ipsius camere computorum litteris et mandatis forte in contrarium hactenus datis et concessis vel etiam in posterum inadventerter concedendis, quibus omnibus quoad hec ex eadem certa nostra scientia derogamus.

Datum Burgi die vigesima sexta maii anno Domini M^o III^c LVI. Loys. Per dominum presentibus dominis Iacobo ex comitibus Vallispergie, cancellario Sabaudie, Iohanne domino Bariacti et Ruppecoli marescallo, Guillelmo domino Tullie, A<medeo> domino Vareti, F. de Thomatis presidente Gebennarum, Iohanne de Costis, Humberto Vellueti, Stephano Scalie, Ogerio de Lazaro thesaurario, Lastellei. Que duo millia et quattuor centum florenos parvi ponderis habui ego thesaurarius de Lazaro. Registrata est II^m III^c florenorum. Habent vidimus dicte littere. Dominus Uselli, etc.

ORDINATIO FACTA PER DOMINUM COMITEM SABAUDIE AMEDEUM SUPER PONDERIBUS CIVITATIS AUGUSTE, ANNO DOMINI M^o CCC^o LXXXI°

Nos²⁵² Amedeus comes Sabaudie, princeps, dux Chablaxii et Auguste et marchio in Ytalia, notum fieri volumus tenore presencium universis, quod nos ad bonum et salutare regimen rei publice nostre civitatis Auguste totis semper

²⁵² Une version de ce texte est publiée dans: M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 105-106.

vigilliis intendentes, considerantes quod in dicta civitate non sunt pondera limitata, quibus possint mercantie et denariate venales alie, iuxto limite regulari, hac nostra presenti imperpetuum valitura lege sancimus quod abinde perpetuo in dicta civitate et pertinenciis eiusdem, caseus, ferrum, lane, carnes, cere et alie grosse res [LXIX^v] et minute ad quatuordecim uncias Ianue pro libra regulentur, vendantur, ponderentur et perpetuo limitentur.

Item quod piper, gengiber, safranum, siricum et alie species denariate minute que ad montum venduntur et ad libram ponderari contingerit, ad rationem duodecim unciarum Ianue eciam limitentur, signentur, ponderentur, regulentur et venduntur et quelibet libra talium rerum et consimilium ad duodecim uncias Ianue et non ulterius extendantur, eo excepto quod servicia redditus et tributa talium rerum minutarum nobis debita et debenda, ad tresdecim uncias pro qualibet libra perpetuo ponderentur et nobis et nostris sub tali pondere persolvantur. Et hiis mediantibus, nos omnes et singulos homines, personas, cives et habitatores civitatis predicte ipsorumque res et bona, pro nobis et successoribus nostris solvimus et quictamus de omnibus et singulis penis et bannis si que ponderando aut vendendo aliis ponderibus quam pro predictis potuerint hactenus comisisse. Mandantes harum serie baillivo et procuratori Vallisauguste necnon et ceteris officiariis nostris presentibus et futuris, vel eorum locatenentibus, quathenus predictum modum et ordinem et cetera supradicta teneant, attendant et observent, tenerique attendi et observari faciant inviolabiliter cum effectum et nihil in contrarium faciant vel opponant.

Datum Auguste die vigesima septima mensis octobris, anno Domini M^o III^c LXXXI. Pro quibus omnibus et singulis quinquaginta florenorum auri boni ponderis veteris a dictis civibus, manu Petri Vioni, secretarii nostri et clerici expensarum hospicii nostri, habuisse et recepisce confitemur. Per dominum presentibus dominis episcopo Augustensi, Aymone de Challand canonico et Savino de Florano. Iohannes Ravays. Originale dicte littere habet Vioninus Plote, etc.

Copia pedagii domini episcopi Auguste

Noverint universi quod ad manum domini episcopi Auguste devolvi debet pedagium omnium rerum debencium pedagium et facere consuetarum que descendunt vel veniunt vel trahuntur vel ducuntur vel portantur per viam publicam Montisiovis seu per aliquam aliam viam que sit impartibus illis Montisiovis si res ille vel dominus ipsarum rerum transeant [LXX^r] aquam de Lies. Similiter pedagium illarum rerumque veniunt vel portantur de ultra aquam de Lies si intrent civitatem vel declinent in suburbium ad episcopum pertinet. In hoc autem transitu debet adhiberi bona fides, scilicet quod non transeant per

alias vias nisi per stratam publicam. Et si per alias vias transierint, nichillominus debet episcopus habere pedagium illarum rerum.

Et res que consueverunt pedagogarii sunt iste:

Et primo pisces.

De XII, XI vel X piscibus grossis debetur unus ex maioribus

Item de C ferratis debentur quattuor ferrate IIII^{or}

Item de C pallayes debentur due II

Item de C allecibus debentur quattuor IIII^{or}

Item de C anguillis debentur quattuor IIII^{or}

Item de C tenchiis IIII^{or}

Item de C parvis piscibus quibuscumque IIII^{or}

Item de C restis ficuum IIII^{or}

Item de C libris ficuum IIII^{or}

Item de singulis omnibus pro capite I obol.

Item de capra I obol.

Item de bove, vaca, asino, mulo I den.

Item de simia, de mamorie XII den.

Item de ancipiti, farcone, terciolo, gulfado XII den.

Item exparaveriis, de duodecim I den.

Item pro exparverio singulo II den.

Item de sarateno XII den.

Item de sicato vel papaguey XII den.

Item de pondere piperis de XXV libr. I libr.

Item de duodecim pannis ciriceis²⁵³ I vel tridecimam partem primi precii

Item de cocio, garocilo, azino, de tresdecim libr. I libr. vel tridecimam partem primi precii

253 Lire: siricis.

Item de cumino, cinnamonio, gingibre de vigintiquinque libr.	I libr.
Item de boqueria de camellot Idem quod de panno sericeo, sed si vestes sint inde facte nichil datur ²⁵⁴	
Item de pondere falcium ²⁵⁵	II falces
Item de costa falcium	I falcem
Item C laminis calibis	II
Item de pondere ferri, cupri rus (<i>sic</i>), stanni, plonbi	III ^{or} den.
Item de pondere rusium	II
Item de costa	I
Item de lorica	XII den.
[LXX ^v] Item de pondere scutorum	II scuta
Item de pondere allixie corii	III ^{or} den.
Item de leporinis et vulpinis et de IX quemonibus et de pellibus castronum	
Item de C macz alliorum	III
Item de speculis, ciphis, scutellis, coclearibus, in cisoriiis	III
Item de XIII maczeris sive sunt inmaczerati sive inmunia	XIII maczerini
Item pro equo advene sive peregrini venditi	III den.
Item pro azino (<i>sic</i>)	II den.
Item si mercator aliquis explicet et solvat mercationem suam insuper ebdomadam et vendat aliquid, in opcione et voluntate pedagogarii est quod ipse mercator solvat pedagogium pro libra	III ^{or} den.
Item de pondere ollarum una olla	I ollam
Item de C vitris	III ^{or}
Item de omnibus extensis, quicumque sit qui eas persolvat, et de omnibus ulnagiis et omnibus fenestragiis terciam partem	
Item in festo Sancti Ursi et per tres dies ante ipsum festum et per tres dies post habet episcopus terciam partem omnium pedagogorum et omium proventuum nundinarum, salvo banno vini quod totum est episcopi	

254 *Biffé*: 1 den.

255 *Biffé*: duas.

Item de omnibus leydis habet episcopus terciam partem et propter ea habet totam leydam salis, scilicet omni die quocumque venditur habere debet episcopus unam ambostam. Et in adventu comitis in quolibet venditore salis habet episcopus mediam quartanam salis. Et similiter in recessu et si tunc venditor absens esset quandocumque infra annum et die venerit, ipse venditor debet mediam cartanam.

EXITUS TABLAGII

Sciendum est quod dominus episcopus percipit terciam partem tablagii quod levatur circa festum beati Andree in civitate Augusta et dominus comes duas partes.

[LXXI^r]

FENESTRAGIUM

Item percipit terciam partem fenestragii in dicta civitate Augusta et dominus comes duas partes.

EXTENSE DOMORUM

Item terciam partem extensarum domorum Auguste que levantur circa festum beati Andree et comes duas partes.

PEDAGIUM

Item percipit idem episcopus pedagium Auguste secundum quod in scriptis antiquis et rotulis plenius continetur.

LEYDA DENARIORUM

Item percipit pro leida denariorum que acensatur omni anno XXV sol. quos facit Iohannes Colleti Francisci Magnyn civis Auguste.

EXITUS NUNDINARUM

Item percipit terciam partem nundinarum que levantur in festo Sancti Ursi intra civitatem Augustam et dominus comes duas partes.

LEIDA SALIS

Item percipit qualibet die lune unam ambostatam salis et quolibet somario vel mercatore vendente sal, quicumque sit qui eum vendat in grosso vel minuto, intra banna civitatis Auguste. Item percipit quotienscumque dominus comes venit Auguste pro advento suo a quolibet mercatore vendente sal mediam cartanam et idem in recessu ipsius domini comitis. Et dominus episcopus Eymericus percepit duabus vicibus pro duobus adventibus domini comitis Amedei. Et hec omnia continentur in rotulo pedagii etc.

[LXXI^v]

COPIA LITTERE IURISDICTIONIS NOBILIS IOHANNIS SARRIODI CONDOMINI DE INTRODI (SIC)

Amedeus dux Sabaudie, Chablasii et Auguste, princeps et marchio in Ytalia, comes Pedemoncium et Gebennensis, Valentinensisque et Diensis, universis modernis et posteris serie presentium fiat manifestum quod etc. : vide narrationem supra proxime in litteris dominorum Introdi usque ad hanc clausullam²⁵⁶.

Et primo ad partem et portionem dicti Iohannis Sariodi domini turris Sariodorum et suorum de more patrie ad talia capacium perveniant sintque amodo in antea totaliter et insolidum spectabunt et pertinebunt domus seu turris dicti Iohannis appellata Sariodorum sita imparrochia Sancti Petri subtus stratam publicam Auguste cum toto territorio adhuc ibidem nunc habitantibus et in futurum habitaturis focus et dominio, videlicet a dicta strata publica Auguste super seu a parte superiori, usque ad mediam Duriam subtus seu a parte inferori, et a territorio et dominio Sarri a parte orientis et civitatis Auguste usque ad magnum territorium seu fossatum descendentem de montibus tam in Verrognia ex parte Ville Nove, et recidentis directe inferius tendendo inter domum Petri de Prallies et insullam Gontardorum usque ad medium Durie insullis tantum dictorum Gontardorum, ultra dictos terminos ab occidente existentes super dicto torrente et fossatis in et de iurisdicione nostra et nostorum remanentibus, infra quos confines sunt vel esse possunt XI foci hominum vel circa, inclusis eciam pauperibus, dictaque strata publica de toto longo semper soli et insolidum remanente de iurisdicione nostra et nostrorum, eo salvo quod dictus Iohannes et sui possunt et illis inpune et libere liceat super dicta strata publica quantum durat de longo per territorium superius designatum [LXXII^r] horum iurisdiciarios et malefactorum pro delictis commissis in dicto suo territorio capere, detinere, ducere pariter et reducere, non tamen pro delictis super dicta strata commissis et committendis, quorum cognitio atque punicio sint et remaneant nobis et nostris.

256 Renvoi aux lettres patentes adressées aux coseigneurs d'Introdi, non reproduites.

Item ulterius sit et remaneat²⁵⁷ in et de territorio ac iurisdicione dicti Iohannis eidemque et suis ut supra capacibus solis et insolidum pertineant videlicet territorium et iurisdicio cum hominibus, focis et domibus ibidem existentibus, scilicet supra stratam publicam a parte orientali et civitate Augusta reveniendo seu procedendo per viam de Crestalla, exitum habentem in dicta strata publica subtus prioratum Sancti Iacobi, inde ad quendam parvum murum dividentem possessiones et predia prioratus Sancti Iacobi a prediis et possessionibus Petri Bocheti et territorium in quo muro incipiat primus terminus dividens in illa parte territorium et iurisdicionem dicti Iohannis Sariodi a iurisdicione et teritorio dictorum de Sancto Petro. Qui vero murus tendit a parte castris Sancti Petri ad beriacium seu rochacium appellatum Beriacium Sancti Iacobi, et inde procedendo versus orientem per medium ipsius Beriacii superius ac versus usque ad finem domini Sarri et inde tendendo per ipsum dominium Sarri remanens a parte solis ortus seu civitatis Auguste tendendo superius usque ad²⁵⁸ viam publicam de Brean remanente a parte montis tendendo ulterius versus Oytavellum per dictam viam de Brean usque ad summitatem combe de Bussan in reverso seu revers et inde, obmissa dicta via de Brean, [LXXII^r] in summitate dicte Combe de Bussan descendendo inferius per fondum ipsius combe de Bussan usque ad supramentionatam viam publicam de Crestalla super et prope fontem de Prato Couta et inde descendendo per ipsam viam de Crestalla usque ad parvum murum superius designatum, sic quod infra dictos confines, ubi sunt circa XIII foci hominum in ipso circuito a dicto muro et medio dicti Beriacii Sancti Iacobi usque ad fines Sarri a parte orientis et usque ad dictam viam de Brean a parte montis a prementionato fondo Combe de Bussan a parte occidentis et a dicta via de Crestalla usque ad dictum murum et de longo dicti muri dividentis possessiones Sancti Iacobi et dicti Petri Bocheti et territorium aliorum, usque ad senderium seu vicum prope dictum Beriacium et pissinam Santi Iacobi remanent et sunt territorium et iurisditio dicti Iohannis Sariodi et territorium et iurisditio predictorum de Sancto Petro sint et remaneant inferius ubi sunt prioratus et possessiones Sancti Iacobi et focus et territorium predicti (*sic*) Anthonii Merleti a dicto muro superius designato subtus mediis dicti beriaci usque ad territorium et fines Sarri a parte civitatis Auguste et usque et per stratam publicam Auguste inferius. Et inde revertendo ad et per dictam viam de Crestalla exeuntem a dicta strata subtus prioratum Sancti Iacobi prope crucem ibidem in Cresteto Sarri positam usque ad dictum murum superius designatum, dicta strata publica remanente insolidum de iurisdicione et territorio nostro et aliis viis superius designatis remanentibus de iurisdicione et territorio dictorum de Sancto Petro, eo salvo quod dictus Iohannes Sariodi et sui successores et officarii possint libere et impune per [LXXIII^r] dictas stratas et viam publicam

257 *Suivent les mots rayés*: nobis et nostris.

258 *Rayé*: vallem.

pro exercito sue iurisdictionis et delictis in illa perpetratis quocienscumque casus accurrerit quoscumque eius iurisdiciarios capere ducem et conducere ad turrim (*sic*) suam Sariodorum seu alia loca dicte eius iurisdictionis pro debita iusticiando illis infra dictam eorum iurisdictionem ministranda. In quibus circuitu, finibus et territorio de Sancto Petro comprehenduntur principaliter prioratus Sancti Iacobi eiusdemque possessiones et predia necnon et domus seu focus cum certis pratis Anthonii Merleti moram trahentis inter dictum prioratum a parte superiori et stratam publicam Auguste a parte inferiori.

Item sit et remaneat ulterius de territorio et iurisdicione dicti Iohannis Sariodi et suorum insolidum et eisdem pertineat videlicet a via publica exitum faciente a dicta strata publica Auguste supra designata turrim Sariodorum a latere condamine seu campi dicti Iohannis, ipso campo seu condamina remanente a parte Ville Nove seu Fossati Magni, ipsa via publica limitem et terminum faciente inter territorium et iurisdictionem dicti Iohannis Sariodi a parte solis ortus. Que siquidem via publica a dicta strata publica Auguste supra dictam turrim tendit recte superius per Pomier versus domus Michaelis Corder et Iohannis Bertet de Clapey et de inde supra ipsam via publica tendit usque ad Fossaletum et ulterius a dicto Fossaleto inde superius per dictam viam publicam tendentem versus Verrognyam inter domus Clementis de Pael et illorum de Carreria et ulterius directe tendendo per dictam viam publicam usque ad summitatem vinearum de Boczes et a summitate dictarum vinearum ipsam viam insequendo per iuxta domos Vullelmodi Pertusat et Meylani de Prato usque ad summitatem campi Iohannis Petri Lamberti et dictorum Vullelmodi et Meylani a summitate dicti campi per subtus possessiones de Verrogna transversando ab occidente [LXXIII^r] usque ad fontem Magni Fossati seu torrentis de Palleta ascendente superius per iuxta Verrognyam remanente ab oriente usque ad Se, prope locum de Palleta et inde tendendo superius directe usque ad summitatem et cacumina moncium. Que vie, limites et designaciones supra proxime posite de toto longo a dicto exitu strate publice supra dictam turrim per dictam viam publicam, inde exitum faciente et inde usque ad dictam summitatem et cacumina montium limites et terminos facient et faciant ab illa parte inter territorium et iurisdictionem dicti Iohannis Sariodi et suorum a parte occidentali et Ville Nove et Magni torrentis seu Fossati remanente ac territorium et iurisdictionem dictorum nobilium de Sancto Petro a parte civitatis Auguste et orientem (*sic*). Remanentia facta tamen quod dicta via publica de toto longo ab exitu strate publice Auguste supra dictam turrim Sariodorum ascendens usque ad dictum Rivacium subtus possessiones Verrogne et insolidum et pertineat dicto Iohanni Sariodi et suis, eo salvo quod dicti de Sancto Petro per se et eorum officarios perpetuo possint predictam viam publicam de toto longo libere et impune iurisdiciarios eorum pro delictis et offensis in eorum predicta iurisdicione et territorio commissis et committendis capere possint et eisdem liceat detinere, conducere et reducere ad eorum quemcumque territoria,

non tamen pro delictis commissis in dicta via publica vel in alienis territoriis.

Item ulterius sit et remaneat in et de territorio et iurisdicione dicti Iohannis Sariodi soli et insolidum procedendo ulterius a parte solis occasus et Ville Nove, videlicet a supra proxime designationis limitibus et via exitum faciente a strata publica supra turrin [LXXIII^r] Sariodorum usque ad Magnum Fossatum parte occidentali de longo dicti fossati, exceptis tamen domo Glaudii Voudani vocata Chate Folliet²⁵⁹ cum tenentibus (*sic*) pratis, vineis, viridario et terris dicti Glaudii ibidem existentibus et remanentibus de iurisdicione et territorio nostro et nostrorum et ulterius ascendendo a dicto Fossato Magno et per dictum fossatum usque ad pedem loci vocati dou Pella et viam publicam ibidem existentem et tendentem versus Sanctum Nicolaum de Cyvoes, et decernit ipsa via parrochiam Sancti Petri a parrochia Ville Nove, et ulterius inde continuando per dictam viam tendentem ad crucem supra Montem Appertum, ipsa cruce subtus via remanente, et in predicta via descendente versus occidentem per locum appellatum de Levirola et per subtus villagium Fossati usque ad viam publicam existentem supra ecclesiam Sancti Nicolay et ulterius usque ad fines et territorium Avisii ac inde ad summitatem montium et ulterius revertendo versus torrentem usque ad terminos et fines superius declaratos et dividentes iurisdiciones et territoria dicti Iohannis Sariodi et nobilium de Sancto Petro a Magno Fossato supra et infra prout superius fuit declaratum, sic quod territorium iurisdicio domus fortis nunc ibidem habitantes et in futurum habitaturi cum eorum focus et territoriis totum et insolidum cum iurisdicione sit dicto Iohanni et suis infra dictos confines, videlicet a dictis limitibus ut supra dividantibus territoria dictorum nobilium Iohannis Sariodi et de Sancto Petro a parte orientali et a predesignata via Sancti Nicolay procedente [LXXIII^r] de Pede dou Pella per supra crucem Montisaperti et per Levirola et versus Sanctum Nicolaum usque ad cacumina montium, quem summitatem infra quos terminos et villagia de Tano et Rumyoz et de Vulmyan et certa alia loca cum XLVIII focus hominum vel circa, inclusis duobus focus de Vulmyan, sunt, et predicto territorio et iurisdicione dicti Iohannis. Et ulterius sic declarando quod nemora dicti Iohannis Sariodi existencia a latere solis vocatus prope ecclesiam Sancti Nicolay et ulterius totum territorium quod est a dicto nemore predicti Iohannis usque ad territorium seu dominium Avisii supra tantum rochacia vinearum de Montarverey, id est a dictis rochaciis ut supra versus Avisium ab occidente sic remanente insolidum de territorio et iurisdicione dicti Iohannis Sariodi, ubi tantum nulla sunt de presenti focha (*sic*) hominum, ecclesia tantum Sancti Nicolay cum circumstantiis et pertinentiis remanentibus de territorio et in partem nostri et nostrorum a predicta via publica Sancti Nicolay precedente dou Pella de toto longo remanenti similiter de iurisdicione et territorio nostro et

259 Note dans la marge droite de la page : Castrum Folietum.

nostrorum, et salvo quod dictus Iohannes et sui per se et suos officarios libere et impune capere, ducere et reducere possint et valeant ut dictum est. Infra quos confines et territoria supra designata ad partem et portionem dicti Iohannis Sariodi ut premittitur devenientes dictus Iohannes Sariodi et sui amodo in antea habebunt per se et insolidum ac per se et suos officarios exercere poterunt merum mixtum imperium et omnimodam iurisdictionem cum furchis, plotis, pilloriis et [LXXV^r] aliis supliciis ad illorum cognitionem et exequucionem necessariis tam in predictos homines quam alios nunc et in futurum infra habitantes mares et feminas eciam forenses, avenas et quoscumque transeuntes cuiuscumque condicionis et status existant ibidem delinquentes vel quasi, contrahentes vel quasi, una ceteris iuribus et pertinenciis et emolumentis ipsorum territorii et omnimode iurisdictionis, eciam cum aquis, aquagiis et ceteris aquarum decursibus, iuribus, molendinisque et aliis artificiis, nobis tamen nec alteri preiudicium inferentibus etc.

Residuum vero dictarum litterarum presencium vide supra de verbo ad verbum in litteris dominorum Introdi, mutatis tamen mutandis in aliquibus passibus, salvo quod ponantur X flor. boni parvi ponderis ad rationem XII den. gross. pro singulo floreno pro quolibet particulari subsidio et pro intragio ducentum ducatorum auri habitorum etc.

SEQUITUR FRANCHISIA MAGNA CIVITATIS AUGUSTE DATA PER COMITEM THOMAM

Anno²⁶⁰ Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo tertio, inditione undecima, nono kalendas septembris, Thomas de Sabaudia comes, universis presentibus et futuris presentes litteras inspecturis, rei geste notitiam cum salute. Notum facimus universis quod, cum nos intrassemus Vallem Augustam et essemus in civitate Auguste et ibidem reperissemus et vidissemus quoddam instrumentum sive quandam cartam sigillatam sigillis, illustrium et nobilium virorum Thome quondam patris nostri, et domini Amedei fratris nostri, factam, confectam seu ordinatam super libertate civitatis predictae Auguste et quibusdam bamnis et aliis quam plurimis in ea plenius contentis, tenor cuius talis est:

[LXXV^v] «Quod a tramite misericordie et pietatis non deviat effectum debet subsequenti compleri. Ea propter ego Thomas comes Maurianensis et in Ytalia marchio, visis et cognitis calamitatibus, oppressionibus et iniuriis illatis, trado civitatem Auguste cum suburbiis, consilio episcopi Vorberti et baronum meorum, quorum nomina inferius subscribentur libertati, ita quod nunquam deinceps ego vel successores mei tallias vel exactiones invictas per me vel mistrales

260 Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie della città di Aosta*, p. 13-15; 18-20.

meos faciam, sed ab omni inquietatione ecclesias et bona episcopi, clericorum et religiosorum virorum, pro viribus meis, deffendere tenear. Pono²⁶¹ autem ego comes sub bamno meo illud spacium quod est a ponte lapideo Bauteгии usque ad pontem Sancti Dionisii²⁶², ex utroque ponte usque ad Duriam, sicut ripa veniens a Bautegio circuit civitatem Auguste et suburbia; si quis²⁶³ autem infra dictum terminum alicui vim intulerit vel forte vulneraverit, vel aliquo modo percusserit, dampnum et iniuriam leso restituat et ad cognitionem nuncii comitis et habitatorum, domino satisfaciat; si quis²⁶⁴ vero hominem interfecerit persona ipsius et eius bona confiscentur. Pro hac autem libertate²⁶⁵ concessa predictis habitatoribus presentibus et futuris promittunt fidelitatem comiti se facturos et observaturos; si quis autem ex promissione ista resilierit et convictus fuerit, persona illius domino tradatur et res eius confiscentur. Preterea²⁶⁶ omnes habitatores infra predictum spatium constituunt reddere annuatim comiti et episcopo Augustensi et eorum successoribus duodecim denarios pro qualibet extensa brachiorum domus sue ita quod per exteriorem partem secundum latitudinem protendatur, exceptis domibus clericorum et militum et religiosorum. Successiones vero peregrinorum²⁶⁷, mercatorum transeuntium per civitatem, vel commorantium in ea et morientium, sic ut consuetudo hactenus inolevit, ita remaneant in perpetuum. Excusati vero quibus sunt deputati, sicut consuetum est, exceptis talliis servire teneantur. Preterea²⁶⁸ comes et episcopus habeant pro equo et equa si vendantur infra predictum terminum quatuor denarios, pro bove, vacha et asino duos denarios, pro ove, capra et porco unum obolum. Si quis extra terminos predictos in fraudem venderet vel emeret in decem solidos condemnetur. Si qui²⁶⁹ vero clerici ecclesiam, domus suas claustrali muro circumdare voleurit sine contradictione facere valeant. De omnibus proventibus²⁷⁰ prefate civitatis et suburbiorum debet habere episcopus tertiam partem et comes duas, tam de presentibus quam de futuris. [LXXVI] Si quis²⁷¹ in episcopatu Augustensi comitem offenderet, cives burgensesque comitem pro viribus suis adiuvare debeant, extra vero episcopatum, similiter pro facultatibus suis iuvabunt. Si

261 *Dans la marge gauche*: Locus franchise.

262 *Lire*: Genesii.

263 *Dans la marge gauche*: De vim inferentibus et vulnerantibus.

264 *Dans la marge gauche*: De homicidiis.

265 *Dans la marge gauche*: Fidelitates.

266 *Dans la marge gauche*: Theysie.

267 *Dans la marge gauche*: De successionibus peregrinorum.

268 *Dans la marge gauche*: Leyda.

269 *Lire*: quis. *Dans la marge gauche*: Claustra domorum.

270 *Dans la marge gauche*: Iura episcopi.

271 *Dans la marge droite*: De guerra.

quis²⁷² vero furtum²⁷³ infra bamnum nostrum vel extra commiserit et convictus fuerit, persona et res eius tam mobiles quam immobiles in dicta voluntate et nuncii eius sint. Si quis²⁷⁴ infra terminos predictos in domo alicuius clerici vel civis vel burgensis insultum fecerit, in sexaginta libras condampnetur, similiter de fractura. Si quis²⁷⁵ vero sagittam cum arcu vel balista proiecerit, penam sexaginta librarum incurrat. Si quis²⁷⁶ in adulterio deprehensus fuerit, adulter et adultera nudi per civitatem ducantur, et penam sexaginta solidorum incurrant. Si quis²⁷⁷ pontem de Expavera²⁷⁸, vel pontem Suavem, aut pontem supra Bautegium fregerit vel aliquo modo violaverit, sexaginta librarum pena mulctetur. Si quis²⁷⁹ falsam mensuram grani vel vini habuerit infra terminos prescriptos, vel in molendinis, sexaginta solidorum pena teneatur. Ad reprimendas malitias²⁸⁰ hominum tam presentium quam futurorum, ego Thomas comes, de consilio baronorum meorum et habitatorum civitatis Auguste, recipio in protectione mea personas clericorum, civium burgensium, vineas, possessiones et omnes res mobiles et in mobiles, hoc autem per universum comitatum, sub iuramento cum baronibus meis observare pro posse meo firmiter promitto; hoc idem cives et burgenses sub iuramento promittunt. Quicumque huic iuramento contrarie presumpserit leso dampna et decus restituat et in pena centum librarum condampnetur. Preterea²⁸¹ omnia iura, pedagia et alias investituras quas episcopus et universalis ecclesia infra predictos terminos hactenus habuerunt, ipsis episcopo vel ecclesiis districte precipimus illesa observari. Statuo²⁸² etiam ego Thomas comes mihi et posteris meis firmiter observandum ut quicumque in civitate Auguste vel suburbii mihi et successoribus mei, vel nunciis aliquid crediderit, tam diu pignora in domo sua deposita detineant vel redditores aut fideiussores tales habeant quod hospes non possit inde decipi vel gravari. [LXXVI] Item ad preces et commoda totius civitatis et suburbiorum, sub pena sexaginta librarum, statuo inviolabiliter observandum ut peregrini, mercatores et omne genus transeuntium a Monte Iovis venientes per Portam Sancti Stephani, usque ad mensuram grani lapideam descendant et eundo per publicam stratam ad Portam Sancti Ursi, sine fraude, dolo, in civitate

272 Dans la marge droite: De furtis.

273 Le mot furtum est ajouté dans la marge droite avec un rappel.

274 Dans la marge droite: De insultis et fracturis.

275 Dans la marge droite: Sagitariis.

276 Dans la marge droite: Adulteriis.

277 Dans la marge droite: Pontes.

278 Lire: Exparavera.

279 Dans la marge droite: Mensure.

280 Dans la marge droite: Protectio.

281 Dans la marge droite: Iura Ecclesie.

282 Dans la marge droite: Creditores domini.

vel suburbiis sine coactione aliqua hospiciū sibi acquirant, similiter venientibus de Lombardia eandem viam sub eadem pena districtē precipio tenere. Ne quis autem habitator civitatis vel suburbiorum hoc mandatum nostrum infringat sub pena predicta prohibemus. Hanc autem institutionem audientes et consentientes fuerunt et approbantes videlicet Eymericus, vicecomes Tarentasie, qui in persona comitis et sua, et ex mandato eiusdem, hanc institutionem iuratus est observare super sancta Dei evangelia et per beatissima sanctorum corpora que in ecclesia Beate Marie requiescunt; hoc idem iuravit Gottifredus, filius predicti Eymerici, ex mandato patris in persona ipsius et sua; hoc eodem modo etiam iuravit Guigo de Theys, Humbertus de Villeta, Hugo de Curivis, Petrus de Saysel, Gonterius de Ayma, Bozo vicecomes Auguste, Iacobus et Ilysianus de Porta Sancti Ursi et Vulliellmus de Luns²⁸³ et fratres eius Petrus et Aymo, Hugo de Bardo, fratres de Aymavilla Ebrardus, Aymo, Arducio, Vulliencus, Eimericius, fratres de castro Sancti Petri Arduczo, Vulliencus. Hoc idem iurarunt Oddo et Eymericius de Arnaud, Bermondus de Monte Ioveto, Ansermus et Vuillelmus Grossus filii Ebaldi, Vulliencus de Provacio, Aymo de Porta et Vuillierminus Friour».

[LXXVII^r]

SEQUITUR CONFIRMATIO DICTE FRANCHESIE FACTA PER FILIUM COMITEM THOMAM <II> DE FRANCHISIA PREDICTA CONCESSA PER SUUM PATREM COMITEM THOMAM, IN QUA CONFIRMATIONE QUEDAM ADDIDIT DE NOVO ET QUEDAM OBSCURA DECLARAVIT UT INFRA

Nos²⁸⁴ vero, visa dicta carta et que in eadem continentur et pluries lecta et diligenter inspecta et examinata, in qua quedam que in eadem continebantur videbantur esse obscura et plenius et melius fore declaranda et specificanda, et quedam addenda habita deliberatione, nolentes in aliquo derogare predicto instrumento sive carte seu eis que in eo vel in ea continentur, sed potius ea que pristina erant declarare et aliqua ipsis²⁸⁵ addere, pro utilitate, honore et libertate tam civitatis quam totius Vallisauguste; sic dicimus, statuimus et ordinamus que volumus et precipimus quod dicta carta et omnia que continentur in ea perpetuo teneantur firmiter, observentur et inviolabiliter custodiantur.

Item volumus, statuimus et ordinamus quod si quis²⁸⁶ infra terminos statutos, ordinatos vel contentos in carta predicta aliquem hominem interfecerit, ignem apposuerit vel apponi iusserit vel fecerit, et qui mulierem violenter rapuerit, vel

283 *Lire*: Nuns.

284 *Une version de ce texte est publiée dans*: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie della città di Aosta*, p. 20-24.

285 *Effacé*: declarare.

286 *Dans la marge droite*: Homicidie, ignificatores, violatores, sarcinari.

eam vi oppresserit, vel qui stratam publicam non solum infra terminos predictos, sed etiam extra maliciose fregerit, quod persona ipsius et bona eius confiscentur.

Item si quis²⁸⁷ sagitam cum arcu vel carellum cum balista infra dictos terminos vel lanceam, spadam, iesarmam, maciam, fauconem, cutellum, destralem, carrellum vel consimilia traxerit vel proiecerit causa percutiendi, penam viginti quinque librarum incurrat et de lapide decem librarum.

Item si quis²⁸⁸ infra predictos terminos falsam monetam fecerit vel consilium vel auxilium ad eam faciendam dederit, vel ea scienter usus fuerit, persona ipsius in voluntate comitis sit et bona ipsius omnia confiscentur.

[LXXVII^v] Item si quis²⁸⁹ infra dictos terminos ensem, cultellum, totum vel partem aliquam traxerit causa percutiendi aliquem, pro toto ense vel cultello, solvat pro bamno decem libras, pro parte sexaginta solidos.

Item si quis²⁹⁰ arma preter cultellum per villam portaverit postquam hospitium intraverit morando in villa, nisi sit in exitu vel introitu ville, armaturam amittat, et penam sexaginta solidorum incurrat.

Item si quis²⁹¹ falsum testimonium tulerit, vel falsum instrumentum fecerit, solvat pro bamno sexaginta libras vel pugnum amittat.

Item si quis²⁹² infra dictos terminos clausuram alicuius horti, curtis vel viridarii factam sine muro fregerit de nocte, solvat pro bamno sexaginta solidos, sed de die vero triginta solidos, et si de muro fuerit clausura et ipsam aliquis transierit vel portam fregerit de nocte, solvat pro bamno decem libras, si de die hoc fecerit solvat centum solidos. Si vero paries ille esset clausura alicuius domus, et cum armis frangeretur porta vel ostium, sive paries ille esset de muro sive non, solvat pro bamno viginti quinque libras, et hoc tam de die quam de nocte.

Item si quis²⁹³ de nocte furatus fuerit seu ceperit, fenum, herbam, fructus, fustam clausuram, vel aliquid aliud, in hortis viridariis, curtilibus vel vineis solvat pro bamno sexaginta solidos, et de die decem solidos.

Item si quis²⁹⁴ infra dictos terminos usque ad effusionem sanguinis sine gladio

287 *Dans la marge droite*: Percussores.

288 *Dans la marge droite*: Falsa moneta.

289 *Dans la marge gauche*: Trahentes gladios.

290 *Dans la marge gauche*: Portantes arma.

291 *Dans la marge gauche*: Falsarii verbo et calamo.

292 *Dans la marge gauche*: Fractores hortorum.

293 *Dans la marge gauche*: Furta hortorum.

294 *Dans la marge gauche*: Percussores sine gladio.

percusserit, solvat sexaginta solidos.

Item si quis percusserit aliquem de pede vel bacullo sine effusione sanguinis vel ruptura ossis, vel amissione membri, solvat pro bamno viginti solidos, et plus ad arbitrium et cognitionem potestatis vel castellani domini comitis, secundum qualitatem delicti et persone.

Item si quis infra dictos terminos percusserit aliquem de pugno vel palma, pro bamno solvat de palma decem solidos, de pugno viginti solidos, vel plus vel minus ad cognitionem potestatis vel castellani secundum qualitatem persone et delicti. Item si quis²⁹⁵ ceperit alium per capillos cum una manu solvat pro bamno quinque solidos, si cum duabus manibus solvat decem solidos. Si vero eum traxerit per capillos ad terram, solvat viginti solidos.

[LXXVIII^r] Item si quis²⁹⁶ extra dictos terminos habuerit falsam ulnam vel falsum pondus, vel eis usus fuerit, solvat pro bamno cuiuslibet sexaginta solidos.

Item si quis²⁹⁷ macellator, infra dictos terminos, vendiderit aliquas carnes guastatas, vel mexellas pro sanis, vel carnes arietis pro mutoninis, vel carnes troie pro porcinis vel carnes alias pro aliis quam essent, solvat pro bamno decem solidos, et carnes sic venditas amittat.

Item non solum ille qui predicta vel aliquid horum fecerit teneatur ad bamna predicta, sed omnes illi qui eidem ad hoc consilium et auxilium dederint, vel qui cum eis fuerint socii.

Item si aliquis²⁹⁸ infra predictos terminos aliquod bamnum de predictis commiserit et eum solvere non potuerit vel noluerit, vel dampnum et iniuriam passo non emendaverit, vel ad cognitionem comitis potestatis, vel castellani ipsius de hoc stare noluerit, dominus dictus comes, potestas, vel castellanus ipsius, ipsum possit bamnare et terram eidem interdicere. Et quicumque bamnitum vel interdictum²⁹⁹ a tribus diebus in antea receperit in domo sua, et ei victualia et necessaria ministraverit, solvat pro bamno viginti quinque libras si pro maleficio fuerit bamnitus, si vero ex causa pecuniaria, solvat eundem bamnum quemadmodum et bamnitus.

Item si aliquis³⁰⁰ infra dictos terminos alicui venenum dederit vel aliquem intossicaverit, vel ad faciendum consilium vel auxilium dederit, persona ipsius sit

295 *Dans la marge gauche*: De capillis.

296 *Dans la marge droite*: Falsum pondus.

297 *Dans la marge droite*: Macellatores.

298 *Dans la marge droite*: Qui non habet in re, solvat in corpore.

299 *Les mots* vel interdictum *sont répétés*.

300 *Dans la marge droite*: Veneficii.

in voluntate domini comitis et bona eius confiscentur.

Item si quis³⁰¹ infra dictos terminos aliqua consimilia supradicta vel minora seu maiora commiserit que non sunt comprehensa impremissis, volumus et precipimus quod illa emendentur, corrigantur et castigentur ad cognitionem domini comitis, vel castellani ipsius, secundum qualitatem ipsius delicti et persone qui de iuratis probis hominibus civitatis secum advocet.

Item volumus³⁰², statuimus et ordinamus quod potestas que fuerit in Augusta pro domino comite, vel nuncius ipsius, peregrinis, mercatoribus et aliis viatoribus seu transeuntibus per civitatem Auguste dicat et faciat ius sine ulla dillatione, prorogatione vel subterfugio.

[LXXVIII^v] Item si quis infra dictos terminos aliquem appellaverit seu vocaverit pro malo, proditorem vel latronem seu furem et illud non probaverit vel probare poterit, solvat pro bamno sexaginta solidos.

Item si aliquis³⁰³ vilis et abiecta persona, infra dictos terminos, dixerit alicui probo viro verba iniuriosa et idem probus vir eidem dederit alapam vel exclafardam, vel ipsum impinxerit non teneatur de bamno.

Item volumus et precipimus quod si aliquis filios vel filias, fratres vel sorores seu nepotes, uxorem, consanguineum vel famulum suum aliquem percusserit moderate et causa correctionis non teneatur ad aliquod bamnum.

Item si aliquis³⁰⁴ infra dictos terminos incurrerit bamna predicta vel aliquod ipsorum et non possit illud solvere tunc impersona puniatur ad arbitrium comitis secundum qualitatem delicti vel persone.

Item volumus³⁰⁵ quod ea omnia que diximus et statuimus superius in omnibus habeant locum et in mulieribus secundum qualitatem delicti et persone.

Item si quis³⁰⁶ deieraverit seu periuraverit solvat pro bamno sexaginta solidos.

Item statuimus et volumus quod omnes iurati de civitate Augustensi, qui interfuerint presentes fracture ville teneantur detinere delinquentem, et qui contra venerit solvat pro bamno decem libras.

Item volumus et precipimus quod de omnibus supradictis que infuturum

301 *Dans la marge droite*: De casibus hic non expressis.

302 *Dans la marge droite*: Iusticia extraneis fienda.

303 *Dans la marge gauche*: De correctione parentum.

304 *Dans la marge gauche*: Qui non habet in re, luat in corpore.

305 *Dans la marge gauche*: Mulieres.

306 *Dans la marge gauche*: Periurii.

committentur ab aliquo infra dictos terminos quod fiat emenda de dampno et iniuriam passis sive lesis a deliquente ad cognitionem domini comitis vel eius qui pro eo tunc aderit.

Item si quis infra terminos predictos aliquem hominem invite detinuerit³⁰⁷ penam sexaginta librarum incurrat, et iniuriam passo emendet.

Item si quis³⁰⁸ infra dictos terminos bona seu res alicuius invito domino abstulerit, penam sexaginta librarum incurrat, et res ablatas restituat.

Actum est hoc in civitate Auguste, in claustro Beate Marie, ubi fuerunt vocati et rogati specialiter et expresse consentientes videlicet primus dominus archiepiscopus Tharentasiensis, dominus episcopus Augustensis, prepositus, canonici et capitulum Beate Marie, cum toto clero ipsius, exceptis quibusdam capitulis in quibus apponitur pena sanguinis, in quibus noluerunt consentire per irregularitatem, [LXXIX^r] nec etiam eis contradixerunt, dominus Gottifredus et fratres sui Aymo vicecomes et Bozo, Aymo dominus de Nuns, Bermondus Philippus Montis Ioveti, Enricus et Oddoninus de Verretio, fratres, domini de Arnaut, Petrus Vulliencus Morellus, Vullelmus Pontius³⁰⁹ Sancti Martini, dominus Iacobus de Vallesia et Arducio nepos eius, Aymo, Hugo de Sarro fratres, Iacobus de Sarro, Iacqometus de Rotta, Bonifacius de Villa vicedompnus et Iacobus frater suus, Petrus de Graczan et quam plures alii nobiles Vallisauguste cum clero et populo totius civitatis Auguste consentientes et laudantes infrascripta.

Et ego Iacobus Barberius, sacri imperii et domini comitis Sabaudie notarius et scriptor omnibus interfui et sic rogatus scripsi et redegii fideliter, etc.

SEQUITUR FRANCHESIA SECONDA DATA CIVIBUS AUGUSTE PER DOMINUM EDUARDUM COMITEM SABAUDIE DE ANNO DOMINI M° CCC° XXVI°

Nos³¹⁰ Eduardus comes et princeps Sabaudie dux Auguste et Chablaxii et in Ytalia marchio, notum facimus universis quod, cum ab universitate proborum virorum fidelium nostrorum civium, burgensium et habitatorum civitatis et burgi Auguste nobis fuerit expositum quod baillivi nostri Vallisauguste et precipue mistras, manderii et alii inferiores nuncii curie, pretextu sui regiminis sibi commissi plura presumunt que et inconveniencias pariunt et ipsis nostris civibus et habitatoribus inferunt lesionem.

307 *Dans la marge gauche*: Invite detinentes.

308 *Dans la marge gauche*: De vi auferentibus.

309 *Lire*: Pontis.

310 *Une version de ce texte est publiée dans*: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie della città di Aosta*, p. 33-35.

Item quod aliquos usus seu consuetudines habent que ad dampnum ipsorum [LXXIX^v] non ad utilitatem retorquent ac eciam supplicatum ut supra hiis sibi succurrere dignemur ne ulterius talibus oppressionibus et consuetudinibus gravarentur. Nos igitur ipsorum iustis supplicationibus inclinati volentes ipsis de salubri consilio providere, statuimus et ordinamus ac eciam imperpetuum inter cives burgenses et habitatores nostros predictos et eorum successorum volumus inviolabiliter observari.

In primis³¹¹ quod quocienscumque contingerit ballivum nostrum Auguste qui nunc est et qui pro tempore fuerit si aliqua causa absentare de civitate predicta loco sui dimictat aliquam bonam et certam personam qui vices eius gerat et valeant acta cum eodem sicut valerent si cum ballivo acta forent.

Item³¹² quod per ballivos predictos tales ponantur in officio mistralie et mandamenti quod possunt emendas debitas facere dampna passis si aliquem indebite leserint durante officio predicto. Et si ipsos indebite aliquem gravare contingeret quod ballivus illud gravato de plano emandari faciat. Et si non habeant unde emendent ad requisicionem gravati incarcerentur in futurum et inde non exeant nisi prius emendacione facta vel nisi ad requisicionem gravati. Ita tamen quod gravatus illi incarcerato dum incarceratus fuerit teneatur ministrare qualibet die duos denarios panis pro victu etc.

Item³¹³ nolumus quod aliquis habitantium in burgo et civitate Auguste compellantur accipere terras de actis in curia ballivi et nichillominus volumus ea que fient coram ipso ballivo valere et execucioni mandari dummodo aliter constet per littera, documenta et si contingat aliquem velle habere litteras de actis curie seu aliis negotiis que extra iudicium quotidie fiunt, seu instrumenta aliqua sigillare, precipimus eos vel ea sigillari, pretio in statutis Sabaudie, per inclite recordationis dominum patrem nostrum et alios predecessores nostros ordinato. Volumus etiam et precipimus ipsas litteras, seu instrumenta, sigillo curie sigillata, mandari executioni simpliciter et de plano, prout in dictis statutis continetur.

[LXXX^r] Item³¹⁴ volumus et ordinamus quod manderii curie nostre, pro salario seu degravatione sua, infra civitatem vel extra nihil petere possint, nisi quantum in statutis continetur predictis, et quod iurent nihil ultra accipere, et suum officium fideliter exercere, omni amore, timore precio et odio postpositis et remotis.

311 *Dans la marge gauche*: Locumtenens.

312 *Dans la marge gauche*: Mistralis.

313 *Dans la marge gauche*: Processus.

314 *Dans la marge droite*: Salarium manderii.

Item³¹⁵ quod mistralis signet measuras et pondera, vocatis tamen secum aliquibus probis hominibus civitatis pro salario consueto ab antiquo.

Item quod measure et pondera examinentur in presentia ballivi predicti, vocatis aliquibus probis hominibus civitatis in loco ab antiquo consueto.

Item³¹⁶ quod mistralis, ad requisitionem civium vel burgensium premissorum de collectis seu talliis que ibi infra villam fient in futurum pignorare teneatur et nihil ratione dicte pignorationis accipiat, nisi duos denarios pro qualibet libra.

Item quod illi qui facient seu ordinabunt dictas tallias vel collectas iurare teneantur eas facere et equare bene et legaliter, omni amore, timore precio, vel odio postpositis et remotis, et quod nihil sibi de ipsis appropriabunt vel accipient, nisi salarium suum, videlicet duodecim denarios pro qualibet libra inter ipsos factores dividendos et completa recuperatione ipsius collecte, in presentia ballivi nostri et aliquorum proborum hominum civitatis quos ballivus ad hoc eligere voluerit, reddant, cum per aliquem ipsius universitatis requisiti fuerint, semel bonum et legalem computum.

Item³¹⁷ statuimus et ordinamus quod notarii qui instrumenta recipient, infra bama civitatis premissa, ipsa instrumenta substantialiter improthocolent in presentia partium et testium, et cum ipsa prothocolata fuerint ea legant in eorum presentia, ita quod substantia ibi improthocolata postea non mutetur, et quod in libris non cedullis ea improthocolent.

[LXXX^v] Item quod ipsa instrumenta reddere teneantur pro pretio in ipsis statutis Sabaudie ordinato, et infra tempus ordinatum, et infra idem tempus illi quorum erunt instrumenta similiter ipsa reddimere teneantur et qui contrafecerit penam in ipsis statutis contentam incurrant.

Item quod vicecancellarius noster Auguste chertras suas recipiet, compleat et reddat, cum inde fuerit requisitus, pro pretio consueto, infra duos menses postquam ipse chertre erunt passate, sub pena contra notarios imposita secundum statuta premissa.

Item³¹⁸ volumus et ordinamus quod in curia ballivi nostri infra civitatem non litigetur, nisi ab hora pulsationis none usque ad pulsationem completorii in ecclesia cathedrali, et qui infra illud tempus non fecerit quod incombit sibi imputetur sicut ante presentem constitutionem fiebat cum nox erat.

315 *Dans la marge droite*: Mesure.

316 *Dans la marge droite*: De talleis.

317 *Dans la marge droite*: Notarii.

318 *Dans la marge gauche*: Tempus litigandi.

Item³¹⁹ si quis citatus coram ballivo nostro non venerit, adversa parte comparente, vel si venerit et quictus fuerit, comparenti contumax et victori victus expensas factas in lite solvere teneatur.

Item³²⁰ statuimus et ordinamus quod litigantes Auguste coram ballivo nostro de callumpnia iurare teneantur, et probetur secundum formam iuris communis, et cum probatio evenerit facienda, testes compellantur expensis producentibus secundum ius commune, veritati testimonium perhibere coram ballivo nostro separatim vel coram persona publica ydonea non suspecta cui ballivus hoc duxerit commitendum et quod testes examinentur datis intentionibus et interrogatoriis si petantur, seu sibi dari velint secundum formam iuris communis, et contra ipsas probationes possint opponi ea que de iure communi competunt et non alia omni contraria consuetudine cessante. Et similiter si iuramentum a parte parti deferatur fiat secundum formam iuris communis, contraria consuetudine non obstante.

[LXXXI^r] Item³²¹ quod in causis civilibus vertentibus coram ballivo nostro infra civitatem Auguste tantum inter habitatores dicte ville possit constitui procurator secundum formam iuris communis, exceptis paribus terre et excepto iure nostro in rebus nos tangentibus.

Item³²² quod cives, burgenses et habitatores qui dicte civitatis et eorum successores possint tutellas liberorum suorum dare et concedere cui velint et de ipsis ordinare ad sue voluntatis libitum ita tamen quod dicte tutelle dari non possint, nisi illi seu illis qui infra banna civitatis predictae veniet moraturus, et ibidem continue durante tutela faceret mansionem.

Item³²³ precipimus et mandamus ballivis nostris, qui pro tempore fuerint, ne ipsos cives et habitatores pignorari permittant de bobus et asinis suis³²⁴, seu armis dummodo alia mobilia habeant unde valeant commode pignorari, et super hoc credatur assertioni nuntii curie pignorantis.

Item³²⁵ statuimus et ordinamus ne aliquis infra bamna premissa ludat de die, nisi implatea publica, nec de nocte in aliquo loco, ludo aliquo punctum monstrante nisi ad aleas, vel scacos, et qui contrafecerit vel in domo sua fieri consenserit, bamnum sexaginta solidorum incurrat.

319 *Dans la marge gauche*: Victum victori.

320 *Dans la marge gauche*: Iuramentum callumpnye.

321 *Dans la marge droite*: Procurator.

322 *Dans la marge droite*: Tutelle.

323 *Dans la marge droite*: Pignora.

324 *Effacé*: et asinis répété.

325 *Dans la marge droite*: Ludus.

Item³²⁶ volentes ipsum locum ampliori commode providere damus eis nundinas tenendas ibidem annuatim bis in anno per tres dies duraturas, prima videlicet in idibus maii, aliam in octavis festi omnium sanctorum sub leyda, et aliis usagiis in aliis nostris nundinis Ville Nove Castriargentei levare consuetis. In quorum omnium testimonium sigillum nostrum iussimus presentibus apponendum. Datum et actum apud Augustam, die quindecima mensis novembris, anno Domini millesimo tercentesimo vigesimo sexto.

[LXXXI^r]

SEQUUNTUR FRANCHISIE CONCESSE PER DOMINUM COMITEM VIRIDEM SABAUDIE CIVIBUS AUGUSTE ET HABITATORIBUS SANCTI URSI DE ANNO DOMINI M° CCC° QUINQUAGESIMO PRIMO

Nos³²⁷ Amedeus, comes Sabaudie, notum fieri volumus universis quod ad nostram presentiam accedentes dilecti nostri Henricus de Graczano nobilis, Raymondus Ieremie notarius, Ioannes de Vallecarterii, Hugonetus de Arlio, Ioannes dictus Boquin, Ioannes Anthonie, Ioannes Lermite, syndici, nomine civium, burgensium et habitatorum nostre civitatis Auguste et burgi de Porta Sancti Ursi, nobis humiliter supplicarunt quod, cum per ordinationes nostrorum predecessorum dudum statutum fuerit ut in civitate nostra predicta teneretur mercatum bis in ebdomada, videlicet in die lune in loco dicto de Bychery et in die mercurii in Porta Sancti Ursi, quod mercatum de Bicheria aliqui impedire conantur ipsum tenendo ipsa die lune in Porta Sancti Ursi, per quod fuerunt quod teneri debet in dicto loco di Bichery totaliter impeditur et destruitur, super <quo> per nos petierunt de remedio competenti provideri.

Item et quod nos ipsis civibus nostris concedere vellemus ut bis in anno nundinas celebrare et tenere valerent in civitate predicta certis temporibus per quas possent ipsarum augeri conditio et inde reciperemus incrementum.

Item quod nos tablagia que in civitate nostra predicta habemus et pro quibus quinque solidos monete Auguste percipere consuevimus, revocare vellemus ut gentes facilius ad ipsos mercatores veniant, cum aliqui attediati ex ipsis tablagiis ad ipsorum mercatum venire defferant et recusent.

Item quia in suis bonis usibus et consuetudinibus quarundam aquarum et nemorum per nonnullos turbantur, et etiam per aliquos officarios nostros in suis bonis usibus, franchisiis [LXXXII^r] et libertatibus ac consuetudinibus civitatis

326 *Dans la marge droite*: Nundine.

327 *Une version de ce texte est publiée dans*: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie della città di Aosta*, p. 68-72.

nostre predicte impediuntur. Insuper et per quam plures, tam clericos quam laicos, extra Vallem Augustam per apostolica rescripta cottidie vexentur licet in nostra curia parati sint unicuique iustitie facere complementum.

Item super eo quod cum nos habeamus in dicta civitate nostra aliquos officiales qui acta nostre curie minus care vendant, plusquam fuerit consuetum, ex qua multi litigare volentes litigium assumere formidant, quod nos eisdem civibus nostris super ipsis omnibus ipsorum indemnitatibus providere dignemur ac etiam de aliis rebus. Nos igitur ipsorum civium, burgensium et habitatorum nostrorum precibus et supplicationibus inclinati, quos favoribus proseguere volumus generosis et quorum statum ex propriis largitionibus nostris vellemus in melius reformari ut locupletiores fiant et sub regimine nostro in pace et bonorum facultatibus vivant, eisdem civibus nostris duximus concedendum quod³²⁸ ipsi cives, burgenses et habitatores nostri ipsius nostre civitatis, et omne gaudentes franchisiis ipsius civitatis, et nemoribus de Graczano et de Monte Rotundo, ex nunc et in perpetuum prout ipsi et eorum predecessores hactenus uti consueverunt, in quo nemore Montisrotundi et mercati, volumus et precipimus mandamusque debite eisdem civibus nostris, burgensibus et habitatoribus per officarios nostros quoscumque observari illud quod per inclite memorie dominum nostrum et genitorem Aymonem, Sabaudie comitem, extitit declaratum et pronuntiatum inter predictos et dominos de Quarto et omnia alia per penas in ipso pronuntiamiento contentas.

Item³²⁹ vestigiis nostrorum predecessorum inherentes, statuimus et ordinamus quod, sicut solitum est et esse consuevit et debet, quod in die lune mercatum teneri debeat in civitate nostra predicta, loco de Bicheria, [LXXXII^v] et quod nullum mercatum ipsa die lune possit teneri nec debeat a Ponte Lapideo versus Quartum usque ad Portam Frionis nisi in ipso loco de Bicheria, videlicet a domo Perrerii carpentatoris usque ad portam prius supradictam et in die mercurii ad Portam Sancti Ursi aliud mercatum et non alibi celebretur, sub pena sexaginta solidorum monete cursibilis Auguste per quoscumque venditores et emptores et alios contrahentes in contrarium facientes et sub pena denariate vendite committenda que nobis applicetur, salvo tamen et exceptis victualibus et denariatis que per albergatores et tabernarios vendi consueverunt de die in diem, que includi nolumus in penis antedictis.

Item³³⁰ eisdem civibus, burgensibus et habitatoribus nostris immunitate gaudentibus auctoritatem et licentiam concedimus quod ipsi bis in anno nundinas in civitate nostra predicta valeant celebrare, videlicet vice qualibet per

328 *Dans la marge droite*: Nemus Rotundum.

329 *Dans la marge droite*: Mercatum.

330 *Dans la marge gauche*: Nundine.

tres dies completos quarum nundinarum priores teneantur quarta, quinta et sexta diebus mensis novembris, secunda vero decima quarta, XV et XVI mensis maii, celebretur, quas nundinas per ballivum nostrum per tres dies integros volumus cum diligentia custodiri.

Item statuimus ut et ipse nundine potius publicentur quod duabus proximis annis persona magis idonea cuiuslibet hospitii mere iurisdictionis nostre totius ballivatus Vallis Auguste ad dictas nundinas venire teneatur, et ad veniendum compellatur per ballivum nostrum, sub penis et bamnis arbitrio suo imponendis, quas quidem nundinas per ballivum nostrum qui pro tempore fuerit notificari volumus voce preconia singulis annis imperpetuum ad requisitionem dictorum sindicorum qui pro tempore fuerint, per XV dies ante tempus quo tenere debebunt.

[LXXXIII^r] Item ut ad ipsas nundinas mercatores et alii facilius venire inclinentur, taliter duximus providendum quod unusquisque ad ipsas nundinas veniens, ire, stare et redire possit et valeat sine saxina, contrascambio sive repressaliis vel alio impedimento quocumque, iure tamen nostro nobis semper salvo et totaliter reservato, dummodo parati fuerint in nostra curia iuri parere; volumus etiam quod omnes albergatores et albergare volentes, ipsis nundinis durantibus, de victualibus per tres dies completos in singulis nundinis quilibet iuxta suum statum providere sibi teneatur.

Item³³¹ ut ad nundinas et mercatum civitatis nostre omnes mercerii et negotiari volentes tablagia nobis debita in civitate predicta pro quibus nobis debentur anno quolibet quinque solidi prout supra revocamus, et totaliter annullamus in casu quo ipsi cives nostri decem solidos monete predictae annui redditus nobis sufficienter assignabunt, ita quod in nos dominium dicti redditus transferatur.

Item quia nonnulli ipsos cives burgenses et habitatores nostros in suis bonis usibus et consuetudinibus predictorum nemorum turbare conantur et aliqui officarii nostri ipsas consuetudines, libertates et etiam franchisias infringere nituntur, volumus quod ipsi cives, burgenses et habitatores nostri in suis bonis usibus et consuetudinibus dictorum nemorum et mercati et aliis quibuscumque conserventur, et quod eorum libertates, consuetudines, immunitates et franchisie per quoscumque officarios nostros presentes et futuros eisdem servantur et inviolabiliter observentur.

Item super eo quod dicti cives burgenses et habitatores nostri conqueruntur quod nonnulli clerici et laici ipsos ac alios subdictos nostros Vallis Auguste [LXXXIII^r] extra curiam nostram et extra dictam vallem per privilligia et

331 *Dans la marge droite*: Revocatio tablagiorum.

apostolica rescripta incessanter de die in diem vexant et fatigant, ad loca remota trahendo, volumus quod per ballivum nostrum Vallis Auguste, qui nunc est vel pro tempore fuerit, de dictis nostris civibus, burgensibus et habitatoribus et subdictis fiat iustitia cuicumque adeo quod aliqui de ipsis non habeant materiam ad alienam curiam recurrendi et quod eisdem civibus etc. ac subdictis meliori modo quo poterit debite provideat ne extra nostram curiam ulterius per aliquem fatigentur.

Item³³² volumus et ordinamus quod clericus curie nostre predictae civitatis, qui nunc est vel pro tempore fuerit, ex nunc et imperpetuum exigere non possit nec debeat ab aliqua persona nisi duos solos denarios pro singula imbreviatura actarum nostrarum predictarum (*sic*), prout alias fuerit consuetum et pro imbreviatura cuiuslibet processus III^{or} solos denarios, confessiones vero facte in curia nostra predicta usque ad XXⁱ solidos monete cursibilis Auguste levare prohibemus, sed virtute ipsarum actarum debitorum pignorentur.

Statuimus etiam et ordinamus quod idem clericus noster ab inde in antea et imperpetuum ab aliqua persona exigere non possit nec debeat pro singula libra a LX solidis insuper dicte monete nisi solos duos denarios, ex confessionibus levandis de actis nostris predictis et de processibus levandis secundum quantitatem rei petite, videlicet ad rationem duorum denariorum pro libra et si idem clericus noster contrarium fecerit, ipsum ex nunc tenore presentium dicto nostro privamus officio.

Item damus et concedimus per presentes omnibus et singulis utentibus et gaudere volentibus consuetudinibus, libertatibus et franchisiis nostre civitatis predictae licentiam et auctoritatem ex nunc imperpetuum Bicheriam faciendi in locis dicte civitatis consuetis et non alibi, sub conditionibus contentis in franchisiis antiquis predictorum nostrorum civium, solvendo tamen nobis in manibus [LXXXIII^r] nostri ballivi pro singulo Bicheriam incipiente ab inde in antea X solidos semel monete Auguste cursalis, et mistrali nostro Auguste quinque solidos eiusdem monete semel, non obstantibus aliquibus ordinationibus indebitis habitis inter bicheros presentes vel futuros dicte civitatis.

Item precipimus et mandamus harumstrarum serie litterarum domini de Quarto compelli et cogi per ballivum nostrum Vallis Auguste, qui nunc est vel pro tempore fuerit, ad observationem pronuntiationis dudum facte per dominum nostrum et genitorem nostrum carissimum inclite memorie Aymonem, comitem Sabaudie, super impeditione mercati nostre civitatis Auguste, eo quod suas gentes non permittit venire ad dictum mercatum et dictos cives nostros, burgenses et habitatores uti dicto nemore Montis Rotundi antedicti, prout et ab antiquo esse

332 Dans la marge gauche: Taxa actarum curie.

solet consuetum inter dominos de Quarto, ex una parte, et dictos cives nostros, ex altera, ex penis in dicta pronuntiatione contentis.

Mandantes harum nostrarum serie litterarum predicto ballivo nostro presenti et futuro ac omnibus aliis officiariis nostris Vallis Auguste ut omnia et singula supra dicta firmiter et inviolabiliter observent, nec contra ipsa aut eorum aliqua in contrarium faciant vel actemptent, fieri ve vel actemptari per aliquem patiantur, sed ea observari faciant sub pena nostre indignationis perpetue, mandato inde alio a nobis super hiis minime expectato. Datum Auguste, cum appositione sigilli nostri in testimonium premissorum, die XX^a mensis septembris, anno Domini M^o III^c <LI°>. Hoc per dominum, presentibus dominis <episcopo> Gebennensi, Sancti Amoris, et Petri de Tors. Relatione dominorum Petri de Montagniaco et Ioannis Ravexii. Reddatur etc.

[LXXXIIII^r]

SECUNTUR FRANCHISIE NOVE CIVITATIS AUGUSTE CONCESSE PER COMITEM DOMINUM AMEDEUM, ANNO DOMINI M^o CCC^o LXXXX° PRIMO

In nomine Domini amen³³³. Nos Amedeus, comes Sabaudie, dux Chablaxii et Auguste, et in Ytalia marchio, notum fieri volumus tenore presentium universis, tam presentibus quam futuris, quod nos, considerantes graves iacturas et dispendia que nos et universi nostri subdicti patiuntur, ex eo videlicet quod officia nostra Sabaudie sunt pro tantis financiarum quantitatibus obligata nam quicumque ballivi, iudices, castellani et alii officiorum rectores inspicientes quod super dictis officiis suas pecunias nobis aut nostris predecessoribus mutuo tradiderunt, die et nocte curant et excogitant incessanter quod lucra pro dictis eorum pecuniis proveniant undecumque debeant provenire, nec videmus quod huiusmodi commoda ymo potius rapinas illicitas alibi capere valeant quam super nos et subdictos nostros predictos et propterea ut submissus nobis populus, sine huiusmodi extortionibus et rapinis, amodo in antea quiete vivere valeat et ne cogantur a subdictis nostris predictis subsidia, focagia, subventiones, mutua aut alias prestationes tam frequenter requirere, aut requiri facere nostri parte, post spatiosam deliberationem inde habitam cum patrie nostre prelati, militibus, legum professoribus et peritis in conclusione et arresto remansimus quod per totam terram nostram, a subdictis nostris carissimis qui nobis deficere non noverunt, unicam [LXXXV^r] pro nunc subventionem requirere debeamus, qua mediante ab huiusmodi gravibus oneribus et debitis nos eximere et educere

³³³ Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie della città di Aosta*, p. 107-111.

valeamus, tandem a dilectis civibus nostris Auguste facta per nostros consiliarios requisitione super hiis vice nostra, ipsi omnes deliberatione prehabita in relevamen et exemptionem officiorum et omnium predictorum novies viginti florenos ducatos auri aut quindecim denarios grossos pro quolibet floreno solvendos annis singulis in festo nativitatis Dominice septem annis proximis durantibus nobis de gratia speciali concesserunt. Quam confessionem (*sic*) sive donum de speciali gratia nobis factam fuisse cognoscimus et etiam reputamus quod nolumus nec intendimus dictis civibus nostris in aliquibus eorum bonis consuetudinibus, libertatibus, franchisiis, privilegiis et statutis novis seu veteribus preiudicium aliquod generari et mediantibus gratia et concessione presentibus, nos comes prefatus, pro nobis et nostris heredibus et successoribus universis dictis civibus nostris, burgensibus et habitatoribus et qui ibidem habitabunt in posterum pro se et eorum posteritatibus perpetuo eis super hoc instantibus, damus, largimur et concedimus, ex nostra certa scientia, per presentes capitula, libertates, franchisias et privilegia infrascripta.

Et primo³³⁴ quod quicumque constituendus ballivus in ingressu sui regiminis teneatur et debeat promittere et iurare bona fide omnes franchisias, libertates, privilegia et consuetudines Vallis Auguste dictis civibus nostris per nostros predecessores indultas et indulta eisdem nostris civibus et eorum singulis observare et attendere in singulis eorum punctis et capitullis cum effectu, et hoc sub pena quinquaginta marcharum argenti toties committenda quoties per eundem ballivum fuerit contrafactum et restitutionis [LXXXV] omnium dampnorum, expensarum et interesse que, quod et quas per dictos cives vel aliquem ipsorum fieri et substineri contingerit occasione dicte promissionis non facit.

Item³³⁵ eisdem nostris civibus, burgensibus et habitatoribus nostre civitatis Auguste et burgi Porte Sancti Ursi et suburbiorum eorundem presentibus et futuris pro nobis et nostris heredibus et successoribus perpetuo ex nostra certa scientia laudamus, approbamus, emologamus, ratificamus et confirmamus omnes et singulas libertates, franchisias et privilegia eis dudum indultas et indulta pro³³⁶ clare et laudabilis memorie illustrem dominum et genitorem nostrum carissimum et eius predecessores condam prout et quemadmodum hactenus uti consueverunt.

Item³³⁷ quia in franchesiis et libertatibus dudum concessis per recolende memorie illustrem patrem et dominum nostrum carissimum dominum comitem condam continetur clausulaque est talis: "Preterea nos affectantes predictos

334 *Dans la marge droite*: Ballivi iurant franchisias.

335 *Dans la marge gauche*: Confirmatio earundem.

336 *Lire*: per.

337 *Dans la marge gauche*: Privilegia natorum illegitime.

cives, burgenses et habitatores nostros predictæ civitatis et suburbiorum eiusdem amplioribus libertatibus seu franchisiis gaudere atque frui spontanea nostra voluntate, ad requisitionem et postulationem dictorum omnium³³⁸, burgensium et habitatorum dicte civitatis, eisdem civibus, burgensibus et habitatoribus dicte civitatis et suburbiorum eiusdem, qui nunc sunt et qui pro tempore fuerint, recipientibus pro se suisque heredibus ac successoribus, damus et concedimus pro nobis et nostris heredibus et successoribus imperpetuum quod quicumque usurarii vel bastardi seu bochacii in dictis civitate et suburbio habitantes de [LXXXI^r] servitute a manu mortua totaliter sint liberi et immunes, ita quod nos heredes et successores nostri, ballivi, castellani et alii officiales nostri, qui in dicta civitate et Valle Augusta nunc sunt et qui pro tempore fuerint, nihil petant, habeant, percipiant nec petere possint in bonis usurariorum et bastardorum seu bochaciorum, pro eo quod contractus usurarios exercuerint, vel bastardi seu bochacii fuerint nec ab heredibus eorum actionibus memoratis, seu eorum bona ad ipsorum heredes ex testamento vel ab intestato sine contradictione qualibet perveniant pleno iure. Volentes et concedentes quod testamentum vel ordinationes seu donationes quod vel quas de rebus vel bonis suis in vita et in morte legitime fecerint, valeant et habeant plenam roboris firmitatem et dictam libertatem seu franchisiam eisdem damus et concedimus prout melius possimus, nominibus quibus supra dictam libertatem et franchisiam et specialiter dictam clausulam ad supplicationem dictorum civium nostrorum confirmamus et etiam declaramus quod appellatione bastardorum seu bochaciorum continentur omnes illegitime nati quod ad dictam libertatem et nostram declarationem et confirmationem presentes et sint testabiles et etiam capaces et succedant et eisdem pari modo succedatur.

Item quod et alii illegitime nati possint et valeant succedere in advoieria seu tutela liberorum³³⁹ talium illegitime natorum prout ceteri cives nostri naturales et legitimi succedunt in advoyeria et tutela liberorum suorum naturalium et legitimorum.

[LXXXI^r] Item³⁴⁰ quod pascua, nemora et alia loca comunia occupata a triginta annis citra per alios quam per nos et de quibus non fit nobis emolumentum aliquod annuale apperiantur et sint omnia in territorio Auguste, Quarti et Breysonygnie prout erant ante occupationem predictam et eis sic apertis ea non possimus nec debeamus alicui concedere vel donare, nisi de ipsorum civium processerit voluntate.

338 *Lire*: civium.

339 *Effacé*: futurorum. *Les mots talium illegitime natorum sont ajoutés dans la marge droite avec un rappel.*

340 *Dans la marge gauche*: Pascua.

Item³⁴¹ quod nullus civis, burgensis et habitator civitatis, burgi et suburbiorum predictorum capi, detineri, arrestari aut incarcerari possit vel debeat pro aliquo delicto, crimine vel offensa pro quibus secundum patrie consuetudinem aut viribus franchisiarum civitatis et burgi predictorum pena corporalis infligi non deberet, casu videlicet quo parati erunt prestare in curia nostra de stando iuri idoneam cautionem et quod omnes et singuli de delictis criminalibus arestati, capti seu carcerati statim post lapsum unius mensis relaxari et a carcere liberari omnino debeant aut fieri sententiam super processibus inquisitoriis inde factis a quibus, si absoluti fuerint, nulla exactio³⁴² ratione miiallie vel queriis alia peti possint vel exigi quoquo modo sed qui ipsum talem capi, arrestari et carcerari procuraverint ad restitutionem omnium dampnorum, expensarum et gravaminum ac emendam iniurie teneantur eidem.

Item³⁴³ quod predicti cives, burgenses et habitatores non possint vel debeant extra terminos franchises³⁴⁴ civitatis nostre predictae ad cuiusvis instantiam adiornari aut ad iudicium evocari pro aliquo contractu, obligatione vel quocumque delicto vel crimine gravi vel enormi, nisi in causa appellationis secundum quod fuit hactenus consuetum. Que causa appellationis infra sex menses proximos ad plus debeat per appellationum iudicem terminari et quicumque contrarium faciens aut fieri procurans ad emendam et restitutionem omnium dampnorum, expensarum et gravaminum, ut superius teneantur. [LXXXVII^r] Et taliter³⁴⁵ adiornati minime comparere debeant ut ubi eos contingerit evocari, sed bamna et pene provide impositae et imponende nulle sint viribusque omnino careant et effectu et insuper omnibus et singulis contra quos fuerit inquisitum super quibuscumque criminibus, offensionibus et delictis copia inquisitionis et processus³⁴⁶ inde facti integre concedi et dari debeat inquisito, aut eius parentibus et amicis si illam duxerint requirendum, et ei de advocato seu consilio provideri, delati tamen moderatis expensis et terminis congruis pro faciendis suis defensionibus assignari citarique debeant, testes nominandi perhibitori super defensoriis articulis testimonium veritatis, sententia autem hiis obmissis lata nulla sit ipso iure, et obmissis in predictis omnibus solempnitatibus consuetudinis et aliis quibuscumque hactenus observatis. Quodque³⁴⁷ ipsi cives, burgenses et habitatores presentes possint et eis

341 *Dans la marge gauche*: Non arrestentur.

342 *Dans la marge gauche*: Incarcerati debeant infra mensem relaxari et si fuerint absoluti, pars adversa teneatur ad mijalliam, dampna et interesse.

343 *Dans la marge gauche*: Non extrahantur.

344 *Dans la marge gauche*: Non tradantur extra franchisesiam nec in causa apellationis et vocati non tenentur comparere.

345 *Dans la marge gauche*: Vocati min<ime> teneantur comparere.

346 *Dans la marge droite*: Copia processus.

347 *Dans la marge gauche*: Est contra consuetudinem.

licitum sit appellare a quibuscumque gravaminibus³⁴⁸ et sententiis latis et ferendis adversus eos de et super omnibus et singulis criminibus, offensis et delictis levibus aut enormibus et quocumque nomine censeantur, qua appellatione pendente contra ipsum inquisitum nil possit vel debeat quomodolibet innovari consuetudine contraria privilegiis aut indulgentiis impetratis et impetrandis, nonobstantibus quibuscumque in contrarium facientibus.

Item quod predicti cives, burgenses et habitatores et quilibet eorum possint et valeant et eis licitum sit uti libere sine turbatione qualibet piscationibus aquarum³⁴⁹ infra mandamentum et alibi ubicumque infra mandamentum predictum et chaudanis locorum et mandamentorum predictorum, nec non omnibus et singulis nemoribus nigris mandamenti et castellanie Breysognie pro reparatione pontium quandocumque casus necessitatis in eis in futurum quandocumque emergerit et acciderit.

[LXXXVII^r] Item³⁵⁰ quod dicti cives, burgenses et habitatores Quarti sint liberi, immunes ab omnibus et singulis exercitiis et cavalcatisque nostris durantibus septem annis proximis prout supra quibus durabit solutio concesse quantitatis per nos ut premittitur requisite, eo salvo quod si ad partes Vallesii causa guerre cum armis personaliter nos aut successores nostros ire contingerit dicti cives et habitatores quandocumque per nos seu ballivum nostrum mandabuntur illuc ire debeant cum armis et etiam teneantur accedere.

Item³⁵¹ quod nullus cuiuscumque status et conditionis sit cuius pondera et mesure signata et signate fuerint signo armorum nostrorum puniri possit vel debeat nec ab eodem quicumque peti vel exigi ratione alicuius defectus qui reperiri possit in ipsis ut si in aliquo legitimam et iustam mensuram seu forent in aliquo diminuta vel diminute, nisi tamen in predictis scienter et ex proposito intervenerit fraus et dolus levataque et levanda pondera et mesure occasione predicta infra X dies proximos a die captionis numerando et eisdem civibus et habitatoribus dolo et fraude impredictis carentibus libere reddi debeant absque aliqua exactione in statu in quo erunt tempore quo levabuntur.

Item³⁵² quod omnes et singuli tenentes ad manus suas domos in civitate et burgo predictis.

Item et illi qui mercationes habent et exercent in eisdem et qui res et possessiones

348 *Dans la marge droite*: In criminibus potest appellari. *Dans la marge droite*: Quod possint appellare a quibuscumque gravaminibus et in criminalibus.

349 *Dans la marge droite*: Omnibus licet piscari.

350 *Dans la marge gauche*: Emptio onerum.

351 *Dans la marge gauche*: Mesure signate.

352 *Dans la marge gauche*: Contributio onerum.

civium et burgensium defunctorum in predictis civitate et burgo ex testamento vel ab intestato aut quovis contractu [LXXXVIII^r] in toto vel in parte tenent et possident per se vel per alios seu redditus percipiunt pro eis teneantur et debeant a modo in antea contribuere cum ipsis civibus, burgensibus et habitatoribus in singulis oneribus communis pontium publicorum et murorum civitatis nostre predictae quodcumque casus emerit necessarius pro premissis.

Item quod quicumque clerici coniugati in solutione concesse nobis superius quantitatis indifferenter prout alii contribuere teneantur et debeant nemine excepto.

Promittentes tenore presentium dictis civibus, burgensibus et habitatoribus recipientibus ad opus sui et successorum suorum imposterum per solemnem stipulationem et per iuramentum nostrum prestitum corporaliter ad evangelia Dei sancta sub nostrorum obligatione bonorum quorumcumque omnia et singula capitula, concessionem, libertates et privilegia supra scripta eisdem nostris civibus et eorum perpetuo successoribus tenere, attendere, complere et observare inviolabiliter cum effectu, et nunquam per nos vel alium seu alios quoquo modo facere, opponere vel venire, nec contra facere vel venire volenti prebere auxilium, consilium vel iuvamen.

Mandantes tenore presentium ballivo et procuratori nostris Vallis Auguste et quibuscumque castellanis, commissariis, mistralibus et ceteris officiariis nostris, presentibus et futuris, vel eorum locatenentibus, quatenus quascumque concessionem, largitionem et gratias superius declaratas dictis nostris civibus, burgensibus et eorum posteritatibus perpetuo in qualibet [LXXXVIII^r] eorum parte teneant et observent, in nullo contrafaciant vel opponant aut fieri contra ea vel ipsarum aliqua quomodolibet patiantur.

Datum Auguste, die XXII iulii, anno Domini M^o III^c LXXXX primo sub signeto nostro. Per dominum relatione dominorum reverendi episcopi Augustensis, Montis Ioveti et Iohannis de Conflens. Michael de Croso etc.

COPIA PRIME FRANCHIE³⁵³ CONCESSE HABITANTIBUS VILLENOVE CASTRI ARGENTEI PER ILLUSTREM DOMINUM PHILIPPUM COMITEM SABAUDIE, ANNO DOMINI M^o CCC^o LXXVIII°

Anno Domini M^o III^c LXXVIII, indictione quindecima, die secunda mensis aprilis notum sit omnibus quod ibidem in iudicio coram viro nobili Gaspardo de Provanis vice ballivo Vallis Auguste pro tribunale sedente necnon impresencia testium infrascriptorum videncium ad oculum, ad requisicionem

353 *Lire*: Franchisie.

Guidonis Geneyvro et Vionini de Oytal burgensium et sindicorum Ville Nove Castri Argentei requirencium suo nomine et aliorum burgensium dicti loci, ego Anthonius Barberii notarius infrascriptus, unacum notariis eciam infrascriptis vidi, tenui inspexi et diligenter de verbo ad verbum legi quasdam litteras emanatas ab illustri principe et domino domino Philippo [LXXXIX^r] Sabaudie et Burgundie comite sigillatasque magno sigillo equi prefati domini comitis non viciatas non corruptas non suspectas nec in aliqua earum parte destructas sed sanas et integras prout impresenti apparet.

Quarum litterarum tenor talis est:

«Quoniam³⁵⁴ ignorantie ac oblivionis nubilo que de facili ex lapsu temporum inducuntur obscuritatem et ambiguitatem suscipiunt que geruntur idcirco nos Philippus Sabaudie et Burgundie comes ea que impresenti statu ordinare et disponere volumus ad habendam perpetuam rei geste memoriam dignum duximus tenore presentium exprimenda. Noverint igitur universi tam presentes quam posterius presentes inspecturi quod nos, moti ex dilectione et affectione speciali quam habemus ad castrum quod dicitur Castrum Argenteum in Valle Augusta et habitatores loci predicti, presentes nec non et posterius, quos cum presentibus pari frui volumus³⁵⁵ libertate, statuimus, facimus et ordinamus villam francam apud Castrum Argenteum terminis infrascriptis videlicet: ab aqua que vulgariter dicitur Doyri usque ad Castrum Argenteum prout important clausure veteres dicti castri et ab aqua que vocatur Flons usque ad rupem Castri Argentei. Volentes, concedentes et statuentes pro nobis et nostris successoribus quod omnes presentes et posterius in villa infra dictos terminos [LXXXIX^r] facta, constructa aut conficienda commorantes a talliis et aliis quibuscumque iniustis exactionibus sint liberi et immunes ac memorata franchisesia perfruantur. Sane nos volentes per nos et posterius nostros habitantes in villa predicta Castri Argentei pro favore prosequi et affectu statuimus, volumus et ordinamus quod, si quis morans in villa predicta usurarius fuerit aut bastardus³⁵⁶, possit in formam iurisdicionis de bonis et rebus suis disponere, ordinare aut testari prout sue fuerit voluntatis aut si sine testamento decesserit res et bona ipsius descendentes ad parentes eius proximiores usque ad quartum gradum devenire volumus pleno iure, prout exigit ordo iurisdicionis, non obstante patrie consuetudine ex qua debemus succedere in bonis et rebus talium personarum. Volumus³⁵⁷ etiam quod filie in loco predicto commorantes, quantum ad nos attinet, patribus agnatis, cognatis et proximis suis succedant cum

354 Une version de ce texte est publiée dans: D. DAUDRY, *Le bourg de Villeneuve et ses franchises*, p. 12-20.

355 Dans la marge droite: Villa Nova franca est.

356 Dans la marge gauche: Usurarii et bastardi possunt testari secundum ius.

357 Dans la marge gauche: Filiarum successio.

masculis equa lance, contraria consuetudine nonobstante. Quequidem universa et singula in villa predicta commorantibus in franchesiam perpetuam pro nobis et successoribus nostris concedimus et donamus per presentes ponimus autem in bamno nostro totum spatium infra dictos confines comprehensum ut si quis³⁵⁸ infra dictum spatium alicui vim intulerit vel aliquem violaverit [XC^r] vel aliquo modo percusserit dampnum et iniuriam leso restituat ad cognitionem curie nostre aut ballivi nostri impartibus illis vel eius qui in loco predicto pro nobis fuerit, nobis satisfaciatur. Si quis³⁵⁹ vero hominem interfecerit, persona eius et bona nobis confiscantur. Si quis³⁶⁰ autem infra dictum terminum predictum vel extra furtum commiserit et convictus fuerit, persona eius et res tam mobiles quam immobiles in nostra voluntate sint. Si quis³⁶¹ infra terminos predictos in domo alicuius clerici, religiosi vel burgensis insultum fecerit, in sexaginta librarum condemnatur, similiter de fractura. Si quis³⁶² sagittam cum arcu vel balista proiecerit penam LX librarum incurrat. Si quis³⁶³ in adulterio deprehensus fuerit, adulter et adultera nudi per villam ducantur et penam LX solidorum incurrant. Si quis³⁶⁴ pontem Beate Marie de Duria vel pontem de Flunx fregerit, vel aliquo modo violaverit LX librarum pena multatur. Si quis³⁶⁵ falsam mensuram grani vel vini habuerit infra terminos predictos vel in molendinis sexaginta solidorum pena teneatur. Ad reprimendas³⁶⁶ autem malicias et hominum oppressiones tam presentium quam futurorum recipimus in protectionem nostram personas clericorum ac burgensium in villa predicta commorantium, vineas et omnes res et possessiones eorundem mobiles et immobiles. Si vero³⁶⁷ clerici in villam predictam commorantes ecclesiam et domos suas claustrali muro circumdare voluerint sine contradicione hoc facere valeant. Hec autem omnia prout supra [XC^v] scripta sunt per totum comitatum nostrum Sabaudie habitatores in villa predicta firmiter et bona fide promittimus observare. Et ex adverso habitatores ville predicte tenentur quantum in ipsis est suprascripta omnia et que inferius sub sequente integraliter observare, pro hac autem franchesia et libertate concessa, predictis habitatoribus tenentur nobis et successoribus nostris fidelitatem et

358 *Dans la marge gauche*: De vim inferentibus et vulnerantibus.

359 *Dans la marge droite*: De homicidiis.

360 *Dans la marge droite*: De furtis.

361 *Dans la marge droite*: De fracturis et insultis.

362 *Dans la marge droite*: De sagittis.

363 *Dans la marge droite*: De adulterio.

364 *Dans la marge droite*: De fractione pontium.

365 *Dans la marge droite*: De mensuris.

366 *Dans la marge droite*: Protectio.

367 *Dans la marge droite*: Claustra.

homagia facere et servare. Si quis³⁶⁸ vero ab hoc resilierit et convictus fuerit persona ipsius nobis tradatur et res eius et bona confiscentur. Preterea³⁶⁹ omnes habitatores ville predictae debent et tenentur nobis aut mandato nostro dare et reddere annuis singulis sex denarios pro qualibet extensa brachiorum domus sue ita quod per anteriorem partem domus secundum latitudinem protendatur. Retinemus³⁷⁰ si quidem nobis et successoribus nostris specialiter in villa predicta dominium laudes et vendas iurisdictionem merum et mixtum imperium bampna iusticias et cavalcatas furna et molendina quod nullus³⁷¹ possit ibidem furnum aut molendinum construere aut habere nisi nos aut nostri successores sive nostra aut successorum nostrorum licentia speciali preterea volumus et concedimus quod mercatum³⁷² sit in villa predicta qualibet hebdomada in die sabatti. Retinemus autem nobis leydam³⁷³ in villa predicta videlicet in equo et equa si vendantur infra terminos predictos quattuor denarios, in bove, vacha, asino vel asina duos denarios, in ove, capra et porco obulum. Retinemus etiam nobis et successoribus nostris lingas boum ad macellum venditorum et mercatum. Volumus autem quod commorantes in villa predicta a leyda sint liberi et immunes. Si quis vero extra terminos [XCI] predictos in fraudem venderet vel emeret in X solidis puniatur.

Item³⁷⁴ retinemus nobis et successoribus nostris quod in die fori non sit alicui licitum vendere mercaturas aut carnes mortuas nisi decocte fuerint preter quam in domo fori construenda locationem aut dicte domus mercati nobis et successoribus nostris retinemus, et si forte construeremus nundinas in villa predicta retinemus nobis iura nundinarum prout ordinarem de consilio sapientum. Retinemus³⁷⁵ etiam nobis et successoribus nostris bamnum vini vendendi infra bamna Castri Argentei per quindecim dies anno quolibet in principio augusti, ita quod in illis XV diebus nullus vendat vinum ibidem nisi nos aut ille cui dederimus in mandatis. Insuper³⁷⁶ retinemus nobis et nostris successiones peregrinorum mercatorum transeuntium per villam predictam vel morantium in ea vel morentium in eadem. Sciendum est autem quod si quis in episcopatu Augustensi nos offenderet habitatores ville predictae debent et tenentur pro viribus iuvare nos extra vero episcopatum predictum pro facultatibus suis debent et tenentur similiter nos iuvare. Ut autem predicta omnia plenior habeam firmitatem et ad habendam

368 *Dans la marge gauche*: Fidelitas.

369 *Dans la marge gauche*: Tense.

370 *Dans la marge gauche*: Laudes.

371 *Dans la marge gauche*: De furnis et molendinis.

372 *Dans la marge gauche*: Mercatum.

373 *Dans la marge gauche*: Leyda.

374 *Dans la marge droite*: De carnibus.

375 *Dans la marge droite*: Bannum vini.

376 *Dans la marge droite*: Peregrinorum successiones.

predictorum noticiam maiorem, sigillum nostrum duximus presentibus litteris apponendum. Datum et actum apud Aquianum, die mercurii ante purificationem Beate Marie, anno Domini M° II^C septuagesimo tertio».

De quibus omnibus dicti sindici nomine suo et quo supra pecierunt fieri per me notarium subscriptum publicum instrumentum sive vidimus de predictis litteris scriptis. Actum apud Moriacionem in domo Martini Corna, presentibus ad hec vocatis et rogatis videlicet Petro Agricole de Ruyna et Bonifacio Nervi de Moriacione, notariis publicis.

[XCI^v] Et ego, Anthonius Barberii de Derbia, auctoritate imperiali et domini comitis Sabaudie notarius publicus hiis omnibus interfui cum notariis infrascriptis et ad requisicionem dictorum sindicorum, hoc presens vidimus sive transumptum scripsi et in formam redegei prout in dictis litteris originalibus inveni, nichil addens nichil minuens preter litteram vel sillabam propter quod census mutetur vel intellectus minuatur, inde me subscripsi manu mea propria fideliter et signavi signis meis consuetis in testimonium veritatis.

Et ego, Petrus Agricole de Ruyna, notarius publicus auctoritate imperiali et domini comitis Sabaudie hiis omnibus cum notariis predictis et infrascriptis interfui, vidi et inspexi et ideo me subscripsi fideliter et signavi signo meo consueto in testimonium veritatis omnium premissorum.

Et ego, Bonifacius Nervi de Moriacione, notarius publicus auctoritate imperiali et domini comitis Sabaudie hiis omnibus cum notariis predictis interfui inde me subscripsi propria manu fideliter et signavi signo meo consueto in testimonium veritatis omnium et singulorum premissorum.

Nos Benemeritus de Provanis, ballivus Vallis Auguste et castellanus Castriargentei pro illustri et magnifico principe domino domino nostro domino Amedeo Sabaudie comite, notum facimus universis quod Gaspardus de Provanis noster locumtenens in hac parte deputatus, presens vidimus sive vidimus (*sic*) sive instrumentum per dictum Anthonium Barberii receptum in eius presencia per dictos syndicos fuit preceptum necnon [XCII^v] per dictum Anthonium et alios notarios predictos cum litteris originalibus supra designatis collatio ad tenorem ipsarum litterarum facta fuit cum dicto exemplo. Igitur nos nomine et auctoritate qua supra presens instrumentum sive vidimus laudamus et auctorizamus per presentes ad hoc et propter hoc quod predicta roboris obtineant firmitatem in cuius rei testimonium sigillum nostri ballivatus quo utimur in talibus duximus fore apponendum ut omnia predicta omnibus videre volentes pateant fore publica. Datum anno Domini M° III^C LXXXII die secunda mensis aprilis indictione XV. Anthonius Barberii.

*COPIA SECUNDE FRANCHISIE CONCESSE DICTIS BURGENSIBUS PER DOMINUM, ANNO DOMINI
M^o III^c VIGESIMO SEXTO*

Nos³⁷⁷ Eduardus comes Sabaudie et in Ytalia marchio notum facimus universis presentes inspecturis quod nos visa et inspecta quadam libertate concessa habitatoribus Ville Nove Castri Argentei per bone memorie dominum Philippum comitem Sabaudie et Burgondie patrum nostrum auditaque quadam supplicatione nobis facta per dilectos burgenses nostros dicti loci asserentes se gravatos fore et verisimiliter sperantes fortius infuturum se gravari ex aliquibus in ipsa libertate contentis nisi salubre remedium apponatur a nobis cum instantia requisierint ut ipsam libertatem in aliquibus ipsos nimium opprimentem alleviande declarare [XCII^v] vellemus et in ipsa quedam addere et quedam diminuere de eadem ad hoc ut ex declaratione, additione et diminutione huiusmodi dicti burgenses nostri tollerabilius et facilius valeant sustentari et extrahere libentius confluant ad morandum ibidem idcirco volentes ipsorum burgensium nostrorum iustis precibus inclinare et ipsos potius benigno favore prossequi quam suis comoditatibus derogare declarationes, additiones et diminutiones dicte libertatis fecimus et concessimus dictis nostris burgensibus et eorum posteritatibus ut infra plenius.

Imprimis cum super facto calvacatarum inter cetera continetur in ipsa libertate quod habitatores dicti loci extra episcopatum et diocesim Augustensem pro facultatibus suis teneantur nos iuvare ex quo dicti nostri burgenses moderate gravantur propter inopiam eorundem nos itaque dictam clausulam et onus ipsius alleviare volentes declaramus quod in omni casu et quotiescumque mandabuntur vel fuerint requisiti tam per nos quam ballivum nostrum Vallis Auguste quam etiam gentes nostras sequi et iuvare teneantur in tota valle et diocesi Augustensi dicti burgenses nostri dicte Ville Nove et ipsorum posteritates concedentes etiam ipsis burgensibus nostris qui nunc sunt et qui pro tempore fuerint ut ipsi ex omnibus calvacatis et sub omni onere calvacatarum nostrarum que imposterum mandabuntur extra Vallem et extra diocesim Augustensem sint quicti et liberi mittendo ad ipsas cavalcatas quindecim bonos clientes, armatos et munitos perpointis, gorgeriis, ferreis, cervelleriis, scutis, lanceis et ensibus [XCIII^r] quos quindecim clientes nobis in dictis calvacatis nostris mittere debeant sumptibus ipsorum anno quolibet per unum mensem quando requisiti fuerint vel mandati et debet computari dictus mensis die qua dicti clientes recedunt de domibus ipsorum eundo, morando et redeundo usque ad die (*sic*) qua revertentur ad domos eorundem inclusive. Et dictos clientes nobis ut supra debent mittere illos videlicet quos castellanus noster Castri Argentei ex ipsis sufficientes et ydoneos

³⁷⁷ Une version de ce texte est publiée dans : D. DAUDRY, *Le bourg de Villeneuve et ses franchises*, p. 21-24.

reputabit salvo et retento quod in omni casu ovallie dicti burgenses et successores nostros et comitatum Sabaudie sequi iuvare et succurrere teneantur sicut alii de Valle Augusta extra vallem et diocesim Augustensem.

Item³⁷⁸ cum a modico tempore citra consuetum fuerit per inclite recordationis dominum Amedeum genitorem nostrum et per ballivos et nostros castellanos ibidem certum et unicum statuere notarium ad recipienda omnia instrumenta que recipienda forent infra terminos libertatis Ville predicte ita quod nulli alii liceret dicta instrumenta recipere nec dictum officium exercere ex quo burgenses et habitatores predicti asserunt se nimium fuisse et fore gravatos statuimus volentes et concedentes quod ex nunc in antea quicumque notarius sufficiens et ydoneus dicta instrumenta recipere et dictum³⁷⁹ officium exercere possit et sibi impune liceat et cuicumque eidem percipere instrumenta recipienda et per ipsum fieri facere liceat predicta consuetudine nonobstante ita tamen quod quilibet notarius qui ex nunc infra dictos terminos dictum officium exercebit nobis aut castellano nostro Castriargentei annis singulis in festo beati Andree octo [XCIII^v] denarios grossos argenti teneantur dare et solvere pro exercitio officii predicti omnes litteras si quis per dictum³⁸⁰ genitorem nostrum per nos aut officarios nostros concesserint super officio huiusmodi alicui singulari vel singularibus personis tenore presentium revocamus et si notarius huiusmodi exeat extra terminos libertatis predicte ad cauthelam pro dictis instrumentis recipiendis nobis nichillominus in dictis octo denariis grossis turonensibus teneatur ut supra.

Item³⁸¹ cum in concessione libertatis predicte nundine ordinate fuerint in dicta villa in octabis festi beati Michaelis et post modum per dictum genitorem nostrum nundine fuerint ordinate in villa Moriarii ex quo nundine dicte Ville Nove perduntur et inutiles omnino redduntur eo quia immediate ordinate sunt dicte nundine Moriarii in recessu nundinarum dicte Villenove et propter hoc a parte Vallis Digne nulla aportantur venallia ibidem. Idcirco nos statuimus et ordinamus quod nundine Moriarii sint et incipiant teneri incrastinum festi beati Dionisii in mense octobris et durent per tres dies continuos prout consuetum extitit et quod nundine dicte Villa Nove quarta die post dictum festum beati Dionisii in recessu dictarum nundinarum Moriarii, videlicet XIII octobris incipiant et teneantur et iste ordo dictarum nundinarum volumus quod ex nunc observetur.

Item cum in mandamento Castri Argentei multa sint loca inutilia que si aquarizarentur (*sic*) utilia forent statuimus et ordinamus quod quicumque voluerit

378 Dans la marge gauche : De notariis.

379 La phrase de notarius à dictum a été ajoutée dans la marge droite avec un rappel.

380 Le mot dictum est ajouté dans l'interligne supérieur.

381 Dans la marge gauche : Nundine.

levare et facere rivum novum in dicto mandamento ad ducendum aquam Durie vel fluviorum de montibus descendantium illud facere possit libere [XCIII^r] non obstante contradicione alicuius persone per cuius predium seu possessionem fiet rivus³⁸² predictus sive transitus dicte aque dum tamen dampnum predii seu possessionis illi cuius erit ad arbitrium castellani nostri et proborum hominum emendari faciant habendo respectum similiter ad commodum quod ex rivo predicto et aque ductu haberet ille qui dampni peteret emendam et hoc idem intelligimus de rivis iam levatis.

Item cum aliqui dicti mandamenti partem habeant in certis aquis quas ducere non possunt ad res suas ad aquandas propter impedimentum illorum per quorum possessiones habent transire, voluimus, statuimus et ordinamus quod omnes habentes et qui in futurum habebunt partem in aquis huiusmodi ipsas pro parte eis contingente ducere valeant ad possessiones suas, non obstante contradicte alicuius, emendando dampnum per modum supra dictum.

Item³⁸³ cum in eorum libertate predicta contineantur certa bamna imposita offendenti dictis nostris burgensibus infra terminos ipsius libertatis statuimus et ordinamus ut quicumque ipsis burgensibus non solum infra libertatem, verum etiam extra ipsam libertatem offensionem fecerit in personis vel rebus illud idem bannum incurrat quod incurreret infra limites franchises predictae que omnia universa et singula suprascripta pro nobis et successoribus nostris rata habere promittimus et numquam contra facere vel venire. Cetera in dicta libertate contenta laudando et tenore presentium confirmando [XCIII^v] mandantes et precipientes expresse baillivo nostro Vallisauguste castellano Castri Argentei et ceteris officiariis nostris qui nunc sunt et qui pro tempore fuerint quatenus ipsam libertatem cum adiunctionibus, declarationibus et omnibus supradictis ipsis burgensibus et posteritatibus ipsorum observent inviolabiliter et in nullo contrafaciant vel opponant et pro predictis nos confitemur habuisse et recepisse in pecunia numerata per manum dilecti familiaris nostri domini Humberti De Castelleto centum solidos bonorum grossorum turonensium argenti de quibus nos habemur et tenemur plenarie pro contentis et ipsi de dictis centum solidis grossorum turonensium solvimus et quittamus volentes et ordinantes quod omnes habitatores dicte Ville Nove qui nunc sunt et qui infra annos proximos venient ad morandum ibidem contribuant contribuere teneantur ad solutionem dictorum centum solidorum et aliarum expensarum et solutionem factarum et fiendarum, videlicet quilibet pro rata secundum quod ordinabunt illi qui colectam nunc faciunt vel alii probi homines si isti defecerint quas expensas et solutionem intelligimus factas et faciendas pro presenti litera et declaratione

382 *Dans la marge droite*: De aqua et rivis.

383 *Dans la marge droite*: Offensiones.

habenda mandantes etiam castellano nostro Castri Argentei qui nunc est et qui pro tempore fuerit quatenus ipsi habitatores et qui infra decennium veniet ad morandum ibidem compellat ad contribuendum in predictis secundum ordinationem predictam in quorum omnium robur et testimonium sigillum nostrum presentibus duximus apponendum. Datum et actum Auguste die quinta mensis novembris anno domini M^o III^C XXVI etc.

[XCV^r]

[Page blanche]

[XCV^v]

[Page blanche]

[XCVI^r]

Tertius³⁸⁴

[XCVI^v]

[Page blanche]

[XCVII^r]

Copia³⁸⁵ ULTIME FRANCHIE CONCESSE BURGENSIBUS VILLENOVE PER DOMINUM NOSTRUM AMEDEUM SABAUDIE COMITEM, ANNO DOMINI M^o III^C LXXVI°

Nos³⁸⁶ Amedeus comes Sabaudie notum facimus universis quod, ad supplicationem pro parte dilectorum fidelium nostrorum hominum et burgensium nostre Ville Nove Castri Argentei super hiis facte quas nostra munificentia premunire et tractare gratis favoribus, concupimus eisdem nostris burgensibus utriusque sexus, tam presentibus quam futuris in franchisiam, libertatem, et privilegium perpetuum, pro nobis et successoribus nostris quibuscumque concedimus et largimur quod et prout infra continetur.

In primis³⁸⁷ videlicet, quod dicti burgenses extra dictam villam mansiones facientes ad presens vel futuri in futurum sexus utriusque ex nunc in perpetuum, franchisiis et libertatibus, quibus morantibus continue infra dictam villam

384 Ici commence le troisième cahier du manuscrit.

385 Dans la marge supérieure une tache d'humidité a probablement effacé l'invocation Iesus qui figure au début de la première page de texte des autres cahiers.

386 Une version de ce texte est publiée dans D. DAUDRY, *Le bourg de Villeneuve et ses franchises*, p. 24-26.

387 Dans la marge droite: De habitantibus extra villam.

gaudent et utentur, fruuntur, gaudeant et utantur pure, clare, et in solidum sine differencia et contradictione cuiquis.

Item³⁸⁸ quod ipsi nostri burgenses extra castellaniam Castri Argentei ex nunc in perpetuum pro aliqua causa civili vel criminali non trahantur nisi si et prout fuerint retroactis temporibus consueti, nisi³⁸⁹ tamen pro cognitione, et iusticia reddendis in nostra civitate Auguste, et quod super hoc, et eorum bonis, et veris usibus inviolabiliter observantur.

Item quod dicti burgenses, sexus utriusque, presentes et futuri quattuor syndicos facere solempniter [XCVII^v] et constituere possint³⁹⁰ quotiens, et quando voluerint, et sibi noverint expedire, sui syndici nobis et commissariis nostris presentibus et futuris de iuribus dictorum burgensium, que a nobis tenent nomine et pro communitate dictorum burgensium recognitiones, et manifesta, faciant, et facere possint, et quod ex nunc in antea ipsi burgenses presentes, et futuri ad nobis recognoscendum, et manifestandum dicta communia singulariter singuli minime teneantur, nec ad nos alterius ipsos per nos, vel officarios nostros presentes, et futuros compellere possumus.

Item³⁹¹ damus predictis burgensibus qui hucusque nobis, seu comissariis nostris manifesta, et recognitiones fecerint de hiis que tenent a nobis quod eisdem, et cuilibet liceat impune, si, et ubi aliquo casu erroris plus vel minus quam debeant recognoscerint suos in illa parte errores corrigere addendo vel detrahendo de manifestis predictis prout debebunt, et super hoc fuerint veraciter informati nec per hoc factas informaciones per eosdem, et singulis eisdem aut alteri possit imposterum preiudicium generari.

Item³⁹² volumus, damus dictis nostris burgensibus presentibus, et futuris utriusque sexus, gratioseque concedimus, et largimur quod ipsi et cuilibet domos, orthos, viridarios, vel census aliquos infra franchisesiam dicti loci Castri Argentei habentes ad presens, vel infuturum nobis, et nostris recognoscere, et solvere teneantur laudes, et vendas et theysias predictorum omnium quociens illa vendi contingerit, vel aliter quovismodo alienari, et quod ipsi burgenses presentes, et futuri de predictis omnibus domibus, ortis, viridariis, casalibus domorum, et censibus, venditiones, albergamenta facere et chartas iurare possint solvendo nobis laudes et vendas et alia tributa dedita pro eisdem [XCVIII^r] salvo nobis etiam et reservato iure feudi et directi dominii in eisdem prout dicti burgenses, et

388 *Dans la marge droite*: Non debent extrahi extra villam pro quacumque causa.

389 *Dans la marge droite*: Vide in fine hanc clausullam.

390 *Dans la marge gauche*: De sindicis.

391 *Dans la marge gauche*: Ad detrahendum de manifestis.

392 *Dans la marge gauche*: De rebus suis licet cuilibet alienare.

eorum predecessores facere sunt retroactis temporibus consueti.

Item volumus et dictis nostris burgensibus presentibus et futuris concedimus prout supra quotiens et quando nos contingerit in futurum mandare calvacatas seu exercitum in Valle Augusta, exceptis casibus³⁹³ ovalie, succusas³⁹⁴ patrie et obsessus nostros castri seu Ville Nove eiusdem vel duella ipsi nostri burgenses presentes et futuri ire et de loco seu franchisesia predictis discedere minime teneantur tendendo in Lombardiam donec illi de Valledigna villam Castri Argentei transierint et tendendo in Sabaudiam donec illi de civitate Augusta etiam transierint locum et villam Castri Argentei, ita tamen predicta et non aliter concedentes si et ubi de contrario a nobis non fuerint littere manate. Si quid vero per dictos nostros burgenses presentes et preteritos hucusque adversus predicta vel ex eis alia factum vel atemptatum fuerit id et quidquid reperiri poterit fuisse acceptatum dictis nostris burgensibus omnino solvimus et remittimus et quittamus cum pacto de ulterius non ipsos molestando et hoc per trecentum XL florenorum auri boni ponderis quos a dictis burgensibus predictorum intuitu habuisse realiter confitemur manu dilecti Petri Vicini clerici secretarii nostri qui de ipsis in eius primo computo nobis integre computare debebit et de quibus ipsos burgenses et suos successores perpetuo omnino solvimus et quittamus cum pacto de quicquam ulterius non petendo nam dantes expresse ballivo procuratori castellano Castri Argentei et aliis officiariis nostris Vallis Auguste presentibus et futuris seu eorum locatenentibus quatenus concessionem, donationem, quittationem, confirmationem nostras presentes omnia que et singula in nostris presentibus litteris declarata dictis burgensibus sexus utriusque [XCVIII^v] presentibus et futuris ipsorumque successoribus servent, actendant servari et actendi ab omnibus faciant inviolabiliter cum effectu in nullo contrafaciant quinnymo factus processus contra eos et alia impedimenta et atemptata occasione predictorum vel aliter eorundem de libris et actis curie nostre quos presentibus annullamus tollant cancellent et aboleant omnino si quid vero nobis imposterum adversus predicta per dictos nostros officarios aut ipsorum alterum vice nostra fuerit atemptatum illud ex nunc prout ex tunc et econtra nullius valoris esse decernimus vel momenti. Datum Auguste die prima mensis augusti anno Domini M^o III^c LXXVI.

Item volumus et concedimus dictis nostris burgensibus quod ipsi extra franchisesiam dicti loci Castri Argentei nullatenus trahantur pro aliqua causa civili vel criminali per ballivum vel alios officarios nostros presentes et futuros nisi pro cognitionibus reddendis in civitate Augusta prout supra est expressum non obstantibus verbis supradictis nisi si et in quantum fuerint hacthenus consueti

393 *Dans la marge droite*: In calvacatis non tenentur ire nisi prius cives Auguste vel illi de Valle Digna transierint.

394 *Lire*: succursas.

quibus verbis in solidum in hac parte ex nostra certa scientia derogamus et si secus clausullam presentem fieri in futurum contingat per aliquem ex nostris officiariis predictis dicti nostri burgenses presentes et futuri impune parere non teneantur eisdem. Datum ut supra per dominum, presentibus dominis Girardo de Sanctis, nostro cancellario, Guichardo Marchiandi et Thomaseto Borgesii, etc. Reddatur littera portitori.

TRANSACTIO FACTA INTER BURGENSES VILLE NOVE EX UNA ET COMMUNITATES CIRCUMVICINAS PARTE EX ALTERA SUPER FACTURA PONTIUM FACTA ANNO DOMINI M° IIII^C LX° PRIMO

Anno Domini M° IIII^C LXI, indicione prima, die XXVIII mensis octobris, in burgo Ville Nove, [XCIX^r] in domo providi viri Glaudii Voudani notarii, civis Auguste, videlicet in curte ipsius domus, presentibus nobilibus ac provido viro Iohanne seniore cum domino Avisii, Ybleto de Turre de Curiamaiori et Iohanne Verchi notario, testibus ad hoc vocatis et rogatis specialiter, notum sit omnibus quod, cum lis et questio verteretur et maior verti speraretur inter burgenses et homines parrochie Ville Nove parte una et comunitates mandamentorum Sarri, Sancti Petri Castriargentei, Sancti Nicolai de Civoes, Arverii, Ville Introdi et de Combes, videlicet de super eo quod nobilis vir Berthollinus de Camagnya ac providi viri Bonetus de Boneta notarius et Iohannes Michon burgenses Ville Nove, nominibus ipsorum et aliorum burgensium ac hominum dicte parrochie (*sic*) Ville Nove petebant et requirebant dictas comunitates ut in reparacione pontium se iuvare vellent prout alias usi fuerunt se iuvare. Ex adverso vero replicabant Vullermetus Quarquilly, Theobaldus de Palacio et Iacobus Charreri, nominibus ipsorum et aliorum hominum tocus mandamenti Sarri et Michael Vorbellion, Petrus Comba nominibus ipsorum et omnium nobilium de Sancto Petro, Anthonius de Lala et Arnodus Faciodi de Tano, nominibus suis et hominum nobilis Anthonii Sariodi domini turris Sariodorum, Ludovicus Gratillion nomine suo et tocus communitatis de Civoes. Petrus et Anthonius Martinetz nominibus ipsorum et hominum Arverii de iurisdicione illustris domini nostri ducis Sabaudie Vioninus de Vencio, Anthonius Norat nominibus ipsorum et tocus communitatis Ville Introdi et de Combis, dicentes et allegantes non teneri ad reparacionem nec construcionem ipsorum pontium, nisi tantummodo dumtaxat in reparacione pontis dicti Panperdu pro rata tandem, dicte partes contrahentes volentes sumptus litium et expensis evitare et ad bonam pacem et concordiam tractatu honesti viri dompni Iacobi Rosarii curati Ville Nove et nobilium et potencium virorum Anthonii de Montagnye domini Sarri, Brisognye et de Ryms, Petri de Sancto Petro condomini castri Sancti Petri Castri Argentei, Francisci Sariodi condomini Introdi et Iohannis antenati condomini Avisii et Anthonii Sariodi [XCIX^v] nobilis Iohannis Sariodi condomini Introdi et domini turris Sariodorum, ad hoc electorum parte contrahencium uno consensu et

voluntate ibidem iudicialiter coram nobili viro Francisco Vorberti vice ballivo Vallisauguste et vice castellano Castri Argentei pro illustrissimo principe domino nostro Sabaudie duce ad talem transactionem et concordiam devenerunt prout infra describitur.

Et primo videlicet quod homines de mandamento Sarri teneantur et debeant se iuvare in reparacione et construcionem magni pontis dicti Panperdu pro quarta parte dumtaxat salvo quod homines Sancti Petri Castri Argentei pro quarta parte et medietate alterius quarte partis dicti pontis de Panperdu, burgenses et homines parrochie Ville Nove pro quarta parte et medietate alterius quarte partis dicti pontis de Panperdu. Homines autem Arverii domini nostri ducis, Sancti Nicolay de Civoes, Ville Introdi et de Combis teneantur et debeant se iuvare in reparacione et construcionem pontis Voudani siti inter Villam Novam et la Broliata pro tribus partibus dicti pontis, ita tamen et taliter quod hiis mediantibus predicti homines de Sarro et Sancti Petri et sui sint quicti pro tempore futuro de reparacione et construcionem dicti pontis Voudani. Et similiter homines et burgenses Ville Nove et sui sint quitti de ipsis reparacione et construcionem, salvo de quarta parte construcionis et reparacionis dicti pontis Voudani et reparacione et construcionem quarte partis et medietatis alterius quarte partis dicti magni pontis de Panperdu prout supra extitit transactum et locutum. Et eciam homines de Arverio domini nostri ducis de Villa Introdi et Combis et homines Sancti Nicolai de Civoes eiusdem domini nostri ducis Sabaudie et domini Anthonii Sariodi et sui sint quicti et immunes a reparacione et construcionem dicti pontis magni de Panperdu. Volentes autem dicte partes ut supra contrahentes [C] nominibus ipsorum et quorum supra quod iniunctiones, statuta et instrumenta usque in diem presentem quoad premissos pontes dumtaxat factos et facta esse cassa ac nullius valoris et momenti, usibus vero pascuorum et nemorum prout hactenus usi fuerunt salvis, et quod ipsi omnes homines dictarum communitatum et sui utantur prout aliter usi fuerunt de ipsis nemoribus et pascuis tam vigore instrumentorum chertrarum de premissis confectorum quam alio quovismodo presenti transactione semper in suo robore durante.

Item voluerunt quod quilibet possit facere signum suum super nemoribus et fustis cissis et cindendis³⁹⁵, prout hactenus usi fuerunt, sine contradicione quacumque. Que omnia universa et singula suprascripta supra nominati contrahentes pro se et suis heredibus et causam perpetuo habituris nominibus ipsorum et quorum supra ac per iuramenta ipsorum coram prestita super sanctis Dei scripturis in manibus mis notarii subscripti tactis et sub obligatione omnium bonorum suorum quorumcumque mobilium et immobilium presencium et futurorum promiserunt habere et tenere rata, grata et firma et contra ea per se

395 *Lire*: scissis et scindendis.

nec per alium, in iudicio vel extra, contra facere nec venire, sub pena restitutionis omnium dampnorum, expensarum et interesse, renunciantes omni iuri canonico, consuetudinario et civili. De quibus omnibus dicte partes contrahentes precipuerunt michi notario subscripto fieri et tradi cuilibet parti unum et plura publica instrumenta ad opus ipsorum et suorum ac quorum intererit in futurum, sub sigillo executionis curie ballivatus Auguste et castellanie predictae ad corroboracionem omnium et singulorum premissorum.

Redegit Iohannes Salluardi.

[C^v]

COPIA STATUTORUM ET CERTORUM PRIVILEGIORUM NOVISSIME IMPETRATORUM PRO TOTA PATRIA AUGUSTANA PER ANTHONIUM VOUDANI, IOHANNEM SALUARDI ET LUDOVICUM ASTEZANI, ANNO MILLESIMO IIII^C LXXXI°

Philibertus³⁹⁶ dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste, Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus, marchio in Ytalia, Pedemoncium princeps, baro Vuaudi ac Nicie, Vercellarum Friburgique etc. dominus, universis huius pagine seriem inspecturis innotescat quod nostram advenerunt presenciam benedilecti fideles nostri Anthonius Voudani, Iohannes Saluardi et Ludovicus Astezani, simul ambaxiatores civitatis Auguste castrorumque, locorum et mandamentorum nostrorum Castriargentei, Quarti, Cliti, Bardi et Montisioveti, exponentes quemadmodum ballivi, castellani, commissarii extentarum, scribe curiarum, mistrales, manderii et alii officarii dictarum civitatis, castrorum et mandamentorum, huiusmodi officia voluntarie et effrenate hactenus rexerunt, in subditorum nostrorum ipsarum civitatis et mandamentorum preiudicium non modicum, absque eo quod hucusque fuerint sindicati, licet per illustrissimam nunquam delende³⁹⁷ memorie dominam genitricem et tutricem nostram, certis annis iam decursis, ad eosdem officarios sindicandum, fuerint destinati spectabiles et fideles consiliarii nostri domini Georgius de Menthone miles et Petrus Cara iuris utriusque doctor, qui post multas informationes sumptas ad personarum detentiones, confinementes et ad civitatem Thaurini assignationes pro indebite ablatorum et gestorum restitutionibus atque reparationibus fiendis iustitiaque de eis ministranda adversus ipsos officarios processerunt, de quibus officiariis [CI^r] nulla tunc extitit facta iusticia, sed relaxati et aliqui ipsorum ad primeva officia restituti fuerunt; et insuper totam Vallem Auguste, in Vallesientium nobis adversantium limitibus, constitutam fore ac consuetudinibus

396 Une version de ce texte est publiée dans : J.-G RIVOLIN, *Les franchises du bourg de Saint-Vincent et du mandement de Montjovet*, in « Archivum Augustanum » XIII (2021), p. 248-254.

397 Lire : colende.

regi, quarum aliquae iuri sunt contrarie, maxima subdictis nostris eiusdem Vallis detrimenta afferentes; et ne deinceps tam variis et exquisitis dampnificationibus ultra debitum premantur, nobis³⁹⁸ humilime supplicarunt ut eisdem privilegia concedere dignaremur, per que dicti officarii ad modum patrie nostre ultramontane sindicentur, dicteque consuetudines iuri et statutis nostris Sabaudie oppositae aboleantur, ac indictis civitate et mandamentis ipsi eorumque posteritas, ad nostri status decus et commodum bene vivendo normam habeant, resque publica ipsarum (*sic*) civitatis et locorum, iusticie vinculis protegatur. Quorum supplicationi annuentes et eosdem nedum in infrascriptis ymo et longe maioribus suis apud bone memorie illustrissimos progenitores nostros nosque deposcentibus servitiis, fidelitatibus et obsequiis ut ad nobis et nostris obsequendum in dies fervencius annuuntur, favoribus benignis amplecti affectantes, ex nostra igitur certa scientia motuque proprio ac de nostre potestatis plenitudine, etiam matura procerum et consiliariorum nostrorum subscriptorum super hiis deliberatione prehabita, pro nobis et nostris heredibus et successoribus quibusvis, privilegia, libertates et franchisias infra scriptas perpetuo duraturas facimus et concedimus hominibus et incolis Vallis predictae Auguste, in modum qui sequitur.

In primis³⁹⁹ quidem volumus, statuimus et imperpetuum privilegium civitati et mandamentis antedictis concedimus quod in ipsa civitate et singulis ipsorum mandamentorum consilium seu credenciam ad gubernandum eorum rem publicam et dietim providendum occurrentibus in ipsa civitate, in presentia ballivi et in ipsis castris et mandamentis videlicet in quolibet in presencia castellani ibidem per nos et successores nostros deputati vel deputandi, seu eius locumtenentis, consilia sive credenciam tenere in loco ad hoc [CI^r] ordinando per eos et ipsam credenciam seu consilium convocare et congregare sonis campane⁴⁰⁰ aut tube sive cornu, citacione verbothenus aut per nuncios fienda vel alias ut melius ipsi credencie et consilio in singulo loco videbitur posse commodius fieri. Et ad congregandum ipsum consilium seu credenciam possint locum deputare qui habeatur pro loco et domo communi, in quo fiant congregationes et consilia pro solito et debito loco, et in ipso loco et non alibi, in presencia officarii nostri, super forma congregandi sese proponendi in ipsis consilio et credencia sedendi, parlamentandi, loquendi, concludendi, scribendi, formam et normam bene vivendi possint⁴⁰¹ condere et ordinationes facere ad normam boni regiminis et bene vivendi statuere, capitulare, ordinare et huiusmodi ordinationes cassare et

398 *Effacé*: in.

399 *Dans la marge droite*: De credencia et consilio.

400 *Effacé*: autem.

401 *Dans la marge gauche*: Quod possint facere statuta pro norma bene vivendi et facta revocare, ut melius placuerit.

reformare et alias de novo facere, quando ac tociens quociens ipsi credencie ac consilio, cum presencia officarii nostri, videbitur pro meliori fiendo. Volentes et declarantes quod servatis ordinamentis per ipsam credenciam et consilium factis et fiendis super convocatione illius quod quicquid et quantum per maiorem partem illius conveniendam in loco congregationis, in contumaciam alterius partis non venientis ad ipsam congregacionem locis et horis stabilitis, valeat et teneat ac exequatur et execucioni mandetur ac si per totum consilium vel totam credenciam factum fuisset.

Item⁴⁰² statuimus et concedimus ut supra ipsis civitati et mandamentis et cuilibet eorum quod possint in ipsis congregationibus, consiliis, credenciis et in policiis dandis ad formam bene vivendi, imitare vestigia, formas, ordinationes et statuta bonarum civitatum seu digniorum locorum nostrorum ultramontanorum seu alterius eorum, in electione eorum de Valle Augusta et uti statutis quibus in ipsis congregacione [CII'] et policia bene vivendi utuntur, ipsa digniora loca Pedemontana seu alius ex eis eligendus per ipsos Augustenses.

Item⁴⁰³ concedimus ut supra quod ballivi, castellani, mistrales, clerici, scribe, curiales, commissarii extentarum, manderii ac universi et singuli locatenentes et substituti ipsorum vel alterius eorum et cuiuslibet ipsorum familia presentes et qui pro futuris temporibus predictis officiis seu alteri (*sic*) eorundem presunt et preerunt ac deputabuntur, teneantur et debeant in plena credencia cuiuslibet locorum, in manibus singulorum eorundem locorum sindicorum iurare, evvangeliis Dei tactis corporaliter, franchisias, libertates, consuetudines, capitula et ordinationes eorundem servare, iura nostra et statum ac honorem nostrum perquirere ac preservare et nemini, pretextu officii, indebite opprimere vel gravare, sed unicuique iustitiam ministrare. Et in fine cuiuslibet anni loco in quo officium rexit vel administraverit, per XV utiles dies continuos, in loco iuris et horis terciarum et vesperorum cuiuslibet, dici se presentare coram syndicatore vel sindicatoribus, in credencia seu consilio talis loci ordinandis, et ibidem se de eisdem conquerentibus vel altero ipsorum respondere et ab eodem loco non recedere donec sindicatui paruerit, cum plenaria satisfacione et restitutione reliquorum. Et antequam in ipsis officiis seu ipsorum altero possit quis officium exercere teneatur premissa promittere et iurare et de ipsis servandis ydoneas fideiussiones prestare. Et contrafacientes incurrant penam periurii et perpetue infamie ac mille florenorm fisco nostro applicandam et nichillominus ad parendum sindicatui teneantur et conveniri possint more debitorum fiscalium.

402 *Dans la marge gauche*: Imitacio aliarum civitatum.

403 *Dans la marge droite*: Sindicatus.

[CII^v] Item⁴⁰⁴ statuimus et concedimus ipsis burgensibus et incolis civitatis Auguste et mandamentorum predictorum, quod in credencia et consilio cuiuslibet ipsorum locorum possint eligere syndicatorem vel syndicatores ex senioribus quorumlibet locorum predictorum, prout melius eis videbitur ad sindicandum in fine cuiuslibet anni, officiarium vel officarios qui prefuerunt officio et in ipso syndicatu talis forma servetur, qualis servatur in dignioribus civitatibus et villis patrie nostre ultramontane, maxime Ypporegie aut Bugelle: quibus presencium tenore consimiles auctoritates, potestates et facultates damus et concedimus, quas habent cives et burgenses dictarum civitatum et villarum, utendas et servandas perpetuo per ipsos de Valle Augusta in quolibet eorundem locorum et in ipsorum electione prout eis videbitur. Quas concessionem ad instar ipsarum civitatum et villarum robur et vim habere, obtinere ac servare volumus, de verbo ad verbum, prout dicta loca habent. Et ipsis de Valle Augusta in auctenticum debite tabellionatum dabitur per officiarium alterius ipsarum civitatum seu villarum cum litera testimoniali, sigillo armorum ipsius officarii et sigillo scribe eiusdem corroboratis, et tantam fidem et efficaciam illis dari volumus quanta si in presentibus nostris concessionibus de verbo ad verbum inserte essent.

Item⁴⁰⁵ statuimus et concedimus ipsis civitati et mandamentis ac toti Valli Auguste subdictisque nostris mediatis et immediatis⁴⁰⁶ eiusdem quod ubicumque consuetudines eorum videantur credencie et consilio civitatis et mandamentorum predictorum seu alterius eorundem contra debitum observate⁴⁰⁷ fuisse et cedere in detrimentum rei publice, quod liceat ipsi credencie seu consilio, in presencia officarii nostri, talem consuetudinem irritare, cassare et abolere ac cassatam et abolitam publicari facere locis et moribus talia fieri solitis. Et pro tali consuetudine seu consuetudinibus sic abolendis et cancellandis vivere et subesse statutis nostris Sabaudie reformationis generalis et, eisdem defficientibus, iuri scripto.

[CIII^r] Item⁴⁰⁸ statuimus et concedimus ut supra quod omnes et singuli tutores legitimi et dativi ordinati et ordinandi, teneantur et debeant cautiones dare et iuramenta prestare ydonee de bene et fideliter regendo et administrando, utilia minorum procurando et inutilia evitando, consuetudinibus contrariantibus non obstantibus. Et insuper⁴⁰⁹ quod persone coniuncte non possint nec debeant in preiudicium aliorum sibi coniunctorum quemvis contractum facere.

404 *Dans la marge gauche*: Ipporegia, Bugella.

405 *Dans la marge gauche*: Irritatio consuetudinis.

406 *Effacé*: eosdem.

407 *Le passage depuis ubicumque à observate est mis en évidence par l'index d'une main dessinée dans la marge gauche.*

408 *Dans la marge droite*: De tutelis.

409 *Dans la marge droite*: De coniunctis.

Item⁴¹⁰ concedimus ut supra quod scribe et curiales quarumlibet curiarum nostrarum dicte Vallis Auguste teneantur et debeant facere et reddigere processus et acta omnium et singularum iornatarum causarum tam civilium quam ciminalium per memorialia, et ita quod pro qualibet dieta assignationis non fiat nisi unum memoriale et pro quolibet memoriali et copiis productorum dumtaxat exigant quantum exigitur in patriis nostris cismontanis, ac prout continetur in statutis notris generalibus et ita prout ipsa statuta dictant servetur, nec aliter aut alio modo exigi vel fieri possit.

Item⁴¹¹ eisdem concedimus ut supra quod de cetero assignationes cadentes ad dies feriatos comprehensos in tabula epicopali Augustensi, cadant ad diem proximam non feriatam ut divina iussa serventur. Et huiusmodi iornate cogniciones et iusticie administraciones in quolibet locorum predictorum, diebus, locis ac horis consuetis non feriatis teneri debeant. Et ut hora intelligatur qua tenebuntur, debeat sonum campane procedere per modicum intervallum [CIIT] et, cessato sono, ea hora expectata qua facillime potuerint assignati venire, possint ipsi officarii sedere et ad cogniciones iornatas et ius reddendum procedere.

Item⁴¹² concedimus ut supra quod in solucione miialiarum et expensarum fiendarum per detinendos in carceribus et castris predictorum locorum servetur forma nostrorum statutorum et ne ultra contenta in ipsis statutis pro miiallia et expensis predictis, a talibus qui detinentur, ipsi officarii quicquam exigere habeant, sub pena XXV librarum forcium po quolibet et vice qualibet contrario casu committenda et nobis irremissibiliter applicanda expresse prohibemus.

Item⁴¹³ concedimus ut supra quod omnes officarii predicti teneantur debita occasione officiorum suorum exigere infra triennium aut debitam diligenciam exigendo facere, alioquin currat eis prescriptio triennalis.

Que omnia sic concessimus premissorum occasione eciam ut a tota Valle predicta assuetis nocivarum consuetudinum eiusdem erroribus officiarorum indebitis extorsionibus amputatis collataque eidem bene vivendi norma Vallis ipsa, Vallesiensium eidem coherencium insidiis subiacens, in dies propagetur, facultatibusque invalescat liberaliter quorum et de gracia speciali, quam pro et mediantibus ducentum florenis parvi ponderis per nos a prefatis ambaxiatoribus, nomine hominum dictarum civitatis et mandamentorum, habitis manibus dilecti fidelis consilarii et thesaurarii nostri generalis Alexandri Richardonis, qui de illis legitime nobis tenebitur computare.

410 *Dans la marge droite*: Processus reducantur per memorialia.

411 *Dans la marge droite*: De feriis.

412 *Dans la marge gauche*: Miiallia incarceratorum.

413 *Dans la marge gauche*: Prescriptio debitorum officiariorum.

Mandantes propterea consiliis nobiscum, citra et ultra montes residentibus, ballivo quoque et procuratori Vallisauguste, castellanis insuper clericis [CIIII^r] curiarum, commissariis extentarum, mistralibus et manderiis predictorum Castri Argentei, Quarti, Cliti, Montisioveti et Bardi ac ceteris officiariis, fidelibus et subdictis nostris mediatis et immediatis, presentibus et futuris ipsorumque locatenentibus et cuilibet eorundem, sub pena centum marcarum argenti pro quolibet dictis consiliis inferiore, quatenus huiusmodi privilegia et literas nostras, prefatis civibus et incolis civitatis et mandamentorum predictorum, eorumque posteritati et cuilibet ipsorum, secundum illarum formam e tenorem ac de puncto inpunctum teneant, actendant et observent, ac per quosvis illesas observari faciant nec in ullo contraveniant quomodolibet vel opponant. Verum illas voce preconia locis et moribus assuetis in singulis locis dicte Vallis publicari faciant et ulterius universis et singulis aliis ballivis, vicariis, potestatibus, iudicibus, capitaneis, sindicis, consulibus, scribis curiarum et communitatum, civitatum et opidorum patrie nostre ultramontane et eorum cuilibet insolidum, quod prefatis hominibus et incolis Vallis Auguste duplum statutorum et capitolorum eorum regiminis et modi vivendi in communi ac sindicandi officarios in forma superius descripta, eorum moderatis sumptibus tradant et expediant licteris, mandatis et ceteris in contrarium aducendis et faciendis non obstantibus.

Promictentes denique bona fide nostra ac in verbo principis pro nobisque et nostris prefatis ambaxiatoribus ac secretario subsignato, ad opus prefatorum hominum et incolarum ac eorum posteritatis stipulantibus et recipientibus premissa omnia et singula eisdem hominibus et incolis ac suis perpetuo observare et nunquam contravenire his quas per secretarium nostrum predictum subscribi ac nostre cancellarie sigilli appensione communiri iussimus in premissorum testimonium concessis.

Datum Chamberiaci die octava mensis octobris anno Domini M^o IIII^c LXXXI per dominum, presentibus dominis illustri Luidovico comite Camere viceque comite Maurianensi generali Sabaudie gubernatore, P<etro> de Sancto Michaeli cancellario Sabaudie, Ludovico comite Challandi gubernatore Nicie, A<nthonio> de Plozasco presidente, Oldrado de Canavexiis, Laffrancho de Advocatis, Philipo Chevererii avvocato fiscali, Ruffino de Murris financiarum generali, Iacobo Lamberti magistro requestarum. Beczon Victor Silvestri.

[CIIII^r]

COPIA CERTORUM STATUTORUM ET CAPITULLORUM IMPETRATORUM IN VALLE AUGUSTA PER TOTIUS PATRIE COMMUNITATES IN ODIUM NOBILIUM IPSIUS PATRIE, TEMPORE AUDIENCIARUM ULTIMO TENTARUM, IN QUIBUS NON CONCESSIT NOBILITAS RESCRIPTUM, ANNO M° IIII^C LXVI°, DIE IX IUNII

Amedeus⁴¹⁴ dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste, sacri romani imperii princeps, vicariusque perpetuus, marchio in Ytalia et Pedemontium princeps, Nicieque Vercellarum et Friburgi etc. dominus, universis serie presentium facimus manifestum quod nobis in generali audientia nostra Vallis Auguste existentibus, ad nostram venerunt presentiam dilecti fideles nostri homines, syndici et incole villarum locorum et opidorum totius patrie nostre predictae Vallisaguste seu syndici, procuratores aut nuncii locorum predictorum, cum multitudine ipsorum incolarum associati, qui suppliciter cum gravi querela et lamentatione exposuerunt se se tam per officarios nostros paresque bamneretos, nobiles et ceteros dicte patrie tam pretextu manifestorum atque feudorum nulloque tempore recognitionum expectato, sed ad meram eorum voluntatem qui sibi manifesta ipsa fieri postulant per varias et diversas assignationes de loco in locum modo hic, et cras alibi compelluntur et conveniuntur et pari modo respectu saxinarum ex quibus per earum excessivum et immoderatum modum quia in eis per dictos pares, impares, bamneretos, nobiles et consuetudinarios non fuit hucusque plene consideratum ita graviter et diuturne oppressos et gravatos, quod nisi remedium et moderatio apponatur super illis et abusus oppressionesque huiusmodi [CV] de remedio tollantur, sibi ad degendum patria in ipsa sue non sufferrent facultates et ut recta via super hiis certiores fieri indeque ad moderationem ipsam decentius providere valeamus certa exhibuerunt capitulla inferius descripta que humilime ad predicta reparanda adiunctis tamen vel detractis que nobis videbuntur nostrique fuerint beneplaciti sibi concedi et benigniter largiri, humiliter supplicarunt quorum supplicationi favore benivolo inclinati, et prefatos supplicantes quos nostrorum imitando vestigia progenitorum sub nostri presidii cura benigne per tractatos manere volentes et eos condignis franchisesiis et libertatibus ad omnes indebitos abusus auferendos communiri ut provide quanto magis nostre dapsilitatis muneribus se noverint sincerius per tractatos, tanto magis ad sue fidelitatis nexum erga nos et nostros teneantur alligati. Ex nostra certa scientia matura nostri nobiscum residentis consilii deliberatione prehabita ac in presentia reverendi in Christo patris et consilarii nostri carissimi episcopi Augustensis, nec non parium imparium et consuetudinariorum dicte patrie Vallisaguste nobis assistentium; pro nobis et nostris predicta capitulla nobis ut predicatur exhibita que per dictum nobiscum residens consilium officialemque civitatis predictae Auguste parte reverendi episcopi civitatis eiusdem ac per nonnullos

414 Une version de ce texte se trouve dans : L. ZUCCHETTI - E. ZACCHELLO, *Ricerche sulla raccolta di franchigie valdostane del De Tillier*, Tesi di Laurea aa 1983/84, Università degli Studi di Torino, XVIII.

pares, impares et consuetudinarios dicte patrie parte omnium parium imparium et consuetudinariorum eiusdem visitari fecimus, moderari et ad debitum reduci, eisdem hominibus et communitatibus totius patrie singularibusque personis eiusdem in nostra audientia largimur, donamus, cedimus et concedimus per presentes per modum [CV] et formam qui sequitur.

Et primo⁴¹⁵ super facto sasinarum ad repellendum abusus que debeat et possit revestiri quicumque de re saisita mobili vel immobili usque ad valorem principalis debiti et tituli pro quo fit ipsa talis saysina una cum expensis dum modo declaret de debito et titullo in die revestiture. Ita tamen quod annus et dies qui secundum consuetudinem dari solent ad purgationem sententie saisinarum incipiat currere a die executionis talis sententie et possessorii virtute eiusdem habiti et non ante contraria consuetudine in contrarium diutius observata non obstante.

Item⁴¹⁶ quod nullus dominus feudi proprio vel actionario nomine cui semel fuerit recognitum possit petere sibi recognosci neque ad petitionem manifesti feudi procedere contra suos feudatarios nisi in certis casibus, videlicet:

Primo lapsis viginti annis a die recognicionis sibi facte numerandis.

Item in defectu usagii vel alterius annualis tributi tempore debito non soluti, nam si solverit non possit dominus feudi defectu solutionis manifestum feudi facere fieri.

Item in casu excheyte feudi.

Item in mutatione domini et tenementariis in quibus casibus possit petere manifestum feudorum suorum, in altero tamen trium locorum dumtaxat tamquam dominus feudi, videlicet manifesti feudatarii aut domini feudi vel civitatis Auguste, dum modo vero ibi victualia necessaria reperirentur, hoc adiecto quod si feudatarii vel qui successerunt in tali feudo vel alias quibus dominus feudi petit manifestari sive coram se aut coram quibuscumque officiariis vel curiis parati sunt in prima vel secunda aut tertia dietis rationem reddere et manifestum summarie facere et de plano [CVI] cum effectu dicto suo tali domino feudi proprio vel actionario iuxta tamen feudi informationes per ipsum dominum feudi exhibendas solvendo remasas una cum expensis debite factis cum effectu ut supra, tunc curia seu illi coram quibus comparebunt habeant ponere silentium ipsi tali domino feudi ulterius procedendi, nec tunc possit dominus feudi adversus et contra suum feudatarium licentiarum, quod si tamen⁴¹⁷ non velit feudatarius in tertia dieta ad omne longius premissa adimplere, possit dominus feudi dictum feudatarium suum cogere et adversus eum licentiarum, et suum ius prosequi prout hactenus est usitatum.

415 *Dans la marge gauche*: De sasinis.

416 *Dans la marge gauche*: De feudis.

417 *Effacé*: velit.

Item possint domini feudi toties quoties voluerint pro libito sue voluntatis etiam in casibus supra non expressis suos feudatarios compellere ad manifestandum sumptibus propriis dominorum feudi, in ceteris vero manifestis que petentur et requirentur vigore causarum exactionum debeat dominus feudi simile albergamentum sive assagium facere et similem promissionem habere erga suum feudatarium quod et quale habebit ipse talis feudatarius a domino suo feudi ante ipsam talem causam.

De fide vero et fiducia⁴¹⁸ que sepe fraudulenter et odio petitur quod si ad alicuius instanciam data fuerit fides et fiducia, et alique bestie eius qui fidem et fiduciam dederit reperiantur eo ignorante dedisse dampnum impossessionibus vel bonis eius cui data esset fides et fiducia vel etiam persona ignoranter et non malitiose per possessionem huiusmodi transmise non intelligatur per hoc fuisse contra factum fidei et fiducia, reservato tamen banno domini et interesse partis si quod habeant.

[CVI^v] Item⁴¹⁹ in denunciis debeat ferri sententia absolutoria vel condemnatoria infra mensem a die detencionis denunciati si vero officarius seu ius reddens infra dictum termine, sententiam non tulerit denunciatus et detentus non teneatur solvere huiusmodi officario expensas pro tempore quo remaneret detentus ultra dictum tempus, excepto tamen in criminalibus, in quibus pena corporali veniret infligenda in quibus pro obicienda veritate delicti casu quo requirerentur testes foranei et extra Vallem Augustam habitantes vel nisi de voluntate detenti pro deffensionibus suis quibus casibus possit sententia etiam ultra tempus quadraginta dierum differi et accusatus seu denunciatus ac pro delicto detentus carceribus detineri possit donec veritas plena habeatur.

Item⁴²⁰ quod clerici curiarum debeant dimictere libros suos seu acta curie penes mandamentum in quibus dicte clericature extitunt nec possint dicti clerici portare prothocolla notullarum et instrumentorum receptorum in Valle Augusta extra patriam dicte vallis.

De taxis⁴²¹ vero instrumentorum quorumcumque seu contractuum seu ultimarum voluntatum debeant adhiberi taxatores probi, notarii et experti qui iurent super sanctis Dei evangeliis corporaliter tactis de prope taxando secundum eorum conscientiam inspecta quantitate scripture et substantia rei in ipsis instrumentis descripta.

418 *Dans la marge droite*: De fide et fiducia.

419 *Dans la marge gauche*: De denunciis.

420 *Dans la marge gauche*: De curialibus.

421 *Dans la marge gauche*: De taxis scripturarum.

Item⁴²² quia plerumque contingit advoyerias tutellas et curas pervenire agnatis proximioribus qui etiam in suis propriis minus perite vacare noverint non liceat huiusmodi curas, tutelas et advoyerias assumentibus, in hiis se miscuare nisi primitus per eosdem confecto debito inventario nec non ydonea cautione [CVII^r] prestita de bene et legaliter rem pupilli vel adulti administrando, et de restitutione contentorum in inventario in quo quidem conficiendo debeant adesse duo vel tres ad minus ex propinquorum parentibus una cum huiusmodi tutore vel curatore.

Similiter⁴²³ etiam ubi contingerit fratres esse coniunctos aut minores annis quatuordecim vel alterum eorum esse coniunctum vel minorem vel mentecaptum non possint alienare ipsi predicti simul vel eorum alter etiam maior vel minor dictis quattuordecim annis in preiudicium aliorum nisi pro evidenti utilitate eorum, et hoc de consensu duorum agnatorum proximiorum vel agnatis defficientibus cognatorum et cum decreto iudicis, huiusmodi alienatio fiat nonobstante consuetudine in contrarium faciente.

Item⁴²⁴ quod officarii de cetero non admittantur ad officium quodcumque nisi primitus iurent neminem pretexto sui officii indebite gravare vel opprimere, amore, odio, prece nec precio sed unicuique iustitiam administrare secundum formam consuetudinis et franchisiarum Vallisauguste.

Item⁴²⁵ quia clerici curiarum sunt valde excessivi in scripturis processuum et actuum iudicialium, ordinatum est quod de cetero clerici curiales debeant ponere et scribere in qualibet pagina folii ipsorum processuum XXIII lineas, et septem dictiones in qualibet linea. Et sic in quolibet follieto papiri ipsorum processuum debeant esse XLVIII linee et taliter quod ipsi clerici non debeant exigere a quibusvis nisi unum grossum pro quolibet folio, et pro una pagina follieti dimidium grossum iuxta tamen dispositionem statutorum nostrorum.

[CVII^v] Item volumus et per presentes decernimus esse derogatum quo ad capitulla predicta omnibus consuetudinibus statutis et aliis quibuscumque in quarum facientibus demptis franchisiis concessis hominibus nostris tam in ballivatu quam castellaniis nostris Vallisauguste immediate submissis quibus franchisiis de ipsorum consensu derogare non intendimus.

Item⁴²⁶ quod si aliquis banneretus aut alius nobilis aliquid contra capitulla predicta aut aliquod ipsorum faciant bannum et penam XXV librarum monete cursalis Auguste pro semel et decem librarum pro vice et die quolibet committat

422 *Dans la marge gauche* : De tutelis.

423 *Dans la marge droite* : De coniunctis.

424 *Dans la marge droite* : De officiariis.

425 *Dans la marge droite* : De actis curiarum.

426 *Dans la marge gauche* : Pena contra nobiles.

si vero ignobilis fuerit pernam LX solidorum dicte monete pro semel et viginti solidorum pro vice et die qualibet officarii vero quicumque penam centum librarum forcium committant erario nostro fiscali irremissibiliter applicandam.

Item concessa fuerunt ista capitulla in plena audientia de consensu parium imparium et consuetudinariorum que sic egimus tam de gratia speciali quam pro et mediantibus mille florenis parvi ponderis per nos ab eisdem habitis manibus dilecti fidelis consiliarii nostri et thesaurarii Sabaudie generalis Ioannes Locterii qui de eis nobis legitime tenebitur computare et ducentum florenis parvi ponderis illustrissime consorti mee carissime domine Yollant de Francia concessis et sibi realiter expeditis.

Mandantes propterea consiliis nostris nobiscum et Chamberiaci residenti nec non ballivo Vallisauguste castellanisque Castri Argentei, Quarti, Cliti, Montisioveti et Bardi nec non universis et singulis banneretis, paribus, imparibus et consuetudinariis [CVIII^e] dicte patrie nostre presentibus et futuris Vallisauguste officiariis mediatis et immediatis ac ceteris fidelibus et subdictis nostris seu ipsorum locatenentibus et cuilibet eorundem quatenus huiusmodi nostram capitullorum predictorum concessionem ipsaque capitulla modo et forma in eis contentis hominibus et incolis eiusdem patrie nostre Vallisauguste eorumque posteritati prorsus teneant, attendant et inconcusse observent tenerique et attendi et observari per quos intererit faciant illesa in nulloque contra faciant quomodolibet vel opponant, etiam absque alterius expectatione mandati quantum dicta pena se formidant affligi, cum⁴²⁷ quidem concessionem nostre predictae spectabilis Ludovicus de Challant fidelis consiliarius noster, condominus Fenicii, Iacobus Fabri, et Ludovicus Astezani, certique alii particulares numero sex vel quinque quantum eis preiudicare posset dixerunt se non consentire.

Datum in civitate Auguste die nona mensis iunii anno Domini millesimo quatercentesimo LXVI, per dominum presentibus dominis Iohanne Michaelis cancellario Sabaudie, G<laudio> de Saysello mareschallo Sabaudie, Amedeo de Challant domino Vareti, Philiberto de Palude domino Sancti Iullini, P<etro> de Sancto Michaeli, A<nthonio> Championis, Io<hanne> de Lestelley magistro requestarum, Io<hanne> Lotterii thesaurario Sabaudie. Du Plastre.

Copiam dictorum capitulorum seu transumptum autenticum habent in manifesto Montisioveti manu Petri Astezan, Petri Clczini et Andree de Perrini, etc.

427 *Dans la marge droite*: Discrepantes.

SECUNTUR CAPITULLA CONCESSA TOTI PATRIE VALLIS AUGUSTE IN TRIBUS STATIBUS TENTIS CHAMBERIACI PER ILLUSTRUM DOMINUM NOSTRUM KAROLUM SABAUDIE DUCEM, ANNO M^o IIII^c LXXXIII°, DIE XXIII NOVEMBRIS

Karolus⁴²⁸ dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste, Sacri Romani Imperii princeps, vicarius perpetuus, [CVIII^r] marchio in Ytalia, princeps Pedemontium, baro Vuaudi Nicieque, Vercellarum ac Friburgi etc. dominus. Et si totius nostre cismontane dicionis trium statuum coadunatus senatus noster, exolvendo vota quattuor florenorum pro foco, nobis generale subsidium pro dotibus illustrium sororum nostrarum carissimarum, Marie et Ludovice de Sabaudia, contulerit in eum viceversa nostre munificencie partes diffundendo suis postulationibus haud absre⁴²⁹ morem gerere peroptamus, sane per ipsum universalem trium statuum senatum nobis capitulla oblata extiterunt, scilicet parte totius patrie nostre Vallisauguste, presentibus annexa, humilime supplicando ut illa in vim perpetui privilegii ac irrevocabilis libertatis predictae dicioni nostre erogare dignaremur.

Quorum supplicationi premissorum ac intemerate fidelitatis, qua eadem nostra cismontana dicio erga nos nostrosque illustrissimos antecessores in dies claruit, intuitu benivolo inclinati, ex nostra igitur certa sciencia eciam matura procerum, et consiliariorum nostrorum subscriptorum super his deliberatione prehabita, pro nobis et nostris, eadem capitula omniaque et singula in speciale privilegium ac editum, perpetuo duraturum, toti patrie nostre predictae Vallisauguste universisque et singulis civitatibus, villis, opidis, mandamentis, terris et locis eiusdem ac incolis quibuscumque earundem presentibus et futuris, serie presencium concedimus, confirmamus, approbamus et ratificamus per presentes.

Mandantes propterea consiliis nobiscum et Chamberiaci residenti, necnon presidenti et magistris camere computorum nostrorum, universisque et singulis ballivis, iudicibus, procuratoribus, castellanis, commissariis et ceteris officiariis fidelibus et subdictis nostris mediatis et immediatis, presentibus et futuris, ipsorumque officiariorum, locatenentibus et cuilibet eorundem, sub pena centum librarum forcium pro quolibet, dictis consiliis inferiore et de camera, quatenus omnia et singula capitula infrascripta, in singulis [CIX^r] suis passibus et punctis prefatis civibus, burgensibus et incolis eorumque posteritati, tam coniunctim quam divisim teneant, attendant et observent, ac per quoscumque inconcusse observari faciant nec in ullo contraveniant quomodolibet vel opponant. Verum ipsa capitula et singula eorundem locis et moribus assuetis, voce preconia, publicari faciant, ne quis illorum ignoranciam pretendat. Oppositionibus,

428 Une version de ce texte est publiée dans : M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 36-37.

429 Lire : ab re.

excusacionibus, literis et ceteris incontrarium adducendis et facientibus repulsis et non obstantibus eciam absque iteratione mandati. Datum Chamberiaci, die XXIII novembris, anno M^o IIII^c LXXXIII. Per dominum, presentibus domino A<nthonio> Championis cancellario Sabaudie, A. Barone Myolani mareschallo, G<abriele> Barone de Aquis, Philipo Chevrerii presidente, Anthonio domino Divone, P<etro> de Bono Villario, A<nthonio> Bollerii advocato, Gaveyn Procheti iudice Sabaudie. Beczon.

SEQUNTUR IPSA CAPITULLA

Et⁴³⁰ primo⁴³¹ quod libertates, franchise et statuta in sacris audienciis per inclite recordationis et felicitis memorie dominum Amedeum primum ducem Sabaudie ac alia quecumque indulta a dominis Sabaudie confirmentur.

Item⁴³² quod nullus subditorum ducalium, tam mediatorum quam immediatorum ad aliud tribunal pro prima cognitione trahatur preterquam coram suo ordinario, nec eciam preterquam aliquarum literarum dominicalium contra formam iuris communis et ipsorum statutorum. Et si forte in contrarium fieret non observetur decretum, apponendo irritans omnia que secus fierent, fierique contingeret alibi et in alio loco quam coram ordinario, singula singulis refferendo.

[CIX^v] Item⁴³³ quod subditi ducales per conservatores ecclesiarum nullimode compellantur coram eisdem conservatoribus.

Item⁴³⁴ quod non deputentur tanti commissarii sicuti alias fuerunt deputati preterquam literarum dominicalium, pro informationibus sumendi aut processibus formandis, informa generalis commissionis aut eciam modica re.

Item⁴³⁵ quod moneta sive aurum monetatum, tam ultra quam citra montes, sit eiusdem valoris et eodem valore communi implicetur nec possit decridari durante tempore solutionis presentis subsidii.

Item⁴³⁶ quod dictum subsidium exigatur per solita focagia exigi consueta, nulla exquisitione interveniente, nisi esset enormis lesio illustrissimi domini nostri. Quo

430 Une version de ce texte est publiée dans: M.-A. LETEY VENTILACI, *Le Livre Rouge de la Cité d'Aoste*, p. 37-39.

431 Dans la marge gauche: Primum.

432 Dans la marge gauche: Secundum.

433 Dans la marge gauche: Tertium. Note ajoutée: Ne subditi compellantur eorum conservatoribus.

434 Dans la marge gauche: Quartum.

435 Dans la marge gauche: Quintum.

436 Dans la marge gauche: Sextum.

casu exacto focorum fiat sumptis veris informationibus numeri eorundem. Que informationes sumantur per commissarios ad hec deputandos, vocatis sindicis et quattuor aut quinque ex notabilioribus personis locorum in quibus taxa fieri contingeret, ordinationi magnifici consilii cum domino residentis.

Item⁴³⁷ quod in exactione presentis subsidii non exigatur per quemquam plus quam erit taxatum et quoequatum per coequatores locorum.

Item⁴³⁸ quod castellani nichil habeant exigere pro exitu detinendorum pro fiscalibus denariis.

Item⁴³⁹ quod ballivi et castellani teneantur exigere servicia bladi et vini infra terminos solvi stabilitos, et casu quo id minus fieret, quod non possint compelli per eosdem officarios et recuperatores nisi ad valorem eorundem tempore quo exigi debent.

Item⁴⁴⁰ ulterius, quod si dicti officarii non exigenter servicia et alia tributa animalia infra terminum, quod ab inde in antea debentes illa non possint compelli lapso dicto termino ad ipsarum solucionem, sed quicti et prorsus immunes remaneant dummodo de diligencia eadem recuperandi non constiterit.

[CX^r] Item quod castellani in singulis locis habeant potestatem ordinandi et statuendi super victualibus et aliis policiis concernentibus modum et normam bene vivendi, et hoc vocatis sindicis locorum et eorum consilio.

Item quod nullus ballivus, castellanus, commissarius aut quisvis alius officarius, officium aliquod ab illustrissimo domino nostro duce tenens, possit officium sive commissionem extentarum alicuius bampnereti tenere.

Item quod officarii sindicentur quolibet anno per deputandos.

Item quod castellani non habeant tantum numerum mistralium quantum de presenti habent, nec possint ipsum mistralie officium exercere nisi sint per iudicem locorum aut consilium approbati.

Item equidem fiat provisio quo ad inquisitores fidei aut ordo detur talis quod subditi ducales per compositiones quas faciunt non graventur, sed iusticie locus sit.

Et sic finis presentium capitullorum.

437 Dans la marge gauche: Septimum.

438 Dans la marge gauche: Octavum.

439 Dans la marge gauche: Nonum.

440 Dans la marge gauche: X^m.

<ARMOIRIES DE LA MAISON DE CHALLANT>

De⁴⁴¹ herauld fusse on poursuivant
 de propes armes de Challand
 deviseroye la substance
 non obstant selon ma semblance
 et selon mon intencion
 vous en diray sans fiction
 aynsi que lentens cel escu
 de Challand si a grand vertu
 de Montferra il reste partis
 des armes du noble marquis
 troys colours on lui a pose
 comme sera ore expose
 Ce sont gules sus cham dargent
 de sable barre gentement
 les armes pures de Challand
 que li bons ancessours valliand
 du conte present ont porte
 et pour celluy est ordene
 tout pur comme le chief des armes
 a son bien soit de corps et dame.
 Le rouge qui est par dessus
 chante est belle vertus
 pour ce doibs estre charitable
 enfantz et en dictz veritable
 aulmonier et estre piteulx
 aymer Dieu et se serviteurs
 [CX^v] Le champ dargent de collour blanche
 signifie la vertu franche
 de castete quy est tant pure
 sans reproche mest donc ta cure
 destre tout pur de conscience
 et servir Dieu par diligence.
 La barre noyre humilite
 nous signifie et verite

441 Le texte suivant est mis en page dans l'original en deux colonnes. Il est précédé d'un dessin à la plume des armoiries de la famille.

car dumilite la vertu
 cest ce que reffaict ton escu
 or retien bon que signifie
 ton escu et pas ne loblíe.

GÉNÉALOGIE DES SEIGNEURS DE CHALLAND

Si⁴⁴² vous plait de fere silence
 Et que jaye on peu daudience
 Je voudray ore racompter
 Mais quil vous plaise descouter
 Comme jay vehu tant en escrips
 Que par raport de gens de pris
 Toute foy ne sauroye escripre
 Le bien lonnour quay oy dire
 De la mayson noble et puissant
 De la lignye de Challand
 Quest la plus noble et ancienne
 De la Valdoste le domayne
 Qui expouserait les estas
 Le noblesses que hault et bas
 Et en France et en Ytalie
 A mayntenu ceste lignye
 Ne vous voldray guere tenir
 Mais seul parler pour mon plaisir
 De ceulx de queulx on a memoyre
 Et pour achever mon ystoire.
 Commencons a Yble le Grand⁴⁴³
 Visconte Doste et de Challand
 Segniour de Fenix e Dussel
 Qui tenoit aussi Saint Marcel,
 Filz fust messire Gottefroy
 Chevallier de moult noble arroy
 Sa mere fut damme Betrix fillie

442 Une transcription de ce texte, écrit par PIERRE DU BOIS, a été publiée par J.-A. DUC, *Généalogie des Seigneurs de Challand*, in «Bulletin de l'Académie Saint-Anselme» XIX Aoste 1905, p. 105-116 et par O. ZANOLLI, *Chronique de la Maison de Challand*, in «Archivum Augustanum IV» (1987), p. 100-125. L'édition publiée par Duc est tirée du *Manuscrit d'Avise*.

443 Dans la marge gauche: Eballus Magnus.

Du comte de Hault pris
 De Genevoys quar jay oy
 Que le dit comte estoit parti.
 Du per de France Olivier
 Le preux qui fust filz duc Renyer
 De cil Gottefroy et Bietrix
 Nasquit Yble seignieur gentilz
 On ly disoit Yble le Grand
 Quar grant estoit riche et puissant
 Valliant en armes et hardy
 Quar on trouve qui fut cely
 Qui delivra tout le pais
 De Chablais de ses ennemis
 Un alemant ouquel on disoit
 Le roy Rouge ainsy se nommoit
 Tenoit siege devant Chillion
 Dont Yble sire de grant nom
 Par sa force et son hardemant
 Acompagnie notablemant
 De la noblesse de Savoye
 Fit de mors une grant montioye
 Leva le siege de Chillion
 Les Allemans chassa bien long
 Adonc il fut faict chevallier.
 De Savoye estoit consellier.
 Oultremer sur le mescreans
 Fust combatre trois ou quatre ans
 Mayntes proesses aultres fist
 Que ne sont pas en cest escript
 On en feroit une grant bible
 De la vie de messire Yble
 Seignieur de paix et de justice
 Ayme double, puissant et riche
 Deulx fammes et dont la premierez
 Fust de Montiovet heritierez
 [CXI^r] Fillie ou seignieur de Montiovet
 De celle sallit sil vous plaît
 Gottefroy⁴⁴⁴ qui fust senatour

444 *Dans la marge gauche* : Gotofredus senator.

De Romme moult noble segniour
 En Ytalie et renommee
 On ne porroit de ame nee
 Plus hault dire de son estat.
 Il regit Romme sans debat
 Dont il tourna a grant honour.
 Il ost deux filz de grant valour
 Yble⁴⁴⁵ Dussel bon chevallier
 Dicelluy fust le filz primer
 Laultre filz ot nom messire Ayme⁴⁴⁶
 Il est bien riche que Dieu ayme
 De laultre famme ot quatrez filz
 Laquelle estoit a mon advis
 Partie de noble maison
 En Daulphine cest de Clarmon
 Le premier ot nom messire Pierre⁴⁴⁷
 En Oste fust mise sa biere
 Il morut esleu de Lion,
 Laultre Boniface⁴⁴⁸ avoit non
 Evesque Doste un peu de temps
 Il trespasa moult jeusne dans⁴⁴⁹
 Le tiers si ot nom Iaquem⁴⁵⁰
 Laultre fust Jehan⁴⁵¹ pere Dyblet
 Quon disoit le bon capitayn
 Du quel nauroy pas de meyn
 Raconte demi la noblesse
 La grant valeur la grant proesse
 Quar sans nul aultre despriser
 En son tamps celluy chevallier
 Fust moult prise et honore
 Des grans et petis moult ayme
 Capitayn par sa grant valeur
 Dessa le mons et gouverneur

445 *Dans la marge gauche*: Eballus.

446 *Dans la marge gauche*: Aymo.

447 *Dans la marge gauche*: Petrus.

448 *Dans la marge gauche*: Bonifacius.

449 *Lire*: enfans.

450 *Dans la marge gauche*: Iaquemetus.

451 *Dans la marge gauche*: Iohannes.

De Piemont et de Canaveys
Et conquesta le Vyelleys
A monseigneur et daultres terres
Hault en conseil valliant en guerres
Ce fust celluy qui a Paris
servit le Conte Verd de pris.
Et delivra des envieux
Le Conte Verd valliant et preux
Cil capitayn par sa valliance
Si semonnit le roy de France
Et son estat a un disner
Tant quil en fist moult a loer
Car le bon conte il delivra
De perilz et si sen alla
Dehors Parix a grant honeur
En estat de noble signeur
Il despendoit hardiemant
Et a tous donnoit largemant
Entre princes la paix fasoit
De partout on le demandoit
De Borgognie fut consellier
De Millan aussi chevallier
De sa mer en toute contree
Fust sa notable renommee
Il alla en Jerusalem
Accompagnye notablement
Jusque ou mont de Synay
Dont pluseurs reliques icy
Aporta par devocion.
Ha! Challant, notable maison
Qui as si haultemant regne
Le capitayn ne fust alle
A moyns de XL chevaulx
Menestries trompetes heraulx
Estat de prince il mantenoit
Dessa le mons on le dombtoit
Plus que le feu par sa justice
De capitayn il fist loffice
Sans reproche tant quil vesquit
De Verrex il fist fere aussi
Le chatel aussi la chapelle

A Saint Gille qui est si belle
Troys messes pour jour y fonda
Et moult notablemant renta
La se gist le noble baron
Dieu fasse a son ame pardon
Quatre filz ot le bon signeur
Tous quatre gens de grant valeur.
[CXI^v] Pierre et ame bons chevalliers
Furent se deux enfans premiers
Le Conte Verd si le mena
A Naples ou il demoura
Et iceulx filz du capitayn
Y demorerent pour certayn
Mors furent avec leur signeur
Dont le capitayn de bon cueur
Mercia Dieu les aultres filz
Francoys et Jehan ce mest advis
Jehan fust sire de Chastillion
Et fist fere ceste maison
Jeusne morut ce fust dommage
Adonc demora heritage
A Francoys conte de Challand
Bon chevallier humble et valliant
Bien ayme per toute Savoye.
Jamais nassembla grant monoye
Celluy conte tres voluntiers
Faisoit chapelles et monstiers
Prestres religieux ceulx gent
Emportoent tout son argent
En Ouste gist ou il donna
Largemant et aussi fonda
Lesglise sainte Katerine,
Il mena vie moult divine
De luy ne demora enfans
Macles dont dommage grant
Pour torner a mon intention
De celle generation.
Tous les nobles signeur de Cly,
De Challand si furent parti
Bozon qui fist moult apresier
Et Pierre valliant chevallier

Et le seigneur de Chastillion
Freres furent de la maison
De Challand trop a racompter
Se voloye de tous parler.
Je treuvez cy est mon proces
Que de messire Yble dusses
Chevallier moult de bonne part
Sa famme fut partie de Quart
V filz partit dont le premier
Jehan de Challand, jeusne escuyer
Trespasa Iaquemet aussi
Gottefroy ne fault en oubli
Mettre ni Pierre ni Guillame
Des quatre ne demora ame
De Pierre furent plusieurs filz
Au queulx Dieu doit bon paradis
Laultre filz du dit Gottefroy
Le senateur de noble arroy
Ce fut Ayme bon chevallier
En son tamps fit moult appresier
Quar vous debves savoir pour vray
Que chevallier devant Varay
En Bresse contre le Daulphin
Fut faitz Ayme don en la fin
Par sa proesse et hardemant
Pour se porter moult valliammant
Prisonnier fust et plusieurs autres
Cheresties viennent pour fautes
La vitallie fut moult terrible
Et la par de grant et horrible
Nen parlons plus, car la jornee
Fust la noblesse moult follee
Messire Ayme tant qui vesquit
Fust bien receu et bien oy
Et bonnes places et du conseil
De Savoye le non pareil
Il estoit seigneur de Fenis
Puis aquesta se me<s>t advis
La seignourie Damaville,
Damme Florine qui fust fillie
De Jacques signieur de Leyny,

Chevallier et estoit parti
De plus puissans signieurs de Romme
Du lignage de la Colonne
Qui sont de princes de Salerne
Et tout jour suyvant celsuy terme
Ceste maison ancienne et bonne
Coronne dor sur la colonne
A tousjour porte en ses armes
Celluy fit fere en peu de terme
De Layny le riche chastel
Dont sont partis maynt damoyssel
On leur dit en Piemont Provanes
De chasteaulx ont une dozeyne
Messire Ayme ot noble lignee
Et enfans de grant signorie
Ilz oust six filz dont le premier
Fut Iaques sire Daneviers
[CXII^r] En Valleys et moult jeunes enfant
Fut occis devant Carnygan (*sic*)
En service de son signeur
Moult fut plaint par sa grant valeur
Un seul filz demora de ly
Jeusne enfant fut seveply (*sic*)
Lautre filz si ot nom Francoys
Doctour estoit bel et cortois
Il servoit le pape Clement
Quar il le tenoit pour parent
De Geneve morut evesque
Josne homs et a tant jen reste.
Je veul parler de Boniface
Le tiers filz cuy Dieu pardon fasse
Car je croy quonques plus proudon
Chevallier ne mist esperon
En France fust en sa jeusnesse
Huit ans ou fist mainte proesse
Avec conestable Olivier
De Clycon valliant chevallier
Successour du conte Bertrand
De Clayquin qui fust tant valliant
Boniface ne refusa
Mais chevallier car il joust

Devant le roy dedans Parix
Dont troys fois emporta le pris
On ne pourroit parler plus hault
De proesse car en la sault
Entre nobles portoit lonnour
Et de proesse estoit la flour
Fort de corps et de cueur hardy
Mais reproche me fust en ly
Quant de France vint en Savoye
Il fust receu a moult grant joye
Mareschal fust et gouverneur
Et de lordre de son signyour
Savoye adonc estoit doubtee
Cil mareschal de renommee
Estoit moult prise et doubte
De ses voysins fut moult ayme.
Quar il tenoit partout la pais
Et soubstenoit et clers et lays
Chescun en royson selon ly
Il fut ou mont de Synay
Deux fois fut en Jerusalem
Il vesquit asses longuement
Sainte esglise moult honora
Et le religieux ayma
Saint Francoys si estoit son hoste
Ou couvent de la cite Douste
Sept ans y fust dont exaulce
Fut moult aussi edifie
De nobles draps et vestemens
Laissa cilz sire la dedans
A saint Francois gist Boniface
Mareschal Dieu pardon le fasse
Deulx filz ot de noble devis
Gentilz signieur ce mest advis
Non pas de chambre ou de cuysine
Mais ou mont sainte Katerine
De Synay sont fais tous deux
Chevalliers bien saves plusieurs
Se vous avez memoire saine
Et laultre filz de messire Ayme
On lapeloit messire Antoyne

Cardinal du siege de Romme
De son sens de sa preminence
On la veu par experience
Ce fust un homme moult puissant
Que le cardinal de Challand
Excellent doctour et honore
A Constance fut bein prove
Son sens et sa discrecion
Car en la sainte election
Papale il seul ot XI voys
Et ne li en falloit que trois
Quil neust la dignite papale
Vicambrelayn et cardinal
Dessus tous les aultre prise
Tu doibs bien estre lye
Poure pais et esbay
Quant on treul homme se perdit
Qui Josue se laissa morir.
[CXII^r] Vous lave vehu ensepvelyr
A saint Francoys Douste si gist
Dieu luy ottroye paradis.
Laultre filz si ot nom Guillaume
Qui fut evesque de Losanne
Il fist le chastel de saint Mayre
Dieu doit paradis a la mere
Qui porta si noble enfans
Ne fust mais evesque plus franc
A maintenir sa segniorie
Ilz fonda aussi en sa vie
La chapelle deis Innocents
Ce fut merveille de son sens
De Savoye fut chancelier
En son tamps fut moult apreser.
Et laultre qui ot nom Ame
Qui fut signieur moult honore
Chescun scet nest mestier de dire
Que dameville il estoit sire
Le chatel fit et le donjon
Qui est asses grante maison
Et aultre mer en Antioche
Fit faict chevallier sans reproche

Puis a la cort de lemperiour
Demora cil noble signiour
Une partie de sa jeusnesse
Pour acquerir sans et proesse
Il fut du conseil de lempire
Vous lave vehu et oy dire
Que quatre frere de Challand
Gouvernerent en lour vivant
De sa mer tout a la ronde
La plus grant partie du monde
France, Savoye et lempereur
Le pape cil quatre signeur
Eurent partout grant renomme
Ha! Val Douste bien honnoree
Tu fus davoit tel gent produit
La terre quil porta tel fruyt
La doit on mettre en obliance?
Cest de Challand la haulte branche
Dont est sally tant de noblesse
Lonour le bien et la proesse
De cyeulx qui en sont trespases
On nen porroit parler asses
Commant ilz soy sont maintenu
En tous temps ilz ont soubtenu
Sainte eglise de Dieu le service
Chescun selon son droit office
A estre notable et valliant
Cil messire Ayme de Challand
A saint Francois fonda chapelle
De saint Iaques apotre belle
Et donna mille bons florins
Plusiour hornements de draps fins
Droit la repose avec son pere
Messire Ayme et sa bonne mere.
Oultre le six filz racontes
Furent trois filles en apres
Mariees bien aultemant
De ceste lignie de Challand
Lune fust en la renommee
Et puissant meison de grolee,
Les aultre deulx a mon advis

En deux grans maison de hault pris
Cest de Val Pergue et apres
De saint George de la bien pres
Je treuve puis cy en non compte
Que dame est parti le comte
De Challand Guillaume son frere
Dame Loyse fut leur mere
De Myolans estoit partie
Vous scavons tres tous de quel vie
Vous en aves asses memoyre
Dieu par sa grace luy doit gloire
A toy donc Iaques de Challand
Comte signiour preux et valliant
Plusieur fois oys raconter
Commant se doit noblesse armer
Escu fault de fermete
Et chambieres de chastete
Le gardebras de diligence
Et le gorgerin dastinence
I heaulme dumilite
Et gantelles de cherite
Le corset fauldra de mesure
Et une espee de droyture
Une dague de conscience
Une lance de sapience
[CXIII^r] Et fault aussi lepallefroy
Quon appelle la ferme foy
Qui se porra ainsi armer
Partout pourra ilz bien joster.

PUBLII OVIDII NASONIS POETE CLARISSIMI OPUSCULUM DE LUDO SCACORUM

Qui cupit egregium scacorum discere ludum
Audiat; ut potui, carmen composui.
Versibus in paucis dicam tibi prelia litis:
Quattuor in tabula bis loca sunt varia
Albescit primus, rubet atque colore secundus,
Aut niger aut glaucus pingantur aut varius.
Imprimo rochus committit bella minando,
Statque secundus equus lubrica iura tenens,
Tercius arpillus custos regalis habetur,
Quartum rex retinet, femina quinta sedet.
Post illum procerum renovatur et ordo priorum
Procedit peditum turba volans nimium.
Sic pedes a destra rapit et de parte sinistra
Quem sibi diversum cernit et oppositum
Et si quando datur tabule pretingere summum
Regine solitum percipit officium
Vir factus mulier regi ferus arbitet heret
Imperat et regat hinc capit inde levat
Bella movent primi pedites labuntur et ipsi
Et reliquis timidam dant moriendo viam
Per spacium tabule rocho conceditur ire
In qua parte velit si nichil obstiterit
Maior maiores rapit et falendo minores
Sepius et minimis falitur a sociis
Belliger insignis prudens celer aptus in armis
Currit equus rapidus qua petet arce locus
Decipit in sortes socios et fraude carentes
Terret et insequitur hic capit hic capitur
Arphillus trinius cornuta fronte timendus
Ante retro comites decipit invigiles
A dominis minimi dum capiuntur ab ymis
Sic in ista procerum turba parit peditum
Rex manet incaptus subtracta coniuge solus
Coniuge subtracta res manet in tabula
Sepius et malhus servorum turbine septus
Et malhum suffert si via nulla patet.
Explicit.
[CXIII^v]

CONFESSIO SARIODORUM

Henricus⁴⁵² et Iohannes, filii condam domini Petri Sariodi militis, nomine suo et liberorum Anthonii Sariodi, eorum fratris condam, Bonifacii Anthonii Bonifacii filii⁴⁵³ Roleti Sariodi, nomine <suo> et Petri fratris sui et Petri Sariodi eius avunculi, et Ybleti filii⁴⁵⁴ condam Iohannis Sariodi, nomine suo et fratrum suorum, tenent a domino nostro comite Sabaudie.

Primo, dicti Henricus et Iohannes, filii condam domini Petri Sariodi, nomine suo et liberorum Anthonii eorum fratris, condomini de Intro, tenent a domino nostro comite Sabaudie castrum de Intro, iurisdicionem, merum mixtum imperium dependens et adherens ipso castro et quantum de iurisdicione, mero mixto imperio, coercione ipsi tenent in tota castellania et territorio de Intro Castriargentei, unacum nemoribus, pascuis, aquis publicis, herbagiis, ripagiis a Duria et flumine de Rema prope Intro et omnia que de predictis tenebat et possidebat dominus Petrus condam dominus de Intro prout ea possidebat.

Item dictus Bonifacius, nomine suo et Petri eius fratris et dicti domini Petri Sariodi, manifestavit quod tenent in feudum nobile a dicto domino comite iurisdicionem merum et mixtum imperium et admodum coercionem quam habent et tenent in territorio Castriargentei unacum pascuis, nemoribus, ripagiis, aquis publicis et glareto quod est inter flumina et Villam Novam quantum ibi tenent.

Item dictus Ybletus, nomine suo et fratrum suorum, tenent ut supra iurisdicionem, merum et mixtum imperium quam habent in territorio Castriargentei, unacum nemoribus, pascuis, aquis publicis, ripagiis, insullis.

Item tenent duas pecias terre et prati et unam de bruyll in Castro Argenteo in loco dicto Chavanes; hodie sunt consumpte per inundaciones aquarum.

Item unam peciam terre quam tenebat Ysabella dou Crestgaber sitam apud Castrum Argenteum. [CXIII^r]

Item tenent omnes predicti nobiles de Sariodo in se ipsos et in aliis si qui alii reperiantur de albergo ipsorum et in hominibus suis usurariis notis sive bochaciis in quibus possunt capere successionem eorum.

Item tenent in augmentum feudi concessum eisdem quod ipsi percipiunt et percipere possunt dictam successionem.

452 *Le texte original est conservé aux Archives d'Etat de Turin: ASTo, Sezione Corte, Protocolli in materie politiche per rapporto all'interno, Protocolli dei notai della Corona, Protocolli dei notai ducali, Serie rossa, Mazzo 21, Decimo protocollo del notaio Reynaudi.*

453 *Les mots Bonifacii Anthonii Bonifacii filii sont à remplacer par les mots Bonifacius, filius.*

454 *Les mots Ybleti filii sont à remplacer par les mots Ybletus, filius.*

Item ipsi nobiles possunt acquirere et emere quicquid est in castellania Sancti Petri et Castriargentei Vullielmi de Turre ubicumque reperiretur per eos teneri sine laude domini comitis.

Item tenent unam peciam prati que dicitur Glarey iuxta flumen Ville Nove.

Item unam peciam prati sitam ibidem cum una domo.

Item unam peciam prati sitam in Vallesavarenchia in loco qui dicitur Pratum de Pael.

Item planum de Nicollay cum duabus alpibus que iacent apud Duriam cum pascuis et alpibus omnium predictorum pro quibus alpibus et plano debent domino comiti LX solidorum usagii annuales.

Item dictus Iohannes Sariodi totum planum de Leytun in mandamento de Intro superius in montibus, de quo debet XII denarios servicii, placiti II solidorum.

Item est eis concessum quod possint domificare turrin fortin in loco de Sariot et meliorare ibi et in Villa Nova, et pro predictis debent duas fidelitates domino comiti quas reddiderunt dicti Iohannes et Ybletus Sariodi nomine suo et aliorum predictorum et X libras predicti quando contingerit. [CXIII^r]

Item predicti Henricus et Iohannes Sarriodi, nomine suo et dictorum nepotum suorum, confessi fuerunt quod pro predicta pecia dou Glarey supra recognita tenentur eidem domino comiti in VI denariis servicii et tribus eminis siliginis de censu, quod servitium cum censu solvunt domino comiti pro ipsis Iacobus dictus Martina burgensis Ville Nove.

CONFESSIO VULLIENCI SARIODI NOMINE SUO ET FRATRUM SUORUM

Vulliencus Sariodi nomine suo et fratrum suorum recognovit se tenere a domino comite Sabaudie feuda albergorum Sariodorum que tenent in tota Valle Augusta ubicumque sint et reperiri possent.

Item totum feudum quod albergum de Iovecan tenebat a dicto domino comite in tota Tharentasia.

Item totum feudum Vullielmi de Turre ubicumque sit.

Item tota alia feuda in dicta recognicione descripta recepta per Vullielmum de Bons sub anno Domini M^o ducentesimo etc.

DONATIO FACTA PER PETRUM FILIUM QUONDAM DOMINI MARCHONIS DE BARDO VULLIELMO FILIO QUONDAM DOMINI VULLIELMI SARIODI, ANNO M° II^C LXIII°

Anno⁴⁵⁵ Domini M° II^C LXIII, indictione sexta, mense maii, feria quinta proxima, ante Pentecosten, infra parrochia Sancti Petri Castriargentei in domo domini Vullielmi Sariot militis impresencia testium infrascriptorum et quorundam aliorum, Petrus filius condam domini Marchonis de Sarro militis donavit et concessit mere [CXV^r] et simpliciter nomine et mere, libere et simplicis donacionis, secundum quod melius et liberius potuit et inter vivos Vullielmo filio domini Vullielmi Sariot militis omnia bona sua mobilia et immobilia, allodia et feuda, allodia nomine allodii, feuda nomine feudi, pro XII denariis de servicio annuatim ad festum Sancti Martini reddendis et pro II solidis de placito quando acciderit, plus quam faciat dominis. Hec predicta dictus Petrus donavit et concessit modo supra dicto memorato Vullielmo sub tali forma. Et si ipse Petrus haberet aliquos heredes alios quam filiam quam iam habuerat, illi heredes haberent medietatem omnium rerum mobilium et immobilium eiusdem Petri, dictus vero Vullielmus aliam medietatem quotquot erunt heredes ipsius Petri.

Item predictus Petrus investivit nomine pure, libere et simplicis donacionis et concessionis dominum Vullielmum Sariot militem recipientem vice et nomine Vullielmi filii sui de omnibus rebus suis mobilibus et immobilibus quocienscumque sint, sive terre sive prata sive vinee sive domus sive castrum seu arbores sive quecumque alia sint et ubicumque sint in monte et implano, modo supra scripto et servata condicione superius expressa. Preterea dictus Petrus de Sarro promisit per stipulacionem et pepigit domino Vullielmo Sariodi militi quod ipse non veniet, nec per se nec per alium, aliquo modo contra dictam donacionem et concessionem Vullielmo eius filio factam de rebus supra dictis, modo subscripto et servata condicione supra dicta, et retentis tribus eminatissimis terre que iacent in quodam loco qui dicitur,⁴⁵⁶ nec eum inquietabit, molestabit nec conveniet coram aliquo iudice ecclesiastico vel seculari abrenunciando omni exceptioni donacionis et concessionis et investiture et promissionis non facte et pacti non habiti et omnibus allegantibus et probacionibus super predictis contra dictum Vullielmum et successores eius factis et faciendis et omni iuris auxilio canonico et civili. [CXV^r] Ad hec interfuerunt testes vocati domini Ansermus de Bocza miles, Ansermus de Avisio canonicus Augustensis, Aymo frater eius, Aymo de Arverio, Ansermus frater eius.

Et ego Amedeus clericus Augustensis dictus de Donatio domini comitis Sabaudie notarius rogatus a partibus hanc cartam fideliter scripsi.

⁴⁵⁵ Une version de ce texte est publiée dans : F.-G. FRUTAZ, *Recueil de chartes valdôtaines antérieures au XVe siècle*, in « Bulletin de l'Académie Saint-Anselme » XV (1891), p. 157.

⁴⁵⁶ Lacune dans le texte.

AMICABILIS COMPOSITIO FACTA INTER IACOBUM DE SARRO ET PETRUM DE INTRO FILIUM QUONDAM DOMINI MARCONIS DE SARRO PRO SE ET HUGONE EIUS FRATRE FACTA PER DOMINOS AYMONEM VICECOMITEM AUGUSTE ET AYMONEM DOMINUM DE NUNS, ANNO M^o II^c LX°

Anno⁴⁵⁷ Domini M^o II^c LX, indicione tercia, mensis aprilis, die martis proxima ante festum Beati Marci evangeliste in civitate Augusta in ecclesia ante altare Sancti Iohannis Augustensis coram testibus infrascriptis et pluribus aliis, nobiles viri dominus Aymo vice comes Augustensis et dominus Aymo de Nuns, habito prudencium et sapientum virorum consilio, tractantes et ordinantes de pacis et concordie firmitate inter Iacobum de Sarro nobilem, ex una parte, et Petrum de Intro, filium condam domini Marconis, ex alia parte, propter discordiam seu controversiam. Dicti domini Iacobus videlicet et Petrus unanimiter compromisserunt in dictos nobiles, dominum vice comitem et dominum de Nuns, sicut plenius patet per publicum instrumentum, voluerunt, preceperunt et ordinaverunt iamdictus vice comes et dominus de Nuns quod a Chantello de Bellun et a turre de Sarro superius, exceptis bannis et iusticiis cum prato de Sarro, salva tamen ratione domine Guigone sit de parte superiori et exceptis hiis que acquisivit dominus Marcho. Si vero homines haberent res imparte inferiori [CXVI^r] que pertinerent ad albergum de Sarro, ipsas res dicti homines tenerent et haberent et possiderent imparte superiori banna et iusticie de albergo de Sarro, que sunt ultra Duriam, et medietas bannorum et insullarum de Sarro que sunt imparrochia Sancte Marie Castri Argentei sint de parte superiori et nominatim feudi Petri.⁴⁵⁸ Et feudum Vulliencii Cabrerii et feudum quod tenebat Theobaldus de Avisio, feudum Anselmi et medietas mareschalcie pertinet ad albergum de Sarro ubicumque sit, sint de parte superiori.

Item ex alia parte a Chantello de Bellun et a turre de Sarro inferius sunt de parte inferiori, salvis prato de Sarro et exceptis hiis que acquisivit dominus Marcho, et pratum de Vertosan et magna decima quam tenent les Convalleys, ubicumque sint, et feuda Vullienci de Bolsa et feudum condam domini Bernardi de Bolsa et domini Vulliermi de Bolsa et feudum illorum de Palacio sunt de parte inferiori, ubicumque sint, feudum Reymondi Scutiferi et medietas mareschalcie que pertinet ad albergum de Sarro, ubicumque sit, et medietas bannorum et iusticiarum de albergo de Sarro que sunt imparrochia Sancte Marie Castri Argentei sint de parte inferiori.

Item homines de parte inferiori teneantur sequi res suas ubicumque sint et sint de parte inferiori, feuda que tenent illi de Tharentasia ab albergo de Sarro

⁴⁵⁷ Une version paritelle de ce texte est publiée dans : F.-G. FRUTAZ, *Recueil de chartes valdôtaines antérieures au XVe siècle*, in « Bulletin de l'Académie Saint-Anselme » XV (1891), p. 154.

⁴⁵⁸ Lacune dans le texte.

remaneant communia, avoeria Sancte Marie Augustensis, quam habet albergum de Sarro in Cognya, ubicumque sit remaneat indivisa et servant feuda de albergo de Sarro communiter et similiter usagia facere teneantur.

Item voluerunt, preceperunt et ordinaverunt quod feudum Ruffinorum quod dictus Iacobus a se dicebat pertinere, remaneat imparte dicti Petri secundum quod sibi pro se et Hugone fratre suo debebat pertinere.

Item dixerunt, voluerunt et ordinaverunt quod de omnibus captionibus et dispendiis usque ad [CXVI^r] diem martis supra dictam aliqua occasione factarum inter ipsos sit pax et finis perpetuus.

Item preceperunt quod ipse Petrus bene et legitime pro se et Hugone fratre suo teneatur perpetue garentire et pro ipso feudo dictus Petrus eidem domino episcopo fidelitatem facere teneatur.

Item dictus Iacobus feudum domini Aymonis de Nuns ipsi Petro et eius heredibus fideliter teneatur garentire et pro ipso feudo dictus Iacobus dicto domino Aymoni de Nuns fidelitatem facere teneatur. Alia vero usagia secundum quod de ipsis tenent et quod valent, faciant et serviant communiter et solvant.

Item supra dictus Petrus restituat sive componat eidem Iacobo ad evidenciam dictorum domini vicecomitis et domini Aymonis de Nuns medietatem ex hoc quod ipse Petrus pro se et Hugone fratre suo aut dominus Marcho pater eorum de parte domine Guigone matris ipsius Iacobi impedierunt.

Item voluerunt quod sexdecim sestaria bladi de tribus modiis que dompnus Theobaldus de Avisio dicebat quod tenere debebat ab albergo de Bardo in magna decima de Sinczo sunt de parte superiori.

Item voluerunt quod ipse Petrus pro se et Hugone fratre suo emendet et componat pro dicto Iacobo terciam partem usagii quod illi de Lides faciebant domino Marconi pro burgo Varnerio.

Item voluerunt quod hoc facto et completo dictus Iacobus grantet domino archiepiscopo de burgo Varnerio.

Item quam cito dictus Petrus persolvat predicto Iacobo XIII libras et VI solidos, quod ipse Petrus habeat terciam partem omnium rerum deys Olleis.

Item quod illa sestariata terre que iacet ante castrum de Sarro de qua fit pactum remaneat medietas de parte inferiori [CXVII^r] et alia medietas in superiori.

Item dictus Petrus pacem, finem et donacionem fecit dicto Iacobo pro se et Hugone fratre suo de medietate rerum de Aqua Surda. Et hec omnia supradicta

et singula dictus dominus Aymo vice comes et dictus dominus⁴⁵⁹ de Nuns voluerunt, dixerunt, preceperunt et ordinauerunt et eciam iniunxerunt partibus supra dictis usque ad Pentecosten proxime venturam attendi fieri et compleri, ita quod isti duo supra dicto dicti dictorum et ordinatores, vel alii domino consiliares si ipsi non possent interesse, possint omnem fraudem et dolum quocienscumque necesse fuerit de hiis omnibus supra dictis remanere penitus.

Item supra dicti ordinatores in se retinuerunt quod ipsi inter predictas partes Petrum videlicet et Iacobum possint dicere, facere et precipere super eorum discordiis si aliquam contingerit inter ipsos sub oriri una vice et pluribus ad suam voluntatem et inde dicti duo ordinatores et partes supra dicte precipuerunt michi Petro de Prato notario fieri duo publica instrumenta.

Ad hec fuerunt testes vocati et rogati dominus Guido vice dompnus Auguste miles, dominus Petrus, dominus Iacobus, dominus Anselmus fratres milites de Bolsa, Vullielmus et Petrus de Turre de Stipullis, Guido Gontardi, Aymo de Arverio et multi alii etc.

DONATIO FACTA PER AYMONEM FILIUM DOMINI MARCONIS DE SARRO ECCLESIE SANCTE HELENE

Aymo⁴⁶⁰ filius domini Marconis de Sarro iuratus donationem facit per manum eiusdem Marconis patris sui et advocati in ecclesiam Sancte Helene de Sinczo et servitoribus eius et cui dare voluerint. Hoc est quod ipse donat eis X sestaria siliginis annuales super una pecia terre que iacet in loco qui dicitur Intro. Fines pecie: primo, II° et III res eiusdem Marconis, IIII Sancte Marie Auguste, Villorum de Arverio. Pena est L librarum puri argenti. Hoc laudavit dominus Marcus pater donatoris et domina Nodral eius uxor, Hugo frater donatoris, Brufa soro eius, Petrus frater eiusdem donatoris. Testes sunt Vullielmus, Eymericus, Vullielmus, Iacobus, Hugo, Petrus. Et sunt fideiussores garendi cartam, feria sexta, mense iunii, etc.

[CXVII^r]

459 *Les mots vicecomes et dictus dominus sont ajoutés dans la marge gauche avec un rappel.*

460 *Une version de ce texte est publiée dans: F.-G. FRUTAZ, Recueil de chartes valdôtaines antérieures au XVe siècle, in « Bulletin de l'Académie Saint-Anselme » XV (1891), p. 189.*

COPIA LITTERE IURISDICTIONIS DATE IAQUEMETO, ROLETO ET ALBERTO GONTARDI FRATRIBUS ET VIONINO GONTARDI EORUM NEPOTI PER DOMINUM EDUARDUM COMITEM SABAUDIE, ANNO M^o III^c XXVI°, DIE QUINTA MENSIS DECEMBRIS

Eduardus⁴⁶¹ comes Sabaudie, dux Vallisauguste et marchio in Ytalia, universis presentibus et futuris ad quos presentes littere pervenerint et aliis quibuscumque rei geste noticiam cum salute. Venientes ad nos dilecti fideles nostri Iaquemetus et Abertus fratres et Vioninus Gontardi nepos ipsorum, domicelli pro se et Roletto Gontardi fratre dictorum Iaquemeti et Alberti nobis gravi querimonia exponentes sepiissime conquesti fuerunt quod cum dominus Vido Gontardi miles pater ipsorum Iaquemeti, Alberti et Roleti condem emisset seu acquisivisset a Matheo filio condem Marconis de Bardo militis condem inter cetera merum mixtum imperium et omnimodam iurisdictionem in loco poderio et districtu Castri Argentei videlicet imparrocchiis Sancti Petri, Beate Marie Castriargentei, Sancti Nicolai de Civoes, de Arverio, de Intro et Sancti Georgii de Rema, dictoque domino Vidone patre ipsorum fratrum existente, implena, libera et pacifica possessione iurisdictionis huiusmodi meri et mixti imperii supra dicti absque contradicione qualibet et impedimento quocumque inclite recordationis dominus Amedeus genitor noster carissimus, dudum comes Sabaudie predictam iurisdictionem cum mero mixto imperio penitus occupando occasione dissentionis et guerre que tunc erat inter illos de Amavilla ex una parte et illos de Graczano ex alia inhibuit dicto domino Vidoni et predictis fratribus et nepoti ut ipsi iuridicione predicta mero mixto imperio minime uterentur nec uti deberent. Asserens ipsum dominum Vidonem et fratres et nepotem predictos fuisse et esse tunc temporum adiutorum et convalitorum illorum de Amavilla, necnon aliqua delicta et aliquos excessus [CXVIII^r] perperam commisisse pro quibus predicta iuridicione mero mixto imperio huiusmodi merito privari debebant.

Verum predicti Iaquemetus, Albertus et Vioninus, <nepos> ipsorum nominibus <suis> et dicti Roleti, a nobis cum instancia supplicaverunt humiliter et devote quatenus, sive merito sive iniuste, dictus dominus Vido et ipsi, predictis iuridicione mero mixtoque imperio, fuerint spoliati. Nichillominus tamen eisdem gratiam facere et predictam pietatis intuitu eisdem restituere misericorditer dignaremur. Igitur, tam pro remedio anime dicti genitoris nostri cui dicti fratres graciose remiserunt et quictaverunt pure et libere si forte super dictis, ipse genitor noster aliquathenus processisse<t> iniuste, quam consideratione gratuitorum servicionum nobis per fratres et nepotem predictos impensorum et que nobis incessanter impendunt, volentes fratres et nepotem eosdem benigne favore prosequi, ex certa nostra sciencia pro nobis et successoribus nostris imperpetuum

461 *L'original de ce texte est conservé aux Archives d'Etat de Turin : Cité et Duché d'Aoste, Duché d'Aoste, Introd, n° II.*

de predictis iurisdictione mero mixtoque imperio dictis fratribus et nepoti et cuilibet ipsorum communiter et pro indiviso heredumque et successorum ipsorum successive remittimus, relinquimus, damus et concedimus per presentes suis modis, formis et condicionibus infrascriptis omnimodam iurisdictionem merum mixtum imperium et exercitum eorundem in locis infrascriptis tantum, videlicet infra parrochiis de Intro, de Sancto Georgio, de Rema et de Arver et infra terminos infrascriptos, scilicet a ponte Voudano usque ad pontem de Livirogny et usque ad fondum Vallisderema et usque ad pontem de la Raveres. Volentes et predictis nobilibus dictis fratribus et nepoti et successorum ipsorum ex nunc imperpetuum ex nostra certa sciencia concedentes quod ipsi possint et eisdem perpetuo liceat absque contradicione qualibet et impedimento exercere per se vel per alium seu alios merum mixtum [CXVIII^a] imperium et omnimodam iurisdictionem infra predictas parrochias de Intro, de Sancto Georgio, de Rema et de Arver, videlicet infra terminos predictos. Sicut alii consortes iurisdictionem habentes infra predictos terminos exercere consueverunt et uti et prout predecessor noster et nos usi fuimus ut consuevimus hactenus et exercimus temporibus retroactis et exercebimus infra dictos terminos infuturum, salvo et reservato nobis et successoribus nostris perpetuo et specialiter infra terminos predictos, iure nobis hactenus competenti, contra usurarios et de illegitimo sive damnato cohitu natos. Quod ius nobis reservamus ut supra et a predictis excludimus non obstante concessione presenti.

Item eisdem fratribus et nepoti concedimus nominibus quibus supra volentes quod ipsi et ipsorum quilibet possunt et eis impune liceat pro quibuscumque delictis et excessibus commissis et que imposterum committentur et pro quibuscumque causis et litigiis vertentibus et que infuturum vertentur infra predictos terminos delinquentes et litigantes huiusmodi adiornare, citare, renovare, convenire captos adducere et captos tenere ad domos ipsorum, extra dictos terminos, sicut infra eosdem terminos facere possent et deberent, salvo et excepto specialiter et expresse quod ipsi vel alteri ipsorum et successorum sui non possint nec eis ullo tempore liceat punimentum aliquod facere extra terminos ante dictos. Et predicta dictis fratribus ac nepoti et successoribus suis ut supra concedimus in feudum ligium et in augmentum alterius feudi quod tenent et tenere debent a nobis [CXIX^a] et pro duobus homagiis ligiis. Ad que homagia ligia dicti fratres et nepos et successores ipsorum nobis et successoribus nostris perpetuo teneantur, tam pro feudo huiusmodi quam pro personis ipsorum. Et ita dicti fratres et nepos et successores ipsorum dictam iurisdictionem merum mixtum imperium a nobis in feudum ligium teneant pro homagiis antedictis, salvis nobis et successoribus nostris homagio nobis facto per dictum Albertum pro quibusdam feudis nuper sibi per nos datis in feudum et homagio in quo nobis tenetur dictus Iaquemetus pro burgesia Ville Nove Castriargentei. Quequidem duo homagia ligia debita ut supra pro iurisdictione huiusmodi dicti Iaquemetus

et Vioninus suis et dictorum Alberti et Roleti nominibus et pro successoribus suis nobis recipientibus pro nobis et successoribus nostris fecerunt manibus interiectis et osculo fidelitatis interveniente. Promittentes predictis nominibus per iuramenta sua et sub obligatione omnium bonorum suorum quorumcumque nobis et successoribus nostris fideles existere et servire lige contra quascumque personas sicut homo ligius domino suo ligio servire tenetur. Et omnia et singula attendere et complere nobis et nostris successoribus que in forma fidelitatis tam nova quam veteri continentur. Et si forte dictis fratribus et nepoti tam predicta quam alia occasione quacumque competit aut competere poterat infra locum, districtum, mandamentum et poderium Castriargentei extra terminos predictos huius nostre concessionis iurisdictione quecumque sive merum mixtum imperium, predicti fratres et nepos iurisdictionem huiusmodi merum mixtum imperium et ius in eis sibi competens extra predictos terminos suis spontaneis voluntatibus nobis recipientibus pro nobis et nostris successoribus [CXIX^v] remiserunt et quictaverunt pure et libere, salvis sibi et ipsorum successoribus ripagiis, insullis ipsorum et ius sibi competens in ripagiis et insullis extra terminos predictos. Promittentes pro nobis et successoribus nostris bona fide predicta omnia rata, grata et firma habere perpetuo et tenere et numquam contrafacere vel venire. Mandantes tenore presentium ballivo nostro Vallisauguste castellano Castriargentei et aliis quibuscumque castellanis, officiariis et subiectis nostris Vallisauguste qui nunc sunt et qui pro tempore fuerint quatenus predicta omnia dictis fratribus et nepoti et successoribus suis observent inviolabiliter et nullo contrafaciant vel opponant, etc. Confitentes nobis solutos fuisse LX solidos grossorum turonensium a dictis fratribus et nepote per manum domini Humberti de Castello pro concessione predicta. Datum Donacii cum appositione sigilli nostri in testimonium premissorum, die quinta mensis decembris anno Domini M^o III^c XXVI per dominum ad relacionem domini Iohannis Bertrandi et domini Petri Marescali. Iohannes Reynardi, etc.

SEQUUNTUR ALIQUE DESCENDENCIE DOMINORUM BARDI PROUT IN ANTIQUIBUS ANTIQUIS INSTRUMENTIS POTEST COMPREHENDI

Unde sciendum est quod dictus Marchus de Bardo fuit filius condam domini Hugonis de Bardo et quod Petrus de Intro et Aymo de Sarro fuerunt filii dicti domini Marconis qui fuerunt sepulti in cimiterio Sancti Ursi prout Iacobus dominus Sarri dixit et fuit testificatus in quadam causa vertente coram domino officiali [CXX^r] Augustensi inter dominum Uldricum priorem Sancti Ursi ex una parte et dominum Iohannem monachum Sancte Helene de Sarro et dominum Valterum curatum Sancti Mauricii de Sinczo ex altera, super sepultura domine Alasie, uxoris dicti domini Iacobi de Sarro.

Item sciendum est quod dominus Hugo de Bardo fuit pater dicti domini Marconis et domini Aymonis. De domino Marcho exivit Petrus de Intro et Aymo de Sarro; de domino Aymone exivit Iacobus de Sarro et Obertinus eius frater. Qui Obertinus, dominus Marchus et Petrus de Intro eius filius fuerunt sepulti in cimiterio Sancti Ursi, prout David Leydet testis productus in processu dicte cause actestatus fuit.

Item sciendum est quod loz don de Bard dominus Vullelmus de Bardo, frater domini Hugonis, Reynerius filius condam domini Hugonis, Rossetus filius ipsius domini Hugonis, Petrus filius domini Vullelmi de Bardo, Vullelmus de Sancto Martino et plures alii de illo genere sunt sepulti in ecclesia Sancti Iohannis de Petra, prout audivit dici dictus Iacobus dominus Sarri, ut improcessu dicte cause facto, anno Domini M^o II^c LXXXXII manu Petri Quattropoz clerici notarii publici sacri pallacii, lacius premissa omnia in dictis tribus parcellis infra proxime descriptis continetur et apparebit, etc.

[CXX^v]

FRANCHISIA GIGNIODI NOVA DATA PER ILLUSTREM DOMINUM AMEDEUM SABAUDIE COMITEM, ANNO DOMINI M^o III^c LXXXXI°, DIE XXII IULII

In⁴⁶² nomine Domini amen. Nos Amedeus comes Sabaudie dux Chablaxii et Auguste et in Ytalia marchio notum fieri volumus tenore presentium quod nos considerantes graves iacturas et dispendia que nos et universi nostri subdicti patimur ex eo videlicet quod officia nostra Sabaudie comitatus sunt pro tantis financiarum quantitibus obligata nam quicumque ballivi, iudices, castellani et alii officiorum rectores inspicientes quod super dictis officiis suas pecunias nobis aut nostris nostris predecessoribus mutuo tradiderunt die et nocte curant et excogitant incessanter quod lucra pro dictis eorum pecuniis eis perveniant undecumque debeant pervenire nec videmus quum huiusmodi commoda ymo potius rapinas illicitas alibi capere valeant quam super nos et alios subditos nostros predictos, ea propter ut submissus nobis populus sine huiusmodi extortionibus et rapinis a modo in antea quiete vivere valeant et ne cogantur a subdictis nostris predictis subsidia, focagia, subventiones, mutua et prestationes alias tam frequenter requirere aut requiri facere nostri parte post spatiosam deliberationem inde habitam cum patrie nostre prelati, militibus legum professoribus et peritis in conclusione et arresto remansimus quod per totam terram nostram a subdictis nostris carissimis qui nobis deficere non noverunt unicam pro nunc subventionem

462 Une version de ce texte est publiée dans: J.-B. DE TILLIER, *Le franchigie delle comunità del Ducato di Aosta*, p. 111-113.

requirere debeamus qua mediante ab huiusmodi gravibus oneribus et debitis nos eximere et educere valeamus. [VI^{xxI}r] Tandem a dilectis nostris communitati habitatoribus et incolis de Gignyo, facta per nostros consiliarios requisitione super hiis vice nostra ipsi omnes deliberatione prehabita in relevamen et exemptionem officiorum et omnium nostrorum predictorum centum florenos ducatos auri et quindecim denarios grossos pro quolibet floreno solvendis annis singulis in festo nativitatis Dominice septem annis proxime intransibis nobis de speciali gratia concesserunt in qua quantitate volumus et intendimus coniugatos clericos loci et parrochie predictorum contribuere debere nemine prorsus excepto quam concessionem sive donum speciali gratia nobis factum fuisse cognoscimus et etiam reputamus quod volumus et intendimus dictis communitati, habitatoribus et incolis in aliquibus eorum bonis, consuetudinibus, libertatibus, franchisesiis, privilegiis et statutis novis et veteribus preiudicium aliquod generari, et mediantibus gratia et concessione presentibus nos comes prefatus pro nobis et nostris heredibus et successoribus universis dictis communitati, habitatoribus et incolis pro se et eorum posteritatibus perpetuo et supra hoc instantibus damus, largimur et concedimus ex nostra certa scientia per presentes capitulla libertates, franchisesias et privilegia que inferius seriose scribuntur.

Et primo quod nos comes prefatus pro nobis heredibus et successoribus nostris dictis communitati, habitatoribus et incolis presentibus et futuris omnes et singulas libertates, franchisesias, privilegia et immunitates eis dudum indultas et indulta per laudabiles⁴⁶³ memorie illustres dominos nostros carissimos Sabaudie comites predecessores nostros ex nostra scientia et post deliberationem inde habitam cum nostris consiliariis, militibus et peritis laudamus approbamus, emologamus et serie presentium confirmamus [VI^{xxI}r] iuxta ipsorum privilegiorum et libertatum continentiam et effectum prout videlicet et quemadmodum eis hactenus uti et gaudere consueverunt.

Item quod ipsi et eorum singuli possint et eis licitum sit portare in civitate nostra Augusta magnos cultellos longitudinis competentis ad suarum defensionem personarum, bene placito nostro durante.

Item quod ipsi et eorum singuli quicti sint et liberi et immunes ab omnibus et singulis cavalcatis et exercitibus nostris qui et que eis intimabuntur nostri parte durantibus proximis septem annis, nisi tamen quando nos aut successores nostros contra communitates et rebelles partium Vallesii cum armis contingerit personaliter equitare quo casu adveniente nos ad partes Vallesii cum armis sequi debeant, cum eis fuerit nostra ex parte nuntiatum.

Item quod ad custodiam nemorum mandamenti predicti non sit nec esse debeat

463 *Lire*: laudabilis.

a modo in antea nisi dumtaxat unus foresterius cui in solidum ipsorum nemorum custodiam deputamus, qui foresterius non possit nec debeat signare detinere seu arrestare alicui persone de dicto loco vel mandamento fustam aliquam nec eos propter hoc pignorare dum tamen dicta fusta aducta fuerit ou chabloz solvendo tamen bannum annuale debito per scindentes ipsam fustam.

Item quod si dicta communitas et homines vel ipsorum aliqui aliquas res emerint a novel seu racheto quod bona talis decedentis sub usure colore non capiantur vel aliter occupentur per nos vel officarios nostros donec cognitum fuerit de consuetudine vel de iure quod tales contractus essent usurarii nominandi.

Item quod nullus [VI^{xxII}r] cuiuscumque status et conditionis existat cuius pondera et mesure signata et signate fuerint insigniis nostrorum armorum puniri possit et debeat II^c nec ab eodem quicquid peti vel exigi ratione alicuius defectus qui notari vel reperiri possit in ipsis ut si in aliquo legitimam et iustam mensuram excederent seu forent in aliquo diminute nisi tamen in predictis intervenerit fraus vel dolus levate que levande pondera et mesure occasione predicta infra decem dies proximos a die captionis ipsius numerandos eisdem communitati et hominibus iustificate et exequate libere reddi debeant absque exactione quacumque.

Item quod ipsi possint et eis liceat habere et tenere becqueriam seu macellum in dicto loco et mandamento de Gignyo quilibet videlicet de suis carnibus non morboris absque aliquarum incursione penarum.

Promittentes tenore presentium dictis communitati, habitatoribus et incolis recipientibus ad opus sui et successorum suorum imposterum per solemnem stipulationem et per iuramentum nostrum corporaliter prestitum ad evangelia Dei sancta sub nostrorum obligatione bonorum quorumcumque omnia et singula capitula, concessionem, libertates et privilegia suprascripta eisdem et eorum successoribus tenere, attendere, complere et observare inviolabiliter cum effectum et non contra venire per nos vel alium vel venire volentes prebere auxilium, consilium vel iuvamen. Mandantes tenore presentium ballivo et procuratori nostris Vallis Auguste et quibuscumque castellanis, commissariis, mistralibus et ceteris officiariis nostris presentibus et futuris vel eorum locatenentibus quatenus omnia predicta [VI^{xxIv}] observent et attendant et in nullo contrafaciant vel opponant.

Datum Auguste die XII iulii anno Domini M^o III^c LXXXXI sub signeto nostro, per dominum, relatione dominorum episcopi Augustensis, Montisioveti et Iohannis de Coflens. Michael de Croso, etc.

STATUTUM SUPER COMPOSICIONIBUS NON FIENDIS DE CRIMINIBUS EXIGENTIBUS PENAM SANGUINIS, FACTUM IN PLENA AUDIENCIA PER DOMINUM AMEDEUM SABAUDIE DUCEM, ANNO M^o III^c XXX°

Quia⁴⁶⁴ tam in casu evento coram dicto domino nostro quam aliis pluribus compertum est ballivos et alios officarios nostros Vallisauguste qui hactenus, eorum auctoribus temerariis, plures composiciones recepissee super pluribus nefariis criminibus que, iusticia exigente, remanere non debebant impunita, eapropter, illas composiciones sumendo plus ambicione quam zelo iusticie verisimiliter, censeri debent prolixæ. Quibus pro imposterum obviando et iusticie presidium vibrare volendo, de aplausu omnium astancium ac petita sanctione nostra, edimus, statuimus et ordinamus quod a modo in antea non liceat ballivo, procuratoribus, castellanis nec aliis officiariis nostris dicte patrie ipsorumque locatenentibus nec cuilibet eorundem composiciones nec etiam remissiones facere super aliquibus criminibus et delictis. De quibus, de iure vel de consuetudine, pena publicacionis persone et bonorum seu alterius eorum aut etiam mutilacio membri veniret infligenda. Que si fierent ex nunc prout ex tunc, illas decernimus fore irritas nullisque viribus subsistere nec alicui posse patrocinari, etc.

[VI^{xx}III^r]

ORDINATIO SUPER VICTUALIBUS ANTIQUITUS FACTA IN CIVITATE AUGUSTE

Anno Domini⁴⁶⁵ M^o II^c LXXXII, inditione X^a, V^o kalendis februarii in refectorio beate Marie Auguste. Noscant universi presentes et futuri quod convenerunt in simul dominus prepositus Auguste nomine vicecomitis Auguste canonicatus archidiacone Auguste et canonicis pluribus in favorem terre et pauperum sic statuerunt dominus prepositus de consensu communi et etiam clericorum una cum archidiacono et canonicis et expresso consensu Iacobi domini de Quart domini Girardi de Gignio militum Iacobi et Petri de Porta fratrum vicedomeni (sic) Auguste et plurimorum aliorum nobilium et etiam innobilium. Sic ordinarunt atque statuerunt - prestito sacramento ad sancta Dei evangelia de servandis statutis usque ad festum Beati Iohannis Baptiste proxime venturi - quod bladum non possit vendi videlicet frumentum ultra octo solidos nec siligo ultra sex nec possint carnis⁴⁶⁶ vendi ad terminum sive ratione termini vel etiam denariis presentibus vel incontinenti solutis.

464 Une version de ce texte est publiée dans l'ouvrage collectif: *Les audiences générales d'Amédée VIII de Savoie en Vallée d'Aoste*, « Bibliothèque de l'Archivum Augustanum » XLIII (2022), p. 231.

465 Une version de ce texte est publiée dans: E. BOLLATI, *Le Congregazioni dei Tre Stati della Valle d'Aosta*, vol. I, Aosta 1988, p. 1-3.

466 Lire: carnes.

Item statuerunt quod bladum aliquod non possit vendi nisi in foro vel in platea crucis sine sestarii lapidis vel apud malum consilium scilicet in platea.

Illi vero de porta Sancti Ursi teneantur portare bladum causa vendendi ad pontem ripe ante domum Iacobi de Ponte. Forum intelligatur qualibet die hebdomade et quicumque emerit bladum portet usque ad forum et denunciaret quantitatem bladi et pretii iuratis ita tamen quod non possit aliquis emere ultra unum modium simul et semel sive sit molendinarius sive fornerius sive sit clericus vel laicus. Et quicumque [VI^{xx}III^v] habet vel habebit modium siliginis non emat aliud bladum dum habebit illud modium.

Item de frumento quicumque habet modium frumenti vel habebit non possit tenere aliud frumentum dum durabit illud modium.

Item statuerunt quod bladum non possit extrahi extra bamna civitatis Auguste nisi aliquis haberet forte bladum in civitate Auguste et ipse possit extrahere ad opus sui et sue familie residuum vero vendatur in civitate vel si vendiderit illud bladum temporibus retroactis illud possit reddere illis quibus vendidit et cum illi qui recipient tenebuntur prestare sacramentum quod non emerunt nisi ad commestionem suam.

Item statuerunt quod aliqua mulier que vendet panem non possit lucrari in sestario frumenti nisi quattuor denarios cum furfure. In sestario siliginis possit lucrari sex denarios. Si vero plus venderetur panis per vicedompnum Auguste et per iuratos et per illos in suo poderio pauperibus erogetur et ad opus sui possit vel possint recuperare tres solidos sex denarios super illos vel illas qui vel que excesserint pretium pretaxatum. Et Iacobus de Quart similiter in suo poderio. Illi vero qui deportaverint bladum contra statuta amittant blada ad opus pauperum et duplum ad opus vice comitis. Si coniuncti nobiles iurisdictionem habentes voluerint hic eadem statuta facere in suis territoriis et iurare quod bladum et panem aliquis non deportet extra terram iurati supradicti possint cum eisdem communicare secundum quod facultates suppetere eis videbitur.

Item hiidem intendunt de ciceribus sicut de frumento et de fabis et de milio sicut de siligine et ordeo similiter.

Item supplicant dominus prepositus cum iuratis domino episcopo ut idem statuatur iustitias.

Item statuerunt quod non possit aliquis portare panem ultra XII denarios etc.
[VI^{xx}III^r]

COPIA CERTE TRANSACTIONIS FACTE INTER SPECTABILES VIROS DOMINOS AVISII ET VENERABLEM VIRUM DOMINUM ANTONIUM DE VOLVERIA, UT SEQUITUR TENOR

In nomine Domini amen. Anno a nativitate salutifera eiusdem Domini M^o quadrigentesimo trigesimo primo, sumpto indicione nona, vero die vigesima mensis iulii, ad perpetuam rei memoriam huiusmodi geste, cunctis presentibus et futuris notum fiat presentis instrumenti publici indagine quod cum litis, materia questionisque foret orta ac diu inter subscriptas partes ventilata maiorque in futurum verti speraretur, videlicet inter venerabilem et religiosum virum dominum Anthonium de Volveria priorem prioratus Sanctorum Bernardi et Nicolai Columpne Iovis ad causam sui predicti prioratus ex parte una et nobiles ac potentes viros Iohannem antenatum, Roletum, Ybletum, Ludovicum, Petrum, Iohannem iuniorem et Bonifacium de Avisio fratres condominos Avisii, Ruppis fortis et Montismelioris filios quondam nobilis et potentis viri Anthonii de Avisio seu Petrum de Avisio naturalem procuratorem et procuratorio nomine dicti nobilis Iohannis antenati atque negotiorum gestorem aliorum prenominatorum fratrum, ut asserit idem Petrus, sicut patet de suo procuratorio constare quodam publico instrumento manu Bonifacii Rosarii notarii publici, sub anno Domini millesimo quatercentesimo XXVIII, indicione sexta, die sexta mensis octobris, signato et recepto ex parte altera, de, in et super eo scilicet quod ipse dominus procurator proponebat, dicebat et in veritate asserebat plures homines ligios ad causam sui prioratus predicti se habere et eidem astrictos ad homagium ligium et fidelitatem ligiam ante omnes dominos seu melius quam alteri domino existentes in loco nuncupato Au Fornet in Vallegrisenchia infra iurisdictionem dictorum fratrum de Avisio, et hoc pro certis feudis et pascuis existentibus in dicta Vallegrisenchia, dyocesis Augustensis, moventibus de feudo et allodio [VI^{xx}III^v] dicti sui prioratus et domus predictae Columpne Iovis existentibus a parte superius tendendo versus montem Tharenthasie ex una parte et apud Fenestram de Runaz ex alia cum suis aliis confinibus inferius nominatis.

Item proponebat, dicebat, affirmabat et asserebat idem dominus prior sibi et eius prioratui pertinere et pertinere debere totum arpagium debitum ratione et pretexto pascuorum, feudorum et communium in dicta Valle Grisenchia existentium tam pretexto, causa et ratione recognicionum et confessionum quam etiam longissime laudabilisque consuetudinis et prescriptionis acthenus inconcusse inter ipsum priorem et suos predecessores ac dictos nobiles fratres condominos dicte Vallis et eorum antecessores et quoscumque alios in predictis locis habitantes et conversationem facientes inviolabiliter observatarum. Rursus et ultimo ut supra idem dominus prior quo supra nomine proponebat, dicebat et affirmabat sibi pertinere et debere pertinere quoddam rippagium seu aqueductum cuiusdam molendini siti apud dictum locum ou Fornet et hoc laudabili consuetudine prescripta. Ulterius dicens constanter affirmabat ipse

dominus prior quo supra nomine omnia et singula predicta iura sibi ad causam sui prioratus pertinere pluribus et iustis aliis causis, titullis et rationibus tam iam dictis quam dicendis et declarandis.

Primo racione et pretextu recognicionum ac confessionum per homines in dictis locis Forneti et Vallisgrisenchie habitantes ipsi priori et suis predecessoribus pluribus vicibus et diversis temporibus prout constat pluribus publicis instrumentis factarum.

Item et secundo vigore laudabilis consuetudinis iure prescripte, cum ipsi priores preteriti et modernus tanto tempore possiderent predicta iura palam, publice et inconcusse quod memoria hominum nulla extitit in contrarium. Ex adverso prenominato Petro de Avisio [VI^{xxv}] naturali quibus supra nominibus respondente directe et se opponente proposita asserta dicta et narrata per prelibatum priorem minime in totum fore vera. Quynnymo omnia homagia maxime debita melius quam alteri domino se ante omnes dominos necnon quecumque iura, regalia dictorum locorum in solidum pertinere et pertinere debere prelibatis dominis de Avisio et eisdem deberi recognosci fratribus per homines habitantes in dictis locis de Forneto et Vallisgrisenchie tanquam superioribus dominis ipsorum locorum ut constat publicis instrumentis continentibus albergamenta ipsorum predictorum fratrum facta predecessoribus retrofluxis temporibus de predictis iuribus regalibus per illustres et serenissimos dominos Sabaudie comites et successive confirmata et approbata dicente ulterius et affirmante prefatos dominos de Avisio fratres ac eorum predecessores esse et semper fuisse continue et inconcusse de predictis inquieta possessione ac pacifica prenarratis iuribus et usibus regalibus utendi finendique et gaudendi et tanto temporis spacio quod de contrario nulla hominis memoria superest adversa, multipharia multisque modis atque pluribus causis aliis iuribus et rationibus, hinc inde per ambas partes quibus supra nominibus propositis, dictis, assignatis, deductis, allegatis, replicatis et responsis et actercationibus⁴⁶⁷ inter se habitis. Denique partes ipse prelibate, suis et nominibus quibus supra, scilicet prenominati dominus prior, suo et nomine eius prioratus, et Petrus de Avisio procurator et procuratorio nomine et negotiorum gestor quorum supra, de premissis omnibus questione, discordia, debacto, lite et controversia, necnon de omnibus et singulis emergentibus et dependenciis ac connexis ex eisdem, impresencia reverendissimi in Christo patris et domini domini nostri Iohannis de Bertrandis, divina providencia archiepiscopi Tharentasiensis et comitis et intervenientis eius benigno [VI^{xxv}] tractatu ad veram pacem, concordiam, bonam tranquillitatem atque admicabilem compositionem in modum qui sequitur, devenerunt et in unum convenerunt de premissis querelis et litibus omnibus emergentibus ex eisdem et connexis super quibus questionibus querellis

467 *Lire*: altercationibus.

et debactis habita deliberatione matura examinatisque et actentis utriusque partis iuribus et rationibus et informationibus visisque et auditis earum petitionibus et responsionibus hinc inde.

Primo fuit declaratum, arrestatum, conventum, sedatum et confirmatum quod inter easdem partes litigantes ad inantea sit et maneat continua pax bona et concordialis amicitia remittendo una pars alteri et econverso omnes iniurias fore facta verbo aut opere illatas remotis omnibus rancore et odio.

Item fuit cognitum, dictum, arrestatum, declaratum, pronunciatum, sopitum, ordinatum et finaliter in hoc conclusum inter ipsas partes quibus supra nominibus quod predicto domino priori et suis successoribus canonice in ipso prioratu intransibilibus et ipsorum prioratu sint, permaneant in perpetuum et pertinere debeant penitus et insolidum prout et quemadmodum predicti domini priores modernus et successores sui consueverunt et soliti sunt actenus percipere omnia et singula arpagia predictorum locorum Vallisgrisenchie et Forneti pro pascuis et feudis eisdem prioratu et prioribus aliis debita, recognita et solvere consueta. Ita et taliter quod a modo in antea sine quacumque exceptione et contradicione iuris vel facti prenominatorum dominorum de Avisio fratrum et suorum successorum quorumcumque ipsi domini priores modernus et futuri dicti prioratus collumpne Iovis et eorum factores possint et eis sit licitum dicta arpagia exigere, levare, recuperare et ad se retinere tanquam rem suam propriam in pace utique ipsis et gaudere.

Insuper vero molendino fuit et extitit ordinatum, actum, dictum, arrestatum per pactum expressum inter easdem partes nominibus quibus supra ut ille aut illi qui ipsum molendinum tenent, possident de presenti et infuturum possidebunt tenerentur et debeant in albergamentum accipere a prenominationis dominis de Avisio fratribus tanquam superioribus dominis dictorum locorum et habentibus iura legalia, rippagium seu aqueductum necessarium ad ipsum molendinum et ab eisdem nobilibus et eorum successoribus tenere et recognoscere sub servicio unius viennensis annualis et pro tanto ipsi nobiles de Avisio fratres et earum causam habentes debeant et teneantur et efficaciter sint [VI^{xxvi}] obligati ipsum rippagium seu aqueductum predicti molendini albergare et investire si et quando et quocienscumque fuerint requisiti, omni semota contradicione per illum vel illos qui ipsum molendinum tenent et possident seu quorum interest et intererit sue interesse poterit, nec eisdem nobilibus de Avisio fratribus neque eorum successoribus aut causam habentibus sit licitum plus petere aut exigere quam dictum viennensem servicium monete⁴⁶⁸ domini Sabaudie ducis ut supra expressum est. Pro predicto aqueducto seu albergamento eiusdem protestato tamen et semper

468 Le terme monete est écrit dans la marge droite avec un signe de rappel.

salvo et reservato imprincipio, fine et medio huiusmodi presentis transactionis et compositionis per ambas partes nominibus quibus supra transigentes quod ipse partes minime intendunt neque volunt pretextu ipsius compositionis, iuribus, regalibus prenominatorum nobilium de Avisio fratrum in aliquo derogare seu preiudicare sed semper intendunt eis salvis in sepe iam dictis locis Vallisgrisenchie et Forneti quemadmodum dicti nobiles et eorum predecessores athenus gavisii et usi fuerunt.

Item extitit ulterius et fuit ordinatum, declaratum et transactum, arrestatum, concordatum inter ipsas partes quibus supra nominibus et conventum per expressum quod omnes homines commorantes et iam in sepe dictis locis Vallisgrisenchie et Forneti existentes et domicilium foventes et etiam in alio dicto loco Entres les colliurs teneantur et debeant cum effectu sine quacumque turbacione priorum prenominati prioratus Columpne Iovis moderni et futurorum facere et reddere homagia et fidelitates prenominati nobilibus de Avisio fratribus et eorum successoribus melius quam alteri domino seu ante omnes dominos alios quoscumque tanquam superioribus dominis predictorum locorum non preiudicando dicto domino priori nec suis successoribus in aliis homagiis et fidelitatibus debitis predicto domino priori ad causam sui predicti prioratus post fidelitatem et homagium dictorum dominorum de Avisio tanquam superiorum dominorum ipsorum locorum. Que [VI^{xxvi}] fidelitates et homagia ipsis dominis Avisii tanquam superioribus dominis iam dictorum locorum pre ceteris dominis sint et remaneant ac eorum successoribus infuturum et infra subscriptos confines contentorum et existentium, videlicet ex parte una les Pontet et Lyntez de Mareys ex alia parte via dou Lavanchiers de altera parte La Ruiniaz dol for de alia parte Laz Forclaz de Tyruyl ex alia parte locus qui dicitur Excunduz ex alia parte Loz Chanthel de Expery ex alia parte Laz Cymaz de la Monteny ex alia parte la Fenestra dou Voudet et ex alia parte que est nova pars Laz Fenestra de Mercuryl. Quibus dominis Avisii et suis ipse fidelitates et homagia melius quam alicui alteri domino remaneant perpetuo vigore presentis transactionis et aliorum ipsorum iurium, salvis eciam et reservatis prelibatis nobilibus de Avisio fratribus et eorum successoribus hominum de Plata et de Bovony necnon dependenciis horum duorum locorum unacum iurisdicione ordinaria omnium predictorum locorum ut supra ipsis nobilibus fratribus tanquam dominis superioribus semper in omnibus, salva et reservata ut athenus eorum predecessorum consuerunt uti et frui. Pactum dicte partes facientes expressum una pars alteri et econverso suis et quibus supra nominibus de non petendo aliquas expensas racione et pretextu prenominatorum questionis et debacti factorum et sustentorum in iudicio seu extra, quynimo una pars alia et econverso nominibus quibus supra horum serie committat solvit atque remittit in solidum. Que quidem omnia et singula ut premictitur transacta, ordinata, pronunciata, declarata, locuta, cognita, sopita, concordata et per pactum expressum inter se parte ipse (*sic*) tractatu prefati reverendissimi domini

archiepiscopi et in ipsius presencia omnia [VI^{xxVII}] conclusa quemadmodum est superius narratum et arrestatum pro se et suis successoribus et quibus supra nominibus ultrove, bona fide et quolibet ipsarum si et in quantum sua interest in suo casu et loco et gradu iurate ipse partes scilicet ipsi dominus prior Columpne Iovis ponendo ad suum pectus more religiosorum virorum manus et Petrus de Avisio naturalis super sanctis Dei evangeliis manibus propriis tactis, promiserunt per eorum iuramenta et sub obligacione omnium suorum bonorum quorumcumque eorumque quorum nominibus transigerunt si et obligare possunt quorumcumque nobilium et innobilium presencium et futurorum attendere inviolabiliter et ipse Petrus per eius magistros observari facere perpetuo iuxta suum posse cum effectu numquamque per se aut per alium contra dicere vel venire, facto, causa, ingenio, de iure aut de facto neque alicui contravenire volenti clam palamve quoquomodo consentire. Quynimo grata, rata, firma, valida et illesa hebere, tenere, conservare perpetuis temporibus. Promictentes insuper prenominate partes sub obligacionibus suis premissis et nominibus quibus supra omnia et singula in presenti instrumento contenta, declarata, ordinata, sopita et transacta tractare cum effectu ratificari, approbari, laudari, emologari, confirmari atque conservari indistincte facere scilicet prelibatus dominus prior per eius et ipsius prioratus collumpne Iovis capitulum et illos quorum interest et interesse potest, hinc ad ultimam diem proximi mensis instantis augusti inclusive et ipse Petrus naturalis de Avisio procurator prenominati nobilis viri Iohannis de Avisio antenati ut supra per ipsum Iohannem virum nobilem antenatum et successive quod idem nobilis Iohannes antenatus per prenominos eius fratres si et quando et quociens fuerunt requisiti debite in iudicio aut extra infra dictum terminum [VI^{xxVII}] vel postea. Quicumque renunciantes autem prefati contrahentes et transigentes et eorum quilibet et quibus supra nominibus in suo casu et loco, gradu et cuilibet pertinet et sua interesse ex eorum certis scienciis et voluntatibus meris et spontaneis in hoc facto omni actioni et exceptioni predictarum ordinacionis, premeditacionis, concordie, arresti, declaracionis, sopitionis, transactionis et compositionis, conclusionis, promissionis, expensionis, remissionis, iuramenti et obligacionis omniumque et singulorum premissorum non sit non rite et non legiptime, ut premittitur, factarum et factorum doli, mali, vis, metus, causa et in factum actioni, conditioni sive causa vel ex iniusta causa iuri dicenti factum alienum promictere non posse iuri dicenti si dolus dederis⁴⁶⁹ causam contractui vel inciderit in ipsum contractum, contractum non valere sed rescindere debere iuri per quod deceptis in suis contractibus subvenitur, iuridicenti generalem renunciationem nisi specialis precesserit minime valere, omnique errori, cavillationi, fraudi ac omni iuri canonico et civili, demum omnibus exceptionibus

469 *Lire*: dederit.

iuris et facti quibus predictarum aut predictorum aliqua possent quoquomodo impediri.

De quibus omnibus et singulis premissis pecierunt dicte partes nominibus quibus supra sibi et ipsarum cuilibet fieri et tradi per me notarium subscriptum duo publica instrumenta, unicumque eiusdem substancie et tenoris ad opus cuiuslibet partis unum et suorum, quorum presens est ad opus dictorum nobilium virorum dominorum Avisii fratrum et suorum successorum, que semper possent corrigi, reffici, dictari, emendari semel vel pluries ad consilium peritorum, substancia tamen in nullo mutata, in iudicio producta vel non producta.

Actum in prioratu Sancti Michaelis prope civitatem Musterii. Presentibus dompno Iohanne Unberti, curato clericorum, dyocesis Gebennensis, nobilibus viris Iacobo Bercti, priore Sancti Boni et Glaudo (*sic*) de Volveria priore Gilliaci et Iohanne Mussillionis notario habitatore Musterii, testibus ad premissa vocatis pariter et rogatis meque Gonterio de Subtus Via de Ruppe parrochie Montagnaici clerico, auctoritate⁴⁷⁰ imperiali publico notario qui hoc publicum instrumentum unacum testibus predictis ad omnia premissa dum sic agerentur interfui et scripsi, subscripsi manu propria fideliter et signavi in testimonium premissorum omnium.

[VI^{XXVIII}]

COPIA POTESTATIS EDIFFICANDI CASTRUM RUPPIS FORTIS SUPRA LIVEROGNIAM

Noverint universi presentes inspecturi seu eciam audituri quod, cum nobilis vir Petrus condominus de Avisio impetrasset et obtinisset ab illustrissimo principe domino Aymone comite Sabaudie quod sibi liceret domum fortem facere seu fieri facere in loco qui dicitur Ruppis de Lyvirogny quem de suo allodio esse asserebat prout hic plenius continetur ex forma cuiusdam commissionis ad queremoniam nobilium de Avisio Hugonis, Petri filii condam Theobaldi et Anthonii et ex forma commissionis eidem Petro facte, ut in quodam presenti instrumento confecto manu Iohannis Reynaldi clerici domini nostri comitis dicitur contineri. Forma quidem commissionis et queremonie sequitur in hec verba:

«Reverendo in Christo patri amico nostro karissimo domino nostro Dei gratia episcopo Auguste Aymo comes Sabaudie dilectoque fideli nostro Thome de Provanis, baillivo Vallisauguste salutem et dilectionis augmentum. Querelam dilectorum nostrorum Hugonis, Anthonii et Petri filii Theobaldi de Avisio condam condominorum de Avisio recepimus continentem quod, cum nos concessimus Petro domicello de Avisio de Valle Augusta ut ipse possit et

470 Le terme auctoritate est écrit dans la marge droite avec un signe de rappel.

sibi liceat domum fortem facere seu fieri facere in loco qui dicitur Ruppis de Lyverognia quem esse de suo allodio asserebat. Et quem a nobis unacum dicto domo facienda accepit et constituit esse de feudo nostro ligio et reddibili ad usus et consuetudinem Vallisauguste quod huiusmodi concessio in ipsorum supplicantium preiudicium facta extitit dicto Petro, asserentes dictum locum nobis unacum dictis supplicantibus et dicto Petro communem esse, propter quod pecierunt a nobis super hiis de opportuno remedio provideri. Unde cum nos concessionem huiusmodi fecerimus [VI^{xxVIII}v] dicto Petro, salvo iure alterius cuiusque, nec fuit intencionis nostre dictam concessionem fecisse in preiudicium alterius. Vobis committimus vos dictum episcopum rogantes et tibi baillivo expresse mandantes quatinus super hiis cum diligencia inquiratis. Et si vobis constiterit locum predictum nobis unacum dictis nobilibus esse communem non sustineatis dictam domum construi in loco predicto nec eciam ibidem sustineatis construi durante informacione predicta donec cognitum extiterit et discussum de iure partium predictarum. Datum Chamberiaci, die X mensis aprilis, anno Nativitatis Domini M^o III^c XXXIII».

Verum nos prefati episcopus et baillivus, recepto per dictum Hugonem nomine suo et predictorum nobilium mandato dicti domini nostri comitis, et cum debita reverencia exequi volentes, ut dicebat, ad locum predictum de Lyverognia misimus prohiberi dicto Petro ne ibidem edificaret nec aliud novi faceret donec per nos esset discussum an hoc eidem liceret iuxta continenciam mandati premissi dictum locum cum edificio ibidem incepto ad manum nostram reducentes, auctoritate qua supra, tamen volentes de iure parcium per amplius cognoscere ad plenariam informacionem faciendam, premissis partibus diem assignamus perhempthoriam et precisam ad informacionem iuris sui. Quiquidem Petrus termino congruo et competenti partibus assignato super informacione declaranda tam per testes receptos per notarium curie nostre ad hoc manifestum expressum habentem a nobis quam per alia legiptima documenta ex quibus compertis et declaratis constat liquide fore probatum dictum Petrum seu patrem eius vel causam ab ipsis habentem vel habentes fore et fuisse impacifica et plena possessione sine iuris vel facti molestacione per decem, viginti, triginta, XL annos et amplius de tota dicta ruppe cum pertinenciis, coherenciis, egressibus et ingressibus, arboribus, possessionibus, cultis [VI^{xxIX}] et incultis ac edificiis ibidem existentibus infra confines qui sequuntur, videlicet de tribus partibus rivi herbalis, de quarta terra heredum Perrecti Varini.

Item probatum extitit per chertram Augustanam predictam ruppem unacum quibusdam possessionibus coherentibus fore de allodio proprio ipsius Petri, cuius quidem chertre ex una parte secunda linea incipit “nomen” et finit “Rodulphi” ex alia parte secunda linea incipit “vendidit” et finit “et”.

Item probatum est quod possessiones existentes et coherentes iuxta confines

premissos, detente per alias quam per ipsum Petrum, ab ipso Petro teneri et moveri dignoscuntur in feudum tanquam proprium allodium eius, probatum et recognitum per possessores earundem et per publica instrumenta⁴⁷¹. Quapropter nos prefati episcopus et ballivus auctoritate qua supra videntes et attendentes legitime et debite per dictum Petrum ipsam Ruppem cum pertinenciis premissis fore eius proprium allodium quem de feudo prefati domini nostri comitis recepissee confitetur ut in convencionibus et pactis initis inter eos continetur et ex parte prefatorum nobilium nichil fuisse legitime in contrarium probatum nec eciam infra tempus informacionibus predictae faciende. Unde habito super premissis et communicato consilio plurimorum sapientum clericorum et laycorum consuetudinariorum Vallisauguste prefatum Petrum de dicta Ruppe cum pertinenciis et coherenciis eiusdem que ad manum nostram posueramus ut supra revestimus et impacifica possessione reducimus, unacum edificio et domificatione facta et facienda tanquam de re sua proxima plenarie comprobata, salvo iure alterius persone. Dantes sibi auctorem nomine quo supra plantandi, serendi seu edificandi ac domum fortem faciendi et construendi, prout et quando sibi et suis videbitur expedire infuturum, secundum formam et tenorem pactorum et conventionum prefati domini nostri comitis et ipsius Petri dudum innitorum et contentorum. In quibus per hanc nostram declaracionem nichil intendimus innovare, in quorum omnium robur et testimonium premissorum sigilla nostra, videlicet nos ballivus predictus sigillum curie prefati domini nostri comitis quo utuntur in nostra balliva Vallisauguste predictibus duximus apponenda. Datum Auguste die prima post festum beati Andree apostolli, anno Domini M^o III^c XXXIII.

[VI^{xx}IX^v]

COPIA FRANCHISIE CONCESSE BANNERETIS TOCIUS VALLIS AUGUSTE

Ludovicus⁴⁷² dux Sabaudie, Chablaxii et Auguste, Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus marchio in Ytalia, princeps Pedemontium, Gebennarum Baugiaci comes, baro Vuaudi ac Foucygniaci Nicie Vercellarum Friburgique dominus. Cum quamplurima onera et expensas sustinuerimus occasione obsidionis Maxini quorum pretexto nobis solvi requisierimus, et ad hoc cogi et compelli mandaverimus homines nobilium hominum banneretorum patrie

⁴⁷¹ *Dans la marge gauche*: Aliquod fore legitime hostensum contra dictum Petrum nec eciam comparuisse per se vel per legittimas personas ad aliqualem debitam informacionem iuris sui faciendam.

⁴⁷² *Une version de ce texte trouve dans*: L. ZUCCHETTI - E. ZACCHELLO, *Ricerche sulla raccolta di franchigie valdostane del De Tillier*, Tesi di Laurea aa 1983/84, Università degli Studi di Torino, XV.

nostre Vallis Auguste ad nobis solvendum sex denarios grossos monete cursalis Auguste pro singulo foco ad que premissa dicerent, opponerent et allegarent dicti nobiles bannereti eorumque homines predictos ad ea non teneri, cum ex forma franchisiarum, conventionis, consuetudinum, privilegiorum et libertatum eorundem, tam quia ad talia homini onera non reperiuntur dicti nobiles barones et bannereti eorum homines fore astrictos, nec umquam solvere consuetos quam aliis rationibus, titullis et causis immediate deductis nobisque supplicaverunt prefati nobiles barones et bannereti nominibus ipsorum et dictorum eorum hominum ut a compulsione dictorum eorum attentis premissis desistere ipsosque totaliter liberare predictos eorum usus, franchisesias, consuetudines, privilegia, libertates eisdem observare et confirmare dignaremur. Hinc est quod nos ipsorum fidelium nostrorum supplicationi favore benivolo bonisque respectibus inclinati maxime considerantes sincerem fidelitatem constantiam eorumque libertates et dilectionis integritatem etiam multa et varia laudabilia obsequia quibus ipsi erga nos claruerunt, ex nostra certa scientia pro nobis nostrisque heredibus et successoribus universis ipsas conventiones, franchisesias, consuetudines usus, privilegia, immunitates et libertates eisdem nobilibus Vallis Auguste et eorum hominibus ac posteritatibus ipsorum laudamus, confirmamus, approbamus per presentes sic et prout per illustres predecessores nostros recolende memorie illustrissimum et clementissimum dominum genitorem [VI^{XX}X] meum honorandissimum et nos fuerunt confirmate.

Promittentes bona fide nostra in verbo principis illas eisdem in perpetuum attendere et observare ceterisque actendi et observari facere sub et cum omni alia solempnitate iurisque et facti renunciatione ad hec neccessaria pariter et cauthela et hoc egimus pro et mediantibus septuaginta florenis parvi ponderis, ad rationem duodecim grossorum monete cursalis Sabaudie pro quolibet floreno per nos habitis ab eisdem manibus dilecti fidelis consiliarii nostri Sabaudie generalis thesaurarii Berthini Maglogni qui de ipsis nobis legiptime tenebitur computare, ita quod in huiusmodi confirmatione et florenorum quantitate intelligantur, comprehensi et inclusi homines et iurisdiciarii comitatus Challandi pro ratis et portionibus eisdem debite contingentibus. Mandantes propterea consiliis nobiscum et ultra montes residentibus, nec non dilecto fideli precedenti patrimoniali et etiam baillivo et procuratori Vallis Auguste castellanisque Castriargentei, Quarti, Cliti, Bardi, potestatibus Ypporrechie et Bugellarum ac ceteris officiariis nostris tam mediatis quam immediatis ad quos spectat modernis et posteris ipsorumque locatenentibus et cuilibet eorundem et sub pena centum marcharum argenti commictenda per quemlibet ipsorum qui non paruerit, quam declaramus. Et illam suis in computis per dilectos fideles presidentem et magistros computorum nostrorum intrari volumus et iubemus per presentes, continuo ipsas franchisesias, consuetudines, usus, privilegia, immunitates et libertates ut supra confirmata absque litteris eisdem fidelibus nostris suisque hominibus et posteritatibus

ipsorum teneant et observent de puncto ad punctum et per quoscumque teneri et observari faciant illesas, in nulloque contraveniant quomodolibet vel opponant quinyimo omnia impedimenta occasione premissa impersonis et bonis ipsorum aut alterius eorundem tam coniunctim quam divisim, quomodolibet apposita tollant et amoveant processusque et acta et cetera expletata premissorum pretextu [VI^{XX}X^v] agitata cancellent, deleant penitus et aboleant et deleri faciant, que nos equidem tollimus delemus et abolemus per presentes quascumque litteras in contrarium per nos concessas et concedendas revocantes et penitus irritatantes. Et in super ipsos barones et baneretos eorumque predictos homines predicta ex causa etiam quarumcumque iniunctionum arrestorum et penarum declaratarum et non declaratarum eisdem hactenus propter hanc causam impositarum nullo modo compellant, conveniant aut alias inquietent, compellere, conveniri aut alias inquietari patiantur per quemquam quoniam nos illas si hac causa commiserint eisdem equidem remittimus et commictamus per presentes mandantes ulterius clavario nobiscum residenti consilii quam eosdem ipsorum quempiam premissa ex causa compellat, verum ipsi videlicet bayllivus Auguste et ceterii officarii nostri tam mediati quam immediati quos requirendos dixerint ipsi nobiles, omnes litteras privilegiorum predictorum tam per nos quam per predecessores nostros data et confirmata ut supra baronibus et banneretis dicte patrie concessa observent de poncto ad ponctum nil de contingentibus et contentis in eis obmictendo et ulterius die mercati et alias proclamari legi et expecificari faciant voce cride quoties voluerint et duxerint requirendum quibuscumque litteris impetratis seu impetrandis reiectis et nonobstantibus quibus derogamus et derogata esse volumus per presentes, et hoc absque alterius expectatione mandati in quantum dicta pena ipsorum quilibet dictorum consiliorum inferiorum officiariorum se formidat affligi.

Datum Thaurini die vigesima secunda septembris anno Domini millesimo IIII^C sexagesimo primo per dominum presentibus dominis A<nthonio> ex marchionibus Romagnani cancellario Sabaudie, Io<hanne> domino Bariacti ac marescallo Ay<mone> comite Camere et vicecomite Maurianensi, <Gabriele> marchione Sancti Saturnini comiteque de Varrax, C. ex marchionibus Romagnani magistro hospicii, Michaele de Canalibus, Stephano Scallie et Francisco Corracti generali ac Bertino Maloqui thesaurario. Reddata portitori. Clauso.

Facta debita collacione cum certa copia sui originalis per Anthonium Guberti et Iohannem Rolandini peritos viros scripta et signata per me notarium subscriptum. Iohannes Apprini [S.T.]

[VI^{XX}XI^r]

COPIA CERTARUM LITTERARUM

Anno Domini M^o III^c septuagesimo sexto, indicione decima quinta, die secunda mensis augusti, per presens publicum instrumentum omnibus appareat evidenter presentibus et futuris quod, cum illustris magnificus princeps dominus noster, Amedeus Sabaudie, comes certos redditus, homines et res alias que quondam fuerunt Henrici condomini de Avisio, quas tenere solet Iaqueminus de Avisio, et que res ad dictum dominum nostrum Sabaudie comitem certis ex causis mediante persona dicti Iaquemini devenerunt, infeudaverit et in feudum tradiderit Petro et Anthonio condominis de Avisio fratribus domicellis, presente et consenciente Marquiota filia dicti Henrici pro certis intragiis et ut ipsi Petrus et Anthonius darent dareque et solvere dicte Marquiotae tenerentur ducentum florenorum boni auri et magni ponderis pro ipsa maritanda seu alimentanda et voluntate eius facienda ut in dicta infeudacione lacius continetur. Hinc est quod dicti Petrus et Anthonius scientes prudentes et sponte in hoc facto ut asserunt impresencia dicti domini nostri Sabaudie comitis propter hec in iudicio constituti ad instanciam et requisicionem dicte Marquiotae, presentis, stipullantis et recipientis nomine suo eiusque heredum, successorum et causa ab eadem habentium et habiturorum confitentur et imveritate publice recognoscunt eorum quilibet et insolidum se debere dicte Marquiotae predictos ducentum florenos auri boni et magni ponderis, ex causa pacti suprascripti per dictum dominum nostrum Sabaudie comitem in infeudacione antedicta cum dictis fratribus habito necnon consensus per dictam Marquiotam prestiti et quittance per eam ut premittitur facte in ipsa infeudacione. Quosquidem ducentum florenos auri et ponderis predictorum promiserunt dicti Petrus et Anthonius eorum quilibet principaliter et insolidum dicte Marquiotae et michi subscripto notario stipullanti et recipienti ad opus ipsius Marquiotae eiusque heredum et successorum ac omnium et singulorum quorum interest et infuturum poterit interesse per eorum corporalia [VI^{xx}XI^v] iuramenta ad sancta Dei evvangelia prestita et sub ypotheca obligacionis omnium bonorum suorum quorumcumque dare et solvere eidem Marquiotae aut eius causam habentibus presens instrumentum deferenti apud Augustam impace omni exceptione iuris et facti remota ad ipsam Marquiotam seu causam eius habentes requisicionem seu requestam unam omnibus et singulis dampnis gravaminibus expensis missionibus et interesse que et quos ipsa Marquiota seu alter eius nomine a dicta requesta in antea facta ipsis fratribus seu alteri ipsorum fecerit, incurrerit aut substituerit occasione dictorum ducentorum florenorum ut prefertur non solutorum. Et super ipsis credere ipsi Marquiotae et causam ab eadem habenti simplici eorum verbo sive testibus iuramento et qualibet alia probacione supponentes se dicti fratres et omnia bona sua pro observancia premissorum coercioni dicti domini nostri Sabaudie comitis eiusque baillivi Auguste et castellani Castri Argentei et aliorum officiariorum dicti domini nostri Sabaudie comitis per quem officarii volunt compelli ad solucionem dictorum

ducentorum florenorum sicut de debito in iudicio confesso ac si summa lata foret que in rem transivit iudicatam in qua nulle sunt partes iudicii nisi in exequendo. Renunciantes dicti Petrus et Anthonius in hoc facto per dicta eorum iuramenta exceptioni doli, mali, metus et in factum actioni dicteque confessionis supra non facte et non ita legitime facte, legi de tempore cadrumestri triginta dierum iudiciis privilegio fori duple divi Adriani dividendi actionum petitionum et oblacioni libelli copie presentis instrumenti seu note et ne possit dici plus fuisse scriptum quam dictum vel econverso iuri per quod deceptis in contractibus subvenitur omnique alii iuri canonico et civili consuetudinario scripto vel non scripto, statuto seu statuendo ac prime consuetudini per que contra predicta vel de predictis aliqua facere, dicere, proponere [VI^{xx}XII^r] possent aliquialiter vel se thueri in iudicio et extra. Volentes ipsi fratres et consencientes quod presens instrumentum possit ad requisitionem dicte Marquiotse seu causam habentium ab eadem ad maiorem firmitatem omnium et singulorum premissorum dictam corrigi, refici, meliorari et emendari semel et pluries, consilio peritorum antequam sit levatum et post eciam postquam in iudicio porrectum fuerit vel hostensum, facti tamen substantia non mutata eciam sigillo curie dicti domini nostri Sabaudie comitis sigillari. Et quod sigillatum vel non semper vim et robur obtineat et effectum rei totaliter iudicate que nullo valet remedio retractari.

Acta fuerunt hec Auguste in domo episcopali in camera prope cameram magnam bassam. Presentibus venerabili viro domino Girardo Destres legum doctore et milite domino de Bagnyeris cancellario Sabaudie, Bartholomeo de Mota procuratori Vallisauguste et Petro Vicini secretario dicti domini comitis ad predicta testibus vocatis et rogatis.

Ego autem Iohannes Galliardi de Chamosio mandamenti Ruppiculle, Maurianensis diocesis, auctoritate imperiali et dicti domini nostri Sabaudie comitis notarius publicus qui hiis omnibus presens fui et hanc cartam per me receptam scribi fieri et levare per Angelorum de Seys de Bona Villa notarium publicum ex concessione generalis per dictum dominum nostrum Sabaudie comitem michi facta coadiutorem meum ipsamque signo meo solito signavi manu propria ac in eadem me subscripsi.

[VI^{xx}XIII^r]

SEQUUNTUR CLAUSULE CONTENTE IN QUODAM INSTRUMENTO TRANSACIONIS FACTE PER (SIC) INTER COMMUNITATES LYVEROGNYE, RUPPIS FORTIS ET RIVOERIE CUM COMMUNITATE ADDRETI AVISII, A MONTIBUS INFERIUS ET COMMUNITATE VILLE RUNE DE ET SUPER USIBUS NEMORUM NIGRORUM SUPRA RUNAM, ACTENTIS PROLACIONIBUS HUC INDE FACTIS PER IPSAS COMMUNITATES, PROUT DE PREMISSIS CONSTAT INSTRUMENTO RECEPTO PER PETRUM DE MOTA NOTARIUM, SUB ANNO DOMINI M^o IIII^C XXIX°, INDITIONE <SEPTIMA>, DIE SECUNDA MENSIS FEBRUARII

Et primo quod quelibet ipsorum communitatum Lyverogne, Rivoerie, Rune et Adreti, scilicet a montibus inferius in ipsis nemoribus habeant et habere debeant usus suos prout eorum predecessorum usi fuerunt.

Item quod pro conservacione ipsorum nemorum nigrorum ipsiusque ville Rune et feudorum dominorum Avisii debeant esse foresterii et donatores per ipsas communitates electi videlicet a Monte Longo insuper usque ad summitate montium et ad fenestram, et ab ipso loco usque ad chablum de Chomaz et ab ipso loco usque ad Sellerium inferius in locis per ipsas communitates usus suos in ipso nemore habere consuetis infra ipsos confines habere debeant infuturum, ita quod ipsi donatores et foresterii ut supra electi non possint nec debeant de dicto nemore dare alicui persone nisi pro urgenti necessitate neque dare aliquam plantam sine consensu et voluntate ipsorum omnium donatorum ut supra electorum.

Item quod cum aliquis scindat aliquam plantam nisi sic ut supra continetur, penam LX solidorum dominis Avisii, etc.

[VI^{XX}XIII^v]

SEQUUNTUR CLAUSULE QUE SUNT ET CONTINETUR INDE ET SUPER FEUDO HEREMANIE VIDELICET CERELLE ET VENCII, PROUT CONTINETUR DE IPSIUS CLAUSULIS INSTRUMENTO RECEPTO PER PROVIDOS VIROS PETRUM VECTIONI ET ANTHONIUM THEOBALDI ALIAS IACQUEMODI NOTARIOS PUBLICOS, SUB ANNO DOMINI M^o IIII^C OCTUAGESIMO NONO, INDITIONE SEPTIMA, DIE VIGESSIMA MENSIS MAI

Et primo⁴⁷³ quod omnes tenentes et possidentes de feudo heremannie sint et esse debeant heremadini hominesque ligii dominorum Avisii et suorum ac equidem ipsis dominis Avisii et suis perpetue talliabilles necnon eisdem dominis facere et desservire per quemlibet ipsorum heremadinorum fidelitatem ligiam melius quam alteri domino et equidem facere et complere que in veteri vel nova constitutione fidelitatum continetur.

473 Dans la marge gauche: Homagium et fidelitas.

Item⁴⁷⁴ quod ipsi homines herematini et sui habeant omnimodam potestatem eligendi tres viros ydoneos ad exercitum mistralie sufficientes. Quos ut supra electos debeant presentare predictis dominis Avisii ut unum ex ipsis⁴⁷⁵ electis constituent in mistralem, quibus presentatis prefati domini Avisii possint et valeant eligere unum ex ipsis talibus electis, videlicet quem maluerint⁴⁷⁶. Et ipsum electum in mistralem constituere, dum bene et fideliter extitit cum honoribus et oneribus per mistrales⁴⁷⁷ mandamenti Avisii supportandis per ipsum mistralem. Quiquidem mistralis teneatur et debeat singulis annis parte prefatorum dominorum Avisii predictis heremantinis et suis notificare uno die videlicet festo Sanctorum Luce et Galli reparacionem⁴⁷⁸ viarum seu stratarum⁴⁷⁹ publicarum, a ponte Lyverognie usque ad balnam Charoppeyri seu fines mandamentum Avisii et in eadem reparacione debeant esse unus de Vencio et duo de Cerella singulis annis et se presentare memoratis dominis et in eadem via seu strata bene et fideliter operum ab ortu solis usque ad occasum et hoc sub pena sex solidorum cum dimidio prefatis dominis applicanda pro quolibet defficiente.

Item⁴⁸⁰ quod quicumque viam seu exitum fecerit (*sic*) noviter super terra aliena seu possessione alterius iuncto domino rei penam LX solidorum noverit se incursum prefatis dominis applicandam.

Item⁴⁸¹ equidem quicumque rupperit rivum herbalem incurrat premissam penam LX solidorum ut supra applicandam.

[VI^{XX}XIII^r] Item⁴⁸² qui restringit viam publicam in aliqua sui parte eandem penam LX solidorum commictat.

Item⁴⁸³ quicumque exitum obstruit vel occupat ad eandem penam teneatur.

Item⁴⁸⁴ quod quicumque herematinus de rebus heremanie volens alienare, illam rem alienandam debeat primo presentare suo pignori in genere qui sit

474 *Dans la marge gauche*: Electio mistralis.

475 *Effacé*: dominis ut.

476 *Dans la marge gauche*: Per quos debet constitui dictus mistralis.

477 *Effacé*: Avisii.

478 *Dans la marge gauche*: Reparacio viarum publicarum fienda per ipsos herematinos omni anno bis [*sic*].

479 *Effacé*: procarum.

480 *Dans la marge gauche*: Qui fregerit viam seu exitum.

481 *Dans la marge gauche*: Qui rupperit rivum.

482 *Dans la marge gauche*: Qui restringat viam.

483 *Dans la marge gauche*: Qui occupat viam vel exitum.

484 *Dans la marge gauche*: De alienacione fienda de dicto feudo.

herematinus et si ille redemere recusaverit iterum vim⁴⁸⁵ herematinorum et si non reperiatur in ipsam herematinam emptorem congruum presentet prefatis dominis Avisii et si renuant emere, possit ipse venditor vendere cuicumque persone ecciam extimare quantum feceris⁴⁸⁶; vero cadat et cadere debeat a feudo et iure suo talis rei⁴⁸⁷ sic alienande eisdem dominis applicande.

SEQUUNTUR CLAUSULE CONTENTE ET DESCRIPTE IN QUODAM INSTRUMENTO RECEPTO PER PETRUM DE MOTA NOTARIUM PUBLICUM SUB ANNO DOMINI M° CCC° XXIX°, DIE SECUNDA MENSIS FEBRUARII, DE ET SUPER ORDINACIONE FACTA PER PETRUM MARTINI DE AVISIO NOTARIUM AD CAUSAM NEMORUM NIGRORUM EXISTENTIUM SUPER RUNAM

Et primo fuit ordinatum iudicialiter quod communitates de Lyverognya et de Revoiria, communitas Rune et communitas de Avisio videlicet a montibus Cerelle inferius habeant et habere debeant eorum usus in dicto nemore prout eorum predecessores hucusque habuerunt et ut consueverunt necnon ad conservacionem ecciam dicti nemoris et totius dicte ville de Runa et suarum pertinenciarum et ad periculli evasionem atque ad conservacionem feudorum dominorum Avisii, quod in ipso toto nemore videlicet a monte Longo insuper usque⁴⁸⁸ ad summitatem montium et ad fenestram et ab illo loco usque ad Chablum de Thoma et ab illo loco usque ad follierium inferius donatores et foresterii debeant esse electi per (*sic*) ipsius communitatis communi consensu qui sint de dictis communitatibus et qui tamen donatores et foresterii non possint nec debeant dare de dicto nemore infra predictos confines existente alicui persone nisi sit pro sua urgente necessitate et quod non liceat⁴⁸⁹ alicui dictorum donatorum et foresteriorum donare de dicto nemore alieni persone aliquam planctam nemoris existentis infra dictos confines sine expresso consensu et voluntate omnium communitatum supradictarum et⁴⁹⁰ [VI^{XX}XIII^v] si aliqua persona aliquam planctam nemoris infra predictos confines scindere presumpserit sine licentia dictorum donatorum et foresteriorum cadat in penam sexaginta solidorum pro qualibet plancta et applicatur ipsa pena dominis de Avisio hoc tamen salvo quod domini iudices de Runa habere debent infra totum dictum nemus supra confinatum et alibi in ipso nemore usus suos ramorum et de nemore mortuo ad faciendum et adducendum eorum charrossas prout eorum predecessores habere, facere et conducere consueverunt sine licencia et consensu dictorum donatorum et foresteriorum et sine aliqua pena comictenda.

485 *Effacé*: alter.

486 *Lecture incertaine*.

487 *Le terme rei est ajouté dans l'interligne supérieur*.

488 *Le mot usque est répété*.

489 *Effacé*: dictis.

490 *Dans la marge inférieure*: Vertatur.

SEQUUNTUR ORDINACIONES FACTE PER COMMUNITATEM LYVEROGNYE, SCILICET PER HABITANTES AB ORE DOU NOYEREY INFERIUS, PROUT CONTINETUR IN INSTRUMENTO RECEPTO PER DERSILIUM DE VERNERIUM NOTARIUM, SUB ANNO DOMINI <MILLESIMO> QUATERCENTESIMO SEPTUAGESIMO SEPTIMO, INDICIONE DECIMA, DIE DUODECIMA MENSIS FEBRUARII

Et primo quod nullus ipsorum possit nec valeat cindere, cappare, habere neque percipere in nemoribus existentibus super Avisium super Bocter deys Cyrysetes, Dedileaz, Campi Vynyer, de la Lex de Chameyn, Flocte de Chablum nec de aliis nemoribus in dictis locis existentibus sine licencia et consensu donatorum et foresteriorum⁴⁹¹ dictorum nemorum qui pro tempore fuerint sub pena duodecim grossorum pro qualibet plancta dominis Avisii applicanda et per convictentem solvenda.

Item quod in eodem nemore deys Cyrisetes nullum debeat colligi darbellum sub eadem pena.

Item quod in eodem nemore deys Cyrisetes⁴⁹² nullus possit habere nec capere loz des sine licencia dictorum foresteriorum et donatorum. [VI^{XX}XV]

Item quo illi qui tenent de presenti vacolla et nemora in feudum a dominis Avisii in locis deys Cyrisetes de Deylya et de la Brenvetaz possit⁴⁹³ in dictis locis exertare et nemora que exertando extrahentur debeant per focagia delyvrando per ipsa focagia nemora exerto seu exertis fiendis existencia ita quod ipsa focagia debeant delyvrare ipsa nemora previa requisicione dictorum consortium in dictis locis participancium videlicet deys Garyns, Petri et Iohannis Victionis fratrum, heredum Iohannis Mistralis, Petri Varynesii, Bartholomei Tissiour et Petri ac Vincencii Perrerii Varynesis et suorum heredum utriusque sexus et ipsi dicti consortes supra ultimo nominati foresteriis et donatoribus notificare et si infra quindecim dies ipsa nemora ipsa focagia non delyvraverint quod eo tamen dicti Garyns Mestralis et Varynesis supra expressi et sui ad eorum voluntatem de eisdem nemoribus facere possint.

Item quod coste Revorie in locis periculosis minime possint nec debeant exertari nec etiam coste dou Mellyr sub eadem pena.

Item quod foresterii dictorum nemorum debeant et teneantur bis in anno cum iuramento dicta nemora visitare et offensas in ipsis nemoribus repertas cum offendentibus dominis Avisii notificare, quod si non fecerint debeant puniri per prefatos dominos et quod dicti foresterii habeant super quibus offensas unum

491 *Effacé*: et d.

492 *Effacé*: nullum quod.

493 *Lire*: possint.

grossum et unam oneratam nemoris.

Item quod si dicti foresterii et donatores non fecerunt eorum debitum de dictis offensoribus et offensis quictant penam duodecim grossorum pro qualibet offensa et quod non possit donare de dictis nemoribus uni plus quam alteri nisi pro urgenti necessitate et in ipsa necessitate cum communi consensu omnium ipsorum donatorum et foresteriorum.

Item quod illi qui erunt venatores et foresterii dictorum nemorum debeant esse foresterii et donatores in nemoribus supra Runam cum foresteriis et donatoribus Rune et Avisii.

Anno Domini M^o IIII^C septuagesimo septimo, die dominica que fuit dies nona mensis marcii instrumento recepto per Victionem notarium in ecclesia Arverii fuerunt notificata et publicata omnium consensu et descripta in dicto instrumento nemine contradicente nec opponente. [VI^{XX}XV^v]

Anno Domini M^o quingentesimo tercio⁴⁹⁴, indictione sexta, die quindecima mensis decembris⁴⁹⁵ instrumento recepto per Petrum Tissour alias Viction notarium, maior pars communitatis Lyverognye laudaverunt, confirmaverunt et approbaverunt omnia contenta in predicto instrumento recepto per dictum Deifilium de Vernerio notarium retro exaratum se⁴⁹⁶ submittendo et astringendo ordinacionibus et penis in dicto instrumento contentis. Foresterii sunt Sulpicius filius Iohannis Sulpicii Czoquerii, Iohannis Anthonii Varynesis alias Don et Dominicus Fucii donatores vero Sulpicius Vullermodi Varynesis et Guillelmus filius Berthodi Garyn. Quiquidem donatores et foresterii iurati promisserunt, etc.

SEQUUNTUR LOCA IN QUIBUS ILLI DE LYVEROGNYA ET DE REVOERIA LEGITIME PROBAVERUNT HABERE IUS ET USUM IN MEMORIBUS ET STABULLIS SITIS ET IACENTIBUS SUPRA COMBAS ET SUPRA OURY, IN LOCIS DE LEYLYN, UT IN INSTRUMENTIS EORUM POSSESSORUM CONTINETUR

Videlicet in nemore de Arber et de Leytyn scilicet in nemoribus in⁴⁹⁷ quibus non erat impositum bampnum de non cindendo a stallariis de Chameyn inferius chableando per combam Zanerousa et per stabullum de la Leschery quod incipit in bosco de Eytyn et descendit per loz Verney per stabullum de la Leyx et per stabullum des Allues et per alia stabulla ibidem publica et consueta in quibus nemoribus et stabullis dictis de Lyverognya et de Revoria habent eorum usum scindendi et chableandi. [VI^{XX}XVI^r]

494 *Effacé*: die.

495 *Effacé*: me-.

496 *Effacé*: sulp-.

497 *La particule in répétée est effacée.*

COPIA RETRACTATIONIS CUIUSDAM SENTENCIE LATE PER CERTOS COMMISSARIOS A DOMINO COMITE SABAUDIE DEPUTATOS

Anno Domini M^o V^c III^c (*sic*) XVII°, indictione XV et die lune post festum Sancti Michaelis, mensis octobris in civitate Auguste, videlicet ante turrin domini comitis Sabaudie, presentibus testibus domino Nycholao de Bersatoribus, Iohanne Finiret⁴⁹⁸, Aymoneto du Crest et pluribus aliis. Per hoc publicum instrumentum cunctis appareat evidenter tam presentibus quam futuris quod, cum discreti viri dominus Iohannes Bertrandi miles, dominus Iohannes Cornu iudex Maurianensis et Tharentasiensis, Hugonus de Castellario castellanus Tharentasiensis, Guillelmus de Arbignono castellanus Intermontium commissarii, ut dicitur, illustris viri domini Amedei comitis Sabaudie ex vi commissionis in ipsos factas ab ipso domino comiti per sententiam, si sententia dici potest, condempnaverint quamplures nobiles et innobiles de Avisio de Castro Argenteo et burgenses Ville Nove infrascripti in pluribus quantitibus pecunie, iuridicionibus admittendis et quibuscumque domibus destruendis prout in ipsa sententia dicitur contenta, fata⁴⁹⁹ per ipsos commissarios anno quo supra, die lune ante festum Sancti Mychaelis in civitate predicta et in dicto loco. A qua sententia si sententia dici potest cum ipsi condempnati sensientes⁵⁰⁰ ex hoc se esse gravatos pecierunt mellioramentum in dicta sententia [VI^{xx}XVI^v] secundum patrie consuetudinem per pares Vallisauguste infrascriptos et quoscumque alios. Et si predicti commissarii ipsis presentibus diem assignare noluerunt ut patet per publica instrumenta facta manu mei notarii infrascripti actarunt predicti condempnati hac presenti die que est octava a die dicte sententie facte dictum mellioramentum traxerunt per infrascriptos pares et quosdam impares patrie prout inferius continetur. Qui vero pares et quidam impares in presentia mei notarii infrascripti dictam sententiam prout inferius continetur pronunciaverunt esse nullam in hunc modum:

«Nos Henricus prepositus Auguste, Petrus de Clivo castellanus Auguste, Iacobus dominus de Carto, Gotheffredus de Vallesia et Essudynus de Hereres, Iohannes Archerii de Gignio, Vyonymus de Gignio, Martinus de Amavilla, Allexander de Nux, Iohannes de Nux, Gothofredus de Nux, Humbertus de Porta, Gothefredus et Iaquemetus de Villa pares Vallisauguste et Iaquemetus de Alliano, Vulliermetus de Gignio, Vulliermus de Castellario, Iaquemetus iunior de Bocza et Henricus eius nepos, nobiles impares, notum facimus universis presentibus et futuris quod constitutis in presentia nostra personis infrascriptis, videlicet dominus Petrus Sarriodi, miles nomine suo et Roleti Sarriodi eius

498 *Lecture incertaine.*

499 *Lire*: facta.

500 *Lire*: sentientes.

nepotis absentis propter infirmitatem et Perronneti Sarriodi clerici, in remotis agendo, item Iohannes et Iaqueminus Sarriodi bastardus Niger, Humbertus Gontardi, Vullelmus Gontardi, Iaquemetus frater eius et Gothofredus Gontardi, [VI^{xx}XVII^r] Petrus, Arducus, Petrus et Humbertus de Avisio clericus, Anthonius de Avisio, Hugo de Avisio, Petrus filius Theobaldini⁵⁰¹, Falco de Montemelliori, Vulliermodus et Anthonio Vorberti, Aymonetus frater eorum, Spurius, Vulliermetus Ioyta, Richardus de Oytavello, Iohannes Ambrosie, Roletus de Vens, Perrerus de Ultrapontem, Roletus Vorberti, Amedeus de Bullieto, Petrus eius nepos, Vullienus Vassalli, Tavellus eius filius, Perronetus Nepotis, Aynonetus de Oytavello, Perrerus de Combis, Iohannetus Rivalda, Guydo de Delial, Amedeus de Avisio, Perrinus et Iaqueminus de Crestella, Richardus et Perronynus de Genevryna, Vullietus de Mota, Hugo de Sancto Petro, Hugo de la Leyseytaz quod parte omnium predictorum fuit propositum coram nobis quod cum ipsi pecierunt a supranominatis commissariis ut antequam contra ipsos ad sententiam procederent coram ipsis legerent inquisitiones contra ipsos factas et actestationes pro suis deffensionibus et excusationibus faciendis et copiam faciant prout moris est de eisdem quod quidem predicti commissarii facere denegaverunt petentes etiam ne contra Vulliermetum condam Sarriodi seu contra suos pupillos nec etiam contra Perronetum Sarriodi cum sit clericus et scholaris Bononiensis nec contra alios absentes non vocatos, requirentes etiam quod cum ipsi sint extranei ignorantes consuetudines patrie secundum quas consuetum est in hac patria [VI^{xx}XVII^v] iudicare ut ipsi velint secum advocare aliquos de consuetudinariis patrie paribus et non paribus habitantibus et burgensibus qui sint experti in consuetudinibus huius patrie et de consilio eorum utantur in cognitionibus supradictis quecumque dicti commissarii facte recusarunt, proponentes etiam coram nobis quamplures alias causas ad suam deffensionem tam nullitatis quam iniquitatis quare pecierunt per nos dictam sententiam pronunciari esse nullam et condempnationes que in ipsa continentur esse iniquas. Unde nos predicti pares et impares ad hec vocati, visis et diligenter examinatis sententia supradicta et quondempnationibus (*sic*) que in ipsa continentur et processibus ipsorum commissariorum, viso etiam quod predicti commissarii processerunt inhumaniter contra quamplurimos predictorum condempnando clericos et personas indeffensas gravi egritudine laborantes et filios, familias, non vacatis etiam aliquibus consuetudinariis patrie paribus nec imparibus reiectis etiam patrie consuetudinibus universis ut nobis constat per processus eorum et per alia publica documenta, visis etiam deffensionibus omnium predictorum et probatis ut decit quas legitimas reputamus vocato etiam Amedeo de Morastello ballivo Vallisauguste ad hanc sententiam audiendam qui volens sententiam audire

501 *Lecture incertaine.*

contumaciter recessit et si predicti commissarii voluerint ipsis condempnatis petentibus diem assignari ad trahendum mellioramentum et sit consuetudo in hac patria quod in octava [VI^{xx}XVIII^r] die a die late sententie mellioramentum debet trahi quod trahitur loco appellationis. Idcirco nos pares et impares et superius nominati, visis et examinatis omnibus et singulis supradictis sententiam contra predictas personas dicta die et loco per dictos commissarios prolatam sedentes in eadem sede in qua lata fuit, pronunciamus, habito intelligenti consilio, esse nullam et omnes condempnationes que in ipsa continentur utpote contra consuetudines patrie diutius approbatas, probatas, pronunciamus totaliter esse nullas, offerentes nos hanc nostram sententiam seu mellioramentum substinere pro meliori iure si quis contrarium dicere voluerit secundum patrie consuetudines diutius approbatas et de hoc tam pares quam impares quam etiam condempnati pecientur michi notario infrascripto hoc fieri publicum instrumentum unum vel plura tot quot habere voluerint ad consilium sapientum. Egoque Vionymus de Villa Nova, Castri Argentei publicus auctoritate imperiali notarius hanc cartam scripsi fideliter ac signavi. Nota quod originale copie suprascripte habet nobilis Franciscus de Arculo de burgo Moriacii.

[VI^{xx}XVIII^v]

[Page blanche]

[VI^{xx}XIX^r]

COPIA COMPOSITIONIS SUBSIDII DOMINORUM VALLIS AUGUSTE

Karolus dux Sabaudie, Chablasii et Auguste, Sacri Romani Imperii princeps vicariusque perpetuus, marchio in Italia, Pedemoncium princeps, comes de Villariis, baro Vaudi Nicieque Niciarum⁵⁰² ac Friburgi etc. dominus, universis serie presentium fiat manifestum quod cum homines fidelium nostrum syncere dilectorum dominorum Avisii, Rupisfortis et Montismelioris, dominorum Introdi et Interaquarum, dominorum Sancti Petri Castri Argenti pro medietate, dominorum Brissognie et Sarri, domini Nusii et dominorum Sancti Martini pro medietate compellerentur per thesaurarium sive receptorem nostros ad nobis solvendum subsidium per nos petitum ratione et ad causam dotis illustrium sororum nostrarum charissimarum Marie et Ludovice de Sabaudia perdictique⁵⁰³ homynes...⁵⁰⁴

[VII^{xx}V^r]

502 Lire : Vercellarum.

503 Lire : predictique.

504 Le texte s'arrête ici. Suivent 6 folios blancs (VI^{xx}XIX^v à VII^{xx}III^r). A la page VII^{xx}III^r commence le quatrième cahier du manuscrit, indiqué par le terme quartus écrit au début de la page.

COPIA⁵⁰⁵ RECOGNITIONIS RURALIS NOBILIS ET POTENTIS VIRI IOHANNIS CONDOMINI AVISII ET
EIVS FRATRUM, FOLIO III^C XLIII⁵⁰⁶

In⁵⁰⁷ nomine Domini amen. Anno Domini millesimo quatercentesimo sexagesimo nono, indicione secunda et die prima mensis marcii, actum in civitate Auguste, in stupha domus honeste mulieris Katherine relicte Eymerici Guerracz notarii, presentibus ibidem nobilibus et potentibus viris Iacobo de Russino domino Alamandi vice baillivo Vallisauguste et Anthonio Sariodi domino Turris Sariodorum pro testibus ad infrascripta vocatis et rogatis, notum sit omnibus et singulis presentibus et futuris quod, ad instanciam et requisicionem mei Petri Henrici notarii et commissarii presentis et stipulantis ad opus domini nostri ducis Sabaudie et suorum, personaliter constitutus nobilis et potens vir Iohannes de Avisio condominus ipsius loci Avisii <nomine> suo proprio et eius fratrum [VII^{XXV}v] eciam condominorum ipsius loci Avisii, pro quibus se fortem fecit et omnia infrascripta per ipsos laudari facere promittit, dum fuerit requisitus, qui gratis et eius spontanea voluntate animo deliberatus pro se et successoribus et causam habituris ab eodem eius mediante iuramento super sanctis Dei scripturis prestito et sub suorum omnium obligacione bonorum pref[ator]um infrascriptorum, de bonis alias recogn[iti]s per Iohannodum Parisii de Darbia et Iohannem eius fratrem in manibus viri discreti Nycolleti Malluquini condam notarii publici et commissarii recognicionum castellanie Castri Argentei et suarum solitarum pertinenciarum sub anno Domini millesimo quatercentesimo trigesimo primo, indicione nona et die decima nona mensis octobris, causam habens ipse nobilis confitens, ut asserit, Iohannis filii quondam discreti viri Petri de Campis notarii parrochie Derbie causam habentis supradicti Iohannodi Parisii de Derbia. Item prout de causa eiusdem nobilis confitentis asserit constare publico vendicionis instrumento de re subscripta, recepto, signato et expedito [VII^{XXVI}] per providum virum Petrum naturalem de Avisio notarium sub anno et die in eodem descriptis, confitetur et publice recognoscit tanquam si esset in iudicio propter hoc evocatus se dictosque eius fratres tenere tenere velle et debere tenere amodo in antea ad rectum et perpetuum feudum nomineque recti et perpetui feudi eiusdem domini nostri ducis et suorum.

Videlicet quandam peciam insularum vacolli, territorii et pascui iacentem in territorio Derbie⁵⁰⁸ prope et desuper ponte de Exculliva, quarum insularum, vacolli, territorii et pascui fines sunt: de prima parte strata antiqua; de secunda dictus pons; de tercia Duria; de quarta res quondam Petri de Campis que fuerunt quondam Iohannis Richardi, que res fuerunt deys Grassez de Curia Maiori,

505 Dans la marge supérieure de la page figure l'invocation Iesus.

506 Le numéro de folio se rapporte probablement à un registre de reconnaissances.

507 Dans la marge gauche : Recognitum est de novo instrumento recepto per Mallieti.

508 Dans la marge gauche : Derbie.

unacum suis fondis, ingressibus, egressibus, iuribus, pertinentiis et appendenciis universis et singulis quibuscumque arboribus et ceteris suis bonis usibus solitis et consuetis. Et si alii fines sint premissis non obsint nec noceant.

[VII^{xxvi}] Pro quo feudo superius confessato dictus nobilis confitens suo et dictorum eius fratrum nominibus confitetur et publice tanquam si esset in iudicio propter hoc evocatus sub suis iamdictis iuramentis et bonorum obligatione se et suos predictos debere, dare, facere, solvere et realiter expedire prefato domino nostro Sabaudie duci et suis quibus supra de servitio⁵⁰⁹ annuali et perpetuo nomineque servicii annualis et perpetui, videlicet unam libram cere pulcre, bone et receptibilis, solvendam per dictum confitentem et suos quos supra prefato domino nostro duci Sabaudie et suis quibus supra, in manibus eius castellani Castri Argentei presentis et futurorum anno quolibet in quolibet festo Sancti Andree appostoli et duas libras cere de placito pulcre et receptibilis ut supra dicitur quandocumque dictum placitum de consuetudine patrie Vallisauguste contingerit accidere asserens quod dictum feudum est sine plus cappare.

Protestans ut precedit, promictens ut precedit, renunciens ut precedit, quibus omnibus fit actis illico et in continenti (sic), omni mora post posita, requisicioni dicti nobilis [VII^{xxvii}] supplicantis sic fieri requirentis, ego dictus commissarius, considerata et pensata utilitate eiusdem domini nostri ducis Sabaudie nomineque et ex parte eiusdem, huiusmodi manifestum et omnia in eodem contenta laudavi, ratificavi, confirmavi penitus et approbavi ac de novo investivi per tradicionem unius calami scriptoris et albergavi ac de novo ad rectum et perpetuum feudum tradidi, manutenereque, deffendere et firmiter garentire promisi ab omnibus et contra omnes personas in iudicio et extra propriis sumptibus prelibati domini nostri ducis Sabaudie et suorum supradicto nobili Iohanni condomino Avisii presenti et stipullanti ad opus sui et dictorum eius fratrum et suorum heredum ac cui acciderit supradictam peciam insule, vacolli, territorii et pascui superius confinatum cum suis pertinentiis et bonis usibus predictis. Et hoc pro servitio et placito superius confessatis et recognitis de intragio et nomine intragii octo grossorum monete Sabaudie cursalis habitorum et receptorum per me eundem commissarium a dicto nobili confitente in bona pecunia numerata nomine prefati domini nostri ducis [VII^{xxvii}] sicque contentans eundem et suos fratres quictavi et quicto per presentes cum pacto de non ulterius ab eisdem petendo. Promittens autem prenomatus nobilis confitens sub vi sui iam dicti iuramenti pro se et suis predictis. Et ego dictus commissarius nomine quo supra promicto iuramento meo super sanctis Dei evangeliiis prestito huiusmodi confessionem et novam investituram ac omnia alia et singula supra et infrascripta recta, grata, vallida, stabilia et firma habere, tenere, actendere firmiter et inviolabiliter

509 Dans la marge gauche: Servicium.

perpetuo observare et nunquam contra venire in iudicio vel extra. Renunciando propterea omnibus et singulis iuribus, actionibus, exceptionibus canonicis et civilibus consuetudinibusque, franchises et libertatibus patrie Vallisauguste quibus mediantibus contra premissa venire posset per aliquam nostrarum partium aut in aliquo tuheri presertim iuri dicenti generalem renunciacionem non vallere nisi precesserit specialis. De quibus premissis omnibus dictus confitens suo et dictorum eius fratrum nominibus precepit per me iamdictum notarium fieri et tradi, duo et plura [VII^{xx}VIII^r] publica instrumenta eiusdem substance et tenoris, videlicet duo primitus eius sumptibus, unum ad opus prelibati domini nostri ducis et aliud ad opus ipsorum confitencium. Henrici.

RECOGNITIO FEUDORUM NOBILIUM IOHANNIS ANTENATI, CONDOMINI AVISII ET SUORUM FRATRUM – FOLIO IIII°

In nomine Domini amen. Anno cuiusdam Domini millesimo quatercentesimo sexagesimo nono, indicione secunda et die ultima mensis iulii, apud Villam Novam Castri Argentei, in stupha domus viri discreti Anthonii Voudani, presentibus Iohanne de Carganico de Villa Nova predicta et Petro de Liconis de Augusta pro testibus ad infrascripta vocatis et rogatis, huius publici instrumenti serie et tenore universis et singulis tam presentibus quam futuris sit notum et appareat evidenter acque manifestum quod ad instanciam et requisicionem mei Petri Henrici [VII^{xx}VIII^r] de Porta Lugdunensis diocesis notarii publici ducalis secretarii et commissarii ab illustrissimo principe domino nostro domino Amedeo Sabaudie duce ad renovandum eius recogniciones castri, mandamenti, ressortique et pertinenciarum Castri Argentei specialiter deputati, presentis, stipulantis et recipientis ad opus prelibati domini nostri ducis Sabaudie et suorum illustrium heredum et sucessorum quoruncunque more publice persone viceque nomine et ad opus cuiusdem, constitutus personaliter propterea que sequuntur et que in presenti publico instrumento continentur nobilis et potens vir Iohannes antenatus condominus Avisii filius quondam Iohannis Anthonii de Avisio suo proprio ac Roleti, Petri, Iohannis iunioris et Bonifacii fratrum suorum condominorum Avisii coniuncto nominibus pro quibus in hac parte se fortem fecit ac per eos quemlibet ipsorum laudari et ratificari facere promictit dum fuerit requisitus qui gratis, scienter et eius spontanea voluntate, animo deliberatus, pro se dictisque eius fratribus ipsorumque heredum successorum et causam habiturorum in futurum eius mediante iuramento super sanctis Dei evvangeliis corporaliter prestito, [VII^{xx}IX^r] sub suorum infrascriptorum bonorum dictorum eius fratrum obligacione confessus fuit et publice recognovit tanquam si foret in iudicio propterea constitutus quod ipse et dicti eius fratres sunt avanterii meri et mixti imperii et iurisdicionis Avisii antique. Confitetur etiam suo et nominibus quorum supra tanquam adventerii predicti de recognitione alias facta in manibus providi

viri Francisci Guigonardi de Ponte Vallium notarii publici et ducalis secretarii per eundem confitentem suo proprio, Roleti, Ybleti, Ludovici, Petri, Iohannis iunioris et Bonifacii eius fratrum sub anno Domini millesimo quatercentesimo trigesimo, indicione octava et die sexta mensis septembris ac alia inde sequuta et per dictum confitentem suo et quorum supra eius fratrum facta in manibus egregii ducalis secretarii Anthonii de Plastro in novissime tentis audienciis per prelibatum dominum nostrum ducem Sabaudie sub anno Domini millesimo quatercentesimo sexagesimo sexto, indicione quatuordecima et die nona mensis iunii eciam de recognitione facta de quadam sexta particula iurisdicionis hominum homagiorum, hominagiorum, censuum, reddituum et feudorum per Iaqueminum de Curiis in manibus [VII^{XXIX}] discreti viri Francisci Morgens quondam commissarii extentarum huius mandamenti Castri Argentei sub anno Domini millesimo⁵¹⁰ tercentesimo septuagesimo sexto et die decima septima mensis maii, que bona cum certis aliis, videlicet omnibus inclusis duo quarterii iurisdicionis hominum homagiorum reddituum et iurium quorumcunque castri, loci et territorii Avisii venditi fuerunt felicis recordationis illustri domino nostro Amedeo Sabaudie tunc comite proavo⁵¹¹ prefati domini nostri ducis moderni certo precio videlicet unus carterius per Aymonetum Chambrierii civem Sedunensem suo proprio et nomine Ambrosie eius coniugis, Iaqueminum de Tanis suo et Francesie eius consortis nominibus. Eciam ipsi Aymonetus et Iaqueminus tanquam tutores et tutorio ac eciam ut procuratores et procuratorio nomine Katherine dictarum Ambrosie et Francesie sororis alius quaternis seu quarta pars iurisdicionis, hominum, homagiorum, reddituum iurisdicionis et iurium quoruncunque predictorum castri, loci et territorii Avisii, quequidem due quarte partes predictarum iurisdicionum, hominum, reddituum et iurium inde per prelibatum dominum nostrum⁵¹² condam comitem proavum presentis domini nostri ducis Sabaudie moderni infeudate [VII^{XXX}] fuerunt et expedite Anthonio et Petro fratribus ac Anthonio eorum nepoti dominis Avisii certo precio inter eosdem arrestato et descripto in lictis patentibus infeudacionis ipsis facte ab eodem bone morie domino comite emanatis et eodem sigillo in carum pendenti sigillatis, datis Auguste die decima nona novembris anno tunc currente millesimo tercentesimo septuagesimo nono et per Iohannem Ravays eiusdem domini comitis secretarium signatis se et dictos eius fratres tenere velle et debere tenere a prelibato domino nostro duce et suis in feudum et sub homagio ligio, merum mixtum imperium, bampna, iustitias, nemora nigra, usus nemorum, aquas, pascua, rippagia et omnimodam iurisdicionem districtus et mandamenti de

510 *Effacé*: quatercentesimo.

511 *Effacé*: Aimo.

512 *Effacé*: comitem.

Avisio⁵¹³, videlicet de ponte de Lyvroigny superius usque ad balmam Charopieri in tota Vallegrisenchia et a torrente du Gabuel usque ad collum de Vertosano.

Pro quibus confitetur ipse nobilis Iohannes ante natus suo et quorum supra eius fratrum nominibus avanteriorum predicti se dictosque eius fratres et suos debere velle et solvere teneri legitimo prefato domino nostro duci Sabaudie et suis, videlicet sex libras viennenses pro toto⁵¹⁴ [VII^{XX}X^v] placito ob mortem vaxalli et quod debent ire ad cavalcata dicti domini nostri ducis si poterint vel voluerint et si noluerint debent mictere quatuor balisterios vel sex clientes et ulterius confitetur debere prefato domino nostro duci fidelitatem ligiam quam reddidisse asserito prefato domino nostro duci et suis quibus supra nominibus.

Item ulterius confitetur tenere a prefato domino nostro duce in feudum ut supra castrum et cohercionem Avisii et domum sive castrum Ruppisfortis⁵¹⁵ situm in Lyvroigny reddibilia dicto domino nostro duci quando dictus dominus noster dux est in partibus Vallisauguste pro iusticia ministranda sicut ceteri bampnereti eciam sunt pares Vallisauguste.

Item confitetur tenere medietatem minus quarteno placitarum generalium et quicquid habet ipse confitens et dicti sui fratres in vyeria⁵¹⁶ et excheytis, videlicet a rivo de Romerano usque ad Fontem Coopertum⁵¹⁷, de undecim capponis⁵¹⁸ alias per Anthonium de Avisio et Petrum eius fratrem quondam Recognetis et de quocunque quod tenere debebant apud Gignio per se vel per alium apud Seynins nichil personaliter recognoscere velut dicens [VII^{XX}XI^r] quod in dictis locis numquam per se vel per alium aliquid habuerint nec habent de presenti ex successione eorum linea paterna.

Item magis confitetur ipse nobilis Iohannes suo et quibus supra nominibus se tenere a prefato domino nostro duce et suis heremagniam et homagia heremagnie de Venz et de Ceralla⁵¹⁹ de Avisio per modum contentum in lictoris dicti domini nostri ducis cum feudo heremagnie quo dicti heremandi tenent ab eisdem ratione dicte heremagnie.

Item magis confitetur tenere a prefato domino nostro duce et suis in feudum suo et nominibus quibus supra quicquid tenent ipse confitens et dicti sui fratres

513 *Dans la marge gauche*: Iurisdictio Avisii.

514 *Dans la marge gauche*: Servitium.

515 *Dans la marge gauche*: Castrum Ruppisfortis et Avisii.

516 *Dans la marge gauche*: Viera.

517 *Dans la marge gauche*: Placita generalia.

518 *Dans la marge gauche*: Cappones Gignyodi.

519 *Dans la marge gauche*: Heremagnia Vencii et Cerelle.

apud Avisium supra Quartum⁵²⁰ cum nemoribus, aquis et pascuis.

Item magis confitetur suo et quibus supra nominibus se tenere a prefato domino nostro Sabaudie duce et suis sub homagio ligio ut supra dicitur ius et partem suam omnium et singulorum que tenent ipsi fratres in mandamento Avisii super novis acquisimentis factis per condam dominum Petrum de Monte Meliori⁵²¹ iurisperitum in quantum sibi et dictis suis fratribus potest et debet quomodolibet pertinere.

[VII^{XX}XI^v] Item usum eorum nemorum nigrorum Vallisdigne⁵²² secundum formam recognicionis facte per quondam Hugoninum dominum de Avisio pro castro de Ruppeforti quod dudum fuit Petri condomini de Avisio et pro iurisdicione mero mixto imperio dicti castri eciam partis que actingebat dicto Petro tempore suo vetere in mandamento et districtu Avisii que in suprascripta confessione sunt inclusi.

Item confitetur se debere prefato domino nostro duci et suis quibus supra unum homagium⁵²³ ligium et quadraginta octo solidos viennenses de placito⁵²⁴ in morte vaxalli.

Item confitetur ut supra se tenere ex infeudacione dudum facta per bone morie (*sic*) illustrem et magnificum principem dominum nostrum dominum Amedeum Sabaudie comitem proavum paternum dicti domini nostri ducis sub anno Domini millesimo tercentesimo septuagesimo sexto et die secunda mensis augusti dicto Anthonio filio Roleti de Avisio et Petro eius condam fratri in feudum et in augmentum alterius feudi quod predecessores dicti confitentis et suorum fratrum tenebant a dicto comite et sub homagio⁵²⁵ ad quod dicto domino comiti tenebantur et nunc prefato domino nostro duci tenentur et pro uno ferro equi de placito⁵²⁶ quando [VII^{XX}XII^r] continget in morte domini et vaxalli si plus cappare vel exigere in feudum dictis fratribus pro se et eorum heredibus utriusque sexus videlicet redditus, census, servicia, usagia, placita, homines, homagia, heremagnias, fidelitates et alia tributa infrascripta unacum dominio feudorum, pro quibus ipsi redditus, servicia, castra, fidelitates, usagia et tributa debeatur. Qui homines infrascripti seu eorum predecessores facere

520 *Dans la marge gauche*: Aviso supra Quartum.

521 *Dans la marge gauche*: Iurisdicio ad castrum Montismelioris.

522 *Dans la marge gauche*: Nemorum nigrorum usum Vallisdigne.

523 *Dans la marge gauche*: Homagium. *Dans la marge droite*: Servitium.

524 *Dans la marge gauche*: Placitum in morte vaxalli.

525 *Dans la marge gauche*: Homagium.

526 *Dans la marge gauche*: Unum ferrum equi de placito in morte domini et vaxalli. *Dans la marge droite*: Servitium.

solent et solvere libens Hugoneti condomini Avisii quondam et post Iaquemino de Avisio, a quo predecessores prelibati domini nostri ducis moderni habuerunt. Et primo⁵²⁷ feudum heredum Iohanneti Brune de Runa pro quo facere solent unam fidelitatem et unum modium vini annuatim.

Item⁵²⁸ feudum heredum Brunodi Tessor de Vencio pro quo faciebant duo sestaria silliginis.

Item⁵²⁹ feudum Vincentii de Charboneriis et heredum Aymonis de Rivacio et consortium suorum pro quo faciebant unam fidelitatem, septem solidorum et sex denariorum census.

Item⁵³⁰ feudum heredum Iohanneti de Milliery pro quo faciebant duodecim solidorum census et dimidiam fidelitatem.

[VII^{XX}XII^v] Item feudum heredum Brunodi Letharyn pro quo faciebant unum denarium servicii et tres eminas siliginis⁵³¹.

Item feudum heredum Vulliermeti de Chissiera pro quo faciebant unam quartanam silliginis⁵³².

Item feudum heredum Boczonis de Vencio pro quo faciebant videlicet feudum Gonteriorum sex solidos sex denarios et unam fidelitatem post aliam⁵³³.

Item feudum heredum Pastoris de Vencio pro quo faciebant duo sestariata silliginis⁵³⁴.

Item feudum heredum Petraudi Ysabelle de Vencio pro quo faciebant unam fidelitatem⁵³⁵.

Item feudum heredum Petri Troctet de Lyvrognia pro quo faciebant triginta septem solidos et sex denarios⁵³⁶.

Item fidelitates hominum infrascriptorum. Et primo fidelitates illorum de la Lays de Cerella, Petri Armandi de Ventio, Blancheti de Cerella, Iohannis Fossaret,

527 Dans la marge gauche: Primo.

528 Dans la marge gauche: Vencii.

529 Dans la marge gauche: Charboneyres, Vencii, Rivacii.

530 Dans la marge gauche: Myllyery.

531 Dans la marge gauche: Placitum.

532 Dans la marge gauche: La Chiseri.

533 Dans la marge gauche: Vencii.

534 Dans la marge gauche: Vencii.

535 Dans la marge gauche: Vencii.

536 Dans la marge gauche: Lyverognye.

Aymonis Bestens de Vencio et Aymonis Tissiorum⁵³⁷.

Item feudum heredum Petri Cauda de Dovis, de Luyset et de Luysons et eorum consortium et qui de ipsis tenent de novo infeudata⁵³⁸ sunt [VII^{XX}XIII^v] a dicta remissione citra, pro quo faciebant unum modium sillignis ultro modium capituli de Augusta et unum sestarium frumenti.

Item feudum Iblumi de Canali de Dovia pro quo faciebant circa triginta duos solidos annuales cum certo alio usagio⁵³⁹.

Item feudum heredum Vulliermeti Girardi de Stabulo parrochie Santi Christophori pro quo faciebant novem solidos annuatim, unum sestarium silliginis et unam fidelitatem⁵⁴⁰.

Item feudum heredum Clerici de Ayel parrochie de Gignio et consortium suorum pro quo faciebant quatuor sestaria silliginis, duos solidos servicii, unam fidelitatem cum certo usagio⁵⁴¹.

Item feudum heredum Peroneti Tabet de Bocza de Estombuczo et heredum Francisci filii condam Petri de Bocza et eius consortium pro quo faciebant novem sestaria silliginis, quinquaginta duos solidos et sex denarios census cum certo usagio⁵⁴².

Item feudum heredum condam Alexone de la Bachasse de Avisio de quo faciebant septem sestaria vini et unam fidelitatem cum certo usagio⁵⁴³.

Item feudum quondam Hugonis de Excharlo pro quo faciebant unam fidelitatem novem sestaria silliginis sex denarios servicii cum certo placito⁵⁴⁴.

[VII^{XX}XIII^v] Item feudum Rolini et Perrini du Darbelleys qui faciebant duas fidelitates, septem seracia, quindecim solidos census, viginti solidos auxilii altero annorum⁵⁴⁵.

Item feudum Vulliermeti et Petri Chiffiouz de Lyvrognia pro quo faciebant duas fidelitates et tres sestaria cum emina silliginis⁵⁴⁶.

537 *Dans la marge gauche*: Cerelle et Vencii.

538 *Dans la marge gauche*: Dovye.

539 *Dans la marge gauche*: Dovye.

540 *Dans la marge gauche*: Sancti Christofori.

541 *Dans la marge gauche*: Gignyodi.

542 *Dans la marge gauche*: Bocza.

543 *Dans la marge gauche*: Avisii.

544 *Dans la marge gauche*: Sale.

545 *Dans la marge gauche*: Vallisgrisenchie.

546 *Dans la marge gauche*: Lyvrognia.

Item feudum heredum quondam Aymoneti de Clusa pro quo faciebant duas fidelitates, viginti solidos census, quatuor sestaria cum emina tam siliginis quam ordeï⁵⁴⁷.

Item magnum feudum quondam heredum du Guibaut de Charboneres et eorum consortium qui faciebant sex solidos servicii, sex solidos auxilii altero annorum et duas fidelitates⁵⁴⁸.

Item feudum heredum nepotis de Porta quod iacet loco dicto Coes et de Lea et du Chatagnier pro quo faciebant duos solidos servicii, unam fidelitatem post unam, sex solidos annuales, duos solidos servicii et unam fidelitatem post unam⁵⁴⁹.

Item octo solidos auxilii altero annorum, duas fidelitates, duos solidos auxilii, sex denarios et duo sestaria silliginis.

Item feudum heredum Columbi de Plano et heredum Goutrosii eiusdem loci pro quo faciebant duos solidos servicii, unam fidelitatem⁵⁵⁰.

[VII^{XX}XIII^r] Item feudum heredum Prissii de Plano de quo faciunt unam fidelitatem et sex denarios servicii⁵⁵¹.

Item feudum heredum Henrici et Theobaldi de Plano pro quo faciunt duos solidos servicii⁵⁵².

Item feudum heredum Vionini de Prato pro quo faciebant unam fidelitatem, viginti duos denarios servicii, decem octo denarios auxilii altero annorum⁵⁵³.

Item magnum feudum consortium de Plano de quo faciunt decem solidos servicii, duas fidelitates, unum sestarium frumenti, triginta solidos auxilii altero annorum⁵⁵⁴.

Item feudum illorum de Ponte pro quo faciunt tres fidelitates, cum certo alio usagio, videlicet octo solidos pro uno servicio, unum sestarium frumenti, quatuor solidos, sex denarios servicii, septem solidos et sex denarios⁵⁵⁵ auxilii⁵⁵⁶.

Item feudum Theobaldi Marquet de Plano pro quo faciebant tres solidos

547 Dans la marge gauche: Clusa.

548 Dans la marge gauche: Charboneyres.

549 Dans la marge gauche: Avisii.

550 Dans la marge gauche: Avisii.

551 Dans la marge gauche: Avisii.

552 Dans la marge gauche: Avisii.

553 Dans la marge gauche: Avisii.

554 Dans la marge gauche: Avisii.

555 Effacé: servicii.

556 Dans la marge gauche: Avisii.

servicii, unam fidelitatem et nuces quarundam arborum⁵⁵⁷.

Item feudum heredum Francisci Tant pro quo faciunt septem solidos et sex denarios annuales.

Item duodecim fidelitates infrascriptas, videlicet Vulliermeti Charlet, Martinodi de Vencio⁵⁵⁸, Brunodi Tissour, Vullelmeti Vidondo, Perroneti Ysabellone, Iohannini Michaelis de Cerella, [VII^{XX}XIII^v] heredum Vulliermeti de la Loys, Christini Constantini, heredum Christini Constantini, Petri Helleysone, Peroneti Marqueti, Vullelmeti eius fratris⁵⁵⁹.

Item feudum Francisci de Porta quod nunc tenent les Nycollais de Avisio pro quo faciebant sexdecim sestaria vini; Theobaldi Marqueti pro quo faciebant decem sestaria vini⁵⁶⁰.

Item feudum heredum Vullelmeti de Turre de Stipulis pro quo faciunt unam fidelitatem nobilem⁵⁶¹.

Item feudum heredum Perrerii de Cresto quod nunc tenet Iohannes Ansermi de Ponte de quo faciebant septem solidos, sex sestaria vini et unam fidelitatem, unacum dominio feudorum predictorum, placitorum, auxiliorum immunitatumque et pertinenciarum eorundem⁵⁶².

Item confitetur dictus nobilis Iohannes condominus Avisii antenatus suo proprio et coniuncto nominibus dictorum eius fratrum scilicet predictos fratres et eorum heredes tenere et velle tenere, in augmentum aliorum feudorum, feuda et alia inferius designata, et hoc pro rata sibi et suis fratribus contingentibus in eisdem.

Et primo feudum nobile, omnimodam iurisdicionem, merum mixtum imperium et generaliter quancumque cohercionem quam et quod sui predecessores a quibus causam habent, habuerunt et acquisierunt a bone morie⁵⁶³ [VII^{XX}XV^r] domino nostro domino Amedeo Sabaudie comite pro quo paterno dicti domini nostri ducis videlicet totam illam iurisdicionem quam idem dominus comes condam habebat in toto mandamento, territorio et districtu de Avisio et in tota castellania Montismelioris unacum pascuis, rippagio et omnibus aliis spectantibus ad iurisdicionem quam idem dominus comes condam tunc habebat infra dictum

557 *Dans la marge gauche*: Avisii.

558 *Dans la marge gauche*: Vencii.

559 *Dans la marge gauche*: Cerelle.

560 *Dans la marge gauche*: Avisii.

561 *Dans la marge gauche*: Feudum illorum de Stipullis.

562 *Dans la marge gauche*: Avisii.

563 *Lire*: memorie. *Dans la marge gauche*: Ad castrum Montis Melioris iurisdicio.

mandamentum de Avisio et castellaniam Montismelioris.

Item confitetur se tenere ut supra quinque meyteria quatuor eminalia frumenti ad mensuram Avisii de redditu annuali.

Item quindecim sestaria silliginis cum dymidio et duo eminalia ibidem annuatim eidem debita.

Item quinque setaria (*sic*) de redditu annuali.

Item viginti duo sestaria vini eis annuatim debita.

Item duos capones. Item viginti unam libras quindecim solidos tam census quam garde sibi debita.

Item decem octo fidelitates hominum commorancium infra mandamentum de Avisio.

Item pro firma mistralie de Montemeliori decem solidos annuatim. Item pro tribus aliis gardis tres solidos⁵⁶⁴.

[VII^{xx}XV] Item omnes res et possessiones pro et super quibus ipsis fratribus debentur redditus, servicia et homagia predicta cum omnibus pertinenciis et servitutibus, earundem rerum et possessionum directo dominio ipsi domino nostro duci reservato.

Item castrum de Montemeliori⁵⁶⁵.

Item bampna, iusticias, merum mixtum imperium et plenam iurisdicionem altam et bassam in homines eorum albergatos et eorum commendaciones quos ipse confitens et dicti sui fratres habent et habere poterint infuturum infra dictum mandamentum de Avisio et homines existentes in dictum mandamentum Avisii delinquentes.

Item partem ipsorum fratrum nemorum nigrorum, pascuorum, aquarum existentium infra dictum mandamentum.

Item confitetur ipse nobilis Iohannes confitens suo et dictorum eius fratrum nominibus se dictosque eius fratres et suos debere velle debere dare et facere prefato domino nostro Sabaudie duci et suis quibus supra pro feudo antiquo quod ibidem ipse et dicti eius fratres tenent ad mutacionem vaxalli septem solidos octo denarios de toto placito vel circa et duodecimam partem unius fidelitatis⁵⁶⁶ ac duodecimam partem unius hominis equestris ad cavalcata domini ituri, scilicet

564 *Dans la marge gauche*: Mistralia Montismelioris.

565 *Dans la marge gauche*: Castrum Montismelioris.

566 *Effacé*: Ligie.

in anno spacio unius mensis, vel duodecimam partem quatuor balestaorum vel sex clientum iturorum ad cavalcata[m] [VII^{XX}XVI^r] semel in anno spacio unius mensis cum requisiti fuerint per eundem dominum nostrum ducem vel per suas patentes litteras sumptibus ipsius domini nostri ducis⁵⁶⁷.

Item magis de supradesignata recognicione facta per dominum Iaqueminum de Curiis⁵⁶⁸ in manibus dicti Francisci Morgens etiam infeudacione de qua supra designata recepta per Iohannem Ravays. Confitetur et publice recognoscit ipse nobilis Iohannes confitens suo et coniuncto nominibus quorum supra eius fratrum se dictoque eius fratres tenere velle et debere tenere in modo in antea in feudum nobile sextam partem rerum infrascriptarum, videlicet iuris, actionis et portionis quas dominus Petrus de Montemeliori condam iurisperitus habebat, tenebat et possidebat et sibi pertinebat in rebus subscriptis et redditibus unacum dominio feudorum et rerum infrascriptarum et in sexta parte iurisdicionis per dictum dominum Petrum a domino comite quondam Sabaudie acquisite unacum mero et mixto imperio predictorum sub modo et formis contentis in instrumentis et litteris convencionis dicti domini comitis et pro ipsis se teneri prelibato domino nostro duci Sabaudie et suis ad terciam partem sexte partis servicii et tributi quod idem dominus Petrus solitus erat facere [VII^{XX}XVI^v] prefato domino comiti pro feudo nobili videlicet iurisdicione temporali quam idem dominus Petrus tenebat ius et dominium nobile a dicto domino comite et sui predecessores tenuerunt et nunc dicti confitentes ex acquisitis predesignatis tenent infra mandamentum Avisii et castellaniam Montismelioris et terciam partem sexte partis unius fidelitatis melius quam alteri domino⁵⁶⁹. Res vero sunt hec.

Primo feudum quod tenent heredes Iohannis Noerey⁵⁷⁰.

Item feudum heredum Girardi Glarey quod iacet in Avisio de quo debent annualiter duo sestaria vini et sex denarios annuales monete Auguste⁵⁷¹.

Item feudum quod tenent heredes Aymonerii de Clusa pro quo faciunt et debent annuatim unam fidelitatem melius quam alteri, duos solidos servicii, quinque solidos auxilii, uno anno et alio non, et pro garda duodecim denarios⁵⁷².

Item apud Lyvroigny duodecim denarios pro⁵⁷³ quo faciunt les Varyneys⁵⁷⁴.

567 *Dans la marge gauche*: Servicium.

568 *Effacé*: In.

569 *Dans la marge gauche*: Feudum nobile Montismelioris.

570 *Dans la marge gauche*: Ravoerie.

571 *Dans la marge gauche*: Avisii.

572 *Dans la marge gauche*: Clusa.

573 *Effacé*: garda.

574 *Dans la marge gauche*: Lyverognye.

Item duodecim denarios annuales quos faciunt heredes Vuillelmi Beneyton et eius fratres.

Item duodecim denarios quos faciunt heredes Iohanneti de Milliary pro garda⁵⁷⁵.

Item duodecim denarios annuales quos faciunt heredes Iohannis Ysabellone de Balma pro garda.

[VII^{XX}XVII^r] Item feudum quod tenent heredes Ruffi de Plana Valle de quo faciunt sex denarios servicii et unam fidelitatem melius quam alteri domino⁵⁷⁶.

Item feudum vocatum Larberey quod tenent heredes condam Hugonini de Porta de quo faciunt unum denarium servicii et unam fidelitatem melius quam alteri domino⁵⁷⁷.

Item feudum heredum condam Iohannis Thome de Cerella de quo faciunt unam fidelitatem melius quam alteri domino, undecim solidos, terciam partem duorum sestariorum siliginis et terciam partem unius sestari frumenti, promictens et renunciens ut precedenti⁵⁷⁸.

Quibus omnibus sic actis illico et incontinenti omni mora post posita requisicioni dicti nobilis Iohannis antenati condomini Avisii requirentis suo proprio et coniuncto nominibus quorum supra eius fratrum, nos Iacobus de Russino domino Alamandi vice ballivus Vallisauguste pro prelibato domino nostro Sabaudie duce et Petrus Henrici commissarius superius nominatus, considerata primitus et pensata utilitate, nomineque prefati domini nostri ducis Sabaudie et suorum, sermoni manifestacionis et omnia in eadem contenta laudavimus, confirmavimus et approbavimus et de novo investivimus et albergavimus ut moris est de consuetudine patrie Vallisauguste et ulterius nomine et ex parte prelibate domini nostri ducis [VII^{XX}XVII^v] et suorum quorum supra in presentia et de consensu acque consilio viri discreti Stephani de Solerio vice procuratoris Vallis Auguste presentis, consulentis et consentientis, manutenere, deffendere et firmiter garentire promictimus contra omnes personas et ab omnibus personis in iudicio et extra, in feudum superius mentionatum et declaratum ratione propriis sumptibus et expensis prefati domini nostri ducis Sabaudie et suorum, videlicet dictis nobilibus Iohanni antenato condomino Avisii, Roletto, Petro, Iohanni iuniori et Bonifacio eius fratribus condominiumis Avisii, licet ipsis fratribus absentibus, tamen dicto nobili Iohanne antenato presente et stipulante ad opus

575 Dans la marge gauche: Myllyery.

576 Dans la marge gauche: Planevallis.

577 Dans la marge gauche: Larberey. La même note est répétée dans la marge droite.

578 Dans la marge gauche: Cerelle.

sui et suorum dictorumque eius fratrum et eorum heredum et successorum et cui inde et successive acciderit⁵⁷⁹ ac cui capaci dare, vendere aut alias alienare voluerint, salvo forciori domino, ipsi fratres castra, vendicionem, homines, homagia, merum mixtum imperium, census, redditus, servicia et alia superius declarata, contenta et descripta unacum ipsarum (*sic*) fondis, iuribus, pertinenciis et appendenciis, prerogativis, preheminenciis et ceteris bonis usibus solitis et confinibus universis et singulis et hoc pro fidelitatibus, placitis et tributis superius descriptis et recognitis, et pro intragio et nomine intragii duorum florenorum proxime (*sic*) monete Sabaudie cursalis habitorum et receptorum per dictos baillivum et commissarium nomine prefti domini nostri ducis in bona pecunia [VII^{xx}XVIII^r] numerata.

De quibus contenti<s> eosdem fratres et suos quictamus per presentes cum pacto de non ulterius ab eisdem quicquam petendo.

Promictentes autem nos dicti vice ballivus et commissarius nomine quo supra per iuramenta nostra super sancta Dei evangeliis prestita.

Dictusque etiam nobilis Iohannes antenatus condominus Avisii promictit suo et coniuncto nominibus dictorum eius fratrum sub vi sui iam prestiti iuramenti et quilibet omnium partium prout quemlibet tangit predicta omnia et singula supra et infrascripta ac in presenti publico instrumento contenta, deisgnata et inserta, rata, grata, firma et vallida habere per se suisque tenere firmiter et inviolabiliter observare et nunquam per se vel alium contra facere, dicere vel venire in iudicio vel extra.

Dictusque nobilis Iohannes condominus Avisii suo et quorum supra eius fratrum nominibus bene, fideliter et probe facere et adimplere omnia superius expressa sub pena restitutionis omnium dampnorum interesse et expensarum et ea omnes per dictos eius fratres laudari facere quam primum pro parte dicti domini nostri ducis vel suorum fuerit requestus.

Renunciando propterea nos ipse partes omnes nominibus quibus supra et sub iam dictis iuramentis omnibus actionibus, exceptionibus canonicis et civilibus, libertatibus, consuetudinibus, franchisesiis et privilegiis patrie Vallisauguste quibus mediantibus contra premissa vel ipsorum aliqua venire possemus aut in aliquo se tuheri, presertim iuri dicenti [VII^{xx}XVIII^v] generalem renunciationem non vallere nisi precesserit specialis.

Protestans autem prenominatus nobilis Iohannes de Avisio condominus Avisii confitens suo et coniuncto nominibus quorum supra eius fratrum quod si forte in presenti recognitione erraverit confitendo et recognoscendo plus, minus atque

579 *Dans la marge gauche*: Assagium sub quo nos tenemus iudicionem cum bonis predictis.

aliter et alio modo quam debuerit quod huiusmodi manifestum sibi suisque fratribus et eorum heredibus ad presens aut infuturum inferre possit preiudicium sed semper sibi sit saluum ius et suis fratribus corrigendi corrigenda, addendo addenda, muniendi et mutandi mutando.

De quibus premissis omnibus et singulis supranominatus confitens precepit per me dictum commissarium fieri duo et plura publica instrumenta, videlicet duo, prima suis et suorum fratrum sumptibus, unum ad opus prelibati domini nostri ducis et aliud ad opus ipsorum fratrum, que ex meo incumbenti officio duxi fienda. Henrici.

RECOGNITIO RURALIS FEUDI DICTORUM DOMINORUM AVISII – FOL. IIII^C VII

In nomine Domini amen. Anno, indictione, die et loco quibus supra, presentibus nobili et potenti viro Iacobo de Russino domino Alamandi vicebalivo Vallis Auguste, Iohanne de Carganico de Villa Nova Castri Argentei et Petro de Liconis de Augusta pro testibus ad infrascripta vocatis et rogatis, noverint universi et singuli presentes et futuri quod ad instanciam [VII^{XX}XIX^r] et requisicionem mis supradicti commissarii stipulantis ad opus cuius supra, constitutus personaliter propterea que sequuntur et que in presenti publico instrumento continentur nobilis et potens vir Iohannes ante natus condominus Avisii filius condam Anthonii Iohannis de Avisio suo proprio et coniuncto nominibus nobilium virorum Roleti, Petri, Iohannis Iunioris et Bonifacii eius fratrum dominorum Avisii, pro quibus in hac parte se fortem fecit et rem huiusmodi ratam habere et omnia infrascripta laudari facere promittit dum fuerit requisitus, qui gratis et eius spontanea voluntate, animo deliberatus pro se et dictis eius fratribus, heredibus ipsorum etiam habituris in futurum eius mediante iuramento super sanctis Dei evvangeliis prestito et sub suorum omnium bonorum infrascriptorum obligatione et recognitione per eundem confitentem suo proprio et dictorum eius fratrum nominibus facta in manibus providi viri Nycolleti Malluquini condam notarii civis Auguste, sub anno Domini millesimo quatercentesimo trigesimo tercio, indictione undecima et die vicesima mensis aprilis confitetur et publice tanquam si esse in iudicio propterea constitutus se dictosque eius fratres ipsorumque omnium heredes successores et etiam habituros ab eisdem tenere velle et debere tenere ad rectum et perpetuum feudum nomineque recti et perpetui feudi ab illustrissimo principe domino nostro Sabaudie duce et suis quibus supra res infrascriptas unacum ipsorum feudis [VII^{XX}XIX^v] cum suis ingressibus, egressibus, iuribus, pertinentiis et appendicibus universis et singulis et pro eisdem debere, dare et solvere teneri legitime usagia infrascripta.

Primo unam peciam vinee unacum domo atque curtibus et plateis iacentem

in Avisio⁵⁸⁰ extimatam in vinea circa tres fossoratas vinee ultra domum, plateas et pertinencias, cuius fines sunt: de prima parte res feudales ecclesie parochialis Avisii quas tenet Iacobus Brons et res Ursi filius⁵⁸¹ Anthonii Appostollioz et Katherine eius uxoris; de secunda res dicti confitentis et eius fratrum dominorum Avisii et res dicti Iaco<bi> Brons quas tenet a dictis dominis Avisii; de tertia res dicti nobilis confitentis et eius fratrum; de quarta res Martini Pralian. Quod feudum tenet ab eisdem fratribus dominis Avisii dictus Martinus Pralian ad retrofeudum.

Pro quoquidem feudo superius confessato et recognito dictus nobilis Iohannes confitens suo et quorum supra eius fratrum nominibus confitetur et publice recognoscit iuratus ut supra se et suos predictos debent dare et solvere teneri legitime atque debere consuevisse prelibato domino nostro Sabaudie duci et suis quibus supra de censa seu redditu annuali et perpetuo, videlicet quatuor libras viennenses solvendas per dictos confitentes et suos quos supra prelibato domino nostro Sabaudie duci et suis⁵⁸² [VIII^{XXr}] predictis in manibus eius castellani Castri Argenti presentis et futurorum anno quolibet tempore quo alii redditus census et servicia prefati domini nostri ducis Sabaudie solvuntur et qui solent solvi in quolibet festo Sancti Andree apostoli et premissa manifestavit tam vigore supradesignate recognicionis quam albergamenti dudum facti de dicto feudo per bone memorie illustrem principem dominum Amedeum Sabaudie comitem per annum prelibati domini nostri ducis Petro et Anthonio de Avisio, fratribus et dicto Anthonio de Avisio eorum nepoti patri dictorum confitentum dominorum Avisii ut de eodem albergamento constat litteris ab eodem domino comite emanatis, datis Chamberiaci die vigesimaquarta mensis aprilis anno Domini millesimo tercentesimo nonagesimo septimo, sigilloque eiusdem cera rubea impendenti sigillatis et per G. Gervasii ad secretarium dicti domini comitis signatis.

Item magis confitetur dictus nobilis Iohannes confitens suo et dictorum eius fratrum coniuncto nominibus de qua supra designata recognicione se dictosque eius fratres et suos predictos tenere velle, tenere et tenere debere amodo in antea ad rectum et perpetuum feudum nomine recti et perpetui feudi eiusdem domini nostri ducis Sabaudie et suorum aquam et rippagium eiusdem eorum molendini siti in Borgesiam et villam Moriacci⁵⁸³, videlicet molendini vocati de Avisio, cuius tams⁵⁸⁴ molendini fines sunt undique [VIII^{XXv}] et ab omnibus partibus res dictoum dominorum Avisii quas tenet in suis manibus Iohannes filius condam Francisci Iohannodi de Moriacio.

580 *Dans la marge gauche*: Avisii – Domus de Prelyan.

581 *Effacé*: Aymo.

582 *Dans la marge gauche*: servitium.

583 *Dans la marge gauche*: Molendinum Moriacci.

584 *Lire*: tamen.

Pro quoquidem rippagio et aqua confessus fuit dictus confitens suo et coniuncto nomine quo supra sub suo iamdicto iuramento debere dare, facere et solvere teneri legitime prefato domino nostro duci et suis quibus supra de censa seu redditu annuali⁵⁸⁵, videlicet quinque sestaria siliginis bone, pulcre et receptibilis prefato domino nostro duci et suis predictis per dictum confitentem et suos annis singulis imperpetuum in cuius supra manibus termino superius designato et premissa manifestavit tam vigore supra designate recognicionis quam albergamenti antiquitus suis predecessoribus facti de dicto rippagio et aqua. Promictens, renuncians et professens uti precedentes. De quibus omnibus premissis dictus confitens precipit per me dictum commissarium fieri duo et plura publica instrumenta eiusdem substancie et tenoris, videlicet duo primitus eius et dictorum suorum fratrum sumptibus unum ad opus prefati domini nostri ducis et aliud ad opus dicti confitentis, que duxi fienda. Henrici.

RECOGNITIO ANTHONII FILII QUONDAM IOHANNIS BARTHOLOMEI DE MOTA ET NOBILIS IOHANNIS SENIORIS CONDOMINI AVISII ET EIUS FRATRUM – FOL. XLVII

[VIII^{XXI}] In nomine Domini amen. Anno eiusdem Domini corrente millesimo quatercentesimo sexagesimo indicione octava cum eodem anno sumpta et die vicesima sexta mensis februarii, actum Auguste domi habitacionis heredum Andree Beatricis, presentibus Iohanne Benedicz parrochie Stipularum, Martino Vulliermonis de Sancto Marcello notario, Iohanne Angellini Rechode et Petro de Liconis notarii pro testibus ad infrascripta vocatis et rogatis, universis et singulis tam presentibus quam futuris sit notum atque manifestum quod ad instanciam et requisicionem mis Petri Henrici ut supra commissarii stipulantis et recipientis, constituti personaliter propterea que sequuntur etiam que in presenti publico instrumento continentur nobilis et potens vir Iohannes senior de Avisio condominus Avisii suo proprio, Roleti, Petri, Iohannis iunioris e Bonifacii de Avisio eius fratrum condominorum Avisii nominibus, pro quibus in hac parte se fortem fecit et omnia infrascripta per eos laudari facere promictit dum fuerit requisitus, causam habentes ipsi fratres <et> nobilis Iohannes confitens a Ludovico filio quondam Iacobi filii condam⁵⁸⁶ Petri de Mota pro tertia parte feudi subscripti ut de causa asserit constare publico vendicionis instrumento per providum virum Colinum Bernoz de Sala notarium recepto et Anthonius filius Iohannis filii condam Anthonii⁵⁸⁷ Bartholomei de Mota pro duobus feudis et usagii subscriptis.

585 *Dans la marge gauche*: servitium.

586 *Effacé*: Iacobi.

587 *Le nom Anthonii est ajouté dans l'interligne supérieur.*

[VIII^{XXI}] In presencia tamen et de consensu viri venerabilis fratris Panthaleonis filii quondam nobilis Dei<filii> de Francesia, religiosi Sancti Egidii de Verrecio, non capacis ad habenda feuda tenenda, sed tamen presentis et consentientis huic actui infrascripto qui gratis et eorum spontaneis voluntatibus animo deliberati, pro se et suis heredibus et successoribus quibuscunque et etiam habituris ab eisdem in futuro eorum mediantibus iuramentis super sancta Dei scripturis prestitis subque obligatione omnium bonorum suorum infrascriptorum et recognitione alias facta per nobilem Deifilium de Francesia de Ayma Tharentasiensis diocesis tunc habitatorem in Mota parrochie Arverii suo proprio et coniuncto nominibus Iohanne eius uxoris filie et heredis condam Anthonii de Mota de Arverio et velut causam habens a quondam nobili Iohanne de Mota filie Bartholomei de Mota eiusdem Iohanne avuncula pro duabus partibus feudi, usagii et garde subscriptorum et Iacobum de Mota filium condam Petri de Mota filii dicti nobilis Bartholomei de Mota pro tertia parte ipsorum feudi, usagii et garde in manibus viri discreti Nycolleti Maluquini condam notarii publici et pro tunc commissarii manifestorum castellanie Castri Argenti sub anno tunc currenti millesimo quatercentesimo quadragesimo tercio indicione sexta die quindecima mensis maii.

[VIII^{XXII}] Confitentur et publice recognoscunt tanquam si essent in iudicio propter hoc constituti se et suos predictos tenere velleque et debere tenere ad rectum et perpetuum feudum nomineque recti et perpetui feudi ab illustrissimo domino nostro principe Sabaudie duce et suis quibus supra res subscriptas cum ipsarum rerum fondis, iuribus, ingressibus, egressibus, pertinenciis et appendenciis quibuscunque et pro ipsis dare, debere, facere et legitime solvere teneri eidem domino nostro duci et suis quibus supra usagium inferius declaratum.

Et primo. Quendam peciam terre et ruppis cum domibus ibidem factis et fiendis fortibus, altis et planis cum muris et crenellis faciendis⁵⁸⁸, curtinis et muro claustrali circumdanti dictam peciam iacentem in Arverio loco dicto in Mota⁵⁸⁹ iuxta stratam publicam ex una parte, cimisterium et domum ecclesie Arverii ab alia parte et viam publicam tendentem ab ecclesia versus predictam motam ex alia parte et campum qui fuit infantibus dicti condam Bartholomei de Mota et nunc ipsi confitenti ex alia parte unacum ipsarum rerum fondis, iuribus, ingressibus, egressibus, pertinenciis et appendenciis universis et singulis quibuscunque.

[VIII^{XXII}] Pro quoquidem feudo superius confinato et confessato dicti confitentes et quilibet ipsorum pro rata qua supra confitentur et publice recognoscunt tanquam si forent in iudicio constituti se et suos predictos debere,

588 *Effacé*: curtib.

589 *Dans la marge gauche*: Mote.

dare, facere et solvere teneri legitime prefato domino nostro duci et suis quibus supra, videlicet unam libram piperis de placito ad mortem domini et vaxalli quando casus evenerit vel acciderit⁵⁹⁰.

Item magis confitentur dicti confitentes dictusque nobilis Iohannes de Avisio suo et quorum supra nominibus pro tertia parte ipse Anthonius de Mota, consilio et consensu cuius supra dompni Panthaleonis religiosi predicti pro se et suis quibus supra sub suis iamdictis iuramentis et bonorum obligacionibus debere, velle debere et solvere teneri legitime prelibato domino nostro duci Sabaudie et suis quibus supra de commendicia annuali et propterea nomineque commendicie annualis et perpetue, videlicet duas libras piperis boni, pulcri et receptibilis solvendas per dictos confitentes et suos quos supra prefato domino nostro duci et suis quibus supra annis singulis imperpetuum in festo sancti Andree⁵⁹¹. Et habet in et super una pecia prati iacenti in Noverio prope Vallam ipsius loci subtus [VIII^{xx}III^r] stratam publicam extimata ipsa pecia continere circa duo seccatoria prati cum dimidio ultra insulam et vacollum infra dictam peciam extimata, quorum pecie, insulle et vacolli fines sunt: de prima parte strata publica; de secunda parte res Anthonii naturalis quondam Petri de Mota quod tenet Bartholomeus Cagniere; de tertia res dicti confitentis que fuerint dicti Deifilii et eius uxoris; de quarta res ecclesie Arverii; de quinta res dicti Anthonii naturalis de Mota quas tenet Glaudius Ravet; de sexta etiam de septima res heredum Petri de Chamondeys et eius fratrum; de octava res ipsorum confitencium que fuerunt dicti Deifilii et eius uxoris⁵⁹². Et generaliter in et super omnibus et singulis bonis aliis dictorum confitencium que sunt de hospicio et albergo dictorum de Mota ubicunque sint.

Item magis dicti confitentes confitentur et publice recognoverunt eorum predictis iuramentis pro se et suis quibus supra debere prefato domino nostro duci et suis quibus supra, ultra premissa, videlicet unum homagium [VIII^{xx}III^v] per predecessores illorum de Mota tenebantur predecessoribus ipsius domini nostri ducis astricti, dicentes quod iurisdicione alias recognita per progenitores dicti Anthonii de Mota prefati domini nostri ducis Sabaudie nichil recognoscunt quia ipsam iuridicionem tenet illustrissimus dominus noster dux in suis manibus. Quibus omnibus sit actum illico et incontinenti, nulla mora postposita. Requisicionem dictis confitentibus ego dictus commissarius, pensata prius utilitate prelibati domini nostri ducis et suorum, huiusmodi manifestum et omnia in eodem contenta laudavi, approbavi et ratificavi laudoque et approbo et ratifico per presentes nomine domini nostri ducis et suorum ac de novo investi,

590 *Dans la marge gauche*: Servicium.

591 *Dans la marge gauche*: Servicium. *w*

592 *Dans la marge gauche*: Vide.

albergavi et tradidi in rectum et perpetuum feudum nomineque recti et perpetui feudi eiusdem domini nostri ducis et suorum deffendereque et garentire promisi ab omnibus et contra omnes personas in iudicio et extra propriis sumptibus et expensis ipsius domini nostri ducis et suorum peciam terre Ruppis cum domibus, fortibus, tornellis, curtinis et aliis pertinenciis ipsius superius confinatis et recognitis cum eorum iuribus et pertinenciis universis supra dictis Anthonio de Mota pro duabus partibus et Iohanni [VIII^{XX}III^r] condomino Avisii pro tercia parte et suis heredibus et cui acciderit pro placito et homagio predictis solvendis, reddendis et deservendis quandocunque contingerit, adiecta huiusmodi condicione quod, quia dictus Anthonius non est magne discretionis, dictas res nunquam alienare possit preter formam testamentorum predecessorum ipsius Anthonii et dicti dompni Panthaleonis⁵⁹³ dictorum, quibus testamentis presens recognicio et realbergamentum nullum generet preiudicium eciam nec ultra consensum et voluntatem prefati domini nostri ducis Sabaudie et sui magnifici consilii secum residentis. Et pro intragio et nomine intragii quatuor florenorum⁵⁹⁴ parvi ponderis monete Sabaudie currentis habitorem et acceptorem per me dictum commissarium a dicto confitente nomine prefati domini nostri ducis in tantum quod ipsos confitentes et suos quictavi et quicto per presentes cum pacto expresse se non ulterius quicquam petendo. Que omnia ut preceedit, renunciants ut preceedit, inde duo et plura publica instrumenta eorum sumptibus ut preceedit. Henrici.

ALBERGAMENTUM NOBILIUM IOHANNIS SENIORIS DE AVISIO ET EIUS FRATRUM – FOL. IIII^C XVII

[VIII^{XX}III^v] In nomine Domini amen⁵⁹⁵. Anno eiusdem Domini currente millesimo quatercentesimo septuagesimo indicione tercia die vero decima tercia mensis septembris. Actum Auguste domi heredum Andree Beatricis, presentibus Iohanne Girodi burgensi Auguste et Ludovico Rosarii de Villa Nova Castri Argenti notario pro testibus ad hec vocatis et rogatis, universis et singulis tam presentibus quam futuris sit notum et appareat evidenter acque manifestum quod, cum pridem pro parte procuratoris fiscalis illustrissimi domini Sabaudie nobiles et potentes viri Iohannes senior et condominus Avisii, Roletus, Petrus, Iohannes⁵⁹⁶ iunior et Bonifacius de Avisio omnes condomini Avisii, fratres, inquietarentur ad relaxandum, deliberandum et expediendum rippagium et cursum aque molendini

593 *Dans la marge gauche*: Pactum.

594 *Effacé*: auri.

595 *Dans la marge gauche*: Recognovi de novo instrumento per Mallieti.

596 *Effacé*: senior.

et baptitorii sitorum subtus et inferius pontem Lyvrognie a parte Arverii quod condam fuit illorum de Mota et que nunc Iohannes Farcyneys et eius fratres pro medietate, Iohannes filius quondam Iaquemini Farconesii pro alia medietate in eorum manibus a dictis dominis Avisii causis sequentibus⁵⁹⁷.

Primo quia aque torrentis deinceps que labitur per subtus dictum pontem Arverii et inde omnimodam iurisdicionem immediatam prelibati domini nostri [VIII^{xxv}] ducis Sabaudie, in qua de consuetudine patrie Vallisauguste nemo potest aut debet aliqua artificia ad aquam vertencia edificari, autem edificari facere, nisi prius obtenta licencia ab eodem domino nostro duce aut suis officiariis ad hoc potestatem ab eodem domino nostro duce ei et suis officiariis habentibus bannum quia ipsum molendinum est ibidem constructum in maximum preiudicium molendinorum prefati domini nostri ducis sitorum et que reffici debent prope Villam Novam. Ad que in contrarium allegabant ipsi domini Avisii longissimo tempore preterito dicta molendina et baptitorium tenuisse et possedissee tam per se quam eorum feudatarios titulo empconis facte ab illis de Mota qui temporibus antiquis quibus dicta molendina et baptitorium tenuisse et possedissee tam per se quam eorum feudatarios titulo⁵⁹⁸ empconis facte ab illis de Mota in temporibus antiquis, quibus dicta molendina et baptitorium constructa fuerunt habebant iurisdicionem in territorio Arverii, nec teneri ad relaxationem dictorum molendini et baptitorii. Ac tamen post hac et plures alias personas, replicas et questiones litteras super huiusmodi materia requisierunt adquisiemus instanter nobiles Iohannes [VIII^{xxv}] antenatus et Bonifacius de Avisio fratres, suis propriis et aliorum eorum fratrum nominibus, nobilem virum Iacobum de Russino dominum Alemandi vice baillivum Vallisauguste ut ipsa albergacione vellet et retinens eciam eisdem cursu aque et rippagio qua sic facta recognicione rationi consone ut compescantur omnia prefatusque dominus noster dux intra sua consegnatur.

Ipse vice ballivus, in presencia et de consensu egregii ducalis secretarii et procuratoris fiscalis Vallisauguste Stephani de Sollierio, participatoque inter eos consilio et longeva habita deliberacione in <manibus> mis Petri Henrici de Porta Lugdunensis diocesis notarii ducalis, secretarii et commissarii extentarum baillivatus Auguste et Castri Argenti suarumque solitarum pertinenciarum, presentis et stipulantis, ad opus eiusdam domini⁵⁹⁹ nostri ducis et suorum super, omnibus melioribus modo via iure et forma quibus melius et securius potuerit et potest, tam⁶⁰⁰ de iure quam consuetudine patrie Vallisauguste, dedit, donavit,

597 *Dans la marge gauche*: Molendina Lyverognye.

598 *Effacé*: ab illis.

599 *Effacé*: et.

600 *Le mot* tam est répété.

tradidit et concessit manutenere, deffendere et generaliter firmiter garentire; promisit propriis sumptibus prefati domini nostri ducis et suorum in iudicio et extra ab [VIII^{XXVI}] omnibus personis et contra omnes personas ad rectum et perpetuum feudum nomineque recti et perpetui feudi eiusdem domini nostri ducis prenominate nobilibus Iohanni antenato condomino Avisii, Bonifacio eius fratri presentibus et acquirentibus ad opus ipsorum et suorum aliorum fratrum et cui dare, vendere, alienare aut alias commutare voluerint semel et pluries, salvo forciori domino, ipsorum futurorum acquisite, videlicet rippagium, aquam et cursum aque predictorum molendini et baptitorii iam edificatorum et constructorum super ipsa aqua Arverii que promovetur a villa Reme iacencium inferius pontem loci predicti Arverii tantum quantum fuerit necesse et ipsa et pro ipsis molendinis et baptitorio cappare cum bonis usibus et pertinentiis solitis et consuetis. Nec autem dedit dictus vice baillivus et infeudavit ut supra pro tribus solidis monete cursalis Auguste de servicio⁶⁰¹ solvendis per dictos acquirentes et suos annis singulis imperpetuum prefato domino nostro duci Sabaudie et suis in manibus eius baillivorum presentis et futurorum in quolibet festo beati Andree et sex solidis [VIII^{XXVI}] de placito ad mortem domini feudi et feudatariorum, et pro intragio tribus florenorum parvi ponderis monete Sabaudie cursalis habitorum et receptorum per dictum commissarium a dictis nobilibus Iohanne et Bonifacio condominis de Aviso (*sic*) confitentem quod contentus eosdem et suos quictavi et quicto per presentes cum pacto expresso se non ulterius quicquid petendo. Que omnia ut preceedit. Renuncians ut preceedit inde. Quo infra ut preceedit. Henrici⁶⁰².

<RECOGNITIO GUIDONIS GONTARDI, ANNO DOMINI 1277>

[1^r]⁶⁰³ Instrumento recepto per Vulliermum de Bons, notarium publicum, sub anno Domini millesimo ducentesimo septuagessimo septimo, die sabati post octabas festi beati Michaelis, dominus Guido Gontardi pro se et fratribus suis confessus fuit et se recognovit tenere in feudum a domino Amedeo comite Sabaudie, inter cetera que in dicto instrumento continentur, videlicet bampna et iusticias, cum toto pleno dominio, a comba de Curiis usque ad feudum de Lavaczey de Reyma, excepta quadam insula cum quadam parte rivagii, quam tenet a Vulliermo de Sancto Petro, et ab aqua pontis de Lyverogny et usque ad pontem de Raveriis subtus Intro et usque ad torrentem Sancti Nycolay de Cyvoves et a Duria usque ad summitatem montium ab utraque parte.

601 Dans la marge droite: Servicium.

602 Suivent un folio blanc et deux folios non numérotés.

603 Les pages suivantes ne sont pas numérotées dans le manuscrit.

<RECOGNITIO AYMONETI ET GERARDI DE ARCULO FRATRUM ETC., ANNO DOMINI 1287>

Item alio instrumento recepto per eundem Vulliermum de Bons sub anno Domini millesimo ducentesimo octuagessimo septimo, indicione quindecima, die martis post octabas festi beati Michaelis. Aymonetus et Gerardus de Arculo fratres, Vulliermus de Castellario pro se, Perronetus de Castellario pro se et fratribus suis, Bermondus de Curiis pro se et fratre suo, Iacobus de Curiis et Aymo frater suus pro se et Petro fratre suo, isti omnes ad invicem tenent a predicto domino comite Sabaudie, videlicet totam mistraliam, scilicet albergum de Castellario, quartam partem, illi de Arculo quartam partem, Bermondus de Curiis cum fratribus suis quartam partem et liberi Ansermi de Curiis aliam quartam partem.

In quaquidem mistralia ipsi omnes percipiunt omnia bampna, clamas et [1^v] occasiones de quindecim solidis inferius, exceptis periuriis et fracturis cimisteriorum que tenet (*sic*) ab ecclesia Sancte Marie Auguste et ab episcopo; a quindecim solidis bampna sunt domini comitis. Membrum feudi ipsorum est quod ipsi possunt nunciare illa grossa bampna et residuum de illa nuncia dicti domini comitis, nec debent computare de aliquo nisi in adventu ipsius comitis quando venit in Valle Augusta. Et quelibet predicta pars dicte mistralie potest excusare unum focum de cavalcatis et collectis que fiunt ad opus dicti domini comitis ad facienda negocia que pertinent dicte mistralie.

[2^r] Iohannes de Avise. Vigore quorumcumque. Quilibet ipsorum quantum suo interest vigore quorumcumque instrumentorum inter⁶⁰⁴ dominos Avisii confectorum quibus nullo modo derogare intendunt.

604 *Effacé*: ipsos confecto.

Achevé d'imprimer
sur les presses de l'imprimerie
Tipografia DUC de Saint-Christophe (Vallée d'Aoste)
au mois de décembre 2023

Édition hors commerce de 400 exemplaires
réalisée par la Région Autonome Vallée d'Aoste